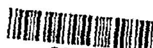
દેલવાડાકર (સચિત્ર) વાર્તામાળા નં૦ ૨૭.

મેવાડનો શિશોદિયા કુળદીપક નરવીર.

પૃથુ-કુમાર.

ઇતિહાસિક વસ્તુ-ભૂત નવલકથા.

લખનાર.

દેલવાડાકર.

મુંબઇ.

વિ. સં. ૧૯૭૫—ઇ. સ. ૧૯૧૯.

ધી ઇન્ડીયન નેશનલ પ્રીન્ટીંગ વર્કસમાં છાપ્યું

કિંમત રૂપિયા બે.

યાદ !

તેને જેમ રંગભૂમિ પર ભજવવા માટેજ જન્મ આપ્યો છે, તેમ વાચક વર્ગને પુસ્તકાકારે લાભ આપવાનીયે ઇચ્છા રાખી છે. પરંતુ સર્વ આશા, અનુકુળ પ્રસંગે ફળિભૂત થશે।

ભજવાયલાં નાટકો. **તૈયાર–નાટકો.**

નાટકનું નામ.	ભજવનાર મંડળી.	ઈ. સ.	તૈયાર–નાટકો.
૧-રાજા શ્રીયાળ	આલ્ફ્રેડ નાટક મંડળી	૧૮૮૮	૧-શ્રીકૃષ્ણ—સુદામા
૨-વસંત–માધવ	સ્વદેશ નાટક મંડળી	૧૮૯૦	૨-ઇશ્વર-વિવાહ
૩-રમણ સુંદરી	વાંકાનેર આ. સુ. ના. મં.	૧૮૯૪	૩-માયા–વિનોદ
૪-મદન–વસંત	વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી	૧૮૯૫	૪ સત્યવાન-સાવિત્રી
૫-મનોહરી–રંભા	કૈસર નાટક મંડળી	૧૯૦૭	૫-મેવાડનો સંગ
૬-નીલમ–માણેક	વાંકાનેર નો. ના. સમાજ	૧૯૦૯.	૬-રઘુવર–લીલા
૭ નાગ–સુંદરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	૧૯૧૦	૭ લાલન–વણજારી.
૮-મધુર–બાળા	વિદ્યાવિનોદ ના. સમાજ	૧૯૧૦	૮-સત્યવતી–શાન્તનુ
૯-ચંદ્રકળા	વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી	૧૯૧૧	૯-જનક–વિદેહી
૧૦-મનહર–મેના	વાંકાનેર ના. ના. સમાજ	૧૯૧૨.	૧૦ કુસુમ–માધવ
૧૧-પુંડલીક	વાંકાનેર નો. ના. સમાજ	૧૯૧૫	૧૧-ગુણવંતિ
૧૨ રાજભક્તિ	વિદ્યાવિનોદ ના. સમાજ	૧૯૧૬	૧૨-વિક્રમ–સંભ્રમ
૧૩-યોગમાયા	કચ્છ નીતિ દર્શક ના. સ.	૧૯૧૬	૧૩ ચમકતો–સિતારો
			૧૪-બેકદર–દુનિયા
			૧૫-પ્રવીણ–સાગર

મજકુર નાટકો, રંગભૂમિપર ભજવવા માટે, ત્રણે અંક સંપૂર્ણ રચાયલા છે, અને તે છાપીને પ્રકટ કરવામાં પણ આવનાર છે. કેટલાક પૌરાણીક અને ઐતિહાસિક પ્લૉટમાં પણ અમારી કલ્પના સ્વતંત્ર હક્ક માટે સંપૂર્ણ દાવો કરે છે. તે માટે વીના પરવાનગીથી ભજવનાર તથા લખનારે લક્ષમાં રાખવું.

તા૦ ૩–૪–૧૭ મુંબઈ **મો. કે. દેલવાડાકર.**

' પીવાદે અધરામૃત પ્યારી " નીલમ–ભાગ (૨)

" તમારી આંખલડીમા કેવુ જાદુ ભર્યુ લાગે છે, બાળા ?

" હા, જાણે શત્રુને મારવાને તાકેલી બે નાળી બન્દુક !

" તમારા ગુદરવાળનો ચોટલો કેવો વાંક વળી રહેલો છે ?

" હા, જાણે શત્રુને ડસવા ક્રોધે ભરાયલો નાગ !

' તમારી ભ્રકુટીમા શુ ગુમાન લાગે છે ?

" જાણે યવનને મારવાને તાકેલા તીરની કમાન !

" તમારી મુખમુદ્રામા કેમ જાણે ચંદ્રલોક છવાયુ હોય ?

" હા. જાણે શંકરને ચળવા બનેલી ભીલડી ?

" તમારી ભુજા કેવી યમદંડ જેવી વજ્ર લાગે છે ?

" હા, જાણે સંગ્રામમાં શત્રુને પરાજય પમાડવા તટસ્થ ચયેલી તલવાર

" તમારી છાતી કેવી વજ્ર જેવી દીસે છે ?

" હા જાણે બખ્તર અને ઢાલ !

' તમારા હૃદયમા કેવા ધબકારા થાય છે ?

" હા પીયુ–પ્રેમીને મળવા બનેલુ અધીરૂ મન '

" તમે કેટલાં આતુર જણાઓ છો ?

' ચોગના ગરીબ મન એવાજ હોય !

" તમને તમારા પર વિશ્વાશ છે ?

" નિર્વિવાદ, હુ ધાર્યુ કરી શકું છું.

" તમારૂ મનોબળ સાવધ છે ?

" નિ:શંસય ! આપની થઇ શકીશ. એદતુરના પ્રતિજ્ઞેય પિતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી રાખીશ વ્હાલાના વ્હાલમા ટાકટોડા છતાવીશ. અને—

આટલો શબ્દોચ્ચાર થતા, ઝેરી નાગ નીકળ્યો અને એકદમ જાણે કુમારને ડંસ કર્યો હોય, એજ ડસથી પીયુ પ્રાણ ત્યાગ કરે.

હોય, તતક્ષણુ એજ નાગ, બીજા કુમાર ઉપર ફેણ માંડીને રક્ષણ કરતો ડોલતો હોય, એક તરફ ચિતા અને બીજી તરફ રાજ્યારોહણ એક તરફ દમ્પતી દહન અને બીજી તરફ પ્રેમ લગ્ન મંડપ દેખાતા હોય, આ સૂચન થયું !

વીરનરોને તેની પરવા શી? પ્રેમી હૃદય પોચાં હોય! સંગ્રામમાં પણ સ્નેહીનાં દર્દની અસર, તલવારને ભૂમિપર નખાવી દે છે. કર કબજે થઈ જાય છે શુરાતન મરી જાય છે.

વાચનાર? આ જોડલા કોણ હતા? છેલ્લો બનાવ શું હતો સાંભળ—

મેવાડની ગાદી માટે આકાંક્ષા લુબ્ધ થયલો આશામય મધુ રાઠોડ પૃથુકુમાર, ટાકરોડાના પદભ્રષ્ટ રાજા રાવ સુરતાનની કુમારી તારાની સાથે કુંજ મહાલયમાં મદિરાપાન કરતો નજરે પડે છે સાવિત્રી સમાન સદ્‌ગુણતાથી પતિવશ કરી, શત્રુજીત બનીને, પિતાનું રાજ્ય પાછું અપાવના યત્ન કરી રહી છે સંગ્રામમાં સાથે રહેવાને અને ક્ષત્રીવટ બતાવવાને, પ્રેમનો મદિરા પીતી દેખાય છે પૃથુરાજ રાઠોડ લુબ્ધ થઇ ગયો છે વીર બાળાના શુરાતન સાંભળી રહ્યો છે અન્યોન્ય એકત્ર બળથી રજપુતાનામાં ગ[illegible] કરવા ને દ્વંદ્વયુદ્ધ મચાવા રણશીંગડું ફુંકી રહેલાં છે.

આ 'કુંજ—મદિરા'ની આનંદ લહરીમાં પ્રકોપ શો? નાગ ઝેર શું? ચિત્તા શી? રાજધાની શી?—સાંભળ !

મેવાડની ગાદી, સદા પાટવી કુમારને મળે છે પૃથુ ચિતોડ મહારાજા રાયસિંહનો બીજો કુંવર હતો પણ પોતાના વડા ભાઇ પાટવી કુમાર સંગને બદલે પોતેજ રાજ્યગાદી લેવા [illegible] હતો. રાજ્યાસનની ઇચ્છા ચારણી માતાની કને ન્યાય મેળવવા, [illegible]ગને ન્યાય મળ્યો હ્યય. ક્રોધથી સંગને હણવા ધસ્યો.

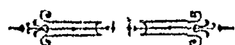
પ્રથમ રૂક્ષ કાકાની સહાયતાથી બચી ગયો, ને વનમા ન્હાસી ગયો. ત્યાં એક વૃક્ષ તળે સુતો હતો, તેવામા એક નાગ, સગના માથા પર ફેણુ માંડીને વધાવતો હતો ને તેની ઉપર ઝાડની ડાળીએ બેઠેલુ પક્ષી સુચવતુ હતુ, કે મેવાડનો ગાદીપતિ આ શખ્સ થશે! આ લાપા જાણનાર ભરવાડે, શ્રીનગરના રાજા કરમચંદને ખબર આપ્યાથી, તેણે તેને આશ્રય આપ્યો હતો પણ ધાર્યું ધણીનુ થાય, તેમ આખરે, શીરોહીના રાજા દેવરાત ઉર્ફે પ્રભુરાયના પ્રપંચનો પૃથુરાજ ભોગ થયો હતો અને તેજ સમયે એક તરફ ચિતા ને બીજી તરફ મેવાડની ગાદીએ સગને બેસાડવા મંડપ તૈયાર થયો હતો.

વાંચનાર ? હવે પૃથુરાજના પરાક્રમ અને તારાની બહાદુરી તરફ નજર કરીએ, ઇતિહાસના પૃષ્ટ ઉપર, ભાટ ચારણોની કથા ઉપર, લેખકના લેખ ઉપર, અને રંગભૂમિપર ભજવનાર નાટકકારો ઉપર નજર કરીએ, કે તેમા કોણ પ્રતિબિંબિત થાય છે ? વીર રસમા કરૂણાની લપટ લાગી રહી છે! પ્રતિસ્પર્ધા અને રાજ્ય લોભની સીમા આવી રહી છે. મન જાણે કે હુ કરૂ, કરવાવાળુ કોય; આરંભ્યા અધવચ રહે, હરી કરે તે હોય!

જો બીજી તરફ પેલો શીરોહીનો સ્વચ્છંદી રાજા પ્રભુરાયજી નવલકિશોરી સતી રાજબાનો પરિત્યાગ કરીને, મદિરાની કટોરી લઇ, વેશ્યા સાથે આનંદ કરતો જણાય છે! નાટકના પાત્રોમા આ અધરચનુ પાત્ર નાયક–નાયિકાની ચેષ્ટા કરે છે! હત્યારો, પાપિષ્ટ અને કુપાત્ર પાત્રજન, સતીને સતાપે છે!

પૃથુરાજની બહેન રાજબા, શીરોહીના સરદારને પરણાવી છે; તેની અધમ દશા તો જુઓ ? હૃદયગામિની રાજબાના મધુર, બોધક અને ગુણી વચનો, શિયળ, સ્નેહ અને પ્રભુતારૂપ પ્રેમ સામે, લોભી–લાલચુ ને મતલબી વેશ્યાના ચાળા કેવો કાળા અને દુષ્ટ દેખાય

છે? આખરે બ્હેન ખાતર ભાઇનો ભોગ અપાય છે! વાહરે ત્હારી લીલા! વાહરે ત્હારો ન્યાર? કાળા કાળીયા? તે પણ ઠીક બજાવી; કાલી મર્દન કરીને ગોપી લીલા કરીને ઠીક ગીના બનાવી!!

પ્રકરણ ૨ જું.

મદિરાની મસ્તાનીમાં!

શિરોહીના રાજ બગીચામા મધ્ય રાત્રે, કાળી રાત્રે, ઉજ્વળ રોશની શી? હંસાના સરોવરમા કાગડી કેવી? ગુલાબના બગીચામાં કાળો કંપો કેવો! ચંપાના કયાગમા કાંટા સળીઓ કેવો? કેતકીના વનમાં આકડો કેવો? કસ્તુરીના કુંભમા મદિરા કેવો? સતીના આશ્રમમા વેશ્યા કેવી?

શિરોહીનો સ્વચ્છંદી રાજા પ્રભુરાયને ચિતોડની ચાતકી પસંદ ના પડી. એ કાળા કાગડાને હંસી ના ગમી! તેણે એક રૂપાળી મદિરા નામની એક મારવાડી વેશ્યાને કહે વ્હાલી! કોયલ કાળી પણ ગુણવાળી હતી, તે છતા પાખંડી કાગડીને રૂપાળી માની લીધી! રાજાને ગમી તે રાણી

વેસ્યાચ્છંદી પતિની પત્નિ વળી કયે કાળે સુખી છે? રાત્રી તેને મન કાળ-ભયંકર તુરંગની સજા છે શૈય્યા તેને મન સ્મશાનનો સાથરો છે સુખ તેનું ઝેરી સ્વપ્નું છે પ્રેમ તેને મન વિષ થયું છે! જગતની સતી પોતે છતે પતિયે વિધવા માની લીધી છે. રાણી જના કુભારણ જેટલું યે સુખ નથી રાજની સાહ્યબી છતા વાઘરીની મહુળી કરતાયે બદતર માન્યુ છે જીવનને તે શત્રુ ગણે છે. કાયાને તે ભોગ ભોગવવા અરજનયલો સમજે છે આખો સંસાર તેને મન દિ[illegible] છે

પૃથુ—કુમાર.

શિરોહીરાજ. મદિરા અને મહારાણી.

મહારાજ? વેશ્યાથી વંશવૃદ્ધિ નહિ થાય!   ભા. ૧ પ્ર ૨ પૃ. ૭

"મહારાજ પ્રભુરાયજી ? શિરોહીના ગાદીપતિ નરસિંહ ધારો તેને ન્યાય કરી શકો છો મેં જાત ભાત ને તમારી પાછળ વૈરાગ લીધો છે કંચન જેવી કાયા, માત્ર તમારી માયા માટે વેચી છે. કહો, શી કદર કરો છો ?" આકર લગાડતી ઝેરી જીભે, સુંદર ચહેરે પણ રુદન નેત્રે પ્રેમભાવથી પણ મતલબની નજરે પરવશ પડેલા નટડીયા અને વીણાને, ગાનારી મદિરાએ બનાવ્યા !

"સત્ય ! હું શિરોહીપતિ ! રજપુતાનામાં નામાંકિત પ્રભુરાય ! પ્રભુનો પણ રાજા ! મેવાડના મહાન રાજા રાણાના રાજનો હું જમાઇ ! વાહ તે કહે ! કહે તને શું બનાવું ? કહે તો રાણી–પટરાણી, કે ગાદીની વારસ ? હીરાજડીત છત્રમાં ઝુલી મુકાવું, યા સિંહાસનપર તને બેસાડું ?" પ્રભુરાયે મદિરાના મદમાં જવાબ દીધો

"એ કાળી કાગડી કદાપિયે કોયલ થવાની નથી ! તે કઠોર સ્વરી હંમેશ રંગીજ રહેવાની ! એ મદિરાની પ્યાલી છે, અમૃતધારા નહિ ? એ શોખની સગી છે, ચિંતાની નહિ ! એ ચમત્કારી ભૂતડી છે, ચિન્તામણી નહિ ! પ્રાણ જશે ? આમ જુઓ, આ તરફ જુઓ ! સ્વર્ગના સુખ તરફ નજર કરો—નર્ક કુંડને ના નિહાળો ! શિરોહીના શુરવીર સંતાનો ઉત્પન્ન કરનાર વૃક્ષને ચાહો, પેલીને બાળી ભસ્મ કરીને વિનાશ ના કરો !"

"ચુપ–રાંડ ચણ્ડાલ ?" પ્રેમરાયે રાણી રાજબા તરફ ધસીને તરવાર ઉગામી ! "આ ટાણે અરધી રાતે પણ ઝંપવા નથી દેતી ? જા દુર થા, નીકળી જા, નીકર પ્રાણ ને દેહ જુદા થશે–પાપિણી ?"

"પતિના હાથે પત્નિનો ઘાત ! દેહ, મુક્તિ પામશે આત્મા સ્વર્ગે જશે. મારો, ભલે મારો, પણ મારા થોડા વચનો સાભળો !"

"જા—નહિ—સાભળું, મદિરા ? ચાલ–પેલા કુંજ મંડપમાં જઇએ !" દારૂના ઘેનમાં, મદિરાનો હાથ પકડીને ચાલવા જતા–

વાર્વણ પેઠે રાણીએ બુમ પાડી ! "ખબરદાર, એક ડગલુ આગળ વધી, તો આ કટાર ત્હારા કાળજામા ભોકી દઇશ ! શિરોહીના દરબારમા રડી ટેવી? જાણે છે કે મેવાડના ક્ષત્રીવીર પૃથુરાજ રાઠોડની હુ બ્હેન, અને રાણા રાયસિહની બળવાન કુવરી છુ તે !"

"તે તું જખ મારે છે, ચાલ–નીકળ રસ્તેથી !" પ્રભુરાયે ધકેલી, રાણીએ બૂમ પાડી અને પાસેના મ્હેલમા સુતેલા તેના વૃદ્ધ પિતાએ સાભળતાં, શયનવસ્ત્રેજ દોડી આવ્યા જ્યા બગીચામા જોયુ તો કુમાર દારમા ચકચુર ! નાગકા ભયકર દષ્ટીપર અનુકપા બનેલી, અને અને રાણી રાજબાના હાથમા ખાડુ ! અફસોસ !

હવે શુ બન્યુ, તે આગળ ઉપર જાણીશુ ! હાલ તો આ કુજ-મદિરાના તાપથી પણ કુકર્મથી રાજપદ પામેલા પાત્રોને અહીજ રહેવા દે, અને રજપૂતાનાની ભૂમિ ગર્જાવનાર વીરનર પૃથુકુમાર–અને વીર કુમારી,તારાની કથા તરફ નજર કરીએ મહાવીર પૃથુરાજની યુવાનીમાં રણવીર બનેલાં હૃદય જોઇએ, અને તેના બળવંત પરાક્રમ તરફ, મેવાડની ભૂમિપર ચડેલા યવન લોકોનો કેટલો ટકાવ છે, તે તપાસીયે.

પ્રકરણ ૩ જું.

દૈવી–સ્વપ્નું.

"क्लैब्य मास्म गम पार्थ नैतत्वय्युप पद्यते ।
क्षुद्रं हृदय दौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप. (३)।

भगवद् गीता"

"ઉઠો, મહાવીર ! વીર ક્ષત્રિયો વિના, ભારતનુ મેદાન ભૂલુ પડી

"અર્જુન ? તને આવું બાયલો જેવુ' ભાષણ રણભૂમિમા કરવું ઘટતું નથી ! કારણ કે વિજયી (શત્રુ હણનાર) એવું ત્હારૂં શુભ નામ પૃથ્વીપર ગાજે છે, માટે મોહ મુકી, દઈ હથિયાર લઈ ઉભો થા–કર્મ જીજ્ઞાસા–તૃમ કર્ય"—

ગયુ છે, અસુરોના પ્રબળ દળથી છવાઇ ગયુ છે! રજપૂતાનાના શુરા ક્ષત્રિયોના શુર–નુર હરાઇ ગયા છે, મેવાડ મારવાડ અને માળવ ભૂમિના રજપૂત વંશજોની પડતી થવા બેઠી છે! ઉઠો, આમ બાણાવળી અર્જુન પેઠે નિરાશાના નિસાસામાં નિદ્રાદેવીની સોડમાં સંતાઇ કેમ પેઠા છે? પરમ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ચન્દ્રના વચન સ્મરો–

न कर्मणा मनोरमौ नैष्कर्म पुरुषोस्तुते 'भ गी,

આ ધ્વની થતાંજ, મહારણવીર યોધ્ધો મેવાડનો મહાભાગી ભડવીર રાઠોડ પૃથુરાજ, અર્જુન બાણાવળી સમાન બોલ્યો–

नष्टो मोह स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादन्मया च्युत।
स्थितोऽस्मि गतसन्देह करिष्ये वचन तव॥

"મનના દૃઢ સંકલ્પ આગળ સર્વ વિઘ્નો આપો આપ વિખરાઇ જાય છે" આ મહાત્માના સિદ્ધ વચનો ઉપર શ્રદ્ધા રાખનાર પૃથુને માયાનો બીજો ભ્રમ પેદા થયો તેની સામે કોઇ સતી, ભગવતી દેવી સૌંદર્યયુકત પ્રેમદર્શન દેતી આવીને ખડી થઇ મોહ અને પ્રેમનું યુદ્ધ થયુ દુષ્યન્તને શકુન્તલા, અર્જુનને સુભદ્રા, રામને સીતા મળી હોય, પૃથુરાજને સંયોગના મળી હોય, એવો અલ્હાદ ઉત્પન્ન થયો એ વિરાગના શુ બોલી?

"ક્ષત્રીબાળા છુ વીરનરની પ્રિયનરની ચરણ રજ છુ. રણભૂમિની આકાંક્ષિત છુ. રજપૂતાનાની વીરભૂમિમા પડેલા બીજનું ફળ છુ. હૃદયનો તાર, મ્હારા યોગ્ય મિત્રને શોધે છે અને તે ભૂમિનો ભાર ઉતારે, તેની સાથે સદેહે જીવન તારવા અને આત્મસત્તાને ઉદ્ધાર કરી લ્હેવા ઇચ્છે છે! બચાવો? અર્જુન યોદ્ધા? મેવાડના રાઠોડ!

* 'હે અચ્યુત? ત્હારા પ્રસાદથી મોહ નાશ પામ્યો, મ્હારી સ્મૃતિ મને પ્રાપ્ત થઈ, મ્હારો સંદેહ ચાલ્યો ગયો હવે હુ દૃઢ બનીને ઉભો છું અને ત્હારા વચન પ્રમાણે આચરણ કરીશ!' 'તિલક ગીતા'

ન્યાનો દેવ માનુ છુ; મને, આપ પ્રસન્ન થઇને વર માગવા કહો છો, તો પ્રથમ મ્હારા પ્રાણપતિ સત્યવાનથી મને સો પુત્ર ઉત્પન્ન થાય, તે વચન સિદ્ધ કરો યાને મારા પ્રિય પતિને સજીવન કરો।

રાણી રૂપસુંદરી, ગુજરાતની ગાદી જીતનાર પુત્ર ઉત્પન્ન કરશે. અને એજ વનરાજ કુમાર, પિતા જયશિખરીનો વિજય ડંકો વગાડશે. દેશના કલ્યાણમાજ મચ્યો રહેશે

સિદ્ધરાજ તો રાણી મીલનદેવીનો પુત્ર છે, પતિના પરિત્યાગ પછી પણ સ્વદેશનુ હિત કરવાને સજીવન રહી છે, સતી છતા પતિ વર લહેવાનેજ ખડી છુ "

ઇટલીના મહાયોધ્ધા ગેરીબોલ્ડીએ તેની પ્રિયાને સાન મેરિનોમા રાખી જવાના અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પણ તે કશાથીએ સમજી નહિ. થાક અને પીડાથી તે હેરાન થતી હતી, તો પણ તેણે ઘરમા સ્વામીના વિયોગ કરતા રણમા મૃત્યુ વધારે પસંદ કર્યુ હતુ, ગેરીબોલ્ડી જ્યારે અતિશય કહેતો ત્યારે તે અશ્રુસહિત વિનવતી કે "નાથ? ત્યારે શુ મને જગતમા એકલીજ કરવી છે?" આ મૃદુ વાણીથી તે હૃદયે દ્રવિત થતો, ગર્ભવતી છતાયે એ મહાસતી, પતીની સાથેજ યુધ્ધમા રહી.

આ રીતે, મદુલ અને મંજુલ કુમારિકા તારાસુંદરી પણ સતી સાવિત્રી પેઠે, પતિના જીવનનો ઉદ્ધાર કરવામા અને પિતાના શત્રુએ લુટેલા રાજ્યને પાછુ અપાવવામા જે ભગીરથ પ્રયત્ન કરેલો. તેવોજ કરવાને દુરાગ્રહી ગની. અને પૃથુરાજની સાથે રહીનેજ પિતાનુ રાજ્ય મેળવી આપીને લગ્નવતી થઇ।

કે વાચનાર? આ રસિક વૃત્તાંત, આટલેથીજ અહી મુકવી સાલે પડશે કેમકે પૃથુરાજની હાલની ઉછરતી સ્થિતિ યુવાનીનો

ગુસ્સો, અને રાજ્ય લોભ,-દુર્યોધન કરતાયે વિશેષ પ્રકટી નીકળ્યો છે મગજમા ક્રોધનો જ્વાળા ફાટી નીકળ્યો છે મેવાડની ગાદી અને ચિતોડની રાજધાની માટે જાગતા, ઉંઘતા અને સ્વપ્નમા ચિન્તન કરી રહેલો છે ભાવી દેવી તેને અટકાવે છે, વિધાતા તેને ના પાડે છે અને પૃથુ પોતે, પ્રયત્નવાદી બનીને સર્વ વસ્તુનો તિરસ્કાર કરે છે "પ્રયત્નવાદી પુરૂષોને ફતેહ મળવીજ જોઇએ" આ સિદ્ધાત પર મુસ્તાક રહીને પ્રયત્ન ચલાવે છે. પણ કવિવર શેકસપિયર કહે છે કે "નિર્દોષતા અને પવિત્રતા હમેશા નિયમ તરીકે સફળ થવીજ જોઇએ, એવુ સિદ્ધ નથી," ત્યારે હવે આપણે પણ મેવાડના-આ મહાવીર રાઠોડની ઝાખી કરવી જોઇએ, તેના પૂર્વજોનો ઇતિહાસ, અને પૃથુરાજના ભગીરથ પ્રયત્નનો પ્રારંભ કેમ થયો, તે જાણવુ જોઇએ

પ્રકરણ ૫ મું.

મેવાડનો રાણો રાયમલ.

ઇ. સ ૧૪૭૪, વિ સ ૧૫૩૦ મા મેવાડની ગાદીએ પોતાના પરાક્રમ અને સત્તાથી રાણો રાયમલ આવ્યો એમ ટોડ* રાજસ્થાનનો લેખક લખે છે મેવાડની હકીકતોનો ઇતિહાસ કથે છે ?

રાણા રાયમલની અસલ કથા જોતા માલમ પડે છે, કે તેમને પણ તેના પિતા રાણા કુંભે નિર્વાસિત કરેલો હતો કુંભો રાણો પ્રથમ-મેડતાના રાજાની ભક્તિની કુમારિકા મીરાબાઇને પરણ્યો

---

* ટોડ રાજસ્થાનનો કર્તા કહે છે કે—રાણા રાયમલને તેના પિતા કુંભાણાએ કેટલાક કારણસર રાજ્યથી દૂર કરેલો હતો, કારણમા એ કે રાણો કુંભો, યવનરાજ્ય પરજય મેળવીને પોતાના માથાપર, મન જપી તલવાર ફેરવતો હતો તે કારણ રાયમલે પુછતા પિતા પુત્ર વચ્ચે તકરાર થઇ, ને રાયમલને પોતાની ઇચ્છામાથી બાતલ કર્યો

હતો સામંત રાઠોડની આ કુંવરીએ તો પ્રભુ ચરણમાં જીવન મૂકેલું હતું અને તે પછી બીજી કન્યાની પ્રતાપે, પોતાને બે રાજકુમારો ઉત્પન્ન થયા હતા તેમા વડો પુત્ર ઉદયસિંહ, મહાકૃતઘ્ની પાખંડી અને હત્યારો હતો પિતાના હૃદયને ખેદ કરનારો પ્રજામાં અત્યાચાર કરવા માંડયો, કુંભાએ તેનો પરિત્યાગ કર્યો બીજા રજવાડામા પણ ઉદો ફાવી શકયો નહિ, ત્યારે દિલ્હીપતિને મળ્યો; અને પોતાની પુત્રી તેને વરાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, પણ કુદરતી કોપને લીધે, એ પ્રસંગ બન્યો નહિ અને તેનું મૃત્યુ થયું ઉદયસિંહના બે કુમાર સિંહેપમલ અને સૂર્યમલ હતા ઉદયના અકાળ મરણ પછી દિલ્લીપતિયે મેવાડ ઉપર હલ્લો કર્યો આ સમયે રાણો રાયમલ, કુંભારાણાનો પાટવી કુંવર પણ પિતાજીની ઈંતરાજીમા હતો મેવાડના સરદાર સામંતોએ રાયમલની વડીલાઇ, ને બળયુધ્ધ જોઇને તેનો આશરો લીધો અને રણક્ષેત્રમા ઉતર્યા પોતાના ભાઇ કુંવરો સાથે તેને યવન રાજા સામે લડવું પડયું, ને તેઓનો પરાજય કર્યો આખરે કાકાના દીકરા શરણ થયા દિલ્લીશાહ હારીને ચાલ્યો ગયો અને કાળવશે સિંહેપમલ મરણ પામ્યો કુંભારાણાએ આખરે રાયમલને રાજ્ય આપ્યું ને પોતે દેહ ત્યાગ કર્યો પોતાના કાકાના દીકરાઓએ અતી નાદાની કરી, અને પ્રચંડ વૈરભાવ ઉત્પન્ન કરે, તેવા સ્વાર્થીય આચરણો કર્યાં, કુળને કલંક લગાડનારી આશાઓને આશરો આપ્યો, તો પણ તે વાત વિસારી દીધી અને સૂર્યમલને પોતાના રાજ્યના મંત્રી તરીકે સ્થાપિત કર્યો રાણા રાયમલને ત્રણ પુત્રકુમાર ને બે પુત્રીઓ હતી. તેમા એક ગિરનારના રાજા શુરજીને અને બીજી શેરોહીના રાજા દેવરાત પ્રભુરાયને આપી હતી અહીંથી આ વાર્તાનો પ્રારંભ થાય

પ્રકરણ ૬ ઠું.

ચિતોડની ગાદી સંબંધી રાજખટપટ.

રાણો રાયસિંહ કેવળ શાન્તિમા જીવન ગાળતો ન હતો જો કે તેમની પટરાણી ઝાલી રાણીને બે કુમારો **પૃથુરાજ** તથા સંગ યાને **સંગ્રામસિંહ** થયા હતા પણ તે પછી નવી રાણી પરણ્યા, અને તેમને એક કુંવર **જયમલ** નામે થયો તે પછી કુટુમ્બમા ક્લેશ વધી પડયો કુમારો પણ ઉમ્મર લાયક થયા પૃથુરાજ બહુ કુશળ અને વીરનર નિવડયો સર્વ પ્રકારની લાયકાત છતા ફક્ત તામસી સ્વભાવનો, દુરાગ્રહી, અટકી અને એનુ ધાર્યું જ થાય, તોજ શાન્ત રહે, તેવો અતિ ઉત્પાત્તિયો નિવડયો; એટલુજ નહિ પણ "મેવાડની ગાદી પોતાનાજ પ્રારબ્ધની છે એવી દુર્ઘટ માન્યતા ધારી બેઠો આ માન્યતા માટે વારવાર તે ક્લેશ કરતો અને પોતે જાણતો હતો, કે પોતાનો વડીલભાઇ સંગ રાજગાદીનો વારસ છે, છતા પોતાનેજ તે ગાદી મેળવવાનો રાજ્ય લોભ માથો સમાયો જતો ન હતો રાયસિંહ રાઠોડ એથી વારવાર દીલગીર થતો અને પૃથુરાજને સમજાવતો, પણ તે માનતો નહિ જ્યારે તેણે જાણ્યું કે આ ઉદ્ધત કુંવર પાખંડી નીવડશે, એટલે તેણે અભાવ દ્રષ્ટે જોવા માંડયુ જેમ જેમ રાજા નવી રાણી પ્રત્યે માયા બતાવતા ગયા, તેમ તેમ વડીલ કુમારો ક્રોધે ભરાતા ગયા. અને છેવટે એમ પણ બોલાયુ, કે મેવાડની ગાદી તો નવી રાણીના કુંવર જયમલનેજ ભાગ્યે છે, કેમકે મહારાણાની તેના પર વિશેષ કૃપા છે

આ રાજખટ નવુ સ્વરૂપ આપનારો એક છૂપો અજગર પોતાનુ વિષ ફેલાવતો હતો. કોઇ પણ પ્રકારે બાપ દીકરામાં વિરોધ કરાવીને, રાજ્યની ઉથલ પાથલ કરવાનો ઉપાય યોજતો હતો.

વાચનારને સહજ યાદ હશે, કે રાણા રાવમલનો ભત્રિજો

સૂર્યમલ હવે હારીને કાકાના આશરામા પડ્યો છે તેના હત્યારા બાપુનો હવે એકનો એક લાડકો કુંવર, છુપુ વેર લ્હેવાને, ઉંદરની પેઠે ફૂકીને કરડવાનાં કાવતરા કરવા માડ્યો છે. એ મ્હોડે મીઠો અને પેટમા ઝેરી બન્યો છે પોતાનો પરાજ્ય થયો, અને છેવટે કાકાના શરણે રહેવુ પડયું, આ ભિષમ કષ્ટ વારંવાર યાદ આવતુ. ને તે ઉશ્કેરાતો હતો દીનપરદીન રાજ કુટુંબમા કલેશ વધવા માડ્યો એક તરફથી નવી રાણીએ, રાણા રાયસિંહને પજવવા માડ્યો, કે પોતાના પુત્ર **જયમલ**ને જીવતેજ સ્વહસ્તે ગાદી સોપવી, અને બીજી તરફથી પૃથુરાજે પોકાર કરવા માડ્યો કે, મેવાડ પતિ પોતાને સ્થાપવો આ બન્ને કલેશનો કોઇપણ રીતે નિકાલ આવતો નહતો હમેશા બન્નેઓ વચ્ચે વાદવિવાદ અને કલેશ થતો હતો, એમ કરતા કેટલોક વખત વીતિ ગયો ત્યારે સુર્યમલ્લે દુર્ઘટ પ્રસગ હાથ કર્યો અને એક બાજુ કારસ્તાની કાવતરૂ ઉત્પન્ન કર્યું, એ કાવતરૂ એવુ બનાવ્યુ કે જેનુ ઝેર આખા મેવાડી રાજકુટુંબનો નાશ કરે, ને પોતાને ગાદી મળે, પણ ધાર્યું ધણીનુજ થયું !

પ્રકરણ ૭ મું.

પિત્રાઇનો પ્રપંચ! મેવાડનો ગાદી-વારસ કોણ?

રાજ્યલોભ યા ધનલોભ માટે, કુળનો દ્વેશ કરનાર કુળાગાર દુર્યોધનની ઉપમા આ બ્હાદુર લડવૈયા પૃથુરાજને આપવી કે નહિ એ પરિણામે સમજાશે, પરન્તુ તેનુ ઉકળતુ લોહી અને તીવ્ર મગજમાં ભરાયલો ધુનીનો ધુમાડો, તાપનું રૂપ લ્હે, તોજ પોતાની મતલબ પાર પડે, એવો સુર્યમલ કાકાનો ગુપ્ત હેતુ હતો પૃથુરાજ ચારે વાર તે કાકાની સલાહ માગતો, કાકો ભીષ્મ પેઠેમ હાવકું મો
[illegible]

રાણીને સમજાવતો "પિતાની સામે ન થવુ, વડીલની આજ્ઞા ન લોપવી, અને હકકદારના હકક ના લુટવા!" એવુ એવુ કહેતો; પણ સાથે ભગવદ્‌ગીતાની શ્રેણી ભૂલતો નહિ "રાજ્યલોભ તો ક્ષત્રિયોની ગળથુથી છે એકને મારીને પણ બીજાએ રાજ્ય કરવું, એ પરંપરાથી ચાલી આવતો રિવાજ છે હિંસા કે યુદ્ધ, એ કંઇ ક્ષત્રિયોને પાપરૂપ નથી દયા, ક્ષમા, મહત્તા, અને ધર્મ, એ સનાતન વારસો છે પરંતુ રાજ્ય પ્રશ્ન તો જુદોજ ધર્મ છે "બળીયાના બે ભાગ" એ રીતે વેરની વસુલાત કરવામા પાછી પાની કરે તે ખરો ક્ષત્રી બચ્ચો નહિ માત્ર લક્ષ જોઇને તીર તાકવુ."

આ રીતે માર્મિક ઉપદેશથી યુવાન મગજને ઉશ્કેરતો હતો. એક દિવસે સુર્યમલનો જન્મોત્સવ હતો નાચરંગ, ને ચા પાણીની પાર્ટી હતી પ્રસંગનો લાભ લઇને રાયમલના ત્રણે કુમાર સુર્યમલના મહેલમા આવ્યા હતા નાચ રંગ પુરો થયો અને કેશરી અંધ્રા તથા તીસમારખાં જમાદાર સાથે રમ્મત ગમ્મત વિનોદ ચાલતો હતો ત્યા અસલ મુગ પૃથુરાજના ઉદ્‌ગાર બહાર પડયા આ સમયે રાયમલરાણાની નવી રાણીનો કોડીલો કુવર જયમલ પણ હાજર થયો હતો પૃથુરાજે નાટકની પ્રસ્તાવના શરૂ કરી અને સુર્યમલે લીલા ઘાસમા તણખા નાખીને સુકા ઘાસની કોળી છુપી ઉનેરી ધુમાડો કહાડવા માંડયો ને રંગ જામવા માંડયો જયમલે વિવેક દેખાડયો પોતાના પિતાને તે વ્હાલો ને વિશ્વાસુ છે, એવુ દેખાડવાને બોલ્યો.

જયમલ—(નમીને) કાકાશ્રી સૂર્યમલ્લજી ? આપને પ્રણામ, બાપુશ્રી રાયમલજીએ આપની સાલગીરીની મુબારકબાદી આપી છે.

સુર્યમલ—શીરપર ચડાવી, પણ આટલી મોડી ? વારૂ, (મનમાં) આખર પણ પિત્રાઇ.

પૃથુરાજ—કાકા સૂર્યમલજી ? તેનુ કારણ એજ કે તમારા પિતાજી

યાને મારા પિતાશ્રીના કાકાએ જે તેમની સામે યુદ્ધ કર્યું હતુ, તેનો દોષ! યા તો રાજ્ય લોભ માટે દિલ્લીશાહને દીકરી દેવા તૈયાર થઇને મેવાડી વીરત્વ હરાવતા હતા, તે દોષ!

સૂર્યમલ—તોપણ અમે બને ભાઇઓએ તો તમારા પિતાજીનો આશરો લીધો દુર્ભાગ્યે શેષમલજી ગુજરી ગયા, ને હવે મ્હારે તો રાયમલજી વડીલ પિતા તુલ્ય ભાઇજ કહેવાય

પૃથુરાજ—પણ ત્યારે આપ કહોની, કે મ્હારા પિતા રાયમલજી જેઓ હાલ આ મેવાડી રાજધાનીના સામ્રાટ છે, તેમના રાજ્યાસન પર કોણ બિરાજશે? શુ મ્હારો સહોદરભાઇ આ સંગ, હુ કે અમારી સાવકી માતાના આ પુત્ર બંધુ જયમલજી!

સૂર્યમલ—(બાજુ) ઠીક, પ્રસગ નીકળ્યો! લોખંડને જરા વધારે તપાવવું જોઇએ (પ્રકટ) તેમાં પ્રશ્ન શો? મેવાડની ગાદીએ નિયમ તરીકે પાટવી કુંવરનેજ બેસવાનો અધિકાર છે.

સંગ—નિ:શસય! મેવાડના કુલ રાજ્ય સત્તાધિકારી મહારાજ તરીકે સર્વાંશે આ પાટવી કુમાર તરીકે સગ રાણાનોજ વશપરંપરા હક છે?

પૃથુરાજ—શું ત્યારે મારૂ પરાક્રમ, બુદ્ધિબળ, અને વીરતા, કિમ્મત વિનાની ઠરશે? શુ પૃથ્વીરાજ હૈયાત છતા સગ કે જયમલ મેવાડી ગાદીપતિ થશે? નહિજ બને?

સૂર્ય સામે નહિ ટકે કદીએ પતગ પ્રમાણમા;
કયા કાચને હીરો, કથીર કચન ગણાય સમાનમા.

જયમલ—ત્યારે તો હવે મ્હારા જેવા સાવકા ભાઇએ તો શું બોલવું? પૃથુભાઇને પોતાના માતા જણ્યા ભાઇ સગ્રામને રાજ્ય કરતો જોવાની ઇચ્છા નથી, ત્યાં મ્હારી શી વાત?

સૂર્યમલ—એમ ઓછું ન લાવીશ, જયમલ! રાણા રાયમલનો મુછનો વાળ, તે ત્હારી માતા. અને લાડકો કુંવર તું પોતે.

સંગ—ગમે તે હોય, પણ મેવાડની પ્રજાપર સત્તા ચલાવવાનું આ સંગનાજ પ્રારબ્ધમા છે; મ્હારોજ તે ગાદીપર હક છે!

પૃથુરાજ—સગ? તું ત્હારી લવારી બંધ કરે છે કે નહિ? તું નબળો, ખરૂં કહુ તો રણયુદ્ધમાં પાછો હઠનારો બાયલો—

સર્વે—હં-હ-હ-! સભાળો-સંભાળો!

પૃથુરાજ—અલબત, મ્હારે કહેવુ જોઇશે કે—

સિંહના રહેઠાણમાં બકરૂં, બિચારૂં કોણ છે!
પૃથ્વીપતિ મેવાડ ત્યાં આ સંગલું તે કોણ છે?

મેવાડનો મહારાણો હું! પૃથુરાજ રાઠોડ એજ ચિતાડનો ધીગો ધણી—મ્હારાજ નસીબની ગાદી—મ્હારીજ વિધાતાનો એ લેખ! બાકી જખ મારે! કેમ કાકા ન બોલ્યા?

સૂર્યમલ—આ તો રજનું ગજ થયુ! ઉત્સાહમાં કલેપ થયો દુધમાં મીઠુ પડયુ. આનંદમા ઉત્પાત થયો.

સંગ—કાકા સૂર્યમલ! તમેજ આ વાતનો નિર્ણય કરો, કે આ વાત બાપુશ્રી રાયમલજીને કાને ન જાય, અને તેને કલેશ ન થાય! જાણે કે અમારી બે બ્હેનો હક સાથે તો વરાવી દીધી છે જો કે શીરોહીના રાજાને વગાવેલી બ્હેન દુઃખી છે, પરંતુ ભાઇ ભાઇમા કલેશ થાય. એ ક્ષત્રી વંશનો નાશ કરનારૂ છે રાજ્ય લોભ ખાતર કુળધ્વંસ થાય. તે દુર્યોધનની સ્થિતી લાવનારૂ છે.

સૂર્યમલ—(મનમાં) લાગ ઠીક છે. ભાઇએ ભાઇઓને ઝઘડાવી રાયમલને શોક સાગરમાં નાંખી, રાજ્યની લગામ હાથ કરવાનો પ્રસગ ઠીક ચાલે છે (પ્રગટ) ભાઇઓ! શું તમે મ્હારાં વચનપર વિશ્વાસ મુકશો?

પૃથુરાજ—કાકાશ્રી ? જો આપ સારી સલાહ આપશો તો!

બોધો—એ તો એમજ ચાલે, તું તારે ગપ બેશની રોંડના!

સૂર્યમલ—પૃથુરાજ ? તુ અસલ મેવાડી ક્ષત્રીવીર છું, એ કોઇ પણ ના પાડી શકે તેમ નથી ત્હારો પિતા, અને હુ ત્હારો પિત્રાઇ કાકા તો શું, પણ દિલ્હીના સુલતાનો કે રજપૂતાનાના વીરનરો પણ ત્હારા વખાણ કર્યા વિના રહી શકે તેમ નથી, આ બધુ ખરૂ, પણ સાકર જો અદકી ખાય તો મિષ્ટાન્નમાથી ઝેર બને. બળવીરો જો દ્વેપ કરે તો નાહક કુળનો નાશ કરે

સંગ—વાહવા! શાબાસ! બોધદાયક વાત છે

જયમલ—પણ તેમા ન્યાય શુ ? ભારતના ક્ષત્રીઓ આમને આમ સર્વ ગુમાવશે ?

પૃથુરાજ—આમને આમ વાદવિવાદમા વિલબ વધતી જાય છે પિતાજીની અવસ્થા બદલાતી જાય છે. અને અમારૂં વીરત્વ દબાતુ જાય છે માટે અમને સત્તા મળે, યશ મળે, ને રાજ તાજનો અમલ મળે, તે સાથે સપ તથા ઐકયતા મળે, તેવો કંઈ ઉપાય ?

સૂર્યમલ--હા, ને તે એજ એકજ કે તમારે શાન્તિ અને ધિરજ રાખવી, જેના ભાગ્યમા રાજ હશે તેને અવશ્ય મળશે (મનમા) વાદરાને દારૂ તો પાયો ?

પૃથુરાજ—શુ મેવાડની ગાદીપર નબળો કુમાર રાજ કરશે ?

રણયુદ્ધમાં બળવીરનું છે કામ શત્રુ સાથમાં,
ત્યાં લાડ કે નબળાઇ ન આવે કામ ભેટી બાથમાં:
માથું મુકે તે મેળવે સરદારી ને સત્તા સદા,
નાહક ફુરે લઇને કુહાડો હક લક્કડખોદના.

માટે સૌ કહો એક અવાજે કે મેવાડાધિપતિ પૃથુરાજ થાય.

સંગ—ભાઇ પૃથુ ? આ તમારો ગર્વ મુકી દો હકદારના હક લેવા દો પાટવી તરીકે મનેજ રાજ ચલાવવા દો." પૃથુ હસીને બોલ્યો "તને મેવાડની ગાદી જા-જા-બોર ખા !

જયમલ—કાકા ? આ વાંધો તમારે નથી પતાવવો ?

સૂર્યમલ—ત્યારે સાભળો નાહરા-મુગરાની રજપૂતોની આપણી ચારણી દેવીની પુજારી દ્વારા, માતાના મંદિરમાં જઇ પુછીએ અને તે મહામાયા જગદંબા માતા સુચવે, તે ગાદીપતિ ! સંગ-જયમલને કબુલ છે ! અમારે કબુલ છે. સર્વે ઉઠે છે પૃથુ, કહે છે, પણ ધારો કે તેણે મારૂં નામ વિસાર્યુ તો ?

સૂર્યમલ--તો શું તું માતાને બાંધી લેવા ધારે છે ! પૃથુ ? ત્હારૂં માનવું ને ધારવું યોગ્ય નથી માતાજી પર જો ભરૂસો નહિ રાખે, તો તું કદી પણ સુખી થવાનો નથી. એ રજપુતની મહાદેવી રક્ષણી ભવાની છે એના આશિર્વાદ-થીજ રજપુતો જય પામ્યા છે ક્ષત્રીઓને તેનોજ આશરો ને આધાર છે

પૃથુ—વારૂ, ત્યારે હાલો આપણે ચારે જણ તે મંદીરે જઇએ. પણ જો પૃથુનું નામ વિસાર્યું, તો ત્યા આ તલવારે વહેતી રૂધિરની નીક ચલશે માતાને બલિદાન દેવા બદલે લેવુ પડશે.

સુર્યમલ—ભાઇઓ ? જો-જો મને અપયશ ન દેતા ? સાક્ષી તરીકે ઓધો કોઠારી અને તીસમારખાં તમે હાજર છો.

ઓધો--બાપુ ! માતાજીનો પરછો કંઇ ખોટો હોય ? બધાને કબુલ કરવુ જ પડે. નીકર મેખ મરાય, મનની મનમા રહે, ને થવું હોય તે થાય ! તીસમારખા ? તું પણ યાદ રાખજે બચ્ચા !—દેખના, બાત બડી હે.

સર્વ—ચાલો એકવાર તે પણ પરછો જુઓ.

સુર્યમલ—(સ્વગત) સૂર્યમલ્લ ? રાયમલ્લના વંશજોનો તેનીજ તલ-
વાડ, ખાડાંની ધારે ભલે નાશ થાય. જ્યારે ઘરમાંજ
કલેશ થશે, ત્યારેજ શુદ્ધિ ઉઘડશે અને પિત્રાઇનો પડછો
સમજાશે. હાલ તો ચારણી માતાને ખોળે વાત મુકવા દે !

પ્રકરણ ૮ મું.

ચારણી માતાનુ વચન—સિદ્ધતાનો પાયો

ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને કાકા ભીષ્મની કદર નહોતી, પણ ભીષ્મ કંઇ સામાન્ય બુદ્ધિનો રાજદ્વારી નર ન્હોતો સુર્યમલે પણ તેજ પદવી સ્વિકારી હતી તે ત્રણે ભત્રિજાને ચારણી માતાને મંદિરે લઇ ગયો. નાહરા મુગરાની ચારણી દેવીની પરિચારિકા આરતી કરી રહી હતી ભકતજનો અને ચારણો પણ તેમા ભાગ લઇ રહેલા હતા. ભજન, ગરબાઓ અને સંત–સાધુ સહિત, માતાના ગાન થતા હતાં, તે સર્વ બંધ પડયુ, અને આ રાજકુળ રત્નો મંદિરમા પધાર્યા પુજારીને આ વૃતાંત જણાવ્યો, અને માતા કનેથી ન્યાય મળવા વિનતી કરી પૃથુરાજ અને જયમલ એક આસને બેઠા સંગ પોતે વ્યાઘ્રચર્મ પાથરીને તે ઉપર એકલો બેઠો–ને તેની પાસે સુર્યમલ બિરાજમાન થયા સર્વે ક્ષત્રીવંશીયોએ માતાજીને નમન કર્યું, અને સેવકી ધુણવા લાગી માતાજી સાક્ષાત્કાર હોય. તે રીતે મૂર્તિમાથી ઓંકાર થયો. અને જરા વારે જવાબ મળવાનો હતો તે દરમ્યાન પૃથુ ભભકી ઉઠયો "મેવાડની ગાદી મારા નસીબમા છે એ ગાદીપતિ

આ રીતે આગ લગાડીને સૂર્યમલ, ભત્રિજાઓ સાથે ઇન્સાફનુ આગણું વધારે ચોખ્ખુ બતાવવા, અને અંતરની અંદરથી પિતાનુ વૈર લેવાને માતા ભવાની તરફ ચાલવા માંડયું. હવે ત્યા શુ કારણયુદ્ધ થાય છે, તે જોઇએ.

પૃથુરાજ રાઠોડ કહેવાશે માતાજીએ પણ એજ રીતે કહેવું જોઇએ." આ શબ્દોચ્ચાર થતાજ દેવીએ કુમાર સંગ્રામસિંહ તરફ નજર ફેરવીને આંગળી વડે તેને બતાવ્યો. કે "ચિતોડની રાજધાનીનો સંગ રાણો અધિકારી છે!" આ નિશાની જોતાંજ સર્વે જણે જયજયના પુકાર કર્યા. પૃથુ રક્ત નેત્રે, ખડગ ઉચું કરીને દેવીના મંદીરમાં દોડયો દ્વાર બંધ થઇ ગયું. અને પરિચારિકા અંદર પેસી ગઇ. ક્રોધાતુર પરશુરામ સમાન પૃથુએ, પોતાના વારસાનો વારસ થવા માટે સંગતરફ ઉઘાડી તલવાર ચલાવા દોડયો સગનુ માથું કાપી નાખવાને ઉલટયો. જયમલ ન્હાસી ગયો અને સૂર્યમલ વચ્ચે પડયો. સંગને એક બાણ અને તલવારના પાંચ ઝટકા લાગ્યા. સગ તોયે જીવ લેઇને ન્હાસી ગયો. પૃથુ તેની પુઠે પડયો પણ નિરર્થક! સૂર્યમલને પણ હેરાન થવું પડયું પણ તેમાં તેણે ફતેહ માની! પ્રભુ ઇચ્છા બળવાન છે

પ્રકરણ ૯ મું.

પૃથુરાજ દેશપાર!

રાણા રાયસિંહના મનમાં પૃથુની રીતભાત બહુજ વાધા ભરેલી રર્માં રહી હતી ઝાલી રાણીને તે વારવાર કહેતો, કે કોઇ પણ દહાડે, પૃથુને મારી દ્રષ્ટિ કનેથી અલગ કરવોજ પડશે. એ તોફાની ને રાજદ્રોહી નીકળશે. રાજની સલામતી માટે એ ભયંકર શખ્સ ગણાશે ઝાલીરાણી તેનો વારંવાર જવાબ આપતી, કે "આંખને અણગમતુ તે બધાને અળખામણુંજ લાગે!" આ વિવાદનો નિવેડો પ્રત્યક્ષ આવ્યો. એક દિવસ નવી રાણી પોતાના ભરથારની કને કેટલીક વિનંતી કરવા લાગી. પોતાના કુંવર જયમલને ગાદી અપાવવાની યુક્તિ યોજવા લાગી મંથરાની માયામા મુઝાયલી

કેકૈરાણી પેઠે દશરથને સમજાવવા લાગી ભરતને રાજ્યાભિષેક ને રામને વનવાસ અપાવવા લાગી

નવીરાણી—પ્રાણનાથ ? મેવાડના અટકી રાજાના શુરાતનપર મોહી પડીને હુ વરી છુ, ને એટલા માટે કે મારો બાળક, મેવાડની ગાદીનો વારસ થઇ, રજપૂતાનાનો ચંદ્ર કહેવાય, પણ તમે તો તે તરફ જરાએ જોતા નથી.

રાયમલ—પ્રિયા ! પાટવીને ગાદી વારસ કરવો, એવો ચાલતો આવેલો રિવાજ તોડી હુ મારા કુળને કલંક તો કદી બેસાડવાનો નથી, પણ તે સાથે હુ એટલુ પણ કહુ છુ કે તને અને તારા પુત્ર જેમલને ઝાલી રાણી કે તેના કુમાર સંગ યા પૃથુથી ઓછા સુખમા પણ ઉધારવાનો નથી

નવીરાણી—ત્યારે તો હવે તમારૂ દીલ પરખાયુ, બસ, થઇ રહ્યુ; કદી જો તમારી દેહને દગો થયો, તો મારા કુંવરનો કોણ ધણી !

રાયમલ—વાહ ! શાબાસ ! એવુંજ બોલવુ ઘટે ! તમને હું પરણ્યો, ને શા માટે ! એક ઉપર બીજી લાવ્યો ઝાલી રાણી જેવી કુળદીપક નાર છતાં, તમારી સાથે પ્રેમ બાંધ્યો, એ શું કરવા ! દીલ દુખાવા નહિ, દેવી ! તમે મારા હૃદયમાં વસેલાં છો, તમારો પુત્ર મારી આંખની કીકી છે

નવીરાણી—માત્ર કહેવામાજ ! બાકી ઝાલી રાણીજ, ખરૂ તેનુ લાડ ! બસ, જાઓ, તેમને માનીતા કરો !

રાયમલ—હું સત્ય વચન કહુ છુ કે તમે મારા દીલનાં માનીતાં દેવી છે. માટે રીસામણાં છોડી દો, પ્રિયા !

નવીરાણી—માગ લાડુલા ભરથાર ! તમારી આગળ મારૂં રીસામણું નહિ તો બીજે ક્યાં ! મેવાડી રાણાની માનીતી ગણીશ્રીને એટલુએ માન નહિ !

રાયમલ—તારો કુંવર પણ તેજ હક ભોગવે, પછી !

નવીરાણી—તો તમારી કૃપા ને શોભા, નાહીં તો વૃથા. આપો વચન.

રાયમલ—આ વચન છે !

એટલામા દાસી અંદરથી ખબર લાવી.

દાસી—રાજમાતા ! જેમલભાઇ ઉતાવળા ઉતાવળા, તમને ભેટવા આવે છે

નવીરાણી—જલદી આવવા દે !

રાયમલ—રખે કંઇ નવું જુનુ થાય ! ત્યા જેમળ આવી ચડયો.

જેમલ—બાપુ ! પૃથુ વકર્યો ! માતાની સામે થયો !

રાયમલ—મને ખાત્રીજ હતી, બેટા ! શું થયું, વારૂ !

જેમલ—ચારણી માતાએ સંગરાજ તરફ આંગળી કરીને રાજ તિલકનું ચિન્હ બતાવ્યું. ને કંઇક ભાગ ભોગવવાનું સુરજમલને નિમ્યું. ત્યારે પૃથુરાજ ચીડાયો ને સંગને મારવા જતાં, સંગ ન્હાસી જવાથી સુરજમલને ઘાયલ કર્યા છે કાકા વચમા પડયાથી સંગ ઉગર્યો

રાયમલ—મ્હારે પેટે એવો જનુની પુત્ર ! મેવાડનો ગાદી વારસ આવો ઉત્પાતિઓ ને અદેખો ! સગા ભાઇનુ પણ ભલું નથી વાચતો ! બસ એકદમ તે મારી નજર તળેથી દુર થવો જોઇએ છે

દાસી—(અંદરથી) પૃથુરાજભાઇ ઘાયલ થએલા આવે છે

રાયમલ—જેમલ ! ઝાલી રાણીને બોલાવ. દાસીને મોકલ એ કપુત મને નહિ જોઇએ !

જેમલ—વારૂ, બાપુ !" જેમલ જાય છે. પૃથુ આવે છે

રાયમલ—ઓ અભાગી પૃથુ ! જરા આંખમા દયા રાખ ! અમી રાખ ! એમ અદેખો ન થા ! તારૂ કર્યું થવાનું નથી. કીરતારે જે ધારેલુ છે તેજ થશે, તુ ગમે તેટલાં ફાંફા મારી પર્વત કુદવા જશે, પણ નાહક પછડાઇને પ્રાણ ગુમાવશે મારે પેટે આવો પુત્ર ! પૃથુ જેવો બળવીર જે રજપૂતાનાનો અર્જુન તેની આવી ચાલ ! બસ તારા આવા આચરણથી હું બિલકુલ નારાજ થયો છું જયાસુધી તું તારી ચાલ સુધારીશ નહિ, ત્યા સુધી મ્હારે તારૂં મોઢુ જોવુ હરામ છે ઝાલી રાણીને પેટે આવો પુત્ર પેદા થશે, એવું તો મે કદી કલ્પેલુ ન્હોતુ ! શરમ છે તને !

પૃથુરાજ—પિતાજી ? મારી સાવકી માતા આગળ મને હીણો પાડી, ભલે અપમાન કરો પરંતુ હું તો એટલુંજ કહેવા આવ્યો છુ કે આ મેવાડની ગાદી હવે મારા નશીબે ચોંટી ચૂકી છે કેમકે સંગ ગયો. હવે તેથી ઉતરતા દરજ્જાના વારસ તરીકે હુજ છુ. મારાં બાહુબળ, હવે કેવી રીતે ફરકે છે, તે જુવો !

રાયમલ—બળ હોય તે નિર્દોષને હણવા માટે નહિ, પણ અનાથ-ને બચાવવા માટે દ્રવ્ય હોય તે દરબાર માર્ગે ખરચી બીજાને દડાવવા માટે નહિ, પણ પરોપકારમાં વાપ-રવા માટે! પૃથુ! તુ ભલે બળવીર હો, પરંતુ આ દ્વેષ બુદ્ધિ, તારા ઉચ્ચ કામને કલંકિત છે, અને તેથી હું કહું છું કે હવે તારૂ મોઢું જોવું મને હરામ છે." એટલામા ઝાલી રાણી દોડતી આવે છે

ઝાલીરાણી—પૃથુરાજનુ મોહું જોવુ હરામ! કોને ? "

રાયમલ—મને! ઝાલીરાણી! મોટાભાઇ સંગને મારવા કુદેલા પૃથુરાજનુ મોહું જોવું હરામ કહેલુ, એ હવે તમારે ગમે તે કરવું હોય તે કરો પણ એવો પુત્ર મને ન જોઇએ. કુળ છેદક, માબાપ દાહક, ગૌવિનાશક, બ્રહ્મ દ્વેષી અને દીન દુ:ખદાતા, એવા પુત્રનો શાસ્ત્રે પણ અંગિકાર કર્યો નથી. કેમકે તે કુળમા અંગારો પેદા થયો કહેવાય છે.

ઝાલી—પૃથુ? સગા ભાઇ માથે આ વેર ? જા—તેને શોધી લાવ, ને રાજગાદી અપાવ, તેમાજ ત્હારી શોભા છે.

પૃથુ—એ નહિ બને!

ઝાલીરાણી—પૃથુરાજ! તારા પિતાનુ અપમાન પામવા જેવું કામ કરવાને તારે અચકાવુ જોઇએ.

પૃથુરાજ—માતા! રાજ્ય લેવું, એ તો પતંગ ઉડાવવા જેટલીવાર! પિતાજીને હું ગમતો ન હોઇશ, તો આ પળે દેશ તજીશ. પણ હુ એમ નહિ ભાખીશ. કે મેવાડની ગાદી પર સંગ રાજ ભલે કરે?

ઝાલીરાણી—બાપુ! તું હજુ બાળક છે, માટે ભાઈ તરફ સ્નેહથી જો! તારા જવાથી મારી તો સઘળી દિશા અંધ થશે

પૃથુરાજ—તું ખાત્રી રાખજે, કે જે ઠેકાણે આ તારો જાયો ગયો, ત્યાં વિજયનો ડંકો સમજવો પિતાજીની મરજી તું પારખી શકતી નથી, પણ હુ જાણુ છું. જેમલને ગાદી આપવા માટે આ આડકતરો પ્રપંચ છે.

નવીરાણી—બાપુ! તુંએ મારોજ પુત્ર કહેવાય! જેમલ અને

તારામાં ફેર નથી ! તારો વિજય, તેમાં સ્હેજે જેમલનો વિજય છે

પૃથુરાજ—હું સમજું છું પણ ચિન્તા નહિ ! પિતાજી ! યાદ રાખજો, કે મને દેશથી દૂર કરવામાં તમને વિપત્તીનો ભોગ થવું પડશે. મારા જવાથી તમને પસ્તાવું પડશે.

રાયમલ—હું પુત્ર વિના ચલાવીશ, પણ અધમને અને અત્યાચારીને તો કદી ઉત્તેજન નહિ કરીશ

ઝાલીરાણી—મહારાજા ! એક ભૂલ ક્ષમા કરો ?

રાયમલ—મારૂં વચન મિથ્યા નહિ થાય !

પૃથુરાજ—માતા ! તું શા માટે દયા માગે છે ! શું તું મને એટલો નિર્બળ ધારે છે ! અરે તારે જોવું હોય તો:—

આ પલકમાં પ્હાડગરાક ઉપાડી એમ પછાડું હું
બાહુબળથી ધરતી ધ્રુજાવી દશ દિગ્પાળ ડોલાવું છું !
દાવાનળ જેવા દુસ્મનને ફૂક વડેજ હઠાવું હું !
ચહું કદી સંગ્રામ વિષે તો વિજય કરીને આવું હું.
જેને એવા પુત્ર હોય તેની માને દુ:ખ લાવવું શું ?
ઝાલીરાણીને મેવાડીસુત જગેજ કહાવું હું !
ફરી પૃથ્વીના નવે ખંડમાં વિજય કરીને આવું હું,
મેવાડી ગાદી તો પૃથુને ભાગ્ય જડી છે. થાવું શું !

રાયમલ—ઝાલીરાણી ! અનુભવે ઠોકર મળશે. અને તેથીજ તેનું ચડતું લોહી ગરમ થતું ઠંડુ પડશે જવાદો ! તમે તેને ન અટકાવો ! એ હજુ તો સંગનો જીવ લેવા ચાહે છે !

પૃથુરાજ—જો ગાદી પર ના બેઠો તો એજ પ્રતિજ્ઞા છે.

ઝાલીરાણી—ભાઇ ? કંઇ માન ! તારા બાપુને નમીને સંગને તું સમજાવ !

પૃથુરાજ—પિતાને લાખવાર નમુ ! પણ ટેક માટે નહિ ?

રાયમલ—બસ એકદમ, તુ દુરથા !

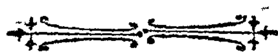
પૃથુરાજ—આ ચાલ્યો ! હુ કંઇ કાયર કે બાયલો નથી. ઝાલી રાણીને ઉદરે જનમેલો છુ આંબાનુ બીજ છું. મેવાડની ગાદી મ્હારા નસીબે છે વીરત્વથી, બળથી, અને આપ સત્તાથી રાજ કરીશ

રાયમલ—તું દેશદ્રોહી અને રાજદ્રોહી છુ !

પૃથુરાજ—હું દેશનો ઉદ્ધાર કરીશ હુ મેવાડી રાજ અચલ કરીશ યવનોની નજર અને તેના પગ, મેવાડની ભૂમિથી અલગ કરીશ રામ રામ બાપુ ! જ્યારે બોલાવશો, ત્યારેજ આવીશ ' એટલુ કહીને બન્નેની તકરારમા પૃથુ ક્રોધથી પોતાના મહેલ ચાલ્યો જાય છે. ઝાલીરાણી મુર્છિત થાય છે. નવીરાણી પકડી લે છે.

નવીરાણી—ધીર ! બ્હેન ! ધીર !

રાયમલ--રાણી ! ઝાલારાણીને શાન્ત કરો, હુ જાઉં છું: અને સગની શોધ માટે માણસો મોકલાવુ છુ. જેમલને સભાળજો " એટલુ કહીને રાયમલ પોતાના મહેલ તરફ ગયો, અને ઝાલીરાણી પણ શુધ્ધિમાં આવતાં વિદાય થઇ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

સંગ એક ભરવાડને ત્યાં !

રાજાને ત્યાં જન્મ લેવાથી કંઇ રાજસુખજ પમાય, એવો ભાગ્યદેવીએ કોલ આપેલો નથી હોતો, પૂર્વના યોગે સુખ દુઃખ રાયને રંક, ને રંકને રાય થવું પડે છે.

દ્રૌપદીના ચીર ખેચ્યાં. અને દુ શાસનનું રૂધીર પાન કરવાનો સમય પણ જોયો; આ બન્ને વેળાએ ધર્મ યુધિષ્ટર તો એવાજ માનસિક બળમાં રહેલા હતા જે કાળે જે બનવાનુ છે, તે મિથ્યા થતુ નથી

રામ વનવાસમા ગયા, ત્યારે પણ તે એવીજ ધીરતા અને વીરતા રાખી રહેલા હતા.

હરિશ્ચન્દ્રે રાજ ત્યાગ કર્યો, અને ઢેડને ત્યાં વેચાયા, તો પણ ધર્મ નિષ્ટાપર શ્રદ્ધા રાખીને, સંકટની સામે થઇને, અ તે વિજય મેળવ્યો.

ધીર વીરનરો કદીયે આપ્દતથી ડરતાજ નથી કેમકે આ પણ કાળ રૂપ વીરનરની કસોટી છે.

સંગ્રામસિંહ ઘવાયો; પૃથુની તલવારની અણી તેની આંખમાં અડવાથી તે કાણો થઈ ગયો જો કે તે પણ એકજ માતાનુ દુધ પાન કરીને ઉછેરલો હતો, અને વીર પિતાનો કુમાર હતો જો કે અ તર માત્ર એટલોજ હતો, કે પૃથુરાજમાં કંઈક દૈવી ગુણ હતા ક્ષત્રીવટનાં ઉમદાં લક્ષણ હતા.

પૃથુ દેશવટો પામ્યો, અને સગ પથુના ભયથી ન્હાસી ગયો. આખરે તે છુપા વેશમા એક ભરવાડના ઘેટા ચારવાને રહ્યો. બાળ કુમાર કઇ ભરવાડની નોકરી કરે અને જંગલમા લુખો રોટલો અને મીઠું ખાઇ, પાણી પીને મધ રાત્રી સુધી જનાવરો સંભાળે, એ બનવું તો અશકય હતું વળી આ ભરવાડે તો તેને રસોઇ કરવાનું પણ સોંપ્યુ હતું એ વિટમ્બના સર્વ કરતા વડી હતી. બીજા બધાં દુઃખ સહન કરી શકે, પણ જયા હાથ કર્મે આવ્યું, ત્યા લાચાર! જાહેર રીતે તો રહેવાય નહિ. કેમકે પૃથુરાજનો ભય હતો. એક દિવસે નવીન યોગ બન્યો. સગ, જયા રસોઇ કરતો હતો, ત્યાં ભરવાડની નવી સ્ત્રી આવી ચડી સુકુમાર યુવાન તરફ તેને અપ્રતિમ મોહ લાગ્યો.

અને કોઇપણ રીતે તેની વૃત્તિને ચલાયમાન કરવા ઇચ્છા થઇ, પણ તે વનવાસી ક્યાં સમજે છે કે આ ક્ષત્રી કુમાર અટકી છે! ભરવાડણ જ્યાં સગ, રોટલી કરતો હતો ત્યાં આવીને દુરથી વિચાર કરવા લાગી કુમળો કેળ જેવો હેઠનો સોકરો વેઠ કરે, ઇ મારાથી તો જોવાતું નથી. ગાડરે પીટયે ઇને ઇવુ તે હુ કામ હોપેલું હોહે! ઇના મોઢાની મીઠી હાકર જેવી વાણી તો જાણે દીલડુ લોભાવી દેયસ! પીટયા ભરવાડીયામા કાઇ માલ મળે નહી દીલ તો કેસ કે આ રાજકુમાર જીવા હાથે દીલડુ બાધ! ઇનુ મોઢુ કોવુ રૂપાળુ સે! રાજવાહમા રીયેલો હોશે, તોપણ મજુરી કરીને દખડાં ઝીલવામાં કીવો ઠરેલ સે. ઇવાની હગાથે ભવડો ગાળવો હોય તો કીનુ હખ! જીવતર હફળજ થાય! હાલની લલસાવુ!"—ભરવાડણ સંગ કને જવા લાગી સગ, રોટલી કરી લઇને હાથ ધોવા લાગ્યો.

સગ—(ભરવાડણને જોઇને) "આવો, બાઈ! કઇ હુકમ?"

ભરવાડણ—હકમ! તું રાજા જેવો રૂપાળો, તે તારો હકમ કે મારો!

સંગ—બાઇ? ગરીબની મશ્કરી કરો છો! હુ તમારો નોકર, જો રાજાનો કુંવર હોય, તો માંગે કંઇ હુકમ?

ભરવાડણ—હુ તો તારો હકમ માનવા આવીસ બોલ, તુ મુને ચાહસ!

સગ—મારા અન્નદાતાને હું ન ચાહુ તો કોને!

ભરવાડણ—હું તારી બોલીમા બરાબર હમજતી નથી! કહે. તું મારા જીવ કરતા વહાલો લાગેસ, હું તને લાગુંસ!

સંગ—શા માટે નહિ! તમે મારા જીવનદાતા છે.

ભરવાડણ—જો તું મને ચાહતો હોય તો હું પુછું તેનો જવાબ દેહે!

સંગ—હા, શું કરવા નહિ દઇશ!

ભરવાડણ—તું પરણેલો ખરો કે!

સગ—ના.

ભરવાડણ—ત્યારે તને કોઇ પોતાનો કરે, તો—

સંગ—બાઇ! તમારી બોલીમા શુ ભેદ છે, તે ફઈ કળાતો નથી. તમે શું કહેવા માગો છો, તે સમજાતું નથી.

ભરવાડણ—હું ઇ કેઉં સ, કે તારા પર મારો પ્રેમ સે!

સંગ—પછી!

ભરવાડણ—પછી હુ તારો પ્રેમ માગુસ!

સંગ—પછી!

ભરવાડણ—તારા જીવતરમા ભાગ ભળવા માગુસ!

સંગ—તમને શુ ઓછું સુખ છે, જે તમને આવુ સુઝે છે?

ભરવાડણ—તારી મીઠી બોલી, ને તારૂ રૂડુ મોટું માગ હુખ કરતા વધારે સે તેથી!

સંગ—બાઇ! બોલી ઉપર લલચાઇને ને રૂપ પર મોહાઇને પોતાનુ સુખ છોડવા જશો તો લોભી કુતરાનુ થશે. પારકુ મળશે નહિ, ને પોતાનુ ટળી જશે!

ભરવાડણ—પણ તેં મને દીવાની કરી દીધી સે! એ એ દહાડાથી ખાવુ, ને એ રાતથી ઉંઘ તે સોરી લીધી એ

સંગ—એ તમારી મિથ્યા કલ્પના છોડી દો હુ તમારી પતગ જેવી આશાના બોલ સાભળવા ઇચ્છતો નથી

સગ ત્યાથી જવા જતા ભરવાડણ પકડે છે ભરવાડની જુની સ્ત્રી કરી આ ચેષ્ટા જુવે છે.

ભરવાડણ—હું તને મુકવાની નથી. તેં મારા દીલને બાધી લીધુ સે.

સંગ—મને જમવા જવા દો!

ભરવાડણ—લુખી રોટલી રહેવા દે! પકવાન ખવરાવહુ!

સંગ—અનીતિના ઝેરી પકવાન કરતાં, નીતિનુ અમૃત ખાવું મને વધુ વહાલુ લાગે છે.

ભરવાડણ--મારો જીવ જાહે, તેમા તને શુ લાભ?

સંગ—ઝેર પીતાં જીવ જાય, ને આંધળો થઇ કુવામા પડે, તેમા કોને દોષ! બાઇ! તમારી આંખમા ભરાયલા વિકારને દાબો! પારકાનું રૂડુ જોઇને પોતાનુ ગુમાવો નહિ જો તેમાં પ્રભુ પણ રાજી નથી તમારા નશીબ-મા એવુ સુખ હોત, તો આપેલુ સુખ શા માટે બગડત! માટે જે પ્રભુએ મરજીથી દીધુ, તેમાજ મજા કરો! જાઓ હમણા રાયકો આવશે. આપણને દેખશે, તો મારૂ મોત થશે હુ તો તમારો નોકર, તમારા દીકરા જેવો, ને તમે મ્હારા અન્નદાતા જેવાં! બાળક જ્યારે ન્હાનુ હોય, ત્યારે શેઠાણી અન્ન આપે, તો હવે દીકરા ઉપર માએ મોહાવું ઠીક ન કહેવાય તમે કહો છો કે મારૂ મોત થશે પણ બીજાં કોઇ વહેમાશે તો તેમા બન્નેનુ મોત ઉભું થશે, મને માફ કરો!"

ભરવાડણ--પણ હુ તને મારો જીવ સોંપવા એકીસ લખમી ચાહલો કરવા આવી તો કરાવી દહે!

સંગ—બાઇ, તમને મે કહયુ કે, મને તે હરામ છે શું મારા આ કુળમાતાની કુખે કલંક બેસાડવાનુ છે? જો તમે પવિત્ર હોય, ચારણી માતાની ખરી ભરવાડણ પુજારી હોય; તો ધણીને છોડીને, મને કેમ વળગો! હુ તમને હાથ જોડી કહું છુ. કે મને સતાવશો નહિ. અગર કંઇપણ ચાલાકી કરશો. તો કાં તો મારૂં અથવા તમારૂ બેમાથી એકનું તો અવશ્ય મરણ થશે."

આ વિવાદ ચાલે છે ત્યા નવુ કૌતક થયુ!

ત્યાં ભગ્વાડ સાથે ભરવાડણ રડતી આવે છે

ભરવાડ—પણ તું રડેસ હું કરવા!

ભરવાડણ—(ડુસકા ભરતી) હુંને કેતા હરમ આવેસ!

ભરવાડ—પણ સે હુ! કોઇએ તુંને કઇ કહીઉ! ઓલી રાડ જુનીએ કોઇ તારી અદેખાઇ કરી?

ભરવાડણ—એ જુનીએ ઓલ્યા નવા મોકરાને ભભેર્યો ને તેણે મારી હેકડી કરી!

ભરવાડ—મારી નાખું! કાપી નાખું!

ભરવાડણ—ના ઇવુ કઇ નથી કીઉ. પણ અમથું બોલી ગીયો. ઇને હીખીહા કરવી હોય, તો બે ઘડી બાધી રાખો. બહ! વધારે કાંઇ નહિ!" હુ નો જાઉસ! એમ કરી ભરવાડણ જાય છે. સંગ આવે છે ભરવાડ ચીડાય છે.

ભરવાડ—(લાકડી ઉગામીને) મારા હહરાના! મારા ઘરમાં રઇને બૈરાની મહકરીઉ કરેસ!" સગને પકડીને રમીથી બાધે છે

સંગ—બાપુ! મે કાઇ કર્યું નથી.

ભરવાડ—સુપ! સુપ! તારો દાળીયો ભરડાઉસ, તે જો!

સગ—અરે પણ તે આવી પીડા!

ભરવાડ—ખબરદાર! આહીથી ગયો તો

ભરવાડ બાંધી જાય છે. સગ રડે છે એટલામાં ભરવાડણ આવે છે

ભરવાડણ—કેમ! કેવી મજા પડી! હવે માનવુંસ!

સગ—ખબરદાર! દુર! દુર! ઓ ચડાળ સ્ત્રી? તારાં નીચ વચનો ન સભળાવ! તારી કારી આખ મારાપર ન નાખ, જા જલ્દી રસ્તે, નહિ તો તારો જાન લઇશ. નક્કી જાણ જે કે હુ પણ સિંહણનું દુધ ધાવેલો

ક્ષત્રી પુત્ર છું અનીતિવાનને એક ઝટકે મારી ઠાર કરનારો સિંહ બાળક છું

ભરવાડણ—વાર્! વાર્! ખા લ્હે!" ભરવાડણ ચીડાવીને જાય છે

સંગ—જગતમા અનીતિવાન માણસોની પણ હદ હોય છે. સ્ત્રી જાત પણ પુરૂષપર આશક પડતી હશે એ તો આજેજ અનુભવ થયો નશીબ દેવી! તું મને પ્રાણ ઘાતક કષ્ટ આપજે, પણ આવા નીચ અને ગંદીલા કીચડમા તો કદી નાખીશ નહિ!

એવામા જુની ભરવાડણ આવે છે

જુની—ભાઇ, તારાંપર નાહક જલમ થાયસ. એ બધુ જોયું. ધન્ય ત્હારી જનેતાને! બાળક પણ બુદ્ધિવાળો ખરો! ઠીક રાંડને ઝાટકી કહાડી! અદેખીને વંઠેલ રાંડ, પોતે બગડીને બીજાને પણ બગાડતી હતી! ભાઇ લે તને છોડી મુકુ, તુ તારે ન્હાસી જા, નહિ તો મારી નાખહે!" ભલી ભરવાડણે સંગને છોડયો.

સંગ—ભાઇ તમારો ઉપકાર થયો પ્રભુ તમને સુખી કરો!

સગ દોડી જાય છે. ભરવાડની નજર પડે છે.

ભરવાડ—પકડો! પકડો! ગીયો! ગીયો!

ભરવાડણ—(દોડતી આવીને જુનીને પકડીને,) આ રાંડે નહાડી મુકયો.

જુની—તે હુ કરે! તારે ઘની હાથે ન્હાહી જવુ તું તે!

ભરવાડ—હે!" ભરવાડ ચકીત થઇ ગયો.

ભરવાડણ—(રડતી ઢોંગ કરીને) રાંડ! અદેખાઇ કરીને હુંને કલંક સડાવેશ ઓય! તારા નામના છાજીયાં લઉં!

(કૂટે છે. ભરવાડ, જુનીને મારે છે.)

ભરવાડ—રાંડ, નીકળ મારા ઘરમાથી! જહ! ભાગીજા!

જુની—તો મુવા આ તારૂં ઘર વંઠાડહે ! હું તો આ હાલી !.

આખરે સંગ ન્હાસી ગયો. એક વિકટ જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. અજાણ્યું અને ભયથી ઘેરાયલો બ્હાવરો બનીને ગયો તેને ભાન ન રહ્યું. ગયો તે ગયો ભરવાડ કર્મભોગી થયો

પ્રકરણ ૧૧ મું.

ભાગ્યની રેખા! જંગલમાંથી મહેલમાં!

પૃથુરાજના ત્રાસથી ન્હાસતો ફરતો સંગ્રામસિંહ ભરવાડને ત્યાં જઈ રહયો હતો ભરવાડના ઘેટાં ચારવા ઉપરાંત રોટલી પકાવવાનું કામ પણ તેને શીર હોવાથી. કમઆવડતને લીધે તિરસ્કાર પામ્યો; એટલુંજ નહિ, પણ ભરવાડણની પાપવાસનાનો ભોગ થઈને ત્યાંથીએ ભાગ્ય ફુટી ગયું ને અંતે જંગલમાં ન્હાસી ગયો.

કથાકારો વાર્તાકારો, અને ઇતિહાસવેત્તાઓ, સંગના સમાચાર વિવિધ આપે છે ભુખ તરસથી કંટાળેલો સંગ, એક દહાડો ફરતો ફરતો જંગલમાં ઝાડતળે સુતો હતો ત્યાંથી તેને મદદ મળી કેટલાક રજપુતો ત્યાંથી પસાર થતા હતા સંગની રાજકીય કાન્તિ અને મુદ્રાચિન્હ ઉપરથી તેને પોતાની કૃપા તળે લીધો અને સ્વારી માટે ઘોડો તથા બાંધવાને શસ્ત્ર આપ્યા સંગ કંઇ એવો નબળો નહતો. કે મેવાડી ભૂમિને દોષ આપે તે રજપૂતો સાથે ગયો, અને શ્રીનગરના રાજા કરમચંદને ત્યાં જઈ રહયો શ્રીનગરનો કરીમચાંદ ઉર્ફે કરમચન્દ, પરમાગ્વશી રજપૂત રાજા હતો તેના આશરામાં સંગ રહયો. અને થોડી ઘણી સહાયતા મેળવવા લાગ્યો. તેને ચિતોડમાં જવાનું ભારે થઇ પડયું હજી તે પોતાનું નામઠામ આપતો નહતો અનાથ વીરનર તરીકે જુદા જુદા બહાના તરે

પૃથુ-કુમાર.

સગ અને શ્રીનગરના રાજદૂતો.

ખેલતો હતો. એક સમયે જંગલમાં તાપથી થાકીને, ઘોડો બાજુ પર બાંધી, કટાર ઓસીકે મુકીને સુતો હતો. નિદ્રામાં ભરપુર હતો. એ સમે પાસેના વૃક્ષ નીચે બે કોઇ ઘોડેસ્વાર ઉતર્યા. એકનુ નામ જયસિંહબાલી અને બીજાનુ નામ જૈમુસીદીલ હતુ. તે ત્યા રસોઇ કરવા લાગ્યા થાક ગાળવા લાગ્યા એ વડની છાયામા કોતર નજીક એક જંગી નાગ રહેતો હતો ઘડીવારે તે તાપના અકળાટથી બહાર નીકળ્યો અને જ્યા સગ સુતો હતો તેની ઉપર ફેણ માંડી ડોલવા લાગ્યો આ વેળા, તે ઝાડની ડાળી ઉપર એક પંખી બોલવા માડયુ અને તે રસ્તે જતા એક ભરવાડે સાભળ્યુ પંખીવાચાના શુકન જાણનાર મારૂ નામના ભરવાડે, જરાવારે સગને ઉંઠેલો જોઇ કહ્યુ કે “પંથીભાઇ! તમે જરૂર મોટુ રાજપદ પામશો ” સગ હસ્યો. અને આભાર માન્યો આ હકીકત પેલા સ્વારોએ સાભળી, અને સગની સાથે થયા, તે પણ શ્રીનગરના રાજસ્વાર હતા સગની હકીકતમાં શ્રીનગરના મહેમાન તરીકે જણાયાથી ત્રણે જણ નગરમાં ગયા. અને રાજા કરમચન્દને સ્વારોએ બનેલી હકીકત જણાવી તેમજ ભરવાડે પેલા પંખીના શુકનની વાત કહી તે ઉપરથી સગને પોતાની કુંવરી પરણાવવાનો ઠરાવ કર્યો સગનુ ભાગ્ય ફરી ગયુ દીનમાન ઉજળી ગયુ,–હવે જોઇએ કે રંગમાં રંગ કેવો સજે છે?

એ દિવસે રાજકુંવરી વિજુબા, પોતાની સખીયો સાથે રાજ બગીચામાં વિનોદ કરતી હતી, યુવાન કુમારિકા તનમનાટ કરતી હતી. સમાન સહચરીઓ ચેષ્ટા કરતી હતી ત્યા અણધાર્યો સગનો મેળાપ થવાનુ નિર્માણ્ય થયુ ખરી રીતે તો કૌતુક થયુ

૧ સખી—વિજુબા? તારા પિતા કરમસિંહ પરમારે, આ શ્રીનગરની હદના દરેક ક્ષત્રીપુત્ર તને બતાવ્યા પણ તેં એક પણ પસંદ ન કર્યો?

વિજુબા—મ્હેના ! ગેશની તો દીવાની પણ હોય છે પરંતુ ચંદ્રમાના તેજને ન પહોચે તેજ તો કાચમા પણ હોય છે, પરંતુ મણીને ન પહોચે તેમ રજપૂત તો બધાએ છે, પણ મેવાડીને ન પહોચે બીજા રજપૂતોએ પોતાની બ્હેન–દીકરી, દિલ્લી સુલતાનને આપીને ખુશામત કિહાવવા તૈયાર થયા છે પરંતુ મેવાડી રાણાઓ હજુ સુધી અટકી–અડગ અને જાત્યાભિમાની રહેલા છે અને તેવાને પરણવુ, એજ સાફલ્ય બાકી તો વૃથા પણ આપણા ભાગ્ય ક્યાંથી !

૨ સખી—બચીત ગમે તેવી ભૂખ લાગે પણ સિહ, ઘાસ ખાવાનોજ નથી ! હાથી માટે તો રાજ દરબાર હોય ! હસણી માન સરોવરમાંજ શોભે

વિજુબા—મેવાડી રાજકુમારો માટે મારા પિતાનુ બહુ ઉંચુ મત છે અને—

૧ સખી—અને તે તારે માટે શોધખોળ કરે છે, નહિ !

૨ સખી—હા, હા મેવાડના રાણા રાયમલના પાટવી કુવર સગ ઉપર તેમની મમતા છે પણ અલી વિજુ ? આ તારૂં જોબન પુષ્પ, તો પૃથુ જેવાજ મધુકરને શોભે ! જો પેલુ ગુલાબ, પણ બુલબુલના પ્રેમમા કેવુ મસ્ત છે ! પેલી વેલી, આબા સાથે કેવી ગેલ કરે છે ! પેલી મેના. પોપટ સાથે કેવી રમે છે ! વિજુ ? તુ તેવાં લાડ ક્યારે કરતી થઇશ ?

૧ સખી—વળી જીવતર હોય તો શુ તેવો વખત ન આવે ! રાજાને રાજા, ને રંકને રંક !

વિજુ—તમે કા ગભરાઓ છો આવશે, આવશે, એક વખત સૌને આવશે

૨ સખી—પણ તારા જેવું જોબન કયાંથી લાવશે !

વિજુ—તમે કયા ઓછા રૂપાળા છો ! જોની !

સખીયો—(**આ ઉભય લોકમાં**)

શું કહીએ બેની હાં, હા, ઉછળે જોબનીઆનુ જોર

સાગરની ભરતીના જળનો જો વેગ ઉડે સમતોલ,

ચંદ્ર જોઇને જેમ છલકાતો

મ્હોપર મદન રસિક મલકાતો.

જાઓ—જાઓ—મુર્ખ ન થાઓ

આવો આવો ના શરમાઓ,

નાગફણી સમ ચતુર ચોટલો શો ફરકાવો, મોર !

બન્ને સખીઓ—ઓ નાગ ! જો જો ચાલ્યો નાગ !—શું.

વિજુ—(ગભરાઇને) નાગ ! નાગ ! કયા છે ? મશ્કરી કે ?

૧ સખી—એ તો મણીધર ચોટલો જાણે રાજ્યયોગ સુચવે છે.

પ્રાણનાથના શીરપર જાણે ડોલે છે !

૨ સખી—હા, જાણે સગરાણો સમાન વર મળ્યે, એવુ જ થાય છે.

એટલામા ત્યા સંગ, જેમુસીગ તથા બાલીયો

આવે છે.

જેમુસીંગ—સંગ રાજ ? તમે અહીં ઉભા રહો પાછલે રસ્તેથી

અમે મહારાજાને મહેલમા ખબર દઇએ

(બન્ને જાય છે સગ ઉભો રહે છે.)

સંગ—ઓહો ! પેલી દેવકન્યાઓ કોણ ?

૧ સખી—અલી જો જો સામે ચદ્રમા ઉગ્યો !

૨ સખી—અરે હા એ તો કોઇ નવી મુર્તિ ?

વિજુબા—(જોઇને) ઓહો ! એ રાજ તેજોમયી કોણ ?

સખીયો ? એ કોણ હશે ?

સંગ—(મનમા) શુ હું સ્વર્ગમા છુ ? મને શેષ નાગ કન્યાનાં દર્શન થયા ! શું આ બગીચામા દેવાંગના હશે ?

વિજુ—(સંગને જોઇને) સખી ! પેલા પંથીને તું પુછતો ?

૧ સખી—વારૂ. (સંગ તરફ જઇને) ભાઇ ? તમે કોણ છો અને અહી કયાથી ?

સંગ—હુ એક મુસાફર રજપુત છુ. રાજબાગ જોવાને આવ્યો છે મારા આવવાથી તમને હરકત થઈ હશે તે માટે માફી માગું છુ (સંગ બાજુ જવા ચાહે છે. સખી આડી ફરીને અટકાવે છે

૧ સખી—ઉભા રહો તમારી આંખમા જાદુ છે, અને પેલી આ નગ્રના રાજાની કુમારીને તમે જાદુ કર્યો છે તમે મદારી લાગો છો. સાથે નાગ લાવ્યા છો

સંગ—ભાઇ ? હુ તદન અજાણ છુ પરદેશી માથે આમ કોપ ? નાગ કેવો ? જાદુ કેવુ ? મને જવાદો !

૧ સખી—તે ખુલાસો અમારી કુમારીને કરો આવો ! તમે નિર્દોષ હશો, તો જવા દેશે, ચાલો. એમ છટકી ન જશો.

સંગ—(મનમા) આતો ઘરની ઉઠી વનમા ગઇ તો ત્યા પણ આગ ! ભરવાડે કહાડી મુકયો, તો અહી પણ પૃથ્વી માતા સંઘરતી નથી ? હવે કયા, કોને આશરે જાઉં ?

વિજુબા—(મનમા) આ કુમારને જોતાં હૃદય કંપે છે કેમ ! આ બાહુ ફરકે છે કેમ ? તેની મુદ્રા કેવી સુંદર છે?

૧ સખી—બ્હેન ! આ તારા બન્ધીવાન ! તારે ગમે તે કર!

વિજુ—ઘેલી ! વળી બન્ધીવાન શેના ?

૨ સખી—તારા જાદુગર ખરા કેની ! તને કામણ કીધું છે તે ! શરમાય છે, શાને ? પુછને તેમને, કે એ કોણ ?

પૃથુ–કુમાર.

સગ, ચદ્રસિંહરાજકન્યા-સહચરીઓ.

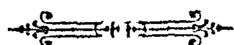

મ્હારા અન્તર પદ્મમાં આપનો નિર્મળ નિવાસ થશે

બા ૧ પ્ર ૧૧ પૃ ૪૧

સંગ—બાળાઓ ! હું બન્ધીવાન હોઉં તો મને સજા કરો.
૧ સખી—પણ તે સજા તમારે કબુલ રાખવી પડશે
સંગ—વ્યાજબી હશે તો મારૂં કંઈ ચાલે તેમ નથી !
અનાથનો આશરો, ને આધાર કોણ ?
૨ સખી—જો ભાગ્યદેવી પાધરી હશે, તો ધુળ પણ સોનું થઇ જશે !
સંગ—હું અનાથ છું, એટલે કદી વચન ન કહેશો. તોપણ
તમારી સત્તાથી મારે કબુલ કરવુંજ પડશે
વિજુ—પ્રથમ જાતભાત જણાવવી જોઇએ
સંગ—હું અટકી ક્ષત્રી રાજાનો કુમાર છું એટલીજ પિછાણ
મારી કુલીનતા માટે પુરતી છે.
૧ સખી—ત્યારે તમારી ગુન્હાની શિક્ષા સંભળાવું ?
સંગ—મારા પર જુલમ તો નહિ થાય ! જો તેમ હોય તો
મને દેહાન્ત દંડની શિક્ષા વધારે પસંદ કરવા જોગ થશે
૨ સખી—તમને પોતાને કબજે કરવા હોય તો ?
સંગ—તોપણ લાચાર છું !
૧ સખી—વિજુ ? શું શીક્ષા કરવી !
વિજુ—ઘેલી ! કોઇ અતિથીને સત્કાર બદલે દંડ !
૧ સખી—હા-હા-દંડ ! (કાનમા વાત કરે છે)
૨ સખી—હવે પ્રકટજ કહી દેની કે, આ કુલીન અતિથીએ પોતાની
જીંદગી, કુમારીને સ્વાધીન કરવી, બોલો, છે. કબુલ !
૧ સખી—કેમ વિજુબા ! કહે, ત્યારે પકડ, અતિથીનો હાથ, ને કર
સત્કાર શરમા નહિ ! શરમાતી હોય તો અમે જઇએ !
સંગ—બાઇઓ ! હવે મારી મશ્કરી છોડો, મને જવાદો !
૨ સખી—અટકીના પુત્ર વચન ભંગ કરશે !
આ વિનોદ અને ચેષ્ટા ચાલે છે, ત્યાં રાજા કરમચન્દ પરમાર,

પેલા સ્વારોના તથા ભગવાડના કહેવા પર વિચાર કરતા, પ્રધાનની સાથે મસલત ચલાવતા આવ્યા અને જોયું તો પોતાના આશરામાં રહેલો સંગ્રામ ! રાજા પરમારને બેવડું બળ મળ્યું. પોતાની કન્યા આપવાનું નક્કી કર્યું સગ એકલોજ. ઉભો રહેલો હતો કુંવરી તથા સર્ખીઓ ચાલી ગયા હતાં સગ ઉપર કુંવરી મોહિત થઇ હતી સગનો ઉત્તમ સત્કાર કરીને તેની અસલ જાત-ભાત પુછતાં, તે ખરેખરૂં બોલી ગયો ને મેવાડની હકીકત જણાવી એથી પરમારે તેમને મદદ આપવાનુ કહ્યુ ને મેવાડના પાટવીનો રાજહક મળે, ત્યાં સુધી શ્રીનગરમા ગુપ્ત રીતે રાખવા વચન આપ્યુ, એટલુંજ નહિ પણ કુંવરીને પણ પરણાવવાનો પરસ્પર કોલ લીધો એ રીતે સગ તો હાલ ઠેકાણે પડ્યો હવે પૃથુ તરફ નજર કરીએ, કે તેણે દેશવટો લઇને ક્યા દુઃખ-દર્દ ન્હે કર્યા ! ઝાલી રાણીએ શુ કહ્યુ !

પ્રકરણ ૧૨ મું

પૃથુરાજને રાજમાતાના બે બોલ.

પૃથુ ! ત્હારા પિતા રાયમલ એક મેવાડી કુળચન્દ્ર રજપૂત રાજા છે, આપણી પ્રત્યેનો તેનો ગમે તેવો ભાવ-અભાવ છે, અને નવી રાણીએ જાદુ ચલાવીને મોહપાસમા તેમને દાબી દીધા છતા, પોતાના જાત્યાભિમાનનો તેણે ત્યાગ કર્યો નથી ત્હારા વડીલભાઇ અને પાટવીકુંવર સંગને રાજપાટ આપવામાં કદીયે બે બોલ કહ્યા નથી તે છતા તુ આમ પરશુરામ કરતાયે ક્રોધી બન્યો છું. ત્હારા બન્ધુનોજ નાશ કરવા મચ્યો છુ ?"

"માતા ? તમે રાજદવારી બાબત ન સમજો ! સગ જેવો નબળો ને પોચો બન્ધુ રાજ કરે, અને મ્હારા જેવો બહાદુર-રણવીર તેની સલામી કરે ? નહિ બને, કદી પૃથ્વી રસાતાળ જાય, તોયે નહિ બને!"

"પુત્ર ? ત્હારૂં વિરત્વ, શત્રુના હાથમા ચગદાવવા માટે નથી! ત્હારૂં શુરાતન, કુળધ્વંશ કરવા માટે નથી ત્હારી શકિત, મેવાડની પવિત્ર અને વ્હાલી ભૂમિને યવનોના હાથમા રીબાતી–રઝળતી કરવાની નથી, જો તું મ્હારાજ ઉદરમા પાકયો છુ. ખરો ક્ષત્રી બચ્ચો છુ, તો ત્હારા વિચારો બદલી નાખ, અને ત્હારા પિતાને નમીને તે જે કહે તે અમલમા લાવ. આપણે હાલ માનહીણ છીએ. તે તો સમજ ?"

' ને તેટલાજ માટે હુ તેમનુ અભિમાન મુકાવાને ચાહુ છુ. ભલે મને દેશવટો દીધો પણ એજ મ્હારા પિતા રાયમલ્લ રાઠોડ. આ ક્ષુલ્લક પુથુને જરૂર બોલાવશે ! આ મ્હારા વજ્ર બાહુ, આ મ્હારા રક્ત નેત્ર, આ મ્હારી તાતી તલવાર, અને આ મારા ઉગ્રમા રહેલુ ક્ષત્રી શુરાતન અજમાવીશ અને હુ રાજા તે રાજાજ કહેવરાવીશ"

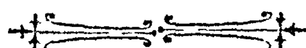
"બળીયા સાથે બાથ ન ભીડીયે બેટા ! તુ એકલો છુ નિરાધાર છુ. અને ત્હારી સામે અનેક શત્રુ ઉત્પન્ન થશે શત્રુઓ શત્રુ જગાડશે '

"આ શરીર રણમાજ રોળાવાને યોગ્ય છે આ પૃથુ લડાઈમાંજ મરવાને તૈયાર છે રણ, તલવાર, શત્રુ અને યુદ્ધ. આ ચાર વસ્તુથીજ મ્હારા જીવનની જ્યોતી જાગતી રહેશે માતા ? તમે ફીકર ન કરો તમારા ઉદરે પાકેલું આ રત્ન કદી પણ હલકું કહેવરાવશે નહિ પાછી પાની કરશે નહિ, ને શત્રુના હાથનું રમકડું બનશેજ નહિ હશે હુ રજા લઇશ ! '

"તુ કયા જઇશ, દીકરા ? માતા એકલી છે. મ્હોટો કુવર ત્હારી બ્હીકે ન્હાસી ગયો છે ત્હારા પિતાનો આપણી પર અણગમો છે, ને તુ તો એકદમ વાયુના ઘોડાપર સ્વાર થઇ ગયો છુ ? શું તને આ નિરાધાર માતાની પણ દયા નથી ? '

"આ શું બોલો છો, માજી? ક્ષત્રીપુત્રને બાયલો બનાવવાના આ વેણ કંઇ ખરી ક્ષત્રિયાણીમાં હોય? પૃથુરાજ જેવા બળવંત કુમારની માતાનાં આ વચનો? નહિ, હું કટ્ટા શત્રુ સામે લડીશ. જ્યાં જંગલ હશે, ત્યાં મહેલ બનાવીશ. જ્યાં કોઇનું રાજ ન હશે, ત્યાંજ રાજ સ્થાપીશ. ને જ્યાં બળીયાવર ગાજ કરતા હશે, ત્યાં પરાજય કરીને જય મેળવીશ. કહો—માતા—કહો, કે કુંવર? સ્નેહ કરીને આવ પિતાનો ધન્યવાદ લ્હે! પૃથુ બેટે તું એકલો છે? હજાર ગાઉ પર હોઉં, તોપણ અહીં હાક વાગશે, શત્રુના રોમ જાગશે. અને ત્હારી ભીડ ભાગશે. લ્હે, માજી? હવે પ્રણામ! છેલ્લા પ્રણામ! હવે હું, મ્હારો બાહુ, મ્હારી તલવાર, અને મ્હારો ઘોડો! જય માત આએ!"

પૃથુરાજ એટલું કહીને રસ્તે પડયો અને હવે પોતાનું શુરાતન, ભાવીના મેદાનમા ઉડતું કરવા ખાનગી પાંચ સ્વારો લઇને આગળ ચાલ્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

આફતકાળ અને કસોટી.

ચિતોડની સરહદ છોડી જન્મભૂમિને છેલ્લી સલામ કરી વતનની પ્રીતિ અને કુટુમ્બની મમત મુકી, આખરે પોતાના બાહુબળ ઉપર સ્વાર થઇને ગોદવાડની રાજ્ય ભૂમિ તરફ ચાલ્યો. બાલી શહેરમા નિવાસ કરતા પહેલા આજુબાજુ એકાન્ત રહેઠાણ કરવા ધાર્યું. પોશાક બદલવા પડયો. સાથેના સ્વારો પણ મમતપર ચડવા લાગ્યા. લુટારૂં ધંધો તો ન જ કરવો, પણ કોઇ અનાથ પ્રજાના જુલ્મી રાજાને મારવાના નિશ્ચયપર, જંગલમાં રહેઠાણ કર્યું, કેટલાક દિવસ

આમ તેમ સુખ દુ ખમા કહાડયા—અને તેટલામા ખરચી ખુટી—સત્યાગ્રહ લ્હેતાં, ધિરજ ન મુકી, પરતુ પેટ તો વખતસર માગે, તેને ભાડુ દેવું, અને પોતાના સાથીને સભાળવા, એ ફરજ બજાવવાની પૃથુને હતી આખરે તે નાદોદના એક ભાગમા આવ્યો અને આ ગદ્દવાડ પ્રાતના પાટવી નગરના એક શાહ વેપારી ઉંઝા નામના ગૃહસ્થને ત્યા પોતાની કિમતી વીટી વેચીને થોડુ દ્રવ્ય લીધુ, ને ધીમે ધીમે લશ્કર એકઠુ કરવા માડયુ જે પ્રાતમા પૃથુરાજ પડયો હતો, તેની સ્થિતી વિચિત્ર અને ભયકર હતી

ઇતિહાસવેત્તા કહે છે કે, આ સમયે ગદ્દવાર પ્રાત જનપત્રહ્લામાં ના રહે, એવી સ્થિતીમા હતો ત્યા આરાવલી પર્વત નિવાગી મીન લોકો ગદ્દવારમા આવી તેનો નાશ કરવા લાગ્યા હતા

ગદ્દવારની રાજધાની નાદોદમા હતી મીન લોકોએ એ રાજ સૈન્યાની પરવા કરી નહિ તેમ તે લશ્કર પણ આ લોકોને હઠાવી શકયા નહિ, આખરે આ વાત પૃથુના જાણવામા આવી—મીન લોકોએ ગદ્દવાર પ્રાત પચાવી પાડયો લોકોપર સત્તા ચલાવવા માડી—અને રાજ્યમા અતી પુકાર થઇ રહ્યો

પ્રજાસત્તાક રાજ્ય, આખરે કાળવશે મીન લોકોના હાથમાં આવ્યુ તેણે પોતાની સત્તા તળે મનેચ્છિત ધારા અમલમા મુકયા પોતાની રાજધાનીની મેહસુલ મનગમતી લ્હેવા માડી અને આ પ્રાતનો માજી સત્તાધીશ સહો સોલંકી તથા મંત્રી ઉઝો બન્ને લાચાર બની ગયા—પૃથુ છુપા વેશમા હતો, તે સર્વ હીલચાલ જોતો હતો. પણ કુદરતી સયોગે વિજયી થયો

પ્રકરણ ૧૪ મું.

પૃથુરાજની પહેલી ફ-તેહ ! પ્રજાસ-તાક રાજ્યની સ્થાપના.

"મેવાડી મહારાજ વીર પૃથુરાજ ! અમે તમને પ્રથમ પિછાણી શક્યા ન્હોતા તમે વીંટી સાનમા મુકીને નાણા લીધા, ને કરતાં અમને સેવા ઉઠાવવાનો, ને અમારી નિમકહલાલી તથા વફાદારી જોવાનો પ્રસગ લીધો હોત, તો અમે ભાગ્યશાળી કહેવાત ! હવે આ વીંટી, આપના હસ્તમા પહેરો, અને તે બદલે અમારી રક્ષા કરીને અમારો વિજયમાળ પણ પહેરો, અમારો ગદવાર પ્રાત, મીન લોકોએ જપત કર્યો છે. અમને બધીવાન કર્યા છે ગુલામગીરીમા ઝકડાવ્યા છે અમે સર્વ પ્રજા હાલ તો અનાધાર થઇ પડી છે આપનો બહુ પરિશ્રમે પ-તો લાગ્યો. ને તથી અમે આપને શરણે આવ્યા છીએ. પૈસા, માલમ-તા, અને માણસો જે કાઇ જોઇએ, તે મળી શકશે; માત્ર અમારે સરદારની જરૂર છે, ને તે પદ આપ સ્વિકારો !" નાદોદના ઉઝા શેઠે, પૃથુરાજને ગુપ્ત રીતે મળીને વિનતી કરી.

"ઉઝા શેઠ ! તમારી કુલીનતા, રાજમંત્રી તરીકેની કુનેહ, દેશ પ્રત્યેનો ભાવ, અને શાન્તિની શકિત, મે છુપી રીતે અહી થોડા રોજમાંજ જાણી અને જોઇ લીધાં છે તમે રાજભકત છો. તમારી હાલ-તપર પડેલી આફતથી હુ વાકેફગાર થયો છુ. તમે કદી શોધતા ન આવ્યા હોત, તો પણ તમારીપર ગુજરતો જુલમ, હુ નાશ કરવાની યોજનામાંજ હતો. હુ એ અવસરની રાહ જોતો હતો, હવે તમે નિર્ભય રહો. અને શાન્તિથી તમારૂં કામ કરો. મ્હારી કને થોડુ લસ્કર તો છે, પણ ખોરાક નથી, તો તે સગવડ કરવી. અને બને તેટલા હથિઆર-બંધ લસ્કરની ગોઠવણ કરવી હુ એ પાપી મીનાધિપને મારીશ. ને તમારી રાજધાની તમને અપાવીશ" પૃથુરાજના આ ધૈર્ય વીર વચનો

સાંભળીને નાદોદી પ્રજાના દીલમા શુર ચડયુ, અને દરેક રીતે પોતાના દેશ માટે જાન–માલ આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી

ગેરીબાલ્ડીનો નામધારી પૃથુ પણ હવે વધારે બલવીર બન્યો. તેને જે જોઇતું હતુ, તે મળ્યુ. રાજ્ય પ્રપચ શરૂ કર્યો. બળથી નહિ, પણ કળથી કામ લેવુ શરૂ કર્યુ.

પૃથુરાજ છુપા વેશમા, એક બહાદુર નર તરીકે નાદોદના રાજ દરબારમા ગયો અને પ્રથમ તો રાજ રીતિ મુજબ, શામ–દામ ભેદે, આ યવનના પેટમા પેસવાનો માર્ગ હાથ કર્યો, પૃથુરાજે, મીનાધીપતિની નોકરી સ્વિકારી, સૈન્યાદળના ઉપરી તરીકે વિશ્વાસ મેળવ્યો. અને રાજ્યની સર્વ હીલચાલ જોવા લાગ્યો પુથુરાજને, ઉઝો શેઠ તથા બીજા અનેક સરદારો જાણતા હતા. પણ તેમને આ છુપું રાખવાની પ્રતિજ્ઞા લ્હેવરાવી હોવાથી, એક શબ્દ પણ ભેદનો બહાર પડયો ન હતો.

પૃથુરાજના હૃદયમા નિરંતર એકજ વાત ને વિચાર રહેલો હતો, કે ગદવાર પ્રાતની પ્રજા, મીનાના કબજામાથી ક્યારે છુટી થાય, અને તે સ્વતત્ર બને!

પૃથુરાજે છુપી રીતે સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી રાખેલી હતી. લસ્કરની ગોઠવણ, હથીઆર, અને વિશ્વાસુ પ્રજા સર્વે તૈયાર હતાં. માત્ર સમયનીજ રાહ જોતો હતો. તેવામા સુયોગ મળી ગયો. દૈવે શુભ અવસર આપી દીધો

મીન લોકો "**આહેરીયા**" નામનો મહોત્સવ પાળતા હતા. તે સમયે રાજના લડવૈયા, અને બીજા નોકરો રજા મેળવીને પોત પોતાને વતન જતા હતા. આ વખતે પણ તે રીતે બન્યું. સર્વે રાજના નોકરો રજા પર ગયા. અને પૃથુરાજે સમય સંભાળી લીધો.

નગરના રજપુતો અને લડવૈયા જનોને એકઠા કરીને, નગર બહાર શોર મચાવ્યો. મીના લોકોના જાણવામાં આવતાં તે સામા

થયા. પણ રજપૂતોનું જોર એવડુ થવાથી અને પૃથુરાજ જેવા લડાયક યોદ્ધાની પીઠ હોવાથી, ક્ષત્રીયો હઠયા નહિ.

નગરવાસીઓમા કોળાહોળ થઇ રહ્યો. દરેકે દરેક નગરવાસી કંઇ પૃથુની મદદ માટે જાણુતા ન હતા, તે લોકો અકળાઇને નાઠા પણ તેમની મીલ્કતને કશી ઇજા ન આવી, કેમકે તે માટે પહેલોજ બન્દોબસ્ત કરવામા આવ્યો હતો

મીનાધિપ પોતે હવે ઘોડેસ્વાર થઇને નગર બહાર નીસર્યો. હથિયારબંધ ફોજ સાથે, શત્રુને હરાવવા, અને બળવાખોરોને કબજે કરવા, સક્રોધે બહાર પડયો મીનાધીપતીને જોતાંજ તે કુદી પડયો. અને તેને એકજ ભાલાવતી ઠાર કર્યો આ બનાવથી આખું મીન લસ્કર નહાસી ગયુ કબજે થયુ પકડાઇ ગયું. અને પૃથુરાજને શરણ થઇ ગયુ

મીનાધીપ ગુજરી ગયો મીના લોકોની સત્તા નાશ પામી અને ગઢવાર પ્રાંત, પૃથુરાજના બાહુબળનું આભારી થયું, ગઢવારની પ્રજા બહુજ ખુશાલીમા આવી ગઇ, અને પૃથુરાજને તે મુલકનો રાજા સ્થાપવાની હીલચાલ કરવા માંડી. પૃથુરાજે એ સત્તા, રાજકુળદીપક સોલંકી સરદારને સોંપી, અને ઉઆને તેનો મંત્રી બનાવ્યો. તે ઉપરાંત રાજની સંસ્થા, એક પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તરીકે ચાલી શકે, એવી રૂઢી દાખલ કરી, અને આ મહાયોગ માટે ગઢવારની રૈયતે, પૃથુરાજનો પુર્ણ આભાર માન્યો પૃથુને વિનતી કરતા રાજ્યસત્તા ન લ્હેવાના કારણો દર્શાવ્યા. મનનીવૃત્તિ '**મેવાડ ગાદીપતિ**' થવાની હતી, એ ઇચ્છા ગુપ્ત રાખી, પણ હજી પોતાને બહુ દેશ-સેવા કરવાની છે, એ કારણ જાહેર કર્યું. ગઢવાર પ્રાંત આખરે જીતાયો. મીના લોકો મરાયા, ને તાબે થયા અને પૃથુનો વિજય થયો. આ મેવાડી મહાવીરની ચોમેર કીર્તિ ફેલાઇ ગઇ, આ વાત તેના

પિના રાઠોડ રાયમલને કાને જતા પોતાના પુત્રની બહાદુરી માટે મગરૂર થયો આ શુભ સમાચારથી તેનો ક્રોધ, વિરામ પામ્યો. ને પૃથુરાજને પાછો માન સહિત મેવાડમાં બોલાવવાની યોજના થઈ

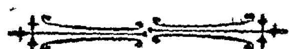
પૃથુરાજ રાઠોડ આ રીતે પ્રથમની કારકીર્દિમા ફતેહ પામ્યો હવે તેના બીજા મહાન કામો તરફ નજર કરીશુ. હાલ તો તે એક પ્રજાકીય રાજ્ય સંસ્થા સ્થાપીને પ્રથમાંક નાટક પુરો કર્યો ક્ષત્રી ધર્મ અને દેશ સેવા બજાવીને વિજય પામ્યો

ડેલવાડાકર (સચીત્ર) વાર્તામાળા. નં-૨૬.

મેવાડનો વીર રત્ન.

પૃથુ—કુમાર.

ઐતિહાસિક નવલ કથા.

ભાગ—બીજો.

પ્રકરણ ૧ લું

તારાકુંવરી અને પિતા સુરતાનસિંહ!

"પિતાજી? આપ મિથ્યા શોક મુકી દો! લીલા પઠાણે નિમકહરામી કરીને ટાંક–ટોડા લઇ લીધુ, અને આપણે આ અરવલીના પહાડી પ્રદેશમા **બેદનુર કિલ્લાની** ઝાહોઝલાલી ભોગવીયે છીયે; તોપણ એક સમય એવો આવશે, કે એ પઠાણો નીચા નમશે, ને ટાંક પ્રદેશ આપણી સત્તા તળે આવશે."

"પુત્રી તારા? ત્હારી બાળક અવસ્થા છતાયે, ખરી ક્ષત્રીબાળાનાં બહાદુર શસ્ત્રાતન ભરેલાં વાકયોથી મને બહુ ધીરજ મળે છે જો કે હુ તો હિમત હારી ગયો છું, કેમકે આપણી પડખે કોઇ બળવીર ક્ષત્રીરાજ કે સરદાર નથી, તો પણ તારા સુંદર મુખ અને શુરવીર વચન પર પ્રભુ તરફથી મને વિશ્વાશ છે, કે જરૂર ત્હારા મહ બળિષ્ટ ગૃહયોગ પ્રમાણે પિતાને રાજ મળશે."

"અવશ્ય મળશે તમારી સખુગી અને શાન્તિ એવીજ છે. પ્રભુ સત્યનો બેલી છે "

"પણ હવે તું યુવાવસ્થામા આવી છે, અને ત્હારે માટે કોઇ લાયક ભર્ત્તાર–"

'પિતાજી? મારી પ્રતિજ્ઞા જાણો છો?"

"ના, બેટા? વળી એ પ્રતિજ્ઞા તે શી છે, કે જેના ઉપર તું આટલો ભાર મુકે છે?"

"મ્હે સાવિત્રી સમાન નિશ્ચય કર્યો છે।-જ્યા સુધી, આ દેહ રણસંગ્રામમા કૂદી ન પડી શકે, જ્યા સુધી પાપી પઠાણોને મ્હાત કરીને, ટોંક પ્રદેશની ભૂમિકાને પવિત્ર કરી ન શકું, અને જ્યાં સુધી વ્હાલા પિતા રાવ સુરતાનસિંહ, ટોંકટોડાની રાજગાદી પર ન બેસે, ત્યા સુધી તારાને માથે વરવાનુ કલંક છે; હુ ત્યારેજ વરીશ, કે જ્યારે ટોડાટોંક જીતી આપીશ।'

"વાહરે દીકરી વાહ! ભાગ્યશાળી માબાપને ઘેરજ ત્હારા જેવી કુંવરીનો જન્મ થજો! મને બહુ સંતોષ થાય છે ભલે, ટોડા ન જીતાય, પણ ત્હારી તરફથી મ્હારૂ લોહી સવાશેર હરનીશ ચડતું રહે છે. બેટા? ત્હારી પ્રતિજ્ઞા સત્ય થજો, પરંતુ તું પુત્રીરૂપ છે હું ત્હારો રૂણદાર છુ; જ્યા સુધી હુ તને લગ્નવતી ન કરૂ, ત્યા સુધી હુ જવાબદાર છું. મ્હારે ખાતર ત્હારે જીદગીનો ભોગ આપવાની જરૂર નથી, એથી તો હુ વધારે પાપિષ્ઠ બનું છુ, બેટા!" 'બાળકોની ફરજ છે, પિતાજી? કે તેમણે માબાપના અહેશાનમાથી છુટું થવુ તમે મારા માટે શુ ઓછુ વેઠયું છે? વળી મને ક્ષત્રીવટ ધર્મ પણ શીખવ્યો છે. શસ્ત્રવિદ્યામા, અશ્વારોહણમા, મૃગયા રમણમાં, અને મ્હારી આરોગ્યતાના રક્ષણ ઉપરાંત, ધર્મ તથા કર્મમાં પણ મને પ્રવીણ કરી છે. મને પુત્રરૂપે તમે રાખેલી છે મ્હારો પોષાક પણ પુરૂષનોજ

ને ને રીતે હુ ફરવાથી મને કુંવરી નહિ, પણ લોકો તમારો કુંવર ધારે છે હુ તમારો કુંવર છુ ને તેથી મ્હે પ્રતિજ્ઞા કરી છે. કે હું મ્હારા પિતાનુ રાજ જીતી આપ્યા પછીજ ઝપીને વરીશ' પ્રતાપી પુરૂષની મદદ વડે, તેમનાજ દાખલા વડે હુ પણ ટાક ટોડા જીતીશ" તારાએ હિમ્મતથી જણાવ્યુ.

' ' આપણે પૃથુરાજની મદદ લ્હો!"

"પ્રભુ ઇચ્છા! હાલ તો મને શિકાર કરવા જવાની રજા આપશો?"

' જા બેટા? ત્હારા મનનો શોખ પુરો કર, મને ત્હારી બીજી કશી ચિન્તા નથી યુદ્ધમા પણ તું કુશળ થઇ છુ માટે જા વ્હેલી આવજે, બેટા? શત્રુથી સભાળજે "ચિન્તા ન કરો! શત્રુનો પરાજય કરવાનાજ પ્રયત્નમા હુ ફરૂં છુ જય જય' ' તારા, એટલુ કહીને શિકાર તરફ રવાના થઇ

રાવ સુરતાનસિંહ સબધી ટોડ રાજસ્થાનનો કર્તા લખે છે કે પ્રાચીન તક્ષશીલા "ટાક ટોડા નામે પ્રાત રાવ સુરતાનસિંહના કબજામા હતો ઇ સ તેરમા સૈકામા વીર અલાઉદ્દીને સુલ્તાનના ચડવાઓને હરાવીને અણહિલવાડ લઇ લીધુ ને તે પછી ટાકટોડા કબજે કરીને રાવ ગાદીપર બેઠા પણ તે પછી કેટલેક સમયે અલાઉદ્દીનની આખ ફોડીને ગુલામ કાફરે બળવો મચાવ્યો, તે સમયમા અફગાન સરદાર વીર લીલાએ ટાકટોડા જીતી લીધુ, ને રાવ સુરતાનને કહાડી મુકયો તે બેદનરમા આવી રહ્યો તેને તારા નામે અતી પ્રચડ દેવી કુંવરી હતી–તારા પુરૂષનો વેશ પહેરતી તે યુદ્ધકળામાં પ્રવીણ બની હતી તારાને કાઠિયાવાડી ઘોડાનો શોખ હતો અને તે ઘણીવાર, ભાલા—તલવાર તથા ઢાલ બાધીને રણવાસમા રમવા જતી જ્યારે તારાએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે "પોતાની સાથે ટોડા, જે

ક્ષત્રીવીર, ટાકટોડા છની આપવામા કુશળીના બનાવે, તેનેજ વરવું "
આ ક્ષત્રીવટ માટે ઘણા ઉત્સાહી રજપૂતો, તારાને વરવાને અટકી પડયા હતા

રાવ સુરતાને આખરે, ગણા રાયમલની છુપી મદદ માગી અને પોતાની પુત્રીને વીર પૃથુકુમાર યોગ્ય છે. એ માટે આડકતરી રીતે પૃથુરાજને સહાય કરવા માટે યાચના કરો, અને એક દાસીદાને તે તરફ રવાના કર્યો નાગના હૃદયમા પૃથુ માટે કંઈક માન છે અને તેનુ ચારિત્ર ઉજળુ છે, આમ ગણત્રી કરી હજી રાવ સુરતાન નહિ જાણતો હશે, કે પૃથુરાજ મેવાડની ગાદીનો ઉમેદવાર છે, અને તે માટે પોતાના ભાઈ સગનો નાશ કરવા ફરે છે, તથા તેણે તો દેશવટો લીધો છે।
હવે જોઈએ કે નાગનો સંકલ્પ કેવી રીતે પાર પડે છે પૃથુરાજને બોલાવવાને તો રાયમલે તજવીજ કરી છે, તેનું શું પરિણામ આવે છે, તે જોઈએ

પ્રકરણ ૨ જું.

તારા અને પૃથુનો કુદરતી મેળાપ।

શિકારના શોખને લીધે તારા અરવલ્લી પ્રદેશમા ફરતી હતી. એક સિંહ કોતરમાં હોવાની ખબર મળી હતી ને તે માટે તે એક નાળા પાસેના વનમા ઝાડની ઉપર ચઢીને બેઠી હતી આ ઉત્તમ પ્રસંગે, પૃથુરાજ જે પોતાના પિતાને મળવા માટે જતો હતો તેનો પડાવ અહી થયો ગઢવાર પ્રાંત કાંઈ આ પ્રદેશથી દૂર નથી મેવાડ તરફ જવાનો માર્ગ જ આ તરફથી હતો તાપ સખત પડતો હતો. અને બપોર મધ્યાન્હ થઈ ગયા હતા ખાતું ખાવાનો ને આરામ

લ્હેવાનો વખત હતો પૃથુ સાથે બે સ્વારો હતા અને બીજા બે નોકરો હતા સર્વે જણે આ પાસેના થોડે દુર વૃક્ષ નીચે ઉતારો કર્યો એક સ્વાર નાળામાથી મસક પાણીની ભરવા ગયો ત્યા તેને સિંહ નજરે પડ્યો સ્વારે પૃથુરાજને ખબર આપી, કે બળવાન સિંહ, શિકાર માટે હાજર છે ' પૃથુ એકદમ ઉપડ્યો શિકાર કરવાની ધુન પર ચડ્યો ને ખાવાનું પણ પડતુ મુક્યુ આ સર્વ ચેષ્ટા. તારા ઝાડ ઉપર રહીને જોતી સાભળતી હતી તેને બહુજ ખેદ થયો જો કે તારા જાણતી નથી, કે આ વીરનર પૃથુરાજ રાઠોડ પોતેજ છે. તારેલો શિકાર આ કોઇ ક્ષત્રી લઇ જાય, તે તો તેને વાજબી ન લાગ્યુ, પણ કુદરતી રીતેજ ક્ષત્રીવટ વચ્ચે આવનાર તરફ અભાવ ઉત્પન્ન થયો તારા નીચે ઉતરી પૃથુરા હજી આગળ પગલુ ભરે, તે દરમ્યાન તારાના સાથીઓએ સિંહને ઉશ્કેર્યો, અને નાળા તરફથી શિતળ ઝાડનો આશરો લ્હેવા તે સિંહ ધસી આવ્યો સિંહને જોઇને પૃથુએ સોધી ગોળી મારી પણ ખાલી ગઇ. બીજી ચડાવી તે પણ ઉડી ગઇ ને સિંહ અતી વિકાળ બની સામે થયો સ્વારો તથા પૃથુના હોશ ઉડી ગયા કેમકે શિકાર માટે કશી તૈયારી ન હતી આખરે તેણે એ ઝાડ ઉપર ચડીને ગોળી મારવા વિચાર કર્યો પણ તેટલા તો સિંહ નજદીક આવી ચડ્યો આ તકનો લાભ લઇને. તારાએ પોતાની તરફથી ગોળીઓ છોડી અને એવી કુશળતાથી લગાવી. કે સિંહના કપાળપર લાગી. ને તમ્મર ખાઇ પડ્યો બીજી લગાવી ને પેટમા પેસીને આરપાર ગઇ, પણ ત્રીજી ગોળીએ તેને મ્હાત કરી દીધો. સિંહ બેચેન થઇ પડી ગયો પૃથુરાજ જોઇ રહ્યો. આ બહાદુર શિકારી કોઇ રજપૂત હશે, એમ ધારીને નીચે મળવા આવ્યો પણ તેટલા તો તારા પોતાના સાથીઓને ભલામણ કરી. સિંહને પોતના સ્થાનપર લાવવાનો હુકમ કર્યો અને ઘોડાપર સ્વાર

થઇને રસ્તો પકડયો. પૃથુરાજે, પેલા સાથીઓને પુછ્યું, તો માલમ પડયું, કે "આ રાજકુંવર નથી, પણ રાવ સુરતાનસિંહની કુંવરી તારા કુમારી છે!" પૃથુ તો હેરત થઇ ગયો બસ, આ ક્ષણેજ પ્રતિજ્ઞા કરી, કે "જો વરવું તો તારાને, અને તાજ ધરવું તો મેવાડનું! બાકી મરવુંજ મરવું!" આખરે સર્વે છુટા પડયા, અને પૃથુ મેવાડ તરફ રવાના થયો. તારાના સાથીએ પૃથુનું નામ પુછતાં તેણે ઘણા માન તથા મગરૂરીથી જણાવ્યું, કે તમે તારા કુંવરીને કહેજો, કે તમારા બાહુબળથી પૃથુરાજ રાઠોડ બહુજ પ્રસન્ન થયા છે!' આ ખબર સાથીઓએ તારાને આપ્યા, ને તે પસ્તાવો કરવા લાગી અનાયાસે હાથ ચડેલો શિકાર હરાઇ જવાથી ખેદ થયો. જેને ચાહતી હતી, જેને મળવાને પ્રયત્ન થતો હતો, જેની મદદ, વગર માંગ્યે મળી શકે, તેમ હતી તે જવાથી રાવ સુરતાનના મનને પણ આ ખબર સાંભળીને શોચ થયો જે થાય તે સારા માટે. એમ ગણીને સંતોષ પકડયો રાવ સુરતાને બારોટને મેવાડ મોકલવાની ખબર આપીને તારાનું મન શાન્ત કર્યું જો કે તારાને તે કરતાં આ પ્રસંગ બહુ માનવંત લાગ્યો તોપણ પોતાને માટે પૃથુને બહુ ઉંચો વિચાર પેદા ને મેળાપ અધુરો રહ્યો, તે પણ વધુ ઠીક લાગ્યું હવે જોઇએ છીએ, કે મેવાડ ગયેલા બારોટની શી ગોઠવણ થાય છે

પ્રકરણ ૩ જું.

રાણા રાયસિંહની નિરાશામાં આશા!

દશરથ રાજાના રઘુરામ જેવા ચાર પુત્રો છતાં, અવસાન કાળે એક પણ પુત્ર, દાહ દેવા ન્હોતો! સન્તાન છતાં પણ માબાપને સમયકાળે સુખ નથી મળતું! મેવાડના મહારાણા રાયસિંહને જે

બળવીર અને નમ્ર હૃદયનો રાજા આ ટાણે ત્રણ ત્રણ પુત્રે નિરાશાના નિસાસા નાખતો બેઠો છે જો કે પૃથુરાજ વિજયી નિવડયો છે, તે છતાંએ તેની કેટલીક તામસી પ્રકૃતિ અને ઉદ્ધતાઇને લીધે, શાન્તિભર્યો સંતોષ મળ્યો નથી સગ તો જયા છે, ત્યા હજી છુપાજ વેશમાં છે. અને જયમલકુમારી એવો પરાક્રમી દેખાતો નથી, કે જે મેવાડની ગાદી પર રહીને, શત્રુઓના દળને સ્હેજે વિખેરી નાખે ! દિલ્હીપતી, જે નરથી કંપે, એવા મેવાડી ગાદીપતિનુ સિંહ બળ, તે જયમલમા નથી ને તેથીજ રાયસિંહે, પોતાના વીર પુત્ર પૃથુકુમારને પાછો બોલાવ્યો છે જો કે રીસાયલો અને તિરસ્કારાયલો કુંવર પાછો આવશે કે નહિ, એ ચિન્તા મનમા હોવાથી રાયસિંહ કશી હિમ્મત બતાવી શકતો નથી બાહુબળ મજબુત કરનારા જે પિતાને પુત્ર છે, તે ખરે ભાગ્યશાળીજ છે રાયસિંહ તે માટે કમનશીબ લાગે છે

રાણા રાયસિંહની દરબારમા પૃથુના બહુ વખાણ થતા હતા, તે દરમ્યાન રાણાએ પોતાને દુભાગી આલેખ્યો, ત્યારે જયમલે છાતી ઠોકીને કહ્યુ કે "પિતાજી ! ન સમજશો, કે હજી મેવાડની રાજધાની દીપાવનાર, રણાંગણ ગજાવનાર ને શત્રુના હાડપિંજર ચુંથી નાખનાર રાઠોડ કુળમા કોઈ હાજર નથી ! આ જયમલ કુમાર કંઇ રાણા રાયસિંહથી ઉતરે તેમ નથી ! આજ્ઞા કરો, બાપુ ! અને પછી જુઓ, કે પૃથુથી કોઇ રીતે જયમલ ઉતરે છે ? " રાણો મુખમા હસ્યો ને સમય સાંધીને ચુપ રહી ગયો. એવામા એક તત્કાળ પ્રસંગ આવી લાગ્યો બેદનુરથી એક બારોટ રાવ સુરતાનસિંહ તરફથી આવ્યો અને જયનાદ કરતો દરબારમા દાખલ થયો.

એ સમયમા રાજ દરબારની અંદર દાસોદી બારોટનુ બહુ માન હતુ. પુરાતન સમયમા વર્તમાનપત્રકારોનું કર્મ તે જો કે

આરોટોનુ હતુ, અને તેથી ચડતુ ખુશામતનુ હતુ, તોપણ આજ કાલના જમાના કરતા તે વખતે ચડતા પ્રકારનુ માન હતુ'।

રાણા રાયસિંહે, બારોટને સન્માનથી બેસાડ્યા, અને બેદનુરના રાવની ખબર પુછી બારોટે તેમનો પત્ર આપ્યો, અને પ્રધાન કેદારસિંહે તે વાચવો શરૂ કર્યો.

મેવાડી રણવીર ક્ષત્રી કુળદીપક સુર્યવંશી મહારાણા રાયસિંહજી ! આપની અમર કીર્તિ આ રજપૂતાનામા અજાણી નથી. યવન રાજકર્તા સામે આપે એવુ દારૂણ યુદ્ધ કરેલું છે, કે જે માટે મેવાડનો મુલક તારીફમા ગરકાવ થઇ રહેલા છે વળી આપ બીજા દેશી રાજ્યોના વીર બન્ધુઓને પણ સહાયતા આપો છો મ્હારો ટાક–ટોડા દેશ, દુર્ભાગ્યે યવન પઠાણ લીલાએ કબજે કર્યો છે મ્હારી બહાદુર કુંવરી સહિત હું બે વાર તેની સામે લડ્યો, પણ જય પામ્યો નથી. આપને હવે વિનતી એજ કે મ્હારો ટાક–ટોડા દેશ જીતવાને એક પ્રતિજ્ઞા મ્હારી પુત્રીએ કરી છે અને તે પ્રતિજ્ઞા મેવાડી રાજકુળચન્દ્ર વિના કોઇ પુરી કરે તેમ નથી તે પ્રતિજ્ઞા એ છે, કે મ્હારો ટાક–ટોડા પર વિજય મેળવવો આ કાર્યમા બે મતલબ પાર પડશે તેમા ખાસ કરીને ક્ષત્રી વીરકન્યા, યુદ્ધમા વિજય પામનારને વરશે, અને સીતા તથા દ્રૌપદીની વરમાળ, રામ તથા અર્જુન ધનુર્ધારી બની ક્ષત્રી બાળાનો હસ્ત સ્વિકારશે, તે ઉપરાત એક ક્ષત્રી રાજાને યોગ્ય સમયે સહાયતા આપી ગણાશે। એજ.

લી૦

બેદનુરવાસી રાવ સુરતાનસિંહ.

આ પત્ર વાચી રહેતાજ બારોટે લલકારવા માડ્યુ મેવાડી રાણાને ગુણ ચડાવવા માડ્યું. પણ એ વીરત્વમા રાણાની આખમાં ચોધાર આસુડા આવી ગયા માત્ર એટલુજ બોલ્યા, કે "આ

ટાણે મ્હારો પૃથુ કુમાર હાજર નથી!' પણ તેટલા તો જયમલ ઉભો થઇને સક્રોધે બોલી ઉઠ્યો "પિતાજી! ધૈર્ય ધરો, નિરાશ ન થાઓ, આ જયમલ એ બીડું ઝડપી લ્હેવા તૈયાર છે ટાકટોડાનો પ્રદેશ, અફ્ગાન પઠાણ લીલા કનેથી જીતીને, રાવ સુરતાનની કુંવરી વરવા, હું પોતે ભાગ્યશાળી થવાનો છું આજ્ઞા આપો ને લસ્કર તૈયાર કરાવો. મેવાડી લોહી હજી આ શરીરમા ઉછળી રહેલું છે રાયસિંહજી રાણાનો કુમાર હજી નાશ પામ્યો નથી માટે આજ્ઞા દો!" કુમારનાં આ વચન સાભળીને સભા શાન્ત થઇ ગઇ રાણો નમ્ર સ્વરે એટલું બોલ્યો, કે "કમોદની અછતે કોદરા પણ કામના છે!" જયમલે આગ્રહ કર્યો અને એકવાર ફકત રાવની રૂબરૂ થવા ઇચ્છા બતાવી રાયમલે જાણવા માગ્યુ કે "બારોટજી! તારા કુંવરી શું ખરે બહાદુર બાળા છે, કે જે રણમા કુદે છે?' બારોટ બોલ્યા કે' બાપુ! રજપૂતાનામા એવી વીરસ કુમારી હજી ઉત્પન્ન થઇ નથી, અને થશે પણ નહિ! એ પુરૂષના વેશમા હથિયાર સહિત સ્વારી કરે છે ને હાથમા ભાલુ રાખીનેજ શિકાર કરે છે તેની પ્રતિજ્ઞા ખરી નિવડશે ને તે એવાજ વીરનરને વરશે એ કુંવરી નહિ પણ કુંવર છે બાપુ!' બારોટના વચન સાભળીને રાણો ખુશ થયો બારોટે વળી જણાવ્યુ કે 'બાપુ! કુંવરીનુ રૂપ સાભળો. જેના કપાળ તેજથી શત્રુ અજાય જાય છે. જેની બે નયનથી બન્દુકની ગોળી ગોસાલ, જોનાર મુર્છિત થાય છે જેના હોઠમા હાસ્ય, જીભમાં મિઠાશ. દાતમા જાદુ અને મુખમાં ઇન્દ્ર ચદ્રના બાણ છવાયા છે. વાસુકી નાગનો ચોટલો, મદમસ્ત સિંહ કટી, હાથીના ગંડસ્થળ સમાન ભૂજા, અને રણચડી જેવુ શરાતન જોઇને શત્રુ કપે છે. એક સિંહ છતાં, અનેક વરૂ સાથે પહોચી ન શકે, તેવો પ્રસંગ છે બાકી કુંવરીના રૂપ, બળ અને માનસિક શકિતથી અસૂરો પણ

જણાય. ને દેવતા પુજા કરે તેમ છે ” આ ખબર જાણીને રાયસિંહે જણાવ્યું કે પૃથુ કુમાર પધાર્યા પછી હું જરૂર કહીશ, ને રાવને મદદ આપીશ.” બારોટને ધીરજ આવી ને થોડા દિવસ પરોણાગત ચાખીને બેદનુર તરફ રવાના થયો. જયમલને તારાનો બહુ મોહ લાગ્યો અને અંતે રાણીના સમજાવવાથી રાણાની રજા લઇને જયમલ, તારાને મળવા માટે, પણ સુરતાનસિંહની મુલાકાતને નામે રવાના થયો. હવે જોવાનું છે, કે જયમલ અને તારાનો શો પ્રસંગ બને છે?

પ્રકરણ ૪ થું.

રાજકુમાર જયમલનું મૃત્યુ.

(વિનાશકાળે વિપરિત બુદ્ધિ)

બેદનુરના રાવ સોલંકી સુરતાનસિંહ પોતાની ટાંકટોડા ભૂમિનું સ્મરણ સદાકાળ ભજનરૂપે કરી રહેલા છે, અને કોઇપણ પ્રકારે તે પાછું હસ્તગત કરવા પ્રયત્ન કરી રહેલા છે. તેમાં પણ તેમણે રાણા રાયમલની છેલ્લી મદદ માગીને પોતાનો અરમાન પુરો કર્યો છે. તેના જવાબની રાહ જોઇ રહ્યા છે. થોડાજ દિવસમાં બારોટે આવીને શુભ સમાચાર આપ્યા કે “રાણા રાયમલે મદદ કરવાને માનસહિત કબુલ કર્યું છે. જો કે તેમના કુમાર પૃથુરાજ દેશપાર થયા છે, ને તેમને પાછા બોલાવ્યા છે. પણ તે દરમ્યાન જરૂર પડતા તેના બીજા કુંવર જયમલ હાજર થશે ને તે કદાચ આપની કુંવરી કન્યા જાણવાને આવે. પરંતુ રાયમલજી રાણાની ખાસ ઇચ્છા તો પૃથુરાજને મોકલવાની છે” આ ખબર જાણીને સુરતાનસિંહને કેટલું રંગ આવ્યું, આ વધારે ઉપરાંત, કુંવરી

નાગને શિકારમા પૃથુરાજ રાઠોડ મળ્યા હતા, પણ રૂબરૂ મેળાપ ન થયો, એ ખબર પણ રાવને મળી આ બેવડા સંજોગથી રાવને વધુ આશા ઉત્પન્ન થઇ, અને જે સમય જાય છે, તેમાં પોતાની ભૂમિ પર વસેલા પઠાણ સરદારને હાંકી કહાડવાની યોજનામા મચ્યો તારા કુંવરીને પિતા સાથે વાતચીત થઇ. તેમા પણ ભાવી અભિલાષાએ પ્રબળ ચલાવ્યુ, અને દરેક રીતે છુપી તૈયારી કરવા લાગ્યાં

થોડાદિવસ વીતતાં એક અઘટિત બનાવ બની ગયો, અને તેથી રાવ સુરતાને બાંધેલી મહાન આશાનુ શુ પરિણામ આવશે, તે માટે ચિન્તાગ્રસ્ત થઇ ગયો એ બનાવ શુ હતો?

બારોટના મુખથી તારાકુંવરીના રૂપ-ગુણની તારીફ સાભળીને જયમલનુ મન ડિગ્ગી રહેલું હતુ કોઇપણ ભોગે, તારાને વરવી, એ સકલ્પ કર્યો હતો તેમનુ બળ કંઇ બહુ ઉગ્ર ન્હોતું, પણ મેવાડી રાજકુવરની કીર્તિને નામે તારા અંજાઇ જશે, એમ ધારીને તે બેદનરમા આવ્યો

જયમલના મનમા એવો ઠરાવ હતો, કે પ્રથમ તારા કુવરીને મળવું, ને તેને પરવશ કર્યા પછીજ સોલકી સરદાર રાવ સુરતાનસિહને મેટવુ, કે જેથી બંન્ને શિકાર એકજ હીકમતે ઝડપી શકાય, પરતુ પ્રભુનુ ધારવુ કંઇક જુદુ હતુ

કુમાર જયમલે ખાનગી રીતે મળવાનો સંકેત કર્યો રાત્રીના સમયે તારા કુવરીના મહેલ તરફ સાદા પોશાકમા મળવા માટે આવ્યો, અને બાવડીના દરવાનને જણાવ્યુ કે "મેવાડનો રાજકુમાર મદદ લઇ આવ્યો છે, ને તારા કુવરીને મળવા ચાહે છે" આ ખબર કુંવરીને આપતાજ તે હર્ષઘેલી બની ગઇ ને એમજ સમજી કે મેવાડી કુમાર પૃથુરાજ આવેલા હશે, પણ ખરી રીતે તેમ ન્હોતું. તારાએ ઘણા સત્કાર સાથે જયમલને અંદર બોલાવ્યો, અને પોતે

છુટા હૃદયે નિર્મળ ભાવનાથી મળવાને ઇંતેજાર થઇ. રજવાડી રીતને કહાડી નાખી, અને પોતાના માનીતા પ્યારા કુમારને ભેટવા તલપી રહી

જયમલે મહેલમા પ્રવેશ કર્યો, અને જયા તારાની નજર પડી, કે તરતજ મોં પર બુરખો નાખી દીધો કેમકે પોતે જે કુમારને જોયો હતો, તે આ ન્હોતો, દાસી મારફતે તેમનુ નામ પુછાવતાં, "કુમાર જયમલ" એ શબ્દ કાને પડયા, ને તેનું મન ખાટું થઇ ગયુ સહસજ શબ્દે તારા દુરથી બોલી !

'રાઠોડ કુમાર ? મારા પિતા કને પધારો ! '

મૃદુલ, સવિનય અને મોહક વચનો સાભળીને જયમલ અતિ વિહ્વલ બની ગયો કોઇ રીતે તારાનુ મો જોવાને તલપી રહ્યો,

કુવરી ? હુ આપને ચાહુ છુ !" જયમલે કાચુ કાપ્યુ. થડમાથીજ ઝાડને છેદવાની શરૂઆત કરી "મહેરબાન ? હવે મારા પિતા કને જવુ હોય તો મ્હારો પહેરગીરી આપુ !'

"'મ્હારે તમારી સાથે બે વાત કરવી છે !" તારાએ જાણ્યું કે આ કુવર માત્ર મોહવશ થયલો લાગે છે તેથી નકામુ અપમાન થઇ જશે, એમ ધારીને તેણે તેના પિતા સુરતાનસિંહને ખબર આપી, અને થોડી ઘડી એક બાજુ ઉભી રહીને કુંવરનુ પાણી જોયુ.

"કહો, આપને શી વાત કરવી છે ? '

"હુ, આપને ખાતર મ્હારો પ્રાણ આપવા માગુ છુ.'

"તો તે મ્હોડે કહેવાની જરૂર નથી ગણાંગણમા જે હશે તે આપોઆપ જણાશે ને તે ગોઠવણ મ્હારા બાપુ સાથે કરશો. તો આપની ઇચ્છામાં વધારો થશે

'પણ સરતનો કરાર આપની સાથે કરવાનો છે

'શી સરત, વારૂ ? '

"લગ્નની!"

"પણ તે તો જ્યારે ટાકટોડા છતાય, તે પછી કની?"

"કઇ એક હાથે? તમે પણ લડવામા સામીલ થશો કેની?"

"તે વાત સાથે કશો સબંધ નથી. વારુ, તમારા વડીલ બન્ધુ પૃથુકુમાર ક્યા છે?"

"તે તો ન્હાસતા ફરે છે મગજથી નબળા બનીને લડતા-ઝઘડતા ફરે છે."

"વારૂ, ત્યારે હવે જે કઇ કહેવા-કરવાનુ હોય, મ્હારા પિતા સાથે–

"પણ મને વચન આપો કે–'જયમલ અધીરો બનીને તારા તરફ ધસ્યો.

"સબુર! મેવાડની જાહોઝલાલી પર પાણી ન ફેરવશો એક પણ ડગલુ આગળ ન ભરશો'

"કેમ. વારૂ? આ શરૂઆતની મહેમાનગીરી કે?

"તમે રજવાડી રીત સમજતા જણાતા નથી! રાત્રીયે જુવાન કુંવરીના મહેલમા, અજાણ્યા મહેમાન તરીકે આવીને તમારે આ રીતે અઘટિત છુટ લ્હેવી શોભે નહિ!

"ચાહ. કઇ વિવેકની રીત જોતો નથી!"

"હુ કઇ તમને ચાહતી નથી!"

"પણ હું તો ચાહુ છુ કની?"

'બસ, તમે હવે વધારે વાત ન કરશો. તમને હજી વિવેક શીખવો જોઇએ. આ રીતે તમે યુદ્ધમા જય શુ મેળવશો? શત્રુ સામે કેમ ટકી શકશો? તમારામા આ જાતનુ શુરાતન હતુ, તો વીરક્ષેત્રમા પગલું ભર્યુ ન હતુ! અહી માથા સાટે માલ છે! કુંવર! મેવાડનું નામ ન બગાડશો?

પૃથુ—કુમાર.

રાવ સુરતલસિંહ, તારા અને જયમલ કુમાર

મેવાડીકુમાર? જનાનામાં કુંવારીકન્યાકનો અવિવેક તમારાકૂળને અછાજતો છો

બા. ૨ પ્ર. ૮ પૃ. ૬૨

"તમે મને અપમાન કરો છો!"

"આટલીજ હદે હજી આરૂં છે માટે પધારો!"

"ના-હું એમ નથી જવાનો' હસ્તે વદને વચન આપો! આ છેલ્લા શબ્દો, રાવ સુરતાને અંદર આવતાં સાંભળ્યા જેવો જયમલ આગળ ચાલીને તારા તરફ વધ્યો. કે સુરતાને એકદમ મોટે સાદે બુમ પાડીને અટકાવ્યો.

"ખબરદાર? રાઠોડ કુમાર? આશું?"

'મને અટકાવનાર તમે કોણ?"

"હું કોણ? તારા કુંવરીના પિતા સુરતાનસિંહ!"

'શું વચન વિના, કોઇ જીવ રણમાં આપશે?'

"તમે કોનું ને શેનું વચન માગો છો?

"તારા કુંવરીને વરવાનું!"

'કોની કનેથી?

"તારા કુંવરી કનેથી!"

"જાઓ-જાઓ, કુંવર? નકામા લાજ ગુમાવશો? તમારા જેવા મેવાડી કુંવરને શરમાવું જોઇએ, એકદમ બાળ કુંવરીના મહેલમાં આવતા વિચારવું જોઇએ. પ્રથમ મારી સાથે મળવું જોઇએ. ખેર-હવે ભૂલ સુધારજો. મને લાગે છે, કે તમે રાણા રાયમલના પાટવી નથી!"

"એટલે? શું રાણા રાયમલનો હું પુત્ર નથી? શું, મારે માથે આ કલંક? રાવ સુરતાન? તમારા બોલો પાછા ખેંચી લ્યો, નીકર તમને ભારે પડી જશે!'

"બસ, તમે આ ઘડીયે આ દરવાજો છોડી ચાલ્યા જાઓ!"

"તમે મને અપમાન કરો છો!"

"તમે મેવાડી લોહી શરમાવો છો"

"તમે ઘેર બોલાવી અમારૂ પાણી લ્હો છો"

"તમે અત્રે આવીને અમારી લાજ લુટો છો"

"હજી પણ તમે સભાળો નીકર ખરાબી થશે."

'કુંવર, તમે હીચકાગ છો!"

"હીચકારા તો તે છે કે જે કુંવરીને નામે લડવા માગે છે!"

"ચૂપ–બે શરમ ફ્રંગ? લવારી કરે છે? ક્ષત્રીકુમાર ને મેવાડી રજપૂત થઇ આમ બોલે છે? લ્હે, ત્યારે તુ લ્હેતો જા!" સુરતાનસિંહને ક્રોધ ચડયો અને પાસે લટકેલી તલવાર ઉગામીને કુમાર જયમલનો વધ કરી નાખ્યો. 'બાપુ? બાપુ? આ શુ?" તારા વચ્ચે પડી સુરતાન મુર્છિત થઇ ગયો ને કામ બગડી ગયું.

વાચનાર? હવે આ પ્રસગ તો અહીંજ ઉભો ર્હ્યો બનવાની બની ગઇ રાઇમાથી પહાડ થયો જળમાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થઇ ગયો. પ્રભુ ઇચ્છા! હવે જોઇએ કે આ બનાવથી રાણો રાયમલ શું પગલાં લ્હે છે? અને સુરતાનસિંહ તથા તારાનુ શુ થાય છે? માણસ ધારે છે એક, ને ઇશ્વર બનાવે છે બીજુ ।

પ્રકરણ ૫ મું.

શિરોહીમાં સતાપ! રાજસુખમાં દાવાનળ!

"કરૂણેશ? ગમે તેમ કરશો પરતુ ગળે બાંધેલી ગાંઠ કદી છુટવાની નથી અગ્નિ સાક્ષી નહિ, તો સૂર્ય સાક્ષીએ, હસ્ત મેળાપથી નહિ તો ક્ષત્રીની ભગવતીરૂપ ખડગ ખાડાએ બાંધેલી જીવન વરમાળ કદી તુટવાની નથી નાયકા કે બીજી, પણ શિરોહીની સરદારી તો આ રાઠોડ રાણીના ભાગ્યનીજ છે!" પૃથ્વુની બહેન ગજબાએ શિરોહી સરદાર પ્રભુરાયને સમજાવ્યુ! "ખાડ ખાય છે મ્હારે મન

ધુળ કરતાયે હલકુ છે, તેને કોઇ હીરો માને તોયે શુ ? જેની તારાની ગણના થવાની નથી, તે પોતાને ચંદ્ર માને તોય શુ ? જેને ઝેરની તુલના અપાય, તે અમૃત માની બેસે, તોય શું ? કાટા સળીયા કરતાયે જે હલકી આવળનાં ફુલ, તે ચંપો માને, તેથી શું ? તુ ગમે તેમ તને ધારે, પણ મ્હારા મનમા જે હોય, તે ખરૂ ! હવે જ્યારે તને લાગે છે કે મ્હારી નજરમા તું હલકી પડી છુ, તો વારંવાર ત્હારા ને મ્હારા હૃદયને સતાપ થાય, તેવુ કરવાની શી જરૂર છે ? તું ત્હારે એક બાજુપર સદાને માટે પડી રહે ! તું ત્હારૂ ભાગ્ય ભોગવ ! શિરોહી રાજમા અન્નની ખોટ નથી પાણી પુરતુ છે. ને તને હવા પણ મળશે !"

"પણ પ્રાણનાથ ? શીરનો તાજ કયા મળશે ? સૌભાગ્યનો શણગાર કયા મળશે ? દેહનો પાળક અને જીવનનો તારક કયા મળશે ?"

"તે તો પુન્ય હશે, તે રીતે સુખ મળશે !"

"પણ અફીણમા કઇ વધારે મજાહ છે ?"

"અફીણીને અફીણ વ્હાલુ છે, તેને મન, સાકર માખણ ખારૂં છે ! મ્હારા મનની મોજ, અને સુખ તને ન ગમે, તો તેથી મ્હારે હવે શુ કરવુ ?"

"જો હું પ્રથમ તમને ગમતી ન્હોતી, તો પરણ્યા શા માટે ?"

"ત્હારા ઉંચ કુળ પર મોહી પડીને !

"તો પછી હવે નીચ ગણવાનુ કારણ ?

"મ્હારા મનની મોજ !"

"હવે એ મોજ કેમ પરવડે ? જેને આશરામાં લીધા, તેને પોષ્યા !"

"તે પોષાય છે રજવાડામા એકજ રાણી ઉપર રહેવાનું નથી !"

"પણ પટરાણીનો હક બીજા કોઇને પણ નથી !"

"તે હક આપવો મ્હારી મરજી પર છે!"

"એ કાયદો કંઇ ઘરનો નથી રજપૂત રાજ્યનો છે!"

"ને તેથી શું તું બળજોરીથી લ્હેવાની છું? શું ત્હારા મેવાડીયાની બ્હીક બતાવે છે?"

"હક માટે મેવાડી કે માળવી, કાઠિયાવાડી કે ગુજરાતી સર્વે એકજ ત્રાજવાના તોલા છે."

"ઠીક છે, ત્યારે હવે જોઇશ, કે મ્હારૂં ધાર્યું થાય છે કે ત્હારૂં?"

"પરંતુ કલેશ કરવામાં સાર શું?"

"મને જે બગીચાનું ફુલ નથી ગમતું, તે શું જબરદસ્તીયે સુંઘવું?"

"પણ તેમાં અવગુણ તો હશે? કસ્તુરી કાળી છે, કોયલ કાળી છે, ભેંસ કાળી છે તેથી તેનામાં તાકાત, સુકંઠ અને દુધની કુલીનતા ટળી જાય છે? માત્ર સુંદર સફેદ કાગડી કંઇ હંસા થશે? છાસ પણ ધોળી છે, પણ તે દુધને પહોંચશે? કાચ પણ સફેદ છે. તે કંઇ મણીને તોલ થશે? સમજો, રાયજી સમજો!"

"હવે મ્હારા કાનની, ને હૃદયની ધિરજ, હદ પર ચડી ગઈ છે. જો કે હું તને કહાડી મુકવા ચાહતો નથી, તેમ બીજા મહેલમાં મોકલી દેવા ચાહતો નથી. કેમકે વડીલોનો ભય ને માન છે, માટે ત્હારે હવે મને એક શબ્દ પણ ન સંભળાવવો, તેમજ એક વેળાયે મોં ન બતાવવું! નાહક ગુસ્સામાં અવળું થઇ જશે, ત્હારૂં નબળું થઇ જશે"

એટલું કહીને પ્રભુરાય એકદમ રવાના થઇ ગયો રાઠોડ કુંવરી પશ્ચાતાપના રૂદન કરતી પિયરની વાટ તરફ નજર કરતી અશ્રુ ઢાળવા લાગી—"સ્ત્રીનું જીવન પતિ વિના કેટલું આકરૂં અને અકારૂં છે?" તેનો ચિતાર ચિતરવા લાગી. આખરે વ્હાલા ભાઇ પૃથુને પત્ર

સમવા ધાર્યો, પણ તે કયા હશે? આ વિમાસણમાં દીન ગુજારવા લાગી "પિતાજી તો નવી રાણી વશ છે સગ્રામભાઇ ન્હાસી ભરાઇ બેઠા લાગે છે અને પૃથુના મગજનું ઠેકાણુ નથી, તો હવે કોને કહું ?" આ રીતે શોચ કરતી અભાગી રાજમાતા, શિરોહીના રાજ્ય ભુવને અગ્નિવત્ ગણી, સંતાપમાં પડી છે. હવે જોઇએ, કે તેનું શું થાય છે?

પ્રકરણ ૬ ઠું.

પૃથુકુમાર પાછો સ્વદેશમાં ?

અપમાનસહ અમલ કરવા કરતા, માનસહિત મરવું, એ વીરનરના જીવનની ઉચ્ચ રેખા ગણાય છે. મેવાડની ગાદી સહિસાવતી અને યશવાદી છે તેના ઉપર આવેલા રાજા રાણાઓ પરાક્રમી અને ભાગ્યવત નિવડયા છે તેનામાં નીતિ અને ટેક, એક મહા-પુરૂષ સમાન ચડતા પ્રકારની છે અને તેથી તે અમલગાદી અનાદિથી ચીરકાળ સુધી ઉંચી રહે, તેમા નવાઇ નથી.

કાળને વશ જગત છે, ચડતી પડતીના ચમકારામા કોણ નરનું અભિમાન નથી ગળી ગયુ ? પરંતુ માનવની કસોટી ખરેખરા કષ્ટવેળા છે ખગ શુરવીરો રણમા ઝુઝતા, પોતાના દેહને યુધ્ધવશ કરી, યશ સપાદન કરે છે, સત્યવાદી પોતાનુ વચન પાળવાને જીવન વેચે છે અને અટંકી પુરૂપ જગતનું સર્વસ્વ સુખ સોંપી દે છે. આ રીતે મેવાડી રજપૂતોનાં રકતમા રગે રગે વીરતા પ્રભુના ને અડગતા ભરી છે રજપુત માતાને ધન્યવાદ છે. રાણા રામસિંહને ખબર મળી કે પોતાને શરણે આવેલા, અને સહાયતાની યાચના કરનાર સુરતાનસિંહજીની રાજકુંવરીનું પોતાના પુત્રે અપમાન કર્યું

તેથી ને મુવો, આ જાણી તેને બહુ ખેદ થયો પુત્ર મુવો આ જાણી તેને બહુ ખેદ થયો પુત્ર મુવો તેનુ દુખ ઓછું લાગ્યુ, પણ એક મેવાડની નાણીને પેટે એવો કપુત પુત્ર ઉપત્ન થયો અને રાણા રાયસિંહનું નામ બગાડયુ, એજ કલંકરૂપ બન્યુ ! આ ત્રીજો બનાવ તેને વધારે દુખદ થઈ પડયો સગ ન્હાસી ગયો, પૃથુ દેશવટે ગયો, તે એક વાત છે પણ મેવાડના કુવરે, પરરાજ્યમા ખાનગી મહેલ અંદર પ્રવેશ કરીને, મેવાડી સત્તાના બળે, રજપૂત કન્યાને બળાત્કાર કરવા માટે. અને તે પણ તેના પિતાની સમક્ષ, એવો કુળાગાર જો ક્રોધનુ બળીદાન થાય, તો તે વાજબીજ ન્યાય છે! રાયસિંહજી દરેક શખ્સને મ્હોડે આ શુકન કહેતો હતો. એટલુંજ નહિ પણ આ ખબર જાણ્યા પછી, તેને લાગ્યું, કે રખે સુરતાનસિંહ એમ માને કે પુત્રવધના બદલામા રાણો રાયસિંહ ક્રોધે ભરાઈને ગુંજાડે ? આ કલ્પનાથી તેણે રાવ સુરતાનને જણાવ્યુ કે "તમે મારા પુત્રની અઘટિત ચાલ અને અત્યાચારને અંગે વધ કર્યો, તેથી હું નારાજ થયો નથી એવા એક રજપુત કુમારનો આ રીતેજ નાશ થવો જોઈએ કોઈપણ ક્ષત્રી કૂળમાં એવા ઝેરી જંતુની જરૂર નથી આ કાર્ય માટે હું લગારે ખેદીત નથી મ્હેં તમને સહાયતા કરવા વચન આપ્યુ છે, ને તે માટે કા તો હુ જાતે ચડીશ, જો કે મ્હારા પુત્ર પૃથુકુમાર મને ભેટશે કે, તરત મોકલીશ. પણ તમે લગારે સંકોચાશો નહિ કે મ્હારા પુત્રને તમે ઘટીત કારણે માર્યો, તેથી હું ઉલટુ વેર લઈશ ! એ તો મેવાડને મોટું કલંક છે તમારી કુંવરી મ્હારે પુત્રી સમાન છે ક્ષત્રીવશની યુવાનબાળને થયલા અપમાન માટે હુ દીલગીર છુ !" આ રીતે રાણાએ, રાવ સુરતાનને પત્ર લખીને શાન્તિ આપી પ્રભુ કૃપાએ તેટલામાજ પૃથુએ પોતાના પિતાને ધૈર્ય દેવાની પત્રીકા મોકલી, રાજ સભામા કેશરસિંહ પટાવતે વાંચી, અને

પિતાનું મન સંતોષ પામ્યું "પુત્ર તો પૃથુ" આ શબ્દો નીકળતા, સર્વે આનંદ પામ્યા તેથી ખેદ એ થયો કે 'આ ટાણે પૃથુ હોત તો અવશ્ય બેદનુર મોકલી શકાત ' ખરે તેટલાંજ ખબર આવી, કે દુ:ખિ પિતાને અંત્ર મળવા માટે પૃથુ એકદમ પધારે છે. આ ખબર સાંભળીને રાણો રાયમલ ચોધાર આંસુડે રડી પડ્યો ને પૃથુને જોતાજ તેના ભગ્યલા હૃદયથી ખેદ શ થઇ ગયો. દરબારમાં શાન્તવન કર્યું, ને પૃથુ બોલ્યો 'પિતાજી? પૃથુની હયાતીમા આપને શોચ હોગજ નહિ કહો, શી આજ્ઞા?

"બેદનુર રાવ સુરતાનસિંહ નબળો પડી ગયો છે. તેનો ટાક ટોડાનો મુલક, પઠાણ લીલો પચાવી પડયો છે રાવે સહાયતા માગી છે અને તેની કુંવરી બહાદર તારાને વગાવવા ચાહે છે. ને લખે છે કે

છતે ટોડા જોહ, પરણે તારા તેહને.
નહિ તો પાડી દેહ, ચેહ વિષે પડશે જઇ।

આ માટે જયમલ ત્યા છુપો ગયો. ને નીતિ બગાડતા, તે ઠાર થયો છ। મારૂ વચન છે, કે રાવ સુરતાનને સહાયતા કરવી. ટાક ટોડા છતી આપીને, કુંવરી તારાને મારી પુત્રવધુ બનાવવી।"

"હાજર। કબુલ। એ કાર્યમા વિજય મેળવીને, પિતાનું વચન તથા ટેક રાખીને, પછીજ ચિતોડમા પગ મુકવો, ત્યા સુધી જળ પણ હરામ છે।"

રાયમલ્લે આકરી પ્રતિજ્ઞા કરવાં પહેલા થોડા દીન આસાયશ લેવા જણાવ્યુ। પૃથુએ કહ્યુ, કે હવે હુ મારી પ્રતિજ્ઞા નહિ તોડું. મને રજા આપો હુ બેદનુર રવાના થાઉ। પૃથુનો બહુ આગ્રહ જોઇને, રાયમલે બહુ સંતોષ તથા આનન્દ સાથે રજા આપી, અને પૃથુકુમાર, બેદનુર તરફ રવાના થયો રાયમલે પોતાના એક ખાસ

પટાવત સ્વાર દ્વારા બેદનુર રાવ સુરતાનને ખબર આપી. ને પૃથુ-કુમાર ત્યાં પધારે, તે પહેલા, તેમણે પોતાના લશ્કરી બળની તૈયારી કરવા જણાવ્યું ! રાણાનું મન સંતોષ પામ્યું. ને બળવાન કુમાર પૃથુ, સ્વદેશમાંથી બીજો વિજય કરવાને બહાદુરી સાથે નીકળી પડ્યો.

પ્રકરણ ૭મું.

પ્રેમ અને ધર્મ.

તારાકુંવરીના સ્વર્ગીય હૃદયમાંથી નીકળતી પ્રેમની ધુની, તો પૃથુ જેવા પ્રેમ યોગીનીજ વિભૂતિ બનશે ! મહાબલી ક્ષત્રી-કુમાર પૃથુ જેવા શુરવીર યોદ્ધાનું બળ પણ પ્રેમની કોમળ તીર-કમાનથી વળીને નીચું નમી જશે ! પ્રિયાના સુકોમળ પાત્રનું જળ પીનારા પીયુના અંતર કેટલા નબળા હોય છે, તે થોડા દ્રષ્ટાન્તમાં દેખાતું નથી ! મગજ જેનું તીવ્ર તલવારની ધાર જેવું, શત્રુનો ધ્વંસ કરનારું છતાં, તેજ મગજ, પ્રિયાના પ્રેમાશ્રુથી ભિંજાતું કેવું મીણ જેવું નરમ બની જાય છે ?

પૃથુ એ રીતે બળવંત બન્યો ! તારાને મળવા ચાહના હતી અનાયાસે ઉપકાર સહિત પ્રસંગ મળ્યો બહાદુર કુંવરી પોતાના બળ ઉપર બહાદુરને પરણે, એ પૃથુના ઉત્સાહનું અવલંબન અનિ-વાર્ય હતું ! ગદ્દાર પ્રાંતની પ્રજાનું કષ્ટ કાપીને મેળવેલા અંતઃ સંતોષ કરતા, બેદનુરના રાવ સુરતાનને, તેની મોહક વીર કન્યાના હસ્ત મેળાપ માટે યુદ્ધમાં ચડીને વિજય મેળવવાનો આનંદ અનિવાર્ય હતો ! આહા ! એક તરફ પ્રેમધ્વજા, બીજી તરફ ધર્મધ્વજા, ને ત્રીજી તરફ પિતાનું વચન પાળવાની વિજય ધ્વજા ફરકાવવાનો પ્રસંગ પૃથુને મળવાથી, તે બહુજ હર્ષમાં આવી ગયો હતો !

કલ્પનામા રણયુદ્ધ કરતા, પ્રેમ યુદ્ધના ભણકારા વધુ વાગતા હતા નમ્ર, સુશીલ, હાસ્યવદની, કાન્તિમયી કુમારિને ક્યારે મળુ ! તે યુદ્ધમા આવનાર છે, તો બન્નેના ઘોડા એકજ સાથે ચલાવીને, શત્રુને એકજ તીરથી કેમ વીંધી પોતાનુ બાહુબળ બતાવુ ? મુગ્ધ પણ ખડતલ સ્ત્રી પણ ક્ષત્રિયાણી, અને કુવારી પણ પ્રેમવશ પામેલી સુદરીને ક્યારે ભેટુ ?

निर्दूषणा गुणवति रससावपूर्णा
सालंकृति श्रवण कोमल वर्णरागि, ।
सा मामकानि कवितेव मनोभिरामा
रामा कदापि ह्रदयान्न मम नापयाति ॥

જ્યારે મેઘદૂત પોતાની પ્રિયાને સબોધતો આમ બ્હાવરો બને તો પૃથુ કા ઘેલછામા ન આવે ? બળવીરના રોમાંચમાં રણયુદ્ધના ભણકાર કરતા, પ્રેમ વીરને પ્રિયા ભેટના ભણકારા, બારોટના લલકાર કે યુદ્ધના વાજીત્ર નાદ કરતાંયે વધારે મિષ્ટ અને ઇષ્ટ હોય છે ?

પૃથુ, જેમ જેમ પ્રિયાની ભૂમિ નજીક આવતો જાય છે, તેમ તેમ દુષ્યત–શકુન્તલા ને રામ–સીતાના સ્નેહનું ભાન આગળ વધતું જાય છે। માત્ર આડી નજરે નીરખેલી તારાકુંવરી આ બળવાન વીર પૃથુના હૃદનુ તીર થઇ પડી। તેની નાજુક ઘટના, તેની આખમા ડોલવા લાગી રેલ્વે યા મોટારના વેગમા તણાતી દોડતી દૃષ્ટી થાકી જાય, તેમ મન વિચારની વેગવની દૃષ્ટી થાકવા લાગી ! તે કદાચ ભાન ભૂલી જતે બરો, પણ તારાને પોતાના વીરત્વની કસોટી કરી બતાવવી હતી, એટલે કસ્તુરી તો મૃગની ડુંટીમાં છુપાવી પ્રેમ કસ્તુરી ઉપર હાલ તો વિરત્વનું ચર્મ વીટ્યું. અને આ પ્રમાણે સંકલ્પ તો વેગ કરવા લાગ્યો !—

तां जानीथा परिमितकथां जीवितं मद्द्वितीयं
दूरीभूते मयि सहचरे चक्रवाकीमिवैकां।
गाढोत्कंठां, गुरुषु दिवसेष्वेषु गच्छत्सु बालां
जातां मन्ये शिशिरमथितां पद्मिनीं वान्यरूपाम्॥

ત્યારે હવે તારાનુ અંતર કેવુ ધડકે છે, તે પણ જોઇએ.

પ્રકરણ ૮ મું.

પ્રેમ-મુગ્ધ મૃણાલિની!

"જેયમ ત્યમ કરીને દિન કહાડયો. ઉત્કંઠા કાર્યની સમાવીને;
લાંબા પ્હોરની રજની, વિનોદ વિણ હા! જશે કઇ રીતે?

માં અધિરી થતી તું, આકળી ના થતી તું;
માટે એવુ સમજ. મુગ્ધે? ના હવે રહી જતી તું?

"મેઘદૂત"(કિ ભટ્ટ).

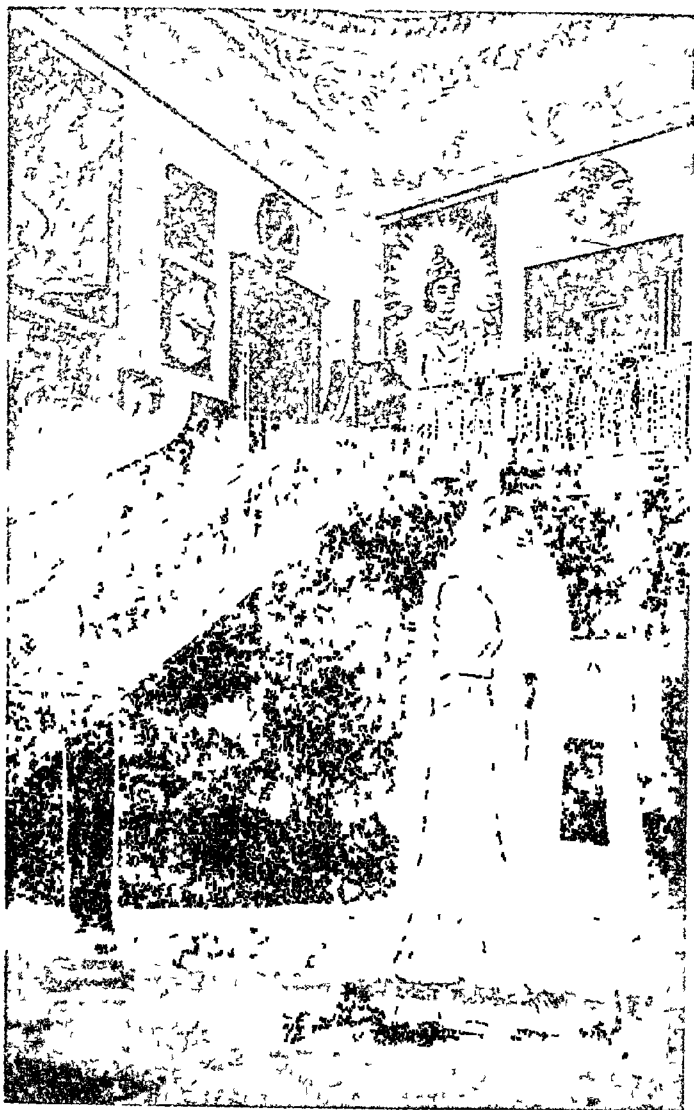
પ્રેમઘેલી અધીરી નાયકા. હૃદયપટ ઉપર આશાનું મંદિર બાંધી દઇને, પ્રેમને પીયુરૂપે સ્થાપીને, દ્રષ્ટિદ્રષ્ટિ મેળવતા પહેલાં, લગનવતી બની જઇને, વ્હાલાની વાટ જુએ છે!

"વ્હાલા વિનાની રાતડી વેરણ થાયે,
મન વિયોગ અશ્રુપાત ટપકાં તળ જાયે;"

આહા! પ્રેમયુદ્ધનાં વીરલા કેવું મન-સંગ્રામ કરીને સાત્વિક વિજય મેળવે છે! ખરી વાત છે કે કામની અધિગાઇ, દાહ ઉત્પન્ન

પૃથ્થુ—કુમાર.

રાજકુંવરી તારા

પથુની રાહજોતી અકુલી તારાકુંવરી   ભા ૨ પ્રં ૮ પૃ ૭૨

કરે છે. પણ પ્રેમની અધિરાઈ તો પ્રાણ વલોવે છે। ઘડી એક વર્ષ તુલ્ય થાય છે. ધડકતી છાતીએ, ચમકતી પણ અંજાતી આંખે, વ્હાલાની વાટ જોતી સુંદરીના તાલાવેલી થઇ જાય છે। તેમાં પણ જે વીરનરની લગની લાગી હોય છે, જેના વીરત્વ પર પોતે વારી ગઇ હોય છે ગોપીઓ જેવી રસઘેલી અને દિવાની બનીને, કૃષ્ણની અલોપ લીલા વેળા જે પરિતાપ અને મનોમન કષ્ટ-વેદના ભોગવે છે, તેવીજ આપણી વાર્તાની નાયિકા તારા ભાન ભૂલી ગઇ છે। પિતાની ઇચ્છા સહિત, વીર પુરૂષને વરવાનું હતું હૃદયમાં માનેલા પતિનેજ પરણવાનું હતું અને પરાક્રમ વડે પિતાકુળને ઉપકાર તળે નાખીને રજપૂતાનામાં સુકીર્તિ મેળવી સાસરે સીધાવવું હતું આ સમયે તારા કાં બ્હાવરી વિભાવરી, આકળી ના બને, વારૂ *

आशा तंतुर्न च कथयतात्यन्त मुच्छेदनीय ।
प्राणत्राणं कथमपि करोत्यायताक्षाः स एक ॥

પૃથુ, બેદનરની સીમામાં આવી પહોંચ્યો અને બેદનૂરમાં જાણ થઇ ગઇ। સ્વદેશ મેળવવાની રજપૂતી લાલસા અતી જાગૃત થઇ. મેવાડી બહાદુર સરદારની સરદારી નીચે સંકડો રજપૂતો તૈયાર થઇ ગયા. ને સાથે તારાકુંવરીના હર્ષનો પણ પાર રહ્યો નહિ। હવે તે પ્રેમ-ઘેલા જોડલા જોઇએ।

વાચનાર! શરૂઆતમાંજ તેં, કુંજબાગમાં મદિરા પાન કરતા આ પ્રેમાળ જોડલા જોયા, તેનો ખરો ચિતાર અત્રે રજુ થાય છે.

---

* સુંદરીઓનાં કુસુમ સરખા કોમળ, પ્રેમાળ, તથા સહેજ દુઃખમાં વલોવાઇ જાય, તેવા અંતઃકરણ છતાં, વિયોગયાત્રામાં—આશાતંતુ જીવતા રાખે છે.

પ્રકરણ ૯ મું.

પૃથુ-કુમાર અને તારાકુંવરીની પ્રતિજ્ઞા.

"સુંદરી? ત્હારે ખાતરજ આ કઠોર કાર્ય—ક્ષેત્રમાં ઉતર્યો છું. જોજે! મ્હારી આશા નિષ્ફળ ન થાય!" પૃથુએ તારાનો હાથ પકડતાં કહ્યું નમ્ર સ્વરે નીચું જોઈને આ વીરલ કુમારિકા બોલી

"વીરવર? આ હૃદય હવે તમારૂંજ છે આ દેહ હવે આપને વરે છે રક્ષણદાતા પાલકપ્રભુ અને જીવનસ્વામી હવે આપજ છો! હું આપની ચરણરજ કિંકરી છું!"

"કદી શત્રુ દળમાં મને વિઘ્ન થયું તો?"

"આ દેહ, સાથેંજ પડશે! પરિક્ષા પ્રત્યક્ષજ છે?"

"ક્ષત્રીવટ અને પ્રતિજ્ઞા સાથેજ છે?"

"અવશ્ય! આપે જે કઠોરવૃત્ત આદર્યું છે તેનું ઉદ્યાપન કરવા યત્નવાળા થાઓ દુરાચારી યવનોને દુર કરી આપો. પ્રકૃત રજપૂત વીરાનો પરિચય દેખાડી આપો"

"તો હવે એજ પ્રતિજ્ઞા છે!"

"જરા કુંજમંડપમાં પધારો! સહજ શાન્તિ લ્હો!"

"ટાક ટોડા જીત્યા પછીજ જળ લ્હેવાની પ્રતિજ્ઞા છે!

"ઓહો! આટલી બધી મમતા! આટલું ક્ષત્રી અભિમાન!"

"એ કાર્યનો ભાર શીર પર છે એક પ્રેમ ને બીજો ધર્મ!"

"આપના જેવા અર્જુન બાણાવળીને કશું બાહુલ્ય નથી

"તે સાથે મને એવડું બળ મળે છે આસુરોને તાડન કરવાને મહાદેવીની સહાયતા મળે છે!"

"એ આપનો પવિત્ર પ્રતાપ છે આપના તેજથી મ્હારૂં બળ વૃદ્ધિ પામશે આપની છાયા મ્હારૂ રક્ષણ કરીને યશ આપશે"

"ત્યારે હવે તમે સજ થાઓ. શત્રુ ભય તો નથી કે?"

'હવે? પિતા સાથે બહુવાર લડવા ગઈ છું, અને હવે તે મ્હારા વ્હાલાના વ્હાલનું બખ્તર પહેર્યું છે. ત્યાં ભય, એ શબ્દ તો મારી મન-કોથળીમાંથી વિમૂખ થયો છે, વ્હાલા !'

મધુકરને છે કુસુમ વ્હાલું, મધમાખીને મધ;
પ્રાણપ્રીયાને પીયુ પ્રિય છે, બાળકને જેમ દૂધ !

"ત્યારે તો તમારી આત્મ-વાસના સફળ થશે. પલકમાં યવનનો વિનાશ થશે ટાંકટોડા જીતાશે અને મારી પ્રિયાના યશ, રજપૂતાનામાં ગવાશે !'

એટલું બોલી હૃદયના ઉમળકાથી ઉભય પ્રેમીઓ હસી પડ્યાં. ફરી પડ્યા બાઝી પડ્યા !

આહા ! પ્રેમી જાણે પ્રેમની વાતો,
રાગી રાગ મધુર જે ગાતો,
વીર જેમ રણમાંહે જાતો
શત્રુ મારી સનાથ થાતો !

ભલા રાવ સુરતાને, પુત્રીની ઇચ્છાથી, અને પોતાની માયા-મમતા તથા વિશ્વાસથી, ઉભયના કલ્યાણનો માર્ગ ઉત્તમ વિચારી, પૃથુને બોલાવ્યો અને પુત્રીને એક વીરનર સાથે પરણાવવા માટે જ આ પ્રયત્ન કર્યો અને તે સફળ થયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ટાંકટોડાનો વિજય! પૃથુકુમાર ને તારાનો જય!

ચડે રણમાં નર જંવીરો, જય પામી સદા નીચે ઉતરે.
નર કેસરી જેમ અચળ શિખરે તેમ શત્રુ તણા તનત્રાટી હરે;
'વીર કુમાર પૃથુ રાઠોડ ? આજ તમારે દેવ કામ', કહીને

રઘુ પેઠે, મ્હારી સીતાનો હસ્ત પકડવાનો છે' ટાકટોડા જીતીને-જશ પ્રાપ્ત કરવાનો છે—તમારો મને વિશ્વાસ છે !"

"અસ્તુ! તમારી આશા વાણી સફળ થાઓ !"

"ગદવાર પ્રાતના યવનો આપના બળની અતી તારીફ કરેછે. શત્રુ જ્યારે ઘા માને છે, ત્યારેજ વીરનરના ખડગનો ઘા ગગનમાં ગર્જતો અમર રહે છે હું, પણ એજ ચાહુ છું !"

"રાવ સોલંકી ? આપ વડીલ છો હું બાળક છુ તોપણ હુ આશા કરતા ક્ષત્રીવટ માટે વધારે ઉત્સુક છુ હવે વિલંબ ન કરો શત્રુને સજ થવાની તક ન આપો !"—

"તૈયાર છે આ ડંકો વાગ્યો ! તારા પણ આવી

આહા ! મહાદેવી સરખી ભવાની, જેમ અસુર દળ સહારવા નીકળે છે, તેમ ઘોડાપર સ્વારી કરી બહાર નીકળી. દેવનો ડંકો વાગ્યો બારોટોના લલકારા અને ભૂગળના અવાજો થવા લાગ્યા. લશ્કર દળ હચમચી રહ્યુ અને બેદનરના રાવ સુરતાનસિંહ, શત્રુ સામે ચડ્યા—

"સળી કોયલ બોલેરે, ટહુક ટહુકાર કરી-
શુભ શુકન સુનાવેરે, વિજય કરી આવો ફરી !

પૃથુકુમાર, તારાને જોઇને હર્ષિત થયો બન્ને જોડલા એકજ જોડીપર બેસીને વિજય કરવા ચાલ્યાં નગર જનોએ વધાવ્યા જાણે રામ અને સીતાની જોડી નીકળી !—

લશ્કર મ્હોટુ હતુ પૃથુ મોખરા આગળ ઉઘાડી તલવાર, ભાલા સહિત ઘોડો ફેરાવતો ચાલતો હતો. પછવાડે તારાકુંવરી અને રાવ સુરતાન તથા સરદાર હતા પાછળ લશ્કર હતુ

શત્રુ દળને સંહારવા અને ટાકટોડા હસ્તગત કરવા માટે પૃથુનું પાયદળ ને ઘોડેસ્વાર લશ્કર, હથિયારબંધ, ટોડાના દરવાજા

પૃથુ-તારા અને લશ્કર

ટાકટોડાનો કિલ્લો સરકરનાર પૃથુ! ભા. ૨ પ્ર ૮ ગ. ૭૭

કને આવ્યુ. અને નગરજનો ચમક્યા. આજે તાજીયાનો દિવસ હતો પૃથુ લશ્કર લઇ સામે આવવા લાગ્યો અને તાજીયા લઇને યવનો શહેર બહાર આવવા લાગ્યા તાજેયા ક્રમે ક્રમે, લીલા પહાણના મહેલ તરફથી નીકળતા હતા યવનરાજ, ગોખમા ઉભો ઉભો પોશાક પહેરતો આ ગોનક જોતો હતો એટલામા પૃથુનુ લશ્કર એકદમ નગરમાંથી આ મહેલ નજીક આવી પહોચ્યું. ખળભળાટ થઇ ગયો. સર્વે તાજીયાના આનંદમા હતા. કોઇ લશ્કરજન તૈયાર ન હતું રાવ સુરતાનને ઓચીંતી તક મળી ગઇ પૃથુને જશ મળી ગયો યવનરાજ ગભરી ગયો. એકદમ મહેલમા બુમ પડી. શત્રુ ચડી આવવાની ખબર વીજળી પેઠે પડી ગઇ શત્રુનાં હાંઝા ગગડી ગયા પરિતાપ અને ભયમાં હાર ખાઇ ગયા પહેલોજ ઘા, તારા કુવરીયે, મહેલ ઝરૂખામા ઉભેલા યવનરાજ પર કર્યો. અને તેની પાછળ પૃથુકુમારે બાણ ફેંક્યુ યવનરાજ તરત પડયો પ્રચંડ કેસરીદળ એકદમ મહેલને ઘેરા ઘાલીને ચોમેર ફરી વળ્યુ. યવનના સરદારો-સિપાઇયો તાજીયા મુકી મુકીને એકદમ ચડી આવ્યા, પણ અકસ્માત આવેલા દળને પહોચી શક્યા નહિ છ કલાકના દારૂણ યુદ્ધમા યવનો હાર્યા, કબજે થયા અને યવનરાજ મૃત્યુ પામ્યો પૃથુએ ટાકટોડાનો રાજ મહેલ હસ્તગત કર્યો અને એજ યવનતાજ, તરતજ સોલંકી રાજા રાવ સુરતાનસિંહને માથે મુકી દીધો

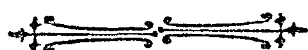
આખરે રાવ સુરતાનસિંહનો આશા-કિલ્લો અમ્મર થયો. પોતાનું રાજ્ય પાછું મળ્યું, અને જીવનની આશા તારા કુવરી સ્થળે પડી; એક વીરનરને વરાવીને રાવ શાન્તિ પામ્યો; પૃથુકુમાર અને તારા પરણ્યા, એ બનાવથી રાણો રાયમલજી પણ સંતોષ પામ્યો!

ભાગ બીજો-સમાપ્ત.

કેલવાડકર (સચીત્ર) વાર્તામાળા. નં-૨૬.

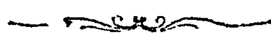
મેવાડનો વીર રત્ન.

પૃથુ—કુમાર.

ઐતિહાસિક નવલ કથા.

ભાગ—ત્રીજો.

પ્રકરણ ૧ લું

કોમલમેરમાં પૃથુરાજ અને તારા!

"પ્રાણનાથ? આજે આટલા બધા ગુસ્સામાં કેમ આવો છો? શું ચિતોડમાં પિતાજીએ તમારૂં અપમાન કર્યું?" તારાએ નમ્ર સાદે, વ્હાલાને પ્રેમથી દાબીને પુછ્યું.

"પ્રિય, તારા? ત્હારા પિતાની રાજધાની ટાંક-ટોડા જીતીને ત્હને હું પરણ્યો, પરંતુ મારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે, મેવાડની ગાદી પર હું જ્યાં સુધી ન બેસું, ત્યાં સુધી ચિતોડમાં સ્થિર રહેવાનું તો નથીજ, ને તેથી આ કોમલમેરમાં તને લઈને મ્હેં મ્હારી રાજધાની કરી છે, યાને નિવાસ કર્યો છે. પિતાજીની ઇચ્છાથી, ને તેમની નરમ પ્રકૃતિ રહેવાથી હું વારંવાર ત્યાં જઉં છું. ને તે પ્રમાણે આ વખતે તેમને મળવા ગયો, ને ચિતોડના દરબારમાં, ઘણા

રાયમલજી જેવા પિતાજીના આસનનો અર્ધો ભાગ દબાવીને પેલા માળવશાહનો માનીતો, બેવફા રજપુત કેદારસિંહ શિશોદીયા ગાદીને લજાવતો હતો! મને તે ન ગમ્યુ. ને મ્હેં, પિતાજીને વિનતી કરી, કે "આ શખ્સને રજા આપો! એ સુલતાનનો ખુશામતીયો, રજપૂતને લાંછન લગાડનારો, ચિતોડના રાજ્યાસન પર મુછે તાવ દઇ બેસનારો કોણ? મેવાડપતીની બાજુમા બેસીને વડાઇ બતાવનાર કોણ?" ત્યારે પિતાજીયે જવાબ દીધો, "કે એ માળવદેશના સુલતાનનો ખાસ માનીતો, અને આપણો બેરખાહ ક્ષત્રી બચ્ચો છે વળી માળવરાજ આપણા સ્નેહી સમાન છે. તેમને અપમાન ન થવું જોઇએ કેદારસિંહ, તેમના પ્રતિનીધિ જેવા છે. તેને અપમાન તે નવાબનેજ ગણાય, માટે સભાળ રાખવી!" મેં જવાબ દીધો, કે "એવા તો સુલતાનો બહુ જોયા છે! તમે જો તેનાથી બ્હીતા હોય, તો એ માળવ રાજાને પકડીને ચિતોડની ગાદી સામે દરબારમા પકડીને હાજર કરૂ?' પિત બોલ્યા, કે "એ અભિમાન નકામુ છે વિના કારણે વેર વસાવવા માટે બ્હાદુરીનો ઉપયોગ કરવો વૃથા છે એથી મને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો અને તરત ત્યાથી મેં રજા લીધી જોકે મને તેમણે બહુ વાર્યો, પણ મે પ્રતિજ્ઞા લીધી, કે જ્યાં સુધી માળવ સુલતાનને કેદ પકડીને, પિતાજી પાસે હાજર ન કરૂ, ત્યા સુધી ચિતોડમા પગ ના દેવો!" આ માટે હું તને કહેવા આવ્યો છું, કોલમેરના કિલ્લામા આપણુ ખાનગી લશ્કર છે, તે કહેવા માટે આવ્યો છુ!'

"તો વ્હાલા પતિ? પછી આ ચરણરજ તારાને અહીં એકલી ઉડતી કા કરવી? હું પણ આપની સાથેજ! મને આ વીર પ્રસંગ પાછો કયારે મળે? મ્હારો વ્હાલો જો સુલતાનને કબજે કરીને કેદી તરીકે લઇ જાય, ને હું પણ તેની જોડમાં હોઉ, તો સારૂ હતું

કેટલું ઉભરાયેલું રહે, વ્હાલા ! માટે ચાલો; જયની અરધી હિમ્મેદારી હુયે થઇશ તમારી સાથે રહેવાથી મ્હારી ચિન્તા ટળશે. ને બેવડું જોમ મળશે ! ' તારાએ વિનતી કરી

"ત્હારી જો એવી મરજી છે, તો ખુશીથી ચાલ. ગાહેર પોશાક, થા ઘોડા પર સ્વાર. અને લ્હે વીરશસ્ત્ર ! તને કયાં રણ ચડવાની નવાઇ છે ?"

"પણ આજે તો હુ મ્હારા વ્હાલા સાથે શત્રુ સામે સ્વતંત્ર લડીશ !" એટલું કહીને તારા, એકદમ નેપોલીયનની પ્રિયા સમાન ભાવ રાખતી હર્ષભેર તૈયાર થઇ અને તેટલા પૃથુએ પોતાનું લશ્કર તૈયાર કર્યું. એકદમ તે માળવ દેશ તરફ રવાના થઇ ગયાં ! વાહરે બ્હાદુર પૃથુ, વાહ ! ધન્ય, વીરબાળા તારાને !—

પ્રકરણ ૨ જું.

માળવ સુલતાન પર હલ્લો ! શાહ શરણે ! !

પૃથુરાજ, એકકો, અટકી અને મેવાડી અસલ રજપૂત બચ્ચો હતો તે પોતાની ક્ષત્રીવટને જરા પણ ડાઘ કે આંચ લાગવા દે તેમ ન્હોતો ! પિતાજીની નબળાઇથી તે વાર વાર સક્રોધે ભરાતો હતો તેને યવન તરફ અતી તિરસ્કાર હતો કેમકે રજપૂત કન્યાઓ, રાજાઓ, પટાવતો અને સરદારો પર, યવન રાજાઓ બહુજ જબરદસ્તી કરતા હતા. કોઈ બાયલા રજપૂતો તેને દીકરી આપીને મહેરબાની મેળવતા હતા. પોતાની જાગીર સંભાળતા હતા આ વાત, પૃથુ જેવા રાઠોડ રજપૂતને ગમતી ન હતી "મેવાડ ખાસ કરીને રજપૂતાનાનું નાક છે, તેવીજ રીતે તેના શિશોદીયાવંશી રાજા કંઇ કમ નથી !" આ પ્રકારનું સુત્ર, વેદમંત્ર પેઠેમ મ્હોંમા હતું, અને તેનું માદળીયું હાથેજ બાંધી

રાખ્યું હતુ. આ વખતે પણ ટંટો થવાનુ એજ કારણ હતુ પૃથુની હાક ચોસેર લાગી રહી હતી અને આ બળિયોદ્ધા સાથે લડવાને, શુરા રજપુતોને પણ જોમ ચડી આવતું હતું

પૃથુ, પોતાની પ્રિયા તારાકુંવરી તથા લસ્કર લઇને પ્રથમ નીમચ ગયો અને ત્યાથી પાચ હજાર રજપુતોનો મ્હોટો જમાવ કીધો. આ દળયુથમા ગર્જતો પૃથુ, એકદમ માળવા તરફ ચાલ્યો. લશ્કરી દમામ અને પૃથુની હાકથી ઘોડા પણ વેગ કરવા લાગ્યા. શત્રુના હાઝા નરમ પડે, તેવી રીતે હયદળ અને પાયદળોનો શોર મચી રહ્યો રજપૂતાનાની નદીયો પણ થંબી ગઇ અને પવન પણ બધ થતો ગયો. કેમકે ચોમેર જાણે કિલ્લો બંધાતો જતો હોય! આખરે માળવ પ્રદેશની ભૂમિમા પૃથુએ પ્રવેશ કર્યો. પ્રથમ તેણે દેપાલપુર નામનુ નગર કબજે કર્યું અને ત્યાંના સુબાને મારી નાખ્યો આ વાતની ખબર પડતા, માળવશાહ એકદમ ક્રોધે ભરાઇને, પૃથુનો સહાર કરવા ચડયો પૃથુ એક રસ્તે માળવ ભણી ઉપડયો, ને શાહ બીજે રસ્તે પૃથુને પકડવાને દેપાલપુર તરફ ધસ્યો એથી બન્ને જુદા જુદા માર્ગે ચાલ્યા ગયા. પૃથુને ખબર મળી કે માળવશાહ તો પોતાને પકડવાને પાછળ પડયો છે, તેથી એમની પાછળ પડયો અને માળવરાજનું લશ્કર થાકથી જ્યાં મુકામ કરીને પડ્યું હતુ, ત્યા ઓચીતો જઇને છાપો માર્યો માળવ સુલતાન એકદમ ગભરાઇ ગયો શાહ સૈનીકોએ તરત હુમલો શરૂ કર્યો, પણ પૃથુનુ લશ્કર એટલુ બળિષ્ટ અને મ્હોટુ હતુ, કે આખરે શાહેનશાહી લશ્કરને પૃથુના કબજામા રહેવું પડયુ. પૃથુએ ખુલ્લી રીતે જણાવ્યુ, કે ફકત સુલતાનને મેવાડપતિની ગાદી કને ઉભો કરવાનો છે તે પછીથી રજા મળશે, આ ભરૂસા પર લશ્કરે તોફાન બધ કર્યું. પણ સુલતાનની પરવાનગી માગી સુલતાનને કેદી હાલતમા પૃથુએ સમજાવ્યુ, કે આપને કશી ઇજા કરવામા

"હા, એમજ !"

'તમે તેને ઓળખો છો ?'

"હા, ગરીબ બિચારી દાસી ! હું તેની હકીકત નિરાંતે કહીશ. તેને હું પીછાણું છું. આ બાળક આપણું સમજીને પાળવા-ઉછેરવાનું છે. આપણો સંબંધ પૂર્વનો છે એમ જાણી પુત્રરૂપે ગણવાનું છે. હાલ તો આ દાસીને અગ્નિદાહ કરાવીએ. તમે રાજબાળકને મહેલમાં લઈ જાઓ ! વનમાંથી મળ્યું, માટે તેનું નામ "**વનવીર**" ગણજો-દાસીને સોંપજો-દેખરેખ તમે રાખજો." પૃથુના આ માર્મિક વચનોનો ખરો ભેદ, તારા સમજી શકી નહિ. માત્ર દયાળુ અંતઃકરણની ઉર્મીઓ, અને સંતાન હીન પુરુષો એટલા નમ્ર હોય છે, એટલુંજ સમજી ! અનાથ બાળક, અને અજાણ સ્ત્રી તરફ દયા બતાવી રાજબાળક હશે, એમ તારાએ કહ્યું અને તેને લઈને મહેલમાં ગઈ.

વાચનાર ! કુમાર પૃથુરાજની યુવાનીના પ્રારંભમાં આ મનોહર દાસી શિતળતાની, તેની પ્રિયાંગના હતી. તેના પ્રતાપથી આ ફળ પ્રાપ્ત થયું હતું. પૃથુ દેશનિકાલ થયા પછી દાસી શિતળતાની પણ બીજાજ વતનમાં જઈ રહી હતી અને તેને આ કુમાર જન્મ્યો હતો. પૃથુએ એકવાર તેને જોયો હતો અને પ્રસંગોપાત પોતાના કુંવર તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા હતી. શિતળતાની આ સમયે કેમ, અહીં આવી ચડી હશે, તે પૃથુથી કલ્પી શકાયુંજ નહિ. પૃથુને તેનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. એ વફાદાર દાસી કદી પણ પૃથુના હૃદયને દુભાવે તેવી ન હતી. પૃથુ, જેસલમેરમાં તારા સાથે રહે છે, તે જાણ્યા છતાં, અને પોતે તેનું વિશ્વાસ રત્ન છતાં, અહીં ફજેતી કરવાને આવે, તે પણ પૃથુએ માન્યું નહિ ! આખરે તે તરફ પૃથુને બહુ દયા આવી. દાસીના અંતરની

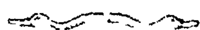
* 'કુમાર વનવીર'ની કથા, સંગના કુંવર ઉદયસિંહના પ્રસંગમાં 'ઉદય-વનવીર' તરીકે પ્રકટ થયે સર્વ ઉત્તર ભાગ સમજાશે.

[illegible]

[illegible]

વાત અધુરી રહેવાથી તેને બહુ ખેદ થયો શા માટે, તા કુંવરે, તારા સમક્ષ આવી, તે મરી ગઈ, તે પણ અજાયબી લાગી. થવાનું થયું બનવાનું બન્યું, મનની મનમાંજ રહી બાળક સાથ મળી આવ્યું ને તેનું રક્ષણ કરવું સદ્ધર્મ માન્યો આ સિવાય કંઇ પણ ખુલાસો કરવાની પૃથુએ ઇચ્છા રાખી નહિ બાળક માટે દરેક પ્રકારનો ઉંચો બંદોબસ્ત કરી દીધો અને તેને કેમલમેરના મહેલમાં, એક વિશ્વાસુ દાસીની સારવાર નીચે રાખી દીધો થોડા દિવસમાં એ વાત વિસારે પાડી દીધી તેને કશું ખાસ કારણ આપ્યું નહિ. સામાન્ય બનાવ તરીકે પસાર કરી દીધો અને તેટલામાં પૃથુને ખબર પડી, કે શ્રીનગરના રાજાને ત્યાં સગર છુપાયેલો છે! આ શોધખોળમાં તે કેમલમેરથી તારાને એકલી મૂકીને પોતાના હૃદયનો ભાવ જણાવવા નીકળી પડ્યો જેસલ ગુજરી ગયો એ સમયે સગરનો પણ પત્તો નહિ, તેથી પોતે એકલો હવે ચિતોડનો ગાદી વારસ થશે એમ ધારેલું, પણ જ્યાં સગરની હયાતીની વાત જાહેર થઇ, એટલે ફરી વાદળ ઘેરાયું અને મન-ગગન ગર્જવા લાગ્યું તે સગરને પકડવા માટે, વિફરાયલા વાઘની પેઠે, શ્રીનગર તરફ નીકળી પડ્યો

પ્રકરણ ૪ થું.

પૃથુરાજને ગીતા જ્ઞાન.

રાજ્ય નીતિના નિયમ પ્રમાણે, સાગરને યા ન છૂ, ... લક્ષમાં રાખીને, પૃથુરાજે, પોતાના ભાતુભાવ ... દર્શાવી, સગ રાજાને શાસન કરવા તત્પર થયો ... એમ ધાર્યું હતું કે કદાપિ ભાવિ ... સામ ... તે ... મળી ગયા ...

ગયા! અલાઉદ્દીન જેવો પાદશાહ, રાજ્ય લોભમાં, એક ગુલામ જેવા મલેક કાફુરના બળમાં ફસાઈ ગયો. ભાવિમાં ન હશે તો નહિજ મળે. અને ધાર્યું ધણીનું થશે એ વિવાદ બહુ વાર મનમાં ઉદ્ભવતા હતા ને સંગને હણવાનો તથા પોતે રાજ્ય ગાદીપર તજી દેવાનો સંકલ્પ કરતો હતો પણ બીજીજ પળે, તે વાત મૃગજળ સમાન વેરાઈ જતી, ને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના અર્જુનને કરેલા ઉપદેશ કાનમાં તથા શ્રવણમાં ધ્વની થતો હતો.

સંગને શ્રીનગરના મહારાજા કર્મસિંહ પરમારે આશરો આપ્યો છે. અને તે ઉપરાંત તેની યુવાન કુંવરી દાયજામાં આપી છે. પરણાવી છે તો હવે એ અભિમાની પરમારને બતાવી આપવું જોઈએ, કે [illegible] એક બળવાન સિંહની સામે અજાને ઉભું કર્યું છે' આ મહા ગર્વિષ્ઠ વિચારથી પૃથુએ, કર્મસિંહને ખબર આપી. અને સંગને આશ્રયથી દૂર કરવાની સલાહ તથા ધમકી આપી.

એક તરફથી આ ધમકીના જવાબ માટે ગાદી થતો પૃથુ ક્રોધાગ્નિના તીવ્ર વેગમાં ચમકી રહેલો હતો અને બીજી તરફથી તેને ભગવદ્ગીતાનો અર્જુનનો વિષાદ વારંવાર લક્ષમાં આવતો હતો. પૃથુને ગીતા પ્રત્યે બહુ ભાવ હતો ને તેથી જ્યારે જ્યારે મન નિવૃત્ત થતું ત્યારે તે ગીતાજ વાંચવા બેસતો. આજ પ્રસંગના નિયમ આવ્યો તે. ઉપરાંત કોઈ શાન્ત પાઠ તેને ગીતાના પ્રથમાધ્યાયથી આરંભ કરી દીધું.

कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत्
दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥

પછી અર્જુન મનમાં મહા ખેદ પામી શ્રીકૃષ્ણ પાસે વિનય-સહિત બોલ્યો—હે શ્રીકૃષ્ણ! આ બધી સૈન્યમાં યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી ભેગા થયેલા એ તો સર્વ અમારા કુટુંબીજન છે, અને યુદ્ધ વડે તેઓનો નાશ થશે' ॥ ૨૮ ॥

सीदंति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति।
वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते॥

હે શ્રીકૃષ્ણ ! જેમના ઉપર અમારે દયા કરવી ઘટે, તેઓનેજ મારવાં, એ અઘોર કર્મ મારાથી તો થતું નથી જુઓ. હું મારા કુટુંબીઓને મારવાનું કર્મ કરવા વાસ્તે માત્ર ઉભો, તેટલામાજ મારૂ મોહુ સુકાઇ જાય છે, શરીર કંપે છે, બધા રૂવાટા ઉભા થયાં છે, અને સર્વ શરીર અચેત થઇ જાય છે. હે મહારાજ ! એ તો મને અતિ દુષ્ટ કર્મ લાગે છે ॥ २९॥

गांडीवं स्रंसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते।
न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥

આ ગોત્ર-વધ-કર્મ કરવા માટે મારો હાથ, હે શ્રીકૃષ્ણ ! ચાલતો નથી. અને મારૂં મનજ આ કામ માટે આગળ વધતું નથી તેથીજ હું ગાંડીવ ધનુષ્ય ધરી શકતો નથી. અને આ ઠેકાણે ઉભવું પણ મને ગમતું નથી આ કર્મની હું ઇચ્છા ધરી ઉભો રહ્યો, તેથી પણ મારા શરીરને પવન શીતળ બળતા અગ્નિની પેઠે દુઃખકારક લાગે છે. ॥ ३० ॥

निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव।
न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥ ३१ ॥

કેમકે હે શ્રીકૃષ્ણ ! પોતાના સર્વ ગોત્રજોને મારી નાખી રાજ્ય મેળવવું, એ વાતજ મને અગત્ય લાગે છે પોતાનાં અને પારકા કુટુંબીઓના સુખને હણીને રાજ્ય લેવું તેમા કાંઇ લાભ નથી ॥ ३१ ॥

न कांक्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च।
किं नो राज्येन गोविंद किं भोगैर्जीवितेन वा ॥ ३२

જુઓ ગોવિંદ ! વળી એ ગોત્રજોને મારી મળે તેવા તે...

વામાં પણ કાંઈ લાભ નથી રાજ્ય તથા સુખભોગને શું કરવાનું છે? એમને મારી નાખી રાજ્ય મેળવવાની તથા વિજય થઈ સુખ ભોગવવાની મને ઇચ્છા થતી નથી ॥ ૩૨ ॥

येषामर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगा सुखानि च।
त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ३३

જે માગ સંબંધીઓને સુખી કરવા વાસ્તે રાજ્ય તથા સુખ ભોગવવાના પદાર્થો મેળવવા, તે લોકો તો બધી આશા છોડી યુદ્ધમાં મરવા માટે ઉભા રહેલા છે એથી કરીને મને લાગે છે કે સર્વને સુખી કરવા હોય તો યુદ્ધ કરવું નહિ ॥ ૩૩ ॥

आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः।
मातुला श्वशुरा पौत्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा ३४

કારણ કે, યુદ્ધમાં ગુરૂ, પિતા, પુત્ર, પૌત્ર, કાકા, મામા, સસરા તથા સાળા અને જાતભાઇઓ તેમજ ઇષ્ટમિત્ર વગેરે સર્વ એક સૈન્યમાં ઉભા છે ॥ ૩૪ ॥

एतान्न हंतुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन।
अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किंनु महीकृते ॥ ३५ ॥

આ સર્વ જો કે અમોને મારવા વાસ્તે આવેલા છે, અને મારશે, તથાપિ ત્રિલોકનું રાજ્ય મળે તો પણ હું એમને મારવાની ઇચ્છા રાખતો નથી હે શ્રીકૃષ્ણ! એઓને મારી આ પૃથ્વીનું રાજ્ય કદી મેળવું, તોપણ તે મને ક્યાથી ભલું થાય? ॥ ૩૫ ॥

निहत्य धार्तराष्ट्रान्. का प्रीतिः स्याज्जनार्दन।
पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिन ॥ ३६ ॥

એ માટે હે જનાર્દન એટલે પ્રલયકાળમાં જગતનો સંહાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણ! તારૂં નામજ જનાર્દન છે, તેથી તને એ સર્વ

મરે તો પણ તેનુ કાઇજ લાગે નહિ, પણ અમોને તો દરેક કામ સુખને વાસ્તે કરવુ પડે છે ત્યારે દુર્યોધન વગેરેને મારવામા શુ સુખ થશે ? એથી તો પાપ માત્ર લાગે, અને તેનુ ફલ દુખજ ભોગવવુ પડશે

હવે તમે કહેશો કે આગમા બાળી ભસ્મ કરનારા, ઝેર પાનારા સ્ત્રી, ધન તથા જમીન હરણ કરનારા, તથા શસ્ત્ર લઇ મારવા આવનાર, ઇત્યાદિ છ પ્રકાર કરનારા તે 'આતતાઇ' છે એવાને મારવામા પાપ નથી, એવુ શાસ્ત્રમા છે પણ આતતાઇ દુર્યોધનનુ રક્ષણ કરનારા ભીષ્મ, દ્રોણ એ તો વડીલ અને મહાપ્રતાપી ગુરૂજન છે. તેઓને માર્યા વિના દુર્યોધન કેમ મરશે ? અને ગુરૂજનને મારવાથી હુ પાપમા પડીશ; પછી આપની પ્રાપ્તિ મને ક્યાથી થશે ? ॥ ૩૬ ॥

तस्मान्नार्हा वयं हंतु धार्तराष्ट्रान्स्वबांधवान् ।
स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिन स्याम माधव ॥ ३७॥

માટે પોતાના લોકોને તથા દુર્યોધનાદિક ભાઇઓને મારવામાં અમોને સુખ થનાર નથી. અને તેથી હે શ્રીકૃષ્ણ ! યુદ્ધ કરવુ એ મને વાજબી દીસતુ નથી ॥ ૩૭॥

यद्यप्येते न पश्यंति लोभोपहतचेतस: ।
कुलक्षयकृतं दोष मित्रद्रोहे च पातकम् ॥ ३८ ॥

કુળનો નાશ કરવાથી તથા મિત્રોની સાથે વેર બાંધવાથી મહા નરકસ્થાન આપનાર દોષ લાગે છે. દુર્યોધનાદીકના મનમાં એવુ લાગતુ નથી. તેનુ કારણ તેઓની વૃત્તિ લોભથી વ્યાપ્ત થઇ છે ॥ ૩૮ ॥

कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।
कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ ३९ ॥

પણ કુળક્ષય કરવામા મોટો દોષ છે, એવું અમે જાણીએ છીએ તો લોભથી મારે હાથે દોષ કેમ થશે ? હે શ્રીકૃષ્ણ, તેનો આપ વિચાર કરો ॥ ૩૯ ॥

कुलक्षये प्रणश्यंति कुलधर्माः सनातनाः ।
धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥ ४० ॥

વળી લડાઈ કરવાથી ઘણા કુળોનો નાશ થશે તે કુળોમાં આરંભથી ચાલતા આવેલા આચારવિચાર, પણ તે જોડેજ નાશ પામશે અને પછી ધર્મિષ્ઠ માણસોના અભાવે સ્ત્રીઓ તથા બાળકો સર્વ અધર્મી-દુઃખી થશે ॥ ૪૦ ॥

अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यंति कुलस्त्रियः ।
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसंकरः ॥ ४१ ॥

અને હે શ્રીકૃષ્ણ ! એ મરનારની સ્ત્રીઓ અધર્મી તથા વ્યભિચારીણી થશે અને તેને પેટે વર્ણસંકર પ્રજા જનમશે ॥ ૪૧ ॥

संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।
पतंति पितरो ह्येषां लुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥४२ ॥

આ પ્રમાણે વર્ણસંકરની ઉત્પત્તિ થઈ એટલે તે કુળમા શ્રાદ્ધતર્પણ, તિલ-પાણીનુ તર્પણ, તથા પિંડદાન એ સર્વ ક્રિયાઓનો લોપ થશે, અને એથી કુળના ઘાત કરનારાઓના પૂર્વજો ઉત્તમ સ્વર્ગલોકથી છુટા પડશે

જેમ એક ઝાડની ડાળ ઉપર બીજું ઝાડ ઉત્પન્ન થાયછે, કે જેને મૂળ જતી નથી, તે જે ઝાડ ઉપર ઉત્પન્ન થાય છે તેનો પણ મૂળસુદ્ધાં નાશ કરે છે તેવીજ રીતે વર્ણસંકર પ્રજાથી ઉત્પત્તિસુદ્ધાં બને કુળ નરકમા પડે છે ॥ ૪૨ ॥

दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ।
उत्साद्यन्ते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ४३ ॥

કુળના તથા જાતીના ચાલતા આવેલા ધર્મો કુળમા ચાલુ રહ્યાથી, સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાયછે, પણ કુળહત્યા કરનારાઓના તે ધર્મો મૂળથીજ નાશ પામે છે, કેમકે તે યુદ્ધમા મુઆ એટલે તેઓની સ્ત્રીઓ જારકર્મ કરી વર્ણસંકરની ઉત્પત્તિ કરે છે તે ઉત્પત્તિ દોષિત છે, તેથી તેઓને જાતિધર્મ અને કુળધર્મ મુળમાજ નથી ॥ ૪૩ ॥

उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥

એથી જે મનુષ્યો જાતિધર્મ તથા કુળધર્મનો નાશ કરેછે તેઓને હમેશા નરક ભોગવવુ પડેછે, એવુ હે શ્રીકૃષ્ણ ! મેં શાસ્ત્રમાં સાંભળેલુ છે, ॥ ૪૪ ॥

अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
यद्राज्यसुखलोभेन हंतुं स्वजनमुद्यताः ॥ ४५ ॥

એવુ છતા અમો રાજ્ય તથા સુખભોગના લોભથી પોતાના કુળનો નાશ કરી મોટુ પાતક કર્મ કરવા તૈયાર થયા એ મોટું આશ્ચર્ય છે અરેરે ! અમારા દુષ્ટ કર્મને ધિક્કાર હજો ! ! ॥ ૪૫ ॥

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥ ४६ ॥

હવે હુ તો એઓને મારનો નથી અને હથિયાર છોડી બેસુ છુ ને દરમ્યાન દુર્યોધન વગેરે પોતાને હાથે મને મારી નાખશે, તો હુ બહુ ખુશી થઇશ ॥ ૪૬ ॥

एवमुक्त्वार्जुन सख्ये रथोपस्थ उपाविशत्।
विसृज्य सशर चापं शोकसंविग्नमानस ॥ ४७ ॥

આ પ્રમાણે હે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, કુળક્ષય કરવામા મોટુ પાપ સમજી અર્જુન ઘણા શોકથી શ્રીકૃષ્ણ પાસ બેઠ્યો, અને હાથે ધરેલુ ધનુષ્યબાણ રથ ઉપર છોડી દઈ બેઉ સેનાની વચમા નિઃશસ્ત્ર એટલે હથિયાર વગરનો થઇ બેઠો.

હવે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, તારો પુત્ર દુર્યોધન તેણે આજ અધ્યાયના બીજા શ્લોકથી અગ્યારમાં શ્લોક સુધી કુળ-ક્ષય કરવાને લશ્કરને એકદમ હુકમ કર્યો, અને અર્જુને તે બાબત એટલો વિચાર કર્યો, તેથીજ ભગવંતની તેના ઉપર કૃપા થઇ

तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम्
विषीदन्तमिद वाक्यमुवाच मधुसूदन ॥ १ ॥

હે ધૃતરાષ્ટ્રરાજા, આ પ્રમાણે અર્જુનના દીલમા લડાઇ વિષે ઘણો શોક થવા લાગ્યો. એટલુજ નહિ પણ બેઉ લશ્કર વચ્ચે તેની આંખોમા આસુ ભરાઇ આવ્યા એવી-અર્જુનની સ્થિતિ જોતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ પોતાના ભક્તનો શોક દુર કરવા માટે કૃપાવંત થઇ કહેવા લાગ્યા કે, ॥ ૧ ॥

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम्।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥ २ ॥

હે અર્જુન, તુ મોટો યોધ્ધો થઇને 'આ લડાઇમા આને મારીશ તો મને પાપ લાગશે' એવો તને નાહક કયાથી ઉત્પન્ન થયો ? કારણ કે રણભુમીમા લડવા આવીને જો તુ એવો મોહ પામીશ, તો તારી જગતમા અપકીર્તિ થશે અને સ્વર્ગમા બેઠેલા તારા પૂર્વજો તનેજ હસશે માટે તારુ કહેવુ મને ઠીક લાગતુ

નથી અને જે ભીષ્મ દ્રોણ વગેરેને તું શ્રેષ્ઠ કહે છે, તેને પણ વાજબી લાગશે નહિ, કેમકે તેને જો તારૂં કહેવું યોગ્ય લાગતું હોત તો તેઓજ સામા લડવાને કાં તૈયાર થાય ॥ ૨ ॥

क्लैब्यं मास्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥ ३ ॥

માટે અર્જુન, તને આવું બાયલાજેવું ભાપણું, રણભૂમિમાં કરવું ઘટતું નથી કારણ કે વિજયી એટલે શત્રુને મારનાર એવું તારૂં શુભનામ પૃથ્વીપર ગાજે છે, માટે મોહ મુકી દઈ હથીઆર લઈ ઉઠ. ॥ ૩ ॥

कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ।
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ ४ ॥

શ્રીકૃષ્ણનાં એવા વચન સાભળી અર્જુન કહે છે કે, હે શ્રીકૃષ્ણ ! મે ભીષ્મની તેમજ દ્રોણની પૂજા કરી છે, કેમકે તે મારે તેમજ સર્વેને પુજવાજોગ છે હવે મેં જેની પૂજા કરી તેનેજ બાણવડે લડાઇમાં મારવા, એ કેમ બને, તે આપજ કહો કેમકે સર્વજ્ઞ કહેતાં સર્વને જાણનાર તથા શત્રુને જાણનાર આપજ છો, તો તે વિષેની મારી ખાત્રી કરો ॥ ૪ ॥

गुरूनहत्वा हि महानुभावान्श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके
हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव भुंजीय भोगान्रुधिरप्रदिग्धान्

હે શ્રીકૃષ્ણ ! દ્રોણાચાર્યને ધન તથા સુખ વૈભવનો લોભ છે તેથીજ તેણે દુર્યોધનની ચાકરી સ્વીકારી, માટે તેને માર્યા સિવાય દુર્યોધન મરનાર નથી પણ એ પ્રમાણે ગુરૂ-બ્રાહ્મણનો ઘાત કરીને મારે સુખ ભોગવવું તે તો તેનુજ લોહી પીધા બરાબર લાગે છે. એવા દુષ્ટ કર્મ કરીને સુખ ભોગવવા કરતા ભીખ માગીને પેટ ભરવું, એ હું વધારે પસંદ કરૂં છું ॥ ૫ ॥

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो
यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
यानेव हत्वा न जिजीविषाम
स्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥ ६ ॥

વળી લડાઇમાં સામેવાળા મને જીતશે કે હું તેને જીતીશ, આ કાંઇ નક્કી નથી આમ છે માટે હું કહું છું કે, તેને મારીને જીતવાની મને ઇચ્છા નથી કારણ કે, લડાઇ મધ્યેના બેઉ પક્ષમાંથી કોઇ બચનાર નથી, એમ હું ધારૂં છું, પરંતુ તેપણ નક્કી નથી. માટે હે શ્રીકૃષ્ણ ! હું આપને પૂછું છું કે લડાઇ કરવી તે સાથી સારૂં કે નહિ કરવી તે સાથી સારૂં. તે નક્કી કરવું જોઇએ, ॥ ૬ ॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः
पृच्छामि त्वां धर्मसमूढचेताः ।
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे
शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ ७ ॥

પછી કૃષ્ણચરણમાં પ્રણામ કરી, "હું આપની પાસે આવ્યો છું" એમ કહી અર્જુન કહેવા લાગ્યો કે, હું આપનો શિષ્ય છું અને ધર્મની બાબતમાં આ વખત મારૂં મન ઘણી ગુંચવણમાં પડી ગયું છે, ને કુટુંબનો નાશ થાય, તે પાપથી હું ડરૂં છું, માટે આ લોક તથા પરલોકમાં અમારૂં સારૂં થાય એવો ઉપદેશ કરો; કે જેથી હે શ્રીકૃષ્ણ, આપ કહો છો તેવો મારો સ્વભાવ થાય ॥ ૭ ॥

नहि प्रपश्यामि ममापनुद्या
द्यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् ।
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं
राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥ ८ ॥

કારણ, આખી પૃથ્વીનું તથા સ્વર્ગનું રાજ્ય શત્રુ ન છતાં

જો સને મળે તોપણ મારી ઇંદ્રિઓ કુટુંબના નાશની બીકથી એવી અહેર મારી ગઇ છે કે, તેથી મને ચેન પડતુ નથી તેથી સુખી થવાનો માર્ગ બતાવો કે જેથી મને સ્વધર્મનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ॥ ૮ ॥

एवमुक्त्वा हृषिकेशं गुडाकेश : परन्तप
न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ ९ ॥

આ પ્રમાણે હે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, ઇંદ્રિઓના પતિ શ્રીકૃષ્ણને, ઉંઘને નાશ કરનાર અર્જુને કહ્યું કે, હું લડાઇ કરતો નથી એમ કહીને તે ચુપ બેઠા. ॥ ૯ ॥

तमुवाच हृषीकेश: प्रहसन्निव भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये हृषीदंतमिदं वच : ॥ १० ॥

તે વખતે હે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા ! શ્રીકૃષ્ણને અતિશય દયા આવી. અને બેઉ લશ્કરની વચ્ચે પોતાના પ્રિયભક્ત અર્જુનને શોકાતુર જોઇ હસને મ્હોડે કહ્યું કે, ॥ ૧૦ ॥

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचंति पंडिता : ॥ ११ ॥

અરે ! જે પંડિત, તે જાણવાની ચીજ એટલે જેય. જાણવાની ક્રિયા તે જ્ઞાન, જાણનાર કહેતા જ્ઞાતા, જેને ત્રિપુટી કહે છે એ ત્રણેથી અલગ રહે છે, તે જન્મ-મરણનો મુદ્દલ શોક કરતા નથી, કેમકે તે અભિમાનથી દુર રહે છે. અને તું પંડિતોના જેવી વાતો કરતા છતાં જન્મ-મરણનો શોક કરે છે વળી જેનો શોક કરવો ન જોઇએ તે શરિનો પણ તું શોક કરે છે, કે જેમ કરવાનુ કંઇજ કારણ નથી. જે જન્મ્યું તે મરવાનુ જ, એવો કુદરતી નિયમ છે, અને જે મરે છે, તે ફરીથી જન્મ પણ ધારણ કરે છે, એવો પણ કુદરતી નિયમજ છે, માટે તુ વૃથા શોક મૂકી દે ॥ ૧૧ ॥

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥ १ ॥

હે અર્જુન ! હું જે પાંચ ભૂતમય જગતરૂપ ઇશ્વર, તે કદીપણ નહિ હતો કે શું ? નહિ, કારણ કે, હું સર્વ કાળ છું ને પ્રમાણે તું તથા આ બધા રાજાઓ, જે પ્રમાણે હમણા મારા પંચભૂતાત્મક સૃષ્ટિરૂપી શરીરનેજ હું હું કહીને રહ્યા છો, તેમ અગાઉ પણ એક એક શરીર ધારણ કરીને રહ્યા હતા અને તેજ પ્રમાણે અજ્ઞાની જનો પણ રહેશે, તથા તેઓ મારા સૃષ્ટિરૂપી શરીરને હવે પછી પણ ધારણ કરશે ॥ ૧૨ ॥

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
तथा देहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ १३ ॥

પરંતુ કેમ શરીર ધારણ કરશે, એમ પૂછીશ તો જેમ (વ્યષ્ટિરૂપી સૃષ્ટિ) પ્રત્યેક શરીરરૂપી સૃષ્ટિમા જીવાત્માને બાલ્યાવસ્થા જઇ જુવાની દેખાય છે, તથા જુવાની જઇ ઘડપણ આવે છે, તેમજ મરણાવસ્થા જતાં ફરી જન્મ (પુનર્જન્મ) ની અવસ્થા દેખાય છે. એમ નવા નવા શરીર ધારણ કરશે

એ શરીરની ઉત્પત્તિની રીતિ એવી છે કે આ પૃથ્વીના ગોળાની પોલાણમા જે અનેક ગ્રહ-તારાઓ ગોળ છે તે પોતા તરફ પદાર્થોને ખેંચે છે અને પૃથ્વી પણ પોતાતરફ તે તે પદાર્થોને ખેંચે છે. તે આકર્ષણ ક્રિયાપર વાયુ, ગરમી, વીજળી તથા પ્રકાશના કામો ચાલે છે. તે સર્વ ક્રિયા બનવામા પ્રત્યેક જીવાત્મા (વ્યષ્ટિરૂપી) સામેલ થાય છે, માટે તેના કર્મો પ્રમાણે શરીરની ઉત્પત્તિ તથા નાશરૂપ થાય છે, એટલા માટે, વ્યષ્ટિરૂપી જીવાત્મા, જે નિરાકારપર હરેક ગોળાનું આકર્ષણ ચાલતું નથી, તે નિરાકારમાં નાશ પામેછે તેવા ધીર પુરૂષને આવા ઉત્પત્તિ સ્થિતિ-લયમા મમતા હોતી નથી ॥૧૩॥

मात्रास्पर्शास्तु कौंतेय शीतोष्णसुखःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥ १४ ॥

હે ભારત! તું એમ કહીશ કે શરીરની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, નાશ તથા ફરી ઉત્પન્ન થવું, એ જગતરૂપી ઈશ્વરની માયાછે એટલે ઇશ્વરનો રજ, સત્વ અને તમો—એ ત્રણ ગુણમય સ્વભાવ છે એટલા માટે તેમાં અમુક જીવાત્માને ટાઢ, તાપ ઇત્યાદિ પાચ વિષયોથી સુખદુઃખ થાય છે

એ સુખદુઃખો કઇ રીતે ઉત્તમ પણ થાય છે, તે સાભળ — કાન, ચામડી, આખ જીભ અને નાક એ પાંચ જ્ઞાનેદ્રિય છે તે માથામાં મગજનીઅંદર ' મજ્જા " છે. તે મગજમાં વીજળી ફરવા હરવાનુ જે પોલાણ છે, તે અંદરના પદાર્થોની બનેલી છે તથા તે પોલાણ ઇદ્રિયો જેમ બહારથી વિષયો લે છે તેવી છે. તે પોલાણમા વીજળી, પ્રકાશ ગરમી, એજ તેજના કારણ જાણવાં અને તે તેજ ભૂતોની શરૂઆતની તેમજ છેવટની સ્થિતિનુ નામ પ્રાણવાયુ જાણવુ તે પ્રાણવાયુ એ પોલાણમાં ચોખ્ખો હોય છે, અને તે પરમાણુ ધર્મરૂપી આકૃતિ તથા પરિમેયના, વિભાજ્યતા—નિર્બંધતા એ ગુણોની છેવટની સ્થિતિ—તે ગુરૂત્વકર્પણ કરનારાં તત્ત્વો છે. એ તત્ત્વોમા જ્ઞાન રહેલુ છે.

જ્ઞાનની વૃત્તિઓને અતઃકરણ, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એ નામો આપવામા આવે છે, તે ગુરૂત્વાકર્પણે કરનારાં જ્ઞાનનુ રૂપ છે તે વિષયોથી થનારા સુખદુઃખ, એ લક્ષણો મજ્જાતંતુઓની અદરના પોલાણમા મોજુદ છે. તેમા " હું છું " એવું કોટટ માની બેસનારા પ્રત્યેક આત્મસ્વરૂપી જીવભૂત છે, તે જીવભૂતોના રૂપમા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગધ એનો પ્રવેશ થઇને નાશ થાય છે, એજ સ્પર્શ જાણવો. અને પક્વાશયની

અંદરના પદાર્થોથી પંચ વિષયરૂપી માનસિક કલ્પના સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરે છે, અને તેના પણ વિષયોની પેઠેજ પ્રત્યેકમાં નાશ થાય છે, તે પણ માત્ર સ્પર્શ જાણવો, અને તેને કર્મબીજ કહે છે.

એવી રીતે ફરી ફરી એની એજ રમત થયા કરે છે એ રમતના જાણનારે પોતાના સ્વરૂપની યાદદાસ્ત છોડીને 'આ સારૂં આ માઠું' એ મજબુત પકડી રાખ્યું છે એમ હોવાથી જે વસ્તુ પોતાને સારી લાગે છે, તેની સાથે ઇંદ્રિઓનો મેલાપ થતાં સુખ લાગે છે અને જે વસ્તુ નઠારી માની હોય તેથી દુઃખ જણાય છે. તથા તેથી પોતે અમર છતાં ફરી ફરી જનમ થયો એમ માને છે.

હે અર્જુન! 'આ ખરાબ, આ સારૂં" એવી અનિત્ય એટલે ખોટી કલ્પના રાખી ન હોત, પણ જે વસ્તુ આવી તે ગઈ, માટે એ વસ્તુ મજ્જાતંતુના એક પલવાર પણ ટકવાની નથી એમ જો જાણત તો વિષયનું સુખદુઃખ કાંઇ પણ ન માનીને સહેજ જે આવ્યું તે કુદરતને નિયમે આવ્યું એમ માનીને સુખદુઃખ કરત, એવો વિચાર કોઇ કરતું નથી, માટે સુખ માનીને રડે છે એટલા માટે ઉપર કહ્યો તે વિચાર હે અર્જુન! તું કર, એટલે વિષયભોગ ભોગવવા છતાં તને સુખદુઃખ જણાવાનું નથી. અને એવું લાગશે કે મજ્જાતંતુની અંદરના પોલાણમાંથી માગ રૂપમાં નાશ પામવા માટેજ વિષયો આવે છે એવું તને જ્ઞાન થશે તે જ્ઞાન વડે કરીને એ વિષયો ખોટા છે, એટલે જે વખતે એ વિષયના સુખદુઃખ માનવાના. તે પહેલાંજ તે નહિ સરખા થઇ જશે, અને એવું જે માનવું, તેનું નામ તિતિક્ષા છે એ તિતિક્ષા તું કર, એટલે તારો હરખ શોક બીલકુલ જતો રહેશે. ॥ ૧૪ ॥

यं हि न व्यथयन्त्येते तं पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १५ ॥

હવે અર્જુન, તું પણ આ વિચાર કરવા લાગ્યો, એટલે તને

મોક્ષનો અધિકાર કહેવાને કાંઇ અડચણ નથી કેમકે ઉપલા શ્લોકમા કહેલા તિતિક્ષાનો વિચાર જેના મનમા ઉતરે છે. તે માણસ કોઈ પણ પદાર્થોમા "સારૂં–માઠું" એવો ભેદ ગણતો નથી "સારૂં" એવી કલ્પનાવાળી વસ્તુ મળવાથી તેને સુખ થતુ નથી, તેમ "આ નઠારી વસ્તુ" એવી કલ્પનાથી દુઃખ પણ થતુ નથી કારણ વિષય માત્ર માયારૂપ છે, પરતુ તેને સારા માઠા કલ્પવા તથા તે મળવાથી સુખદુઃખ માની લેવુ, એ પોતે કાંઇ પદાર્થ નથી. એ તો માત્ર કલ્પના છે, માટે એ કલ્પના વિચારીને જેણે છાડી. તેજ તેજ ધીરજવત સમજવા. અને કલ્પનામાં જે વિટાયો. તે વારંવાર કાળનો ભોગ થઈ પડે છે એટલા માટે જેને આ કલ્પના વળગતી નથી. તેજ સદા સમાધિસ્થ સમજવો, અને ચાર સાધનમાનું એક સાધન તિતિક્ષા, તેણે કરી આત્મજ્ઞાનનો વિચાર કરવાને યોગ્ય થયો, એમ જાણ ॥ ૧૫ ॥

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सत ।
उभयोरपि दृष्टोन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥

કારણ, જે નિરાકાર તત્ત્વના જાણનારા આત્મજ્ઞાની હોય છે, તેઓ જ્ઞેય, જ્ઞાતા, તથા જ્ઞાનનો ચાહ જે અજ્ઞાને ધરેલો છે, તેનુ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપના અસ્તિત્વમા બીજુ અસ્તિત્વ એટલે હોવાપણુ સુદ્ધાજ નથી મતલબ કે, તે અજ્ઞાનનો વાઝણીના પુત્રની પેઠે અભાવજ છે, તથા તેણે ધરેલો ચાહ પણ તેવોજ મિથ્યા છે એવુ સમજે છે. તથા પરબ્રહ્મ નિરાકાર સ્વરૂપનો ભાવ એટલે અસ્તિત્વ કલ્પનારો કોઇ નથી, તેથી પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ સર્વ કાળ ભાવરૂપજ અથવા અસ્તિત્વરૂપજ છે એમ સમજે છે, તેથીજ તેઓ સર્વ કાળ મુક્ત હોય છે ॥૧૬॥

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम्।
विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥ १७ ॥

માટે તે નિરાકાર સ્વરૂપ (સર્વત્ર) બધે ઠેકાણે ભરેલુ અને નાશ વગરનુ એમાને મ એટલે તેનુ જગત્ થતુ નથી તેથીજ તેના કલ્પનાએ કરીને પણ કોઇ નાશ કરી શ તુ નથી પછી પ્રત્યક્ષ નાશ ક્યાથી થશે ? કેમકે જેના સ્વરૂપમા નાશ કરવાની ઇચ્છા ધરાવનારનોજ નાશ છે, તેથીજ તે અવિનાશી સમજવો વળી જેના સ્વરૂપનો વ્યય એટલે ઉપયોગ કરવો એવી ઇચ્છા ધરી, તો ઇચ્છા ધરનારની દશા—અંધારાએ પ્રકાશના જેવુ,—એવી ગતિ થાય છે. તેથીજ તે અવ્યય છે, આટેજ જે સર્વકાળ ભાવરૂપે એટલે અસ્તિત્વરૂપે કરી રહેનાર સતનો નાશ, વધ્યાસુતથી સુતવતીના સુતના નાશ થવાનો નહિ,-તેમ થતોજ નથી. ॥૧૭॥

अंतवंत इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिण ।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ॥ १८ ॥

કારણ તે નિરાકાર પરમાત્મા સર્વભોગ- નારી તથા કલ્પના રહિત છે.. તે અહતા ધરતો નથી, તેમ તેને દેહપ્રાપ્તિ પણ થતી નથી મિથ્યા અજ્ઞાન છે, તેજ હુ પદ ધરીને કહેછે કે, હુ નિરાકાર છુ અને દેહ પ્રાપ્ત થયો, તે પણ મિથ્યા અજ્ઞાન દૂર કરી, આ દેહ નાશવંત છે, એવું સમજ અને યુદ્ધ કર ॥ ૧૮ ॥

य एनं वेत्ति हंतारं यश्चैनं मन्यते हतम्।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हंति न हन्यते ॥ १९ ॥

નિરાકાર પરમાત્મા એક છે તેના અસ્તિત્વમા મારવુ અથવા મરવુ એ કંઇ છેજ નહી, પણ અજ્ઞાને કરી જેઓ મિથ્યા હુ પણુ માને છે તેના કહેવાનોજ 'મારયા અને મરયા' એવો અર્થ થાયછે. પણ તે સર્વ પોતપોતાને મિથ્યા નહિ જાણનાર એટલે અજ્ઞાનીઓ છે ॥ ૧૯॥

न जायते म्रियते वा कदाचि-
न्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न
हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ २० ॥

દેહનો નાશ થઈ, વારંવાર નવું શરીર ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ નિરાકાર પરમાત્માની ઉત્પત્તિ તથા નાશ થતા નથી, થશે પણ નહિ અને થયા પણ નથી કેમકે તે (અજ) થયેલા પદાર્થ નથી એનું કારણ તે સર્વકાળ જેવો ને તેવોજ હોયછે, તથા સાશ્વત એટલે સર્વકાળ નકકી છે, તે મારવાથી કેમ મરે॥૨૦॥

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥२१॥

એવા નિત્ય, અજ અવ્યય અવિનાશી નિરાકાર પરમાત્માને,- જે પોતાનું હૃદયસ્થ. હું પણ ધરનારૂ મિથ્યાસ્વરૂપ છોડી, એકપણા કરી જાણે છે, તે નિરાકારજ છે તેથીજ તે જગતને તથા શરીરને 'છે' એવું માનતો નથી હે અર્જુન! તે જ્ઞાની કેને મારશે? તેની તો સ્વરૂપના નિરાકાર વિના બીજી જગા એટલે અસ્તિત્વ સુદ્ધાંજ રહ્યું નથી ॥ ૨૧ ॥

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि
तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-
न्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥ २२ ॥

હવે દેહને ધારણ કરનાર જે જીવાત્મા છે. તેનો જ્ઞાનથી માત્ર નાશ થાય છે, પણ શરીરના મરવાથી થતો નથી એક વસ્ત્ર મુકી બીજું પહેરીએ તે પ્રમાણે એક શરીર છોડી તરતજ બીજું ભોગ સૃષ્ટિનું ભોગ-શરીર, કર્મ પ્રમાણે ધારણ કરે છે, ને તેજ શરીરના આકાર પ્રમાણે સ્થૂળદેહ દેખાય છે ॥ ૨૨ ॥

नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावक ।
न चैनं क्लेदयत्यापो न शोषयति मारुत ॥ ॥

તે જીવાત્મા નાશે કરીને માત્ર નહિ સરખા થશે. પણ બીજા ઉપાયે કરી એટલે હથિયારથી નાશ પામતો નથી મતલબ કે. પરમાણુના ચક્કામા તે સપડાતો નથી તથા અગ્નિથી તેનુ પ્રથકકરણ એટલે જુદું પડવું થતુ નથી, કેમકે તે સયોગરૂપ નથી. વળી પાણી પણ તેને જુદું પાડી શકતું નથી કેમકે તે બે વસ્તુનો થયેલો નથી, તેમજ વાયુ પણ તેને ખાઈ શકતો નથી કમકે તે ગુરુત્વાકર્પણ એટલે નાના વજનનુ મોટા વજન તરફ ખેચાવું થાય તેવું તત્વ છે ॥ ૨૩ ॥

अच्छेद्योयमदाह्योयमक्लेद्योशोष्य एवगत ।
नीत्य सर्वगत: स्थाणुरचलोयम्‌ सनात ॥ २४ ॥

એથી જીવાત્મા જે ન તુટનારો ન કોહવાઇ જનારો. ન બળનારો તથા ન સુકાનારો–એવા પ્રકારનો નીત્ય એટલે શરીર મરશું તોપણ રહેનારો અને શરીરમાં જીના શરીરના હલવાથી ન હાલનારો તથા શરીરમા વ્યાપક રહેનારો સ્થિર છે એક દેહ નવો ઉત્પન્ન થયો તોપણ જીવાત્મા સનાતન હોયછે એટલે જીવાત્મા શરીરથી પહેલા છે તેજ છે ॥ ૨૪ ॥

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योयमविकार्योऽयमुच्यते ।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥ २५ ॥

કેમકે તે જીવાત્મા અવ્યકત છે એટલે તેને આકૃતિ, પરિમેયતા, વિભાજ્યત્વ અને નીભિદ્યતા, એ પરમાણુ સત્તા માહેલા ગુણો નથી તેથીજ તે પરમાણુ પ્રમાણે વિકાર પામતો નથી અને ચિંતામા સપડાતો નથી તેને, સર્વ શરીરોમા એકજ છે એવુ જો તું જાણીશ તો, હે અર્જુન ! તને એઓ મરશે એવું લાગશે નહિ તથા તુને કોઇવાર પણ શોક થશે નહિ. ॥ ૨૫ ॥

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।
तथापि त्वं महाबाहो नैनं शोचितुमर्हसि ॥ २६ ॥

કેમકે હે અર્જુન ! મરવા પછી ફરી જન્મ આવશે એવું જો તે નક્કિ જાણ્યું તો તને શોક થશે નહી પોક આવી ખેતર સુકાઈ ગયા પછી, ફરીથી તે ઉગશે એવું જે જાણે, તે તેનો શોક શા માટે કરે? તે પ્રમાણે લડાઇમાં શરીરો પડે, તોપણ નવાં શરીરો તે જીવાત્માને મળવાના આમ છે ત્યારે શોક કરવો શું વાસ્તવીક છે? કારણ કે અજ્ઞાની જીવાત્માઓને વારંવાર જન્મ-મરણ છેજ છે ॥ ૨૬ ॥

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २७ ॥

એમાટે જ્યાંસુધી જીવાત્માઓમાં જન્મ ધારણ કરવાનો ગુણ, અજ્ઞાને કરી રહેશે ત્યાંસુધી તે મુવા પછી ફરીથી નક્કિ જન્મ ધરશે, ને ફરી મરણ પામશે, એમાં જરા પણ સંશય નથી એ પ્રમાણે તું વિચાર કરીને મરણનો શોક મુકી દે કેમકે જે જન્મ ધરશે તે તો મરશેજ એટલે મટતી નથી, તે વાતનો વ્યર્થ શોક શો કરવો? ॥ ૨૭ ॥

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ २८ ॥

આજ ગીતાના તેરમા અધ્યાયના પાંચમા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે, આકાર, રંગ, ગુણ જાણી ન શકાય તેવું (અવ્યક્ત) તત્વ તેજ પંચ મહાભૂતો તથા તત્કાર્યરૂપ અનેક બ્રહ્માંડ ગોળા અને તે ઉપરના સર્વ શરીરો તથા શરીરો માંહેના અહંકાર અને બુદ્ધિ એ સર્વ ભૂતોની અંતની સ્થિતિ અવ્યક્ત તત્વની છે, તેથી પ્રથમ અને વચમાં પણ એજ તત્વ છે, હવે મરનારાઓની સ્થિતિ અવ્યક્ત તત્વની થશે તેથી તેનો શોક કરવો યોગ્ય નથી

જગતનુ ન જાણાય એવુ સ્વરૂપ જોવાની રીત સર્વેએ મૂકી દીધી, અને આકાર જે દેખવામાં આવે છે તેજ સાચો છે, એવું માની શોક ધરવાથીજ ખેદ ઉપજે છે, નહિ તો તેમ થાય નહિ. હવે અર્જુન, વ્યક્ત અવ્યક્ત શું છે તે તું સાભળ—જાગ્રતિ અને સ્વપ્ન, એ બે અવસ્થાવ્યક્ત છે, અને એ બે અવસ્થા વ્યક્ત છે, અને એ અવસ્થાઓ જેમા કાઇ પણ ભાન ન હોય એવી ઘોર નિદ્રા (સુષુપ્તિ) મા લય પામે છે તે અવ્યક્ત છે જીવના સ્વરૂપની એ અવ્યક્ત અવસ્થા કહી. હવે સર્વનો એકમા સમાવેશ થાય એવા (સમષ્ટિ) ઇશ્વર, જે તારા દેહ સુદ્ધા સર્વ જગતરૂપ છે, અવ્યક્ત અવસ્થા એવી છે કે, તે જ્યારે પોતાનું લક્ષ, પોતાના સ્વરૂપની તરફ સત્ત્વગુણે કરીને લગાડે છે ત્યારે રજ, તમ, ગુણરૂપી ગુરૂત્વાકર્પણ ગુણ, આકૃતિ, પરિમેયતા, વિભાજ્યત્વ, નિર્ભેદ્યતા એ ચાર ગુણોને નહિ સરખા કરી, ભારે (ગુરૂત્વ) ગુણ, જ્ઞાનગુણમા લીન થાય છે, સમષ્ટિ ઇશ્વરની સુષુપ્તિ તથા પ્રલય અવસ્થા છે અને તેવીજ મરણની સ્થિતિ છે માટે જે મળની સ્થિતિ અવ્યક્ત, તે જો સર્વને પ્રાપ્ત થઇ તોપણ તે ફરીથી વ્યક્ત થશે અને બીજ—વૃક્ષની પેઠે જનમ ધરશે, માટે તેના શોક કરવો મિથ્યા છે ॥૨૮॥

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेन-
माश्चर्यवद्वदति तथैव चान्य .
आश्चर्यवच्चैनमन्य शृणोति
श्रुत्वाप्येनं न वेद चैव कश्चित् ॥ २९ ॥

જો અર્જુન, એ સમષ્ટિ ઇશ્વર સૃષ્ટિરૂપે વ્યક્ત થાય છે એવું કેટલાક દેખે છે, પણ આશ્ચર્ય એજ છે કે, પોતાને જોનાર શરીર પણ સમષ્ટિ ઇશ્વર છે. તેથી હુ જીવાત્મા જુદો છુ, એવું જાણતા નથી માટે તેઓને સમષ્ટિ ઇશ્વર જે વિશ્વરૂપ છે, તેનુ બરાબર

(યથાર્થ) જ્ઞાન થતું નથી, તેમજ કેટલાક સમષ્ટિરૂપ ઇશ્વરનું યથાર્થ-જ્ઞાન થવાની વાતો કરે છે અને કેટલાક સાંભળે છે, પણ તે સહુ જાણતા નથી કે, હું જે જિવાત્મા છું ને સમષ્ટિ ઇશ્વરની જોતનું તત્વ છતાં, તેથી જુદો છું; અને મારા શરીર સુદ્ધાં આ જે વ્યકત દેખાય છે તથા અવ્યકત થાય છે એ એક સમષ્ટિ ઇશ્વર તત્ત્વ છે વળી કેટલાકો કહે છે કે, ઇશવરની પ્રેરણા અમે જાણીએ છિએ તથા સાંભળીએ છિએ, પણ વારંવાર શરીરનો મોહ અમને ઉપજ્યા કરે છે. અને શરીરથી હું જુદો છું એવું દૃઢ જ્ઞાન રહેતું નથી, એ મોટા આશ્ચર્યની વાત છે ॥ ૨૯ ॥

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ३० ॥

માટે હે અર્જુન ! સાંભળ આ પંચભૂતાત્મક સૃષ્ટિનું રૂપ ધારણ કરનારા સર્વ દેહોનો દેહી એક સમષ્ટિ ઇશ્વર–વિરાટ સ્વરૂપ છે; ભૂતમાત્રોની આદિ-અંતની તે સ્થિતિ છે, મરવું શું તે એ જાણતોજ નથી, કેમકે સર્વ સૃષ્ટિ અંતે તેનું સ્વરૂપજ છે એ માટે જેઓ આ યુદ્ધમાં ઉભેલા છે તેના અથવા પોતાના પણ મરણનો તું શોક કર મા કેમકે કાર્યના અનિત્ય લક્ષણથી એટલે નાશથી, કારણની એટલે ઇશ્વરની નિત્યતા (હમેશ હોવાપણું) કેમ નાશ પામશે ? એવો પણ તું વિચાર કરીશ તો નક્કી તને લાગશે કે મરનારા જે કાર્યરૂપ તેનો શોક કરવો ઘટારત નથી ॥ ૩૦ ॥

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि ।
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ३१

વળી હે અર્જુન ! જે ક્ષત્રીઓ નીતિવિરુદ્ધ વર્તે છે અને કોઇની વાત નહિ માનતા લડવાને ઉભા છે, તેઓને મારવા અથવા પોતે મરવું, પણ બીહીને નાસવું નહિ, એજ ક્ષત્રિઓના મુખ્ય ધર્મ છે.

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम ।
सुखिन क्षत्रिया : पार्थ लभंते युद्धमीदृशम ।

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम ।
संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ ३४ ॥

भयाद्रणादुपरत मंस्यंते त्वां महारथा: ।
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ३५

વળી સર્વ યોદ્ધાઓ તને એવુ કહેશે કે એ બીહીને નાઠા; અને તારાથી બીહે છે તે પણ તને બીકણુ કહેશે અને તથી તને માઠુ લાગશે ॥૩૫॥

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यंति तवाहिता
निंदतस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥ ३६ ॥

તારા શત્રુજ છે, પરન્તુ તારા મિત્રો પણ શત્રુ થશે અને અનેક પ્રકારે તારી નિંદા કરશે વળી દૈત્યોને કવચ મારવાના જે તે પમહા મહાપરાક્રમ કરેલા છે, તે કલંકિત થશે અને લોક હાંસી કરશે, માટે કહે, એથી બીજુ અધિક દુઃખ કયુ ? ॥ ૩૬ ॥

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय कृतनिश्चय ॥ ३७ ॥

એ ઉપરથી હે અર્જુન ! આ લડાઇમા તુ પડીશ તો સ્વર્ગે જઇ સુખ ભોગવીશ, અને શત્રુઓને મારી જય મેળવીશ તો આ પૃથ્વીનું રાજ્ય ભોગવીશ, માટે એક મત થઇ યુદ્ધ કરવા ઉઠ ॥૩૭॥

सुखदु:खे समे कृत्वा लाभालभौ जयाजयौ ।
ततो युद्धाय युज्यस्व नैव पापमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥

પાપથી તુ બીહેછે તો સુખ દુઃખ, લાભ-હાની અને (જય પરાજય) હાર જીત સરખા ગણે અને પછી રણભૂમિમા ઉભો રહે એટલે પાપથી મુક્ત થઇશ હવે તુ કહીશ કે સુખદુઃખાદી સરખા શી રીતે થાય તો સાભળ — સ્વમદેહથી સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં હાની લાભ, હાર-જીત, વગેરે ઉપજે છે, તેથી સુખ દુઃખ લાગેછે પણ જે સ્વમદેહથી સ્વપ્નસૃષ્ટિ ભોગવતા છતા, મારો જાગૃત દેહ તથા જાગૃત સૃષ્ટિ જુદા છે એવું

સ્વપ્નમા સભારે છે, તેને તે ઠેકાણે થનાર ભોગથી સુખ દુખાદિક સરખા લાગે છે, ને કોઇ તરેહની અસર કરતા નથી કેમકે તેને તે ઠેકાણે ધન્યધાન્યાદિકનો લાભ છતા તે લ્હેતો નથી તેનુ કારણ, તે ચોકસપણે જાણેછે કે, હમણા મળતુ સુખ જાગ્યા પછી કામ આવતુ નથી. વળી ફાસીયે ચહડાવવા લઇ જાઓ તોપણ તેને ફાસીનુ દુખ અસર કરતુ નથી કારણ કે, તેણે પક્કા નિશ્ચય કર્યો કે, આ સ્વપ્નદેહ ફાસીએ લાકડે લટકાવ્યાથી માગ (સાચા) જાગૃત દેહને કાઇ થવાનુ નથી

આ દૃષ્ટાંત પ્રમાણે જેને પક્કો નિશ્ચય થાયછે કે હુ પદ ધરનારો જે હું છુ, તે નિરાકારના એક અસ્તિત્વમાં મિથ્યા છું એટલે મુદ્દલજ નથી; વળી ભોગવવાના પદાર્થોથી જે સુખ દુખની કલ્પના થાય છે તે પણ સર્વે મિથ્યા થશે, તેથી તને બધુ સરખુ લાગશે માટે હે અર્જુન! તુ પણ એવો નિશ્ચય કર કે અત્યત અભાવરૂપ અજ્ઞાનથી તને સૌ સ્વપ્ન સરખુ લાગશે અને નિરાકાર રૂપે તું જાગ્રત થઇશ, માટે સુખાદિક સરખા માની યુદ્ધ કરતો તને પાપ લાગશે નહિ

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि

હવે હે અર્જુન, હમણા મેં તને જે ઉપદેશ કર્યો કે, સુખ-દુખાદિક સહુ સમાન માનવુ, કેમકે સતસ્વરૂપના અસ્તિત્વમાં જ્ઞેય, જ્ઞાન અને જ્ઞાતાનો સર્વ કાળ અભાવ છે, તેમજ જ્ઞેય વસ્તુની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ છે, તેવીજ રીતે નિત્ય જે દેહી એટલે સર્વ જગતનું રૂપ ધારણ કરનાર ઇશ્વર, તેનો નાશ દેહના નાશથી થતો નથી, માટે તુ શોક કરીશ નહિ તેમજ આ ભૂતો વ્યક્ત દીસે છે, પણ તેઓની આદિમા તથા અતમા એક અવ્યક્ત તત્વ

છે તેજ ઇશ્વરનું પ્રકૃતિ-સ્વરૂપ છે. તે ઇશ્વર તથા આ સર્વ શરીરો માંહેલા જીવાત્માઓનું એકજ જાતનું સ્વરૂપ છતા, જુદી જુદી વ્યક્તિઓ છે તે અજ્ઞાને કરી બને છે, પણ જ્ઞાનથી મૂળમાજ નથી. મૂળમા તો એક નિરાકાર સ્વરૂપ સર્વકાળ છે બીજું અસ્તિત્વ કોઇ કાળે નથી.

એ પ્રમાણે મે તને જે નિશ્ચયતાની વાત કહી, તે સાંખ્ય-શાસ્ત્રની યુક્તિ છે. તેનો તને નિશ્ચય થયોજ હશે પણ તને એવું લાગશે કે, આ સર્વ સાચું છે તોપણ વૃત્તિઓ કરી કર્મ થાય છે તે બંધન કરશે કેમકે એ સાંખ્ય શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનું કર્મો કરતી વખતે સ્મરણ રહેતુ નથી. તો કર્મ બંધનથી છુટવાનો યોગશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત કહુ છુ તે સાંભળ. બુદ્ધિવાન-થઇ નિશ્ચય પકડી તે પ્રમાણે વરતીશ તો તુ કર્મબંધનથી છુટી જઇશ. ॥ ૩૯ ॥

देहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ ४० ॥

હે અર્જુન ! સાંખ્યયોગમાં કહેલા તત્ત્વનો જો બુદ્ધિથી નિશ્ચય થયો તો 'અહંતા' એટલે હુંપદ મુદલજ રહેતું નથી તેને એક નિરાકાર જે સત્ય છતાં હુ કહેનારો ભાસે છે, તે મારૂં નિરાકાર સ્વરૂપ છે એવો નિશ્ચય થયો તો ઇશ્વર પ્રાપ્તિ સિવાય બીજા કોઇ ફળની ઇચ્છા રહેતી નથી, અને શુદ્ધ નિષ્કામ થવાય છે. કોઇ પણ કામ કારવામા તેને (નિષ્કામીને) લેપ લાગતો નથી. કેમકે ફળની ઇચ્છા વગર તે કર્મ કરેછે, અને ફળ મળે કે ન મળે તોપણ તેથી સંતોષ માની લહે છે. આ ધારણાથી જન્મ મરણના ભયથી તે તરેછે, કેમકે તેને અજ્ઞાનરૂપી અહંકાર ટળી જાયછે. એવા મોક્ષધર્મીને ભવબંધનનો ભય રહેતો નથી, માટે સાંખ્યે કરી કહેલાં તત્ત્વોનો જેને નિશ્ચય થાય તે તરી જાયછે એમ જાણ ॥ ૪૦ ॥

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकह कुरुनंदन।
बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥ ४१ ॥

વળી અનેક ઇચ્છાઓ જેના મનમા ભરેલી છે, તે સદા જન્મ-મરણના ભગમા પડેલાજ છે, અને એમની બુદ્ધિ તે દુર્બુદ્ધિજ છે, પરંતુ પરબ્રહ્મ-ઇશ્વરસિવાય સર્વ અસત્ય છે, એવી જેની બુદ્ધિ તેજ સદ્બુદ્ધિ સમજવી ॥ ૪૧ ॥

यामिमां पुष्पितां वाच प्रवदत्यविपश्चित ।
वेदवादरता: पार्थ नान्यदस्तीति वादिन ॥ ४२ ॥

એવા સુબુદ્ધિ વગરના જનો મોક્ષકાળ તરફ જોતા નથી અને 'વેદમાં કહેલી પુષ્પિતવાણી—એટલે આ લોક તથા સ્વર્ગલોકને આપનાર વાણી—તેજ કર્મનુ ફળ છે; બીજુ શ્રેષ્ટ ફળ કઇ નથી' એવુ માનેછે, તે અજ્ઞાનીઓ છે તેનેમ કેમકે યજ્ઞાદિક કર્મો કરવાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થવાથી આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો વિચાર સુજેછે અને મોક્ષ મળેછે અહકાર-અજ્ઞાન નાશ પામેછે અને જન્મ-મરણ ટળેછે કે જે મોક્ષ છે. વેદમધ્યે કર્મનો એવો મહિમા છે અને તેનું મોક્ષફળ કેવળ અવિનાશી છે

હવે યજ્ઞ યાગાદિક કર્મો કરવાથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ તથા આ લોકમાં અખંડ સુખપ્રાપ્તિ થાય છે એવુ વેદમધ્યે કહેલુ છે, પણ તે કર્મરૂપી ઝાડનુ ફળ નથી, ફુલ છે. કેમકે વેદમધ્યેજ કહેલુ છે કે, સ્વર્ગલોક તથા આ લોકનો પ્રલયકાળમા નાશ થાયછે. હવે જ્યારે સ્વર્ગાદિક લોકોનો નાશ થાય ત્યારે તેમાનુ ફળ અખડ શી રીતે રહે ? તેથીજ પુણ્ય છે ત્યાસુધી સ્વર્ગાદિક ફળ અખડ છે, પણ પુણ્ય પુરૂં થયા પછી તેનો નાશ થાયછે એમ જાણવુ

આ પ્રમાણે વેદવચન નહિ સમજતાં સ્વર્ગપ્રાપ્તિનેજ કર્મનું અક્ષય ફળ માને છે ને જન્મમરણના ફેરા ભોગવેછે, અને 'વેદ-શાસ્ત્ર હુ જાણુ છુ' એવુ કહેનાર પણ બધન પામેછે. ॥ ૪૨ ॥

कामात्मान स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम ।
क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगति प्रति ॥ ४३ ॥

જેમ કાચનો તખતો મોઢું જોવાને બનાવેલો છતાં ભાગીને આંખમાં નાખવાથી આંખો ફુટેછે, તેમ અનેક રીતના વેદોક્ત ક્રિયાકર્મ કરે પણ 'હું જીવાત્મા ઇશ્વરથી જુદો છઉં' એમ જાણી વિષયવાસના છોડવાનું ફળ તજી દેછે; અને ઉપર કહેલું તખતો ફુટી આંખમાં નાખવા જેવું વિપરીત વિષયાસક્તપણું ધરેછે વળી તે અંતઃકરણ શુદ્ધ થવાના કર્મો કરતાં તેનું રૂપ સ્વર્ગપ્રાપ્તિ તથા આ લોકમાં સુખભોગ પ્રાપ્તિ થાય એવું સમજે છે અને ભોગ મેળવવા તરફજ કર્મ કરતી વેળા લક્ષ લગાડે છે, એથીજ તેને ભોગ ભોગવવા માટે મહાદુખ ખમવું પડેછે. જો કે તેમનું કહેવું સત્ય હોય છે, તોપણ ખરો રસ્તો બતાવતું નથી ને ખરાં સુખ મળતાં નથી

એક માણસે બીજાને પૂછ્યું કે, આ કાચની આરસીનો શું ઉપયોગ થાયછે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, "ફોડીને આંખોમાં નાખવાથી આંખો ફુટે છે" એ તેનું કહેવું સાચું છતાં, જેમ મોઢું જોવાનો આરસીનો ઉત્તમ ઉપયોગ દેખાડતું નથી, તેમ વિષયસુખ ભોગવવાની ઇચ્છાથી જેઓ મદાંધ થાયછે તેમનું કહેવું અંતઃકરણ શુદ્ધિ થવાના કર્મો કરીને પણ જન્મ-મરણના બંધનજ દેખાડે છે ॥ ૪૩ ॥

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम् ।
व्यवसायात्मिका बुद्धि समाधौ न विधीयते ४४

વિષયવાસનામાં જેમનું ચિત્ત એવું લંપટ થયું છે, તેઓ સર્વ ધર્મકર્મો લાભની લાલચેજ કરેછે, અને કર્મો કરવામાં તેમને સંતોષ થતો નથી, તેથી તેનું ફળ પક્ષ્યાદિક જીવોની યોનીમાં જન્મ લેઇ ભોગવવું પડેછે. પણ એથી પરમાત્માની ઐક્યતાનું સમાધાન એવા કામીજનોને કદી પણ થતું નથી ॥ ૪૪ ॥

સહજ પ્રાપ્ત થયેલાં કર્મો તે કર્તવ્યજ છે એમ નક્કી માને કેમકે અહંકાર મટી કર્મો કરતાં તેજ કૌશલ કર્મો કહેવાય છે અને તેજ પ્રમાણેનાં કર્મો થાય છે ॥ ૫૦ ॥

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् ॥ ५१ ॥

જેઓનું અંતઃકરણ શુદ્ધ એટલે વાસના વગરનું થયું છે તેઓ, નિષ્કામ અથવા સહજ કર્મો કરતાં તે વિષેના અહંકાર અને અહંકારના મૂળ કારણ અજ્ઞાનને પણ તજી દે છે એનું કારણ અહંકાર ટળ્યો, તો કરેલાં કર્મોનું તેમાં શુભ ચિહ્ન રહેશે, અને તેજ પ્રમાણે થઈ નડે છે. એવું થાય છે ત્યારેજ તે બુદ્ધિયુક્ત આત્મજ્ઞાની થઈ અહંકારરૂપ અજ્ઞાન પ્રથમથીજ ત્યાગ કરે છે ને જન્મમરણના બંધનથી છુટી જાય છે એટલુંજ નહિ પણ સર્વ ઉપાધિ રહિત નિરાકાર સ્વરૂપમાં એકત્ર થઈ મળી જાય છે ઐક્ય થવા વિષે કહ્યું તે કેવળ બોધ માટે છે, કેમકે નહિ તો અજ્ઞાન જવા પછી નિરાકારરૂપે રહે છે. જે સ્થિતિ અજ્ઞાન મટયા પછી તેમને મળે છે ॥ ૫૧ ॥

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ ५२ ॥

હે અર્જુન! તું ગોત્રજોના અને સ્ત્રી-પુત્રાદિકના મોહમાં જ્યાં સુધી ડુબ્યો છે ત્યાંસુધી સાંભળેલો તથા હવે પછી જે સાંભળીશ તે બોધ તારા મનમાં ઉતરશે નહિ પણ અસત અભાવરૂપી દેહાભિમાન તથા ગોત્રજોની મમતાને વિચારથી છોડી દઈશ ત્યારેજ તું (જ્ઞાતા) બરાબર સમજનાર થઈ, મોક્ષને પામશે. ॥ ૫૨ ॥

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥ ५३ ॥

અનેક પ્રકારની વાતો સાંભળીને તારી બુદ્ધિ ભમી ગઈ છે, પણ તે જ્યારે વિચારથી નિર્મળ થશે ત્યારે આત્મજ્ઞાનની સ્થિરતા.

થશે અને યોગ સિદ્ધિને પામીશ. આ બે પ્રકારના વિયોગ, જે અહંકાર અને અજ્ઞાનને ટાળીને તને થશે ત્યારે તને મળી જશે ॥ ૫૩ ॥

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम् ॥ ५४ ॥

હે કેશવ ! જ્ઞાની અને સમાધિવાળા પુરુષો કેમ ઓળખાય ? તેઓ શી રીતે વર્તે છે, શી રીતે બોલે છે અને શી રીતે રહે છે તે મને કહો ॥ ૫૪ ॥

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ ५५ ॥

હે પાર્થ ! મનમાં ઉત્પન્ન થનારા સર્વ સંકલ્પોની કામના અથવા ઈચ્છાઓને છોડી, પોતાના જીવાત્મસ્વરૂપ કરી તેજ સ્વરૂપમાં સંતોષિત થઈ રહે ત્યારે સ્થિતપ્રજ્ઞ જ્ઞાની જાણ. એવા જ્ઞાનીની સર્વ ઈચ્છાઓ કઈ રીતે છૂટી જાય છે, તે સમજ –

કોઈ મનુષ્ય ભાંગ પીએ છે. ત્યારે તેના મનમાં ચાલી તરેહના સંકલ્પ ઉઠવા લાગે છે. તે સંકલ્પ પંચ વિષયમાંથી જ વિષય સેવાની જ ઈચ્છા નથી તેનું જ્ઞાન ન હોવાથી ઉઠતા નથી પરંતુ પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય સજ્જ હોય, તોપણ પંચ વિષયોના ઘણા સંકલ્પ ભાંગ પીવાથી ઉઠે છે. એ ઉપરથી સંકલ્પો ઉઠવાને ભાંગ વગેરે પદાર્થો કારણ છે. જેમ ભાંગમાં સંકલ્પ ઉઠવાના પદાર્થો ઘણા છે તેમ અન્ન રોટલીમાં થોડા છે, આથી સિદ્ધ થયું કે પદાર્થોથીજ સંકલ્પો ઉઠે છે એમ વેદના ઉપનિષદમાં પણ કહ્યું છે કે, અન્નથીજ, મનમાં સંકલ્પો ઉઠે છે અને જેણે તેનું ખાધું નથી તેને તેના સંકલ્પ ઉઠતા નથી એવું જાણવું જો કે જોયેલી વસ્તુની યાદ રહે છે. શરીરની અંદર વીજળી તથા પ્રકાશ ઉષ્ણતાથી પણ હલકો (કમતી ગુરુત્વનો) વાયુભાગ છે, તે ઉપર જોયેલી વસ્તુની અસરની

ઉઠે છે, તથા સ્વપ્ન-સૃષ્ટિ માંહેલા સંકલ્પોની છાપ પડે છે તે એવા તો યાદ રહે છે કે, એટલા વખત સુધી જાગૃત સ્વપ્નની ખબર પડતી નથી અને ઘોર નિદ્રાનું સુખ મળે છે એ સાક્ષિપણાનુ લક્ષણ, સંકલ્પની સાક્ષિના લક્ષણ જેવુંજ હોય છે સારાંશ કે મનોમય સંકલ્પો ઉઠવાનુ કારણ પદાર્થો છે અને તે પંચ-પ્રાણરૂપી વાયુ પદાર્થથી યાદ રહે છે એમ નક્કી થયુ

હવે યોગની પૂર્ણ સિદ્ધિ થવા પહેલા પરભાષાના શબ્દો પોતાની ભાષામા (મનોમય) મનસંબંધી જણવામા આવે છે, તેનુ કારણ આપણે પોતાની ભાષાથી જેમ 'છાસ-દહી' કહિયે છિયે તે વખત તે પદાર્થની આકૃતિનો સંકલ્પરૂપી અર્થ આપણા મનમા ઉઠે છે અંગ્રેજલોકો તેનેજ 'કર્ડ્સ-વ્હે' એમ કહે છે તે વેળા તેના મનમા પણ, તેજ સંકલ્પરૂપી આકાર પડે છે માટે ભાષાઓ અનેક હોય, તોપણ અર્થની આકૃતી ભાષાના શબ્દો બોલવા પહેલાજ મનમા ઉઠે છે સર્વ ભાષા બોલનારાઓના અર્થની આકૃતિ મનમા એકસરખીજ હોયછે. તેથીજ યોગીને તે મનોમય આકૃતિ દીસે છે એથીજ પરભાષાના શબ્દો પોતાની ભાષામાં જણાય છે; પરંતુ અર્થની આકૃતિ ઉઠવી એ પદાર્થનો ધર્મ છે પદાર્થધર્મને જણનાર 'મેંદુ' અથવા "મજ્જા તંતુઓ" નથી. તે તંતુઓ મુખ્ય ઇંદ્રિયો છે ખરી, પણ જાણવાપણાનો ધર્મ જો તેઓનોજ હોય તો જ્ઞાતા જિવાત્મા જ્યારે, મેંદુની અંદરની પોકળ જગ્યામા શ્યામસુંદર નિર્ગુણ મુર્તીને ગળાની નીચેની પોકળ જગ્યામાથી જોય છે, ત્યારે તે પ્રતિમાને રહેવાની પોકળ જગ્યામા પૃથ્વી, પાણી તેજ, વાયુ, આકાશ, દિશા કાળ, મન અને આત્મા એ નવ દ્રવ્યો એટલે સાત પદાર્થ માહેનો એક પદાર્થ-જેને તે એક પદાર્થના નવ ભેદમાથી. ત્રિગુણ મૂર્તિ હોનારા એક સમષ્ટિ આત્માનુ માત્ર અસ્તિત્વ તે ઠેકાણે હોય છે, અને બીજે

વ્યષ્ટિ જીવાત્મા જે ગળાના નીચલા ભાગ માહેલો તેનુ બીજું અસ્તિત્વ હોય છે. તે વ્યષ્ટિ જીવાત્મા, સર્વેથી છુટો થયો તો પણ આખા જગતની તેને યાદ હોય છે, તથા સર્વ પ્રાણીઓના વ્યષ્ટિ જીવાત્માઓ, આ યોગ સંપૂર્ણ સિદ્ધ થવા પહેલા દેખાય છે એ ઉપરથી મુખ્ય યાદ રહે તે વ્યષ્ટિ જીવાત્માનો ધર્મ સિદ્ધ કર્યું. પરતુ તે ઠેકાણે તે વ્યષ્ટિ જીવાત્માએ સકલ્પો તથા તે પ્રાપ્ત થવાની ઇચ્છાઓ છોડેલી હોય છે દાખલા તરીકે, કુકકર જે પદાર્થો ખાય છે. તેની ઇચ્છા જેમ માણસ ધરતો નથી, તેમ તે જીવાત્મા સંકલ્પો મળવાની ઇચ્છા પણ રાખતો નથી. વળી તે નિર્વિકલ્પ નહિ પણ સવિકલ્પ સમાધિથીજ, પોતાના જીવાત્માસ્વરૂપમા સંતુષ્ટ રહે છે, તેથી તેની નિશ્ચયાત્મક વૃત્તિ અથવા બુદ્ધિ થઇ એવા પુરૂષનેજ ' સ્થિતપ્રજ્ઞ ''

આ પ્રકારનો પુરૂષો, શરીરથી સર્વ ભોગ ભોગવે છે, તોપણ તેમને યોગસિદ્ધિથી મળેલો નિશ્ચય જતો નથી એજ સ્થિતિમા બીજા સંકલ્પ ઉઠેછે, પણ તેની ઇચ્છા અથવા કામના ઉત્પન્ન થતી નથી કેમકે 'હુ સકલ્પરૂપી પદાર્થોથી જુદો છુ એવી તેની પક્કી ખાતરી છે આ તુર્યાવસ્થાનો વિચાર કેટલાક અગ્રેજ, ફ્રેચ, જર્મન વિદ્વાન પણ સમજતા નથી તેથી તેમનુ માનનાર (અનુયાયી) નાસ્તિક અથવા ટુક વિચારવાળા નીવડે છે, જે પૂર્ણ યોગ જાણનાર નથી. ઉપર કહેલો યોગી સર્વ ઇચ્છાથી રહિત અને પોતાની બુદ્ધિથી પોતાના જીવસ્વરૂપનો નિશ્ચય પામેલો તેમજ સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવો; કેમક તે નિયથી પોતાના સ્વરૂપમા સતોષ માને છે ॥૫૫॥

दु खेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ ५६ ॥

હે અર્જુન, એવા ઉત્તમ પુરૂષને પણ, બીજા માણસની પેઠે પ્રિય અપ્રિય વિષયો પ્રાપ્ત થાયછે, ને તેથી સુખ દુ ખ ઉપજે છે.

પરંતુ તે મનમાં વિચારે છે કે—જે થાય છે તે શરીર, ઇંદ્રિયો, પ્રાણ જીવ તથા જગત એવા પાંચ કારણોથી થયાં છે, માટે દુ:ખ માનવાનું કે સુખ પામવાની ઇચ્છા ધરવાનું પણ કારણ નથી. કેમકે શરીર, ઇંદ્રિયો પ્રાણ અને સુખ વૈભવ—એ સર્વેનું ઉપાદાન કારણ એક સમષ્ટિ ઈશ્વર છે, તે ઈશ્વરથી હું જીવ સર્વકાળ જુદો છું; માટે મને અગાઉ સુખ-દુ:ખ થયું નથી હમણાં થતું નથી અને આગળ થશે નહિ કેમકે વાજીગરના ખેલની હયાતીનો નિશ્ચય ધરવા જેવું અજ્ઞાને કરી મેં દેહાભિમાન ધરેલું હતું. તે છોડયું એટલે કાંઈ પણ રહ્યું નહિ, એવું જાણવામાં આવ્યું હવે અભિમાનના સંભવ જેવું ઘેલાપણું મને શા વાસ્તે જોઈએ? હું દુ:ખથી શા વાસ્તે ડરું, તથા સુખ ભોગવવાની ઇચ્છા શા માટે ધરું? અને તે નહિ મળવાથી ક્રોધ શા માટે કરું? આ સર્વ વિષયસુખરૂપી પ્રકૃતિનો ભોગવનાર પુરૂષ છે તેને સુખ દુ:ખના કારણો જણાશે પછી હું પોતે શા વાસ્તે કહ્યું કે દુ:ખ ન જોઈએ ન સુખ જોઈએ?

એવો વિચાર કરનાર જે મનનશીલ મુની છે, તે નિશ્ચય ધરે છે કે હું અગાઉ શરીર નહોતો હમણાં પણ શરીર નથી અને હવે પછી પણ શરીર નહિ હોઉં. વાસ્તે અન્યથા ભાવરૂપ શરીરનું અભિમાન, જે મેં સાચું માન્યું હતું તે છોડયું એટલે હમણાં તેનાં લક્ષણો પણ બિલકુલ નથી એવું છતાં દેહાભિમાનનો જો હું ભાવ ધરીશ તો મને જ્ઞાન નથી એવું ઠરશે એ પ્રમાણે વિચાર કરી જે સ્વસ્થ રહે છે તે પુરૂષનેજ સ્થિર બુદ્ધિમાન કહેવો; તથા મનન કરીને ઉત્તમ સ્થિતિ પામ્યો, તેથી તેને મુનિ કહેવો ॥ ૫૬ ॥

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५७ ॥

ઉપર કહેલા લક્ષણવાળાએ જીવસ્વરૂપને ઓળખી, તેનોજ બુદ્ધિથી નિશ્ચય કર્યો, માટે તે સ્થિર બુદ્ધિવાળો થયો તે પુરૂષ

પોતાનું સ્વસ્વરૂપ નિરાકાર વિષે કેવું નિશ્ચલ છે તે જોય છે ત્યારે જાણે છે કે 'હું છું' એવો ભાવ નિરાકાર તો ધર્તો નથી, માટે તે ભાવ ધરનારો કોઇ બીજો છે પણ તે વખતે તેને સમજાય છે કે, નિરાકારના અસ્તિત્વમાં બીજી વસ્તુ વાંઝણીના દીકરાની પેઠે મુદ્દલજ નથી માટે તે ભાવ ધરવો એ અજ્ઞાન છે. તેમજ 'હું છઉં' એ નિશ્ચય ધરનાર અજ્ઞાન છે એમ જાણવું

એથી તે પુરૂષ અજ્ઞાનને હુંપણાની બુદ્ધિયે જોવા ગયો, તો અહંતા વગર બુદ્ધિને અજ્ઞાનમાં ઐક્ય કરી, 'અજ્ઞાન નથીજ,' એવા નિશ્ચયથી સમાધિ માન્યો અને તે નિર્વિકલ્પ સમાધિ ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશમાં કદીપણ આવતી નથી, એવી સ્થિતિને ભોગવે છે એવા પુરૂષ શરીરની મિથ્યા બુદ્ધિ જાણી શરીરથી વર્તે છે, તેથીજ તે " પ્રજ્ઞાપ્રતિષ્ઠિત" એટલે સ્થિર થયા એમ જાણ જગતની સાથે એટલે ચાર દેહની ચાર અવસ્થા સાથે તેને તદ્દન સંબંધ નથી અને વિષયભોગના સ્નેહથી જે કામને સારો નરસો શુભાશુભ કહેછે તે આવતા તેને હર્ષ–શોક થતા નથી, તેમજ મળતી વસ્તુ વિષે પ્રીતિ અથવા દ્વેષ પણ ઉપજતો નથી એવા સાગરની પ્રજ્ઞા એટલે જ્ઞાનની વૃત્તિ પ્રતિષ્ઠિત અથવા અચળ થઇ એમ જાણ ॥ ૫૭ ॥

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥

હવે જેની બુદ્ધિ નિરાકાર સ્વરૂપમાં શાન્તિ પામી, તેના લક્ષણ એવા હોય છે કે, જેમ કાચબો પોતાના હાથ પગ, માથું, પોતાના (પૃષ્ઠ કોશમાં) ઢાલના અંદરના ભાગમાં સંકેલી લેછે અને બહાર કાઢે છે,—તે ક્રિયા જેમ કાચબાને આધીન છે. તેમ સમષ્ટિ ઇશ્વરના વિશ્વરૂપી માયાકોશ માંહેલા ચાર દેહના ચાર અભિમાન છે, તેને અજ્ઞાનના નાશથી જ્ઞાનીએ મૂળમાંથી દૂર કર્યા છે એથી હરેક

ઇંદ્રિયને વળગેલો છે એવું જ્ઞાની માણસના શરીર ઉપર જણાતું નથી એના લક્ષણો ઉપરથી તેની પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિત એટલે શાંતી પામી એમ સમજવું સારાંશ કે તેણે નિરાકારના અસ્તિત્વમા, 'હું જીવ તથા મેં ધરેલા ચ્યાર દેહ સુદ્ધા સકલ સૃષ્ટિનું ઉપાદાન કારણ સમષ્ટિ ઈશ્વર' આ બેઉ દોરી ઉપર જેવો સાપનો મિથ્યા ભ્રમ થાયછે, તેવોજ નિરાકારના અસ્તિત્વમા ભ્રમરૂપ મિથ્યા માલમ પડેછે. દોરીને સાપનો ભાસ થયો નથી અથવા દોરી સર્પ થઇ નથી, તેવો નિરાકાર જીવ ઈશ્વર થયો નથી, તેમ તેને જાણતો નથી, પણ જેમ ભ્રમ ન હોય તો 'હું જીઉ' એમ પણ નથી, તેમ 'ઇશ્વર છે' એમ પણ નથી

એવા વિચારે પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતની ઇચ્છા વાઝણીના દીકરાની કલ્પનાની પેઠે વિષયો મળવાની મિથ્યા થઇ એથીજ એવા વિચારશીલ મનુષ્યોની બુદ્ધિ, કીર્તીવંત થાય છે, ને શાંત હોય છે. મતલબ કે, વિષયો ભોગવનારો હું અને ભોગવવાના વિષયો, એ મૂળમાજ નથી, એવો તેનો નિશ્ચય થાય છે પછી તે વિષયોની ઇચ્છા શા માટે કરે? ને પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિત એટલે નિરિચ્છક જ્ઞાની પુરૂષને મૂળમાજ ઇચ્છા હોતી નથી તેથી વિષયો તરફ ઇંદ્રિયોને લગાડવાને સાધન કરવું પડતું નથી, કેમકે તેની ઇંદ્રિયો વિષયો ભોગવે છે તોપણ તે પોતાને આધીન હોય છે ॥ ૫૮ ॥

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ ५९ ॥

હવે હે અર્જુન તું કહીશ કે સંસારસુખ ભોગવનાર ઇંદ્રિયો કેમ સ્વાધીન રહે, તો સાંભળ—કોઇ અજ્ઞાની માણસને દશ બાર દિવસ અન્નજળ મળે નહિ, તો તેની દશે ઇંદ્રિયોના વિષયો નહિ સરખા થાય છે; પરંતુ તે ભોગવવાની ઇચ્છા, સદા કાયમ રહે છે કેમકે

તે માણસ 'હું સત્ય છું તથા વિષયરૂપી જગત્ પણ સત્ય છે' એમ માને છે, માટે તેની ઈચ્છા મરતી નથી અને નિરાકાર વસ્તુ સિવાય 'હું તથા બધું જગત્ મિથ્યા છે, અથવા મુદ્દલજ નથી. એવું વિચારે કરી જોયું તો તેની ખાત્રી થઈ પછી વાઝણીના પુત્રની પેઠે તેને મિથ્યા ઈચ્છા કેમ ઉપજશે' નહિ ઉપજે. તે પ્રમાણે પરમાત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય થયા પછી વિષયોની ઇચ્છા થયા પછી વિષયોની ઇચ્છા મુદ્દલ રહેતી નથી.

આ ઉપરથી સાફ દર્શાય છે કે અજ્ઞાની માણસ ખાય છે, પીયે છે. તેથી તેની ઇચ્છા તથા ઇંદ્રિયોના વિષયો ઉત્પન્ન થાય છે અને તત્વજ્ઞાની ખાય છે પીયે છે તેને પણ વિષયો ઉપજે છે, પણ ઇચ્છા હોતી નથી હવે અજ્ઞાની બિલકુલ ખાય પીયે નહિ તો ઇચ્છા માત્ર રહીને ઇંદ્રિયોના વિષયો મરી જશે અને જ્ઞાની જો તેમ કરે તો ઇચ્છા સુદ્ધા તેની ઇંદ્રિયોના વિષયો નાશ પામશે એ ન્યાયે હે અર્જુન! તું મનમાં લાવ કે, હું પદ ધરનારા, જ્ઞાનના મળીકાગણ અજ્ઞ નથી જેને પરસ્વરૂપ અનુભવમાં આવ્યું, તેની બુદ્ધિ શાંતિ પામી, એટલે ઇચ્છા વગરની થઈ ॥ ૫૯ ॥

यततो ह्यपि कौंतेय पुरुषस्य विपश्चित ।
इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मन ॥ ६० ॥

એ માટે હે કુંતીપુત્ર! એવી પૂર્ણ શાંતિ જેને પ્રાપ્ત થઈ નથી અને તે મેળવવાનો વિચાર જે કોઈ કરે છે. તે સાધક પંડિત જનને પણ, દશ ઇંદ્રિયો પોતપોતાના મુખો તરફ જોરથી ખેંચાર રેખારીને ખેંચી લેછે, અને જુલમથી તેના મનને હરે છે. ॥ ૬૦ ॥

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्पर ।
वशे हि यस्येंद्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६१ ॥

એથી સર્વ ઇંદ્રિયોને અનુકૂળ અથવા માફકસર ખાવા પીવાનું દેવા કરવાનું આપવું અને બધો વખત મારું નિરાકાર સ્વરૂપે

સાંભળવું, વિચારવું તથા 'ધ્યાનમાં રાખવું' એવા અમર્યાદ હજાર
સ્વરૂપની યોજના આવે છે, કેમકે પરમાત્માજ નિરંતર તરફ હમેશાં
લાગેલ એટલે ઇંદ્રિયોને તે સિવાય બીજો આધાર નથી એવું થાય
છે પછી હું જેમ તેઓને ગણીશ તેમ તેઓ રહેશે અને પ્રારબ્ધ-
ભોગ સિવાય બીજા ભોગ તરફ જશે નહિ. ઇંદ્રિયો એવી થઈ એટલે
વશ થઇ એમ સમજવું. પછી તેને કલ્યાણ સિદ્ધ કરવાનો હતો
તે ઇંદ્રિયોની મદદથી તરત સહેલથી થઈ શકશે, અને નિશ્ચયાત્મક
જ્ઞાન બુદ્ધિ મેળવી શકશે ॥ ૬૧ ॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ ६२ ॥

હવે આ પ્રમાણે જીવાત્માએ કર્યું નહિ અને મનને વિષયો-
નુંજ ચિંતન કરવા તરફ હમેશાં લગાડ્યું, તો જેમ ઇંદ્રિયો વિષયો
તરફ મનને જબરીથી લઇ જાય છે તેમ મન પણ બળાત્કારે
ઇંદ્રિયોને વિષયો તરફ લગાડે છે એટલે જેમ યુદ્ધ કરવું એ ઇંદ્રિયોને
વહાલું નથી તોપણ મન તેઓને યુદ્ધ કરવા તરફ જુલમથી લગાડે
છે, તે પ્રમાણે ઇંદ્રિયોને બળથી ભગવદ્ભજન તરફજ લગાડવી જોઈએ
અને મન પણ વશ કરી તે તરફજ લગાડવું. જો તેમ એક વખત
મનને વિષયોનુંજ ધ્યાન કર્યું તો તેથી ઇંદ્રિયોને જ હમેશાં વિષયો-
નો સંગ છે તેમજ મનને પણ લાગુ પડી જાય છે પછી ધીરે ધીરે
તે વિષયસંગથી મનના પેટમાં કામ એટલે અમુક વિષય મેળવવાની
ઇચ્છા થાય છે, પણ તે નસીબને સ્વાધીન હોવાથી પાર પડતી નથી.
હવે કામ જે, મન તથા ઇંદ્રિયોને મળ્યો તે છૂટતો નથી તેથી
ક્રોધ પ્રવેશ કરે છે પણ ક્રોધ હિતશત્રુ છે કેમકે તે કામની પેઠે
આરામથી રહેતો નથી, પણ વિષયો મેળવવા આડે આવનાર દરેકને
મારી ઠાર કરવા સારૂ ઇંદ્રિયોને દોડાવે છે. ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો તોપણ

યાદ રહે છે કે, બીજાને મારવાથી હુ મરવાનોજ માટે તે પણ અમસ્થો બેઠો રહેછે ॥ ૬૨ ॥

क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रम ।
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ ६३ ॥

ક્રોધને બેઠેલો તેના મોહ ઉપજે છે મોહ કલ્પના કરવા લાગે છે કે, મારી કુટીને કોઈપણ રીતે વિષયસુખ મેળવવુ એથી તેને કરવા ન કરવાના કર્મોનુ કાંઈપણ ભાન રહેતુ નથી, ને તમામ નિશ્ચય વગરનુ થાયછે જેથી બુદ્ધિનો નાશ થયો એમ સમજવુ. બુદ્ધિનો નાશ થવાથી કામ, ક્રોધ મોહ એકદમ તૂટી પડે છે ને પારમાર્થિક કર્મોનો નાશ કરેછે ॥ ૬૩ ॥

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥ ६४ ॥

એ માટે હે અર્જુન ! વિષયોનો સગ જ્ઞાનવૃત્તિને લગાડવો નહિ એટલે રાગ જે કામ તથા દ્વેષ જે ક્રોધ તે જ્ઞાનવૃત્તિમાં ઉત્પન્ન થશે નહિ પછી જ્ઞાનવૃત્તિ પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરવા તરફ લાગી રહેશે, એટલે અજ્ઞાનરૂપી અસ્તિત્વનુ તેનામા જે અભિમાન 'હુ જીવ' એવુ છે તે સદ્દગુરૂના ઉપદેશથી નાશ પામશે વળી ઇંદ્રિયો પ્રારબ્ધરૂપી હોવાથી પોતપોતાના વિષયો ભોગવશે પણ નિરભિમાની પુરૂષ તેમાં સપડાશે નહિ ॥ ૬૪ ॥

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥ ६५ ॥

'હું છું' એ અજ્ઞાન, સદ્દગુરૂના ઉપદેશે નાશ પામતાં જન્મ-મરણનુ વારંવાર થતુ દુઃખ પણ નાશ પામે છે અને જ્ઞાન પરબ્રહ્મ-સ્વરૂપજ 'હું છુ' કહેનારો ન છતા 'જીવ' એ નિશ્ચયથી તત્કાળ જાતો પડે છે ॥ ૬૫ ॥

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुस्य भावना ।
न चाभावयत शांतिरशांतस्य कुत सुखम् ॥ ६६ ॥

વસી ઇંદ્રિયો તથા મનને હમેશા વિષયોમા લગાડનારો અને કામ ક્રોધનો નઠારા કર્મોતિરૂપ ઉપયોગ કરનારો અથવા બુદ્ધિવિનાનો માણસ અયુક્ત કહેવાય છે. મરણ પછી શરીર સાહેલુ જીવતત્ત્વ રહેછે અને તે તત્ત્વને સૃષ્ટિરૂપી ઇશ્વરની તરફથી કર્મનું સારૂં નરસું ફળ મળેછે, તેની નાસ્તિકને સમજ હોતી નથી ને તેથીજ તે દુરાચરણ કરેછે, તેને નીરાકરણના અસ્તિત્વમા અજ્ઞાનનો નાશ કદી હુપણુ છોડવુ, એ ભાવના કયાથી થાય ? મુળ વગર ડાળા ન નીકળે તેમ 'મરણ પછી કાઇ રહે છે' એજ બુદ્ધિ અથવા નિશ્ચયાત્મક વૃત્તિ રહી નહિ તો પછી મોક્ષ થવાની અથવા નિરાકારમાં મળી જવાની ભાવના કયાંથી ઉઠે ? અને એવી જ્ઞાનભાવના વગર શાંતિ એટલે નિર્વિકલ્પ–નિરાકાર સ્થિતિ કયાંથી મળે ? અને એ સ્થિતિ ન મળી તો "सुखस्यात्मनोरुप" એટલે સુખસ્વરૂપ એક પરબ્રહ્મ છે, તે રૂપે રહેવું કયાથી થાય ? માટે હે અર્જુન, વિચાર કરી, અનુમાનિક અથવા નક્કી જ્ઞાને કરી યુક્ત થા. અયુક્ત માણસ જેવો વિપયલપટ થાઇશ નહિ. ॥ ૬૬ ॥

इंद्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवांभसि ॥ ६७ ॥

કેમકે 'હું' કહેનારો હું મિથ્યા હોઇને નિરાકારરૂપે કરી 'સત્ય છઉ' એ મનની નકકી કલ્પના તેનુંજ નામ બુદ્ધિ છે તે બુદ્ધિ, સૃષ્ટિરૂપી સમુદ્રમાંથી મિથ્યા અહંકારને, નિરાકારરૂપી કીનારે પહોચાડવાની હોડી છે. તે હોડી એટલે નક્કી કલ્પનારૂપી બુદ્ધિ ઉપર બેસી, મિથ્યા અહંકારને એ સૃષ્ટિરૂપી સમુદ્રમાથી જોતા છતા ઇંદ્રિયો પારબ્ધ ભોગો ભોગવે છે. તે ભોગોજ હોડીને માફક વાયુરૂપે લાગે

છે એમ સમજવું અને તેજ વિષયો વધારે ભાગવવા એવી મનમા કલ્પના પકડી, એટલે ઉલટો ખરાબ પવન લાગ્યો એવું થાય છે. એથી અહંકારને નિરહંકાર કિનારો દીસતા છતા પણ બુદ્ધિરૂપી હોડી ગોથાં ખાય છે ને કિનારે પુગાતુ નથી પછી વિષયભોગરૂપી સંકલ્પનો ઘણો પવન લાગ્યાથી નિશ્ચયાત્મક કલ્પનારૂપી બુદ્ધિ–નૌકા, સૃષ્ટિરૂપી સમુદ્રમાં ડુબે છે. એથી આ અહંકાર પશુ પક્ષ્યાદિકોની કલ્પના જેવો સૃષ્ટિ–સમુદ્રમા ગોથા ખાત્ર છે, એથી તે પશુ પક્ષી થાય છે. તેઓની યોનીમાં હુ કહેનારો હું ન છતા નિરાકાર છું એવી નિશ્ચાત્મક કલ્પના એટલે બુદ્ધિરૂપી નૌકા, કોઇપણ વેળા ઉત્પન્ન થતી નથી એવો તે અહંકાર ભવસમુદ્રમા ડુબે છે. ॥ ૬૭ ॥

तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।
इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६८ ॥

માટે હે મહાબાહુ ! જે કોઇ પોતાના મન તથા ઇંદ્રિયોને એથી મોક્ષમાર્ગ તરફ લગાડે છે એટલે નિરીચ્છ રાખે છે, તેનીજ જ્ઞાનવૃત્તિ ઉંચા પ્રકારની છે એમ સમજવુ ॥ ૬૮ ॥

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ ६९ ॥

કેમકે 'અહંતા પકડનારો હું મિથ્યા છુ ' એ વિચારમા જ્ઞાની હમેશાં જાગૃત હોય છે, તેથી સર્વ જીવોની પેઠે તે વિષયસુખનો લાલસુ હોવાની સ્થિતિને વિસરી જાય છે. સર્વ લોક ભોગવિલાસમાં ભમતા રહે છે, અને અહંકારનો નાશ કરવાનો વિચાર મુળેજ કરતા નથી, એવો જ્ઞાની અજ્ઞાનીનો ખુલ્લો ભેદ છે ॥ ૬૯ ॥

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमाप प्रविशंति यद्वत् ।
तद्वत्कामा यं प्रविशंति सर्वे स शांतिमाप्नोति न कामकामी

સમુદ્રમા નદી, નાળા મળતા છતા જેમ તે પોતાની મર્યાદા મુકતો નથી, તેમજ પ્રારબ્ધયોગથી જ્ઞાનની સર્વ કામ–ભોગ આ ન

"ને તે પછી? —

"તે પછી ઉદયકુમાર રાજ કરશે, પણ તેની નીતિ-રીતિ સારી ન હોવાથી ટુંકી તપમાજ ગત થશે અને તેનો પુત્ર પ્રતાપસિંહ, મહાન ધીરવીર, મહાત્મારૂપ પ્રકટશે આહા ! એ પ્રતાપી નરવીર આખા રજપુતાનામા પંકાશે દિલ્હીના અકબર બાદશાહ, અને તેના શાહજાદા સલીમનુ અવકૃપા પાત્ર થયા છતા, અડગ-અટકી અને વીરત્વ ભરેલુ પાત્ર રહેશે માત્ર તેની પુત્રી 'અશ્રુ' સલીમના [1]યોગમા મસ્ત થવાથી તેને દુઃખ થશે પણ યવનો તેના પર જુલ્મ કરવા છતા, કષ્ટ વેઠીને પણ નમન નહિ કરે ! એ તે ખરો મેવાડી ગગન સૂર્ય ! ' -

'ત્યારે તેનુ ભાવી વૃત્તાત તો જણાવો ! આપ તો ત્રિકાળજ્ઞી છો !'" પૃથુના આગ્રહથી મહાત્માએ, 'પ્રતાપગણા' નુ ઐતિહાસિક વૃત્તાત કહેવા માડ્યુ !—

"સંગપુત્ર ઉદેસિંગ ચિતોડથી નાસી જઈને અરવલીના પહાડોમા ભરાયો એ પહાડની એક ખીણના મો આગળ ઉદેસિંગે એક તળાવ કરાવ્યુ હતુ તેને હજી પણ તેના નામપરથી ઉદયસાગર કહે છે ત્યા આગળ એક બંધ બાંધ્યો કે જેથી એક વહેળો આવતો અટક્યો અહી કેટલીક ટેકરીઓ ઉપર એણે એક મહેલ બંધાવ્યો, તેને નવ ચોકી કહે છે આ મહેલની આસપાસ ધીમે ધીમે બીજા મકાનો થયા અને આખરે એક ગામ જેવુ થયુ તેને પોતાના નામ ઉપરથી ઉદેપુર નામ આપ્યુ, ને પછી તે મેવાડની રાજધાની થઇ, જે આજે પણ છે.

ચિતોડ ખોયા પછી ઉદેસિંહ માત્ર ચાર વરસ જીવ્યો અને બેતાળીશ વરસની કાચી ઉમરે મરણ પામ્યો તેને પરણેલી સ્ત્રીઓની થયેલા પચીસ છોકરા હતાં ગાદીએ બેસવાનો હકક સાથી મોટા

૧ તેમના વંશજોને ગણાવત કહે છે

ઓકરનો જના તે ધારો એક કોરે મુકી માહોમાહે છોકરા લડી મરે એવુ કામ રાણાજીએ મરતા વખતે કર્યું રાણાએ પોતાના વહાલા કુવર જગમલને ગાદીનો વારસ ઠરાવ્યો રાણાને બાળવા લઇ ગયા ત્યારે જગમલ ગાદીએ બેઠા સાથી મોટો ઝાલોરના સોનીગરા રાવની બેનનો કુવર પ્રતાપ હતો રાવે પોતાની બેનના કુવરને ગાદી શા માટે નહિ મળી એવુ સલુમ્બ્રાના ઠાકોર કૃષ્ણસિંગને પુછ્યુ તેણે કહ્યું મારો વિચાર પ્રતાપસિંગને ગાદી આપવાનો છે પછી કૃષ્ણસિંગ ને ગ્વાલીયરનો રાજા દરબારમા ગયા પ્રતાપસિંગ સવાર થઇને દેશ તજવાની તૈયારી કરતો હતો, તેવામા પેલા બન્ને જણાએ આવીને એકેક જણે જગમલનો એકેક હાથ ઝાલી ઉઠાડયો, અને કહ્યુ કે મહારાજ આ જગા તો આપના મોટા ભાઇ પ્રતાપસિંગની છે. એમ કહી પ્રતાપસિંગને તરવાર બધાવી ગાદીએ બેસાડયો, તથા તેને નમીને મેવાડના રાણા તરીકે પોકાર્યો રાણો ગાદીએ બેસે ત્યારે સલુમ્બ્રાનો ઠાકોર તેને તરવાર બધાવે અને એજ વઝ્નાન કરે, એવો વશપરંપરાનો રિવાજ છે તે પ્રમાણે ચંદાવતે કર્યાથી સઘળા સરદારો ને પટાવતો તેને નમ્યા, તથા આગળ જતા પ્રતાપસિંગના સંકટના સમયમા પણ તેને છેવટ સુધી વળગી રહ્યા

જે વખતે રાજધાની દુશ્મનોએ જીતી લીધી હતી પૈસા ટકા જતા રહ્યા હતા સગા વહાલા અને જાતિલાઓમાના ઘણા ખરા મરણ પામ્યા હતા, ને બાકીના પોતાની થએલી હારથી નાહિંમત થઇ ગએલા હતા, તે વખતે રાણો પ્રતાપસિંહ મેવાડની કીર્તિવંત ગાદીએ બેઠો તોપણ પ્રતાપનામા ખરો ક્ષત્રિય ગુણ હતો અને તેથી તેણે પોતાની સત્તા પાછી મેળવવાનું અને પોતાના કુળની આબરૂ સાચવવાનુ સ્થાન ચિતોડ લેવાનો ઉદ્યોગ જારી કર્યો એ ઇચ્છા બર લાવવાની ઉત્કંઠામા તેના દુસ્મનની સેના ને સાધન કેટલા છે તેની ગણતરી કરવાની દરકાર રાખ્યા વિના એના બળવાન દુસ્મન (અકબર)

સાથે લડાઇ કરવાની તેણે તૈયારી કરી પોતાના રાજ્યના ઇતિહાસમાં એના બાપદાદાઓએ કરેલા પરાક્રમો વાચવાની આદત હોવાથી તથા મેવાડીઓના દુશ્મનને ગેહ કરતાં વધારે વાર ચિતોડમા કેદ કરેલ જાણ્યાથી તેને એમ ભાસ્યુ કે નસીબ ચડતી પડતી વારફરતી છે વળી દિવસ ને રાત્રી વારાફરતી થાય છે હમણા મેવાડમા રાત્રિ છે તો પાછો મેવાડનો દિવસ ઉગશે ખરો, અને તે પ્રમાણે કદાપિ દિલ્લીનું અસ્થિર રાજ્ય મારી મહેનતથી ઉધુ વળી ફરીને કેમ ન ઉગે ? પ્રતાપનું ધારવું વાજબી ને ઉમદા હતુ પણ પ્રતાપ જ્યારે આવા ઉમદા વિચાર કરતો ત્યારે તેનો પાડોશી સામાવાળીઓ એના વિચાર ઉંધા વાળવાને એક યુક્તિ રચતો હતો. જે યુક્તિ પ્રતાપના જાણવામા આવ્યાથી તેનુ હૈયુ ભરાઇ આવ્યુ એ પહોચેલા મોગલ બાદશાહે પ્રતાપના સ્વધર્મી અને સગાઓને તેની સામા લડવાને ઉભા કર્યા મારવાડ, અંબર વિકાનેર અને ચિતોડની છેલ્લી લડાઇમા જેમલની સાથે લડનાર બુંદીનો રાજા પણ અકબરને મળી ગયા અને તેની તાબેદારી કરવા લાગ્યો, એટલુ જ નહિ, પણ પ્રતાપનો પોતાનો ભાઇ સગરજી અકબરને આશરે ગયો અને એ દગાના બદલામાં અકબરે તેને કંદહાર અને તેની આસપાસનો મુલક આપ્યો. અકબરના શાહજાદા જહાંગીરનો મોટો સરદાર મોહોબતખા તે આ સગરજીનો પુત્ર થાય મોહોબતખા મુસલમાન થઇ ગયો હતો

આ પ્રમાણે જેમ જેમ આપદાનો વધારો થતો ગયો તેમ તેમ નાહિંમત ન થતા પ્રતાપનું ધૈર્ય પાકુ દૃઢ થતુ ગયુ. પ્રતાપે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે “મારી માના ધાવણને હુ કીર્તિ અપાવું ત્યારેજ ખરો.” અને તે પ્રમાણે એણે છેવટ સુધી પોતાની પ્રતિજ્ઞા બરોબર પાળી દિલ્લીની પાદશાહતના જોરાવર લશ્કર સામે અને અકબર જેવા જરાક્રમી દુશ્મનની સામે રજપુતસ્થાનના બીજા રાજાઓની મદદ ન છતા, પચીસ વરસ પોતે એકલો બહાદુરીથી લડ્યો અને એક

વખતે મેદાનમાં નાશ કરતો તો બીજીવાર આ પહાડથી આ પહાડ એમ ભટકતો અને તેમના જેવાજ જંગલી માણસોની અંદર પોતાની ગાદીના વારસ અમરસિંહને ઉછેરતો હતો એ કાંઈ નાનીસુની વાત ન કહેવાય બાપા રાવળના દીકરા શાનવંત મનુષ્યને શિર નમાવે, એ વિચારજ પ્રતાપને નહિ ખમી શકાય એવો લાગતો, અને તેથીજ એણે અકબરના તરફથી અકબરને તાબે થવાની કે મોગલોને (તેઓ આખા હિંદુસ્તાનના પાદશાહ હતા તોપણ) કન્યા દેઈને તેની સાથે સબંધ કરવાની જેજે માગણીઓ આવી તે સઘળી તેણે ધિક્કારી કાઢી.

એ વખતે એણે જેજે પરાક્રમો કર્યાં, તે મેવાડની દરેક ખીણમાં હાલ પણ હયાત છે એ પરાક્રમો દરેક ખરા રજપૂતના અંતઃકરણમાં આજ સુધી કોરાઇ રહેલાંછે અને વળી ખરું તો તેજ વિજયી મોગલના ઇતિહાસમાં તેમના ઇતિહાસ કર્તાઓએ નોંધેલા છે એ સઘળાં પરાક્રમો આ ઠેકાણે કહેવાથી અને પ્રતાપે જેજે કષ્ટો સહન કર્યાં તે સઘળાં વર્ણવાથી જે લોકોએ મેવાડમાં મુસાફરી કરી નથી તેને ગપ્પાં લાગે ખરી મેવાડની અંદર પ્રતાપસિંહના પરાક્રમની વાતો હજુ તાજી છે જો પ્રતાપના સરદારોના વંશજોની સાથે આપણે વાતો કરીએ તો તેઓ તેમના વડવાઓનાં બહાદુરી ભરેલા કામો વર્ણવેછે ને સાંભળનારા આપણા રુવાં ઉભાં થાયછે અનેકવારતો એ વાતો કરતાં શ્રોતાવક્તાની આંખો આંસુથી ભરાઇ જાયછે

પ્રતાપના સરદારો ધૈર્યથી તેને છેવટ સુધી વળગી રહ્યા. જોકે તેના સરદારોને જાગીરની અને પૈસાની લાલચથી ફોડવાને ઘણો પ્રયત્ન થયો હતો, તોપણ તેનો એક સરદાર તેને છોડીને ગયો નહિ એ તેમની સ્વામી ભક્તિને ધન્ય છે. તેના સિવાય

પ્રસન્ન થઈ જેમલના છોકરાઓએ અને તેમનીજ સાથે નિલકંઠદાસ ચંદ્રસિંહના જેવા બીજા સરદારોએ પોતાના બાપુ આગળ નવા-ડના પચરંગી પાનમાં આ પડતીના વખતના પાન શુલ થતા તારાની પેઠે સારી વચ્ચે પ્રકાશિત છે કેટલાક સરદારો તો ચિતોડના પડતા નસીબની વખતે પ્રતાપસિંહની સાથેજ લડવું ને મરવું એવા આગ્રહથી તેને વળગી ગયા. આવા સરદારોમાં દેલવાડાનો સરદાર મુખ્ય છે, કે જેની આગળી ભક્તિથી તેને રાણાની જમણી બાજુએ બેસવાનો હક્ક મળ્યો. રજપૂતોના આવા વીર્યનો, સ્વામી ભક્તિનો, દેશાભિમાનનો, આત્માર્પણનો, ને પરાક્રમનો મુકાબલો કરવાને દુનિયાના ઇતિહાસના બીજા પ્રજાની બરાબરી કરવી તે કુહાડાના આગળ જેવું છે, ધન્ય છે રજપૂત વીરો તમને!

ચિતોડના નાશની યાદગીરી રાખવાને ચિતોડ ફરીને પાછું અસલની માફક જીતીવંત થાય ત્યાંસુધી પ્રતાપે પોતે અને પોતાના વંશજોને સોનાની અને રૂપાની વસ્તુઓ વાપરવાની મના કરી. સોનારૂપાની થાળીઓ દૂર કરીને તેને બદલે પતરાળીમાં જમવું, ઘાસ ઉપર સૂવું અને દાઢી મુંડાવવી નહિ એમ ઠરાવ્યું. વળી તેથી પણ વિશેષ તેમની પડતી જાહેરાતી માલમ પડવાને અને ચડતી કરવાની જલદીથી ફિકરમંદ થવાને પહેલા લડાઈના કે વરઘોડામાં નગારું આગળ રહેતું તે સાથી પાછળ રાખવાનો ઠરાવ કર્યો. મેવાડની પડતીની આ કેટલી નિશાની હજુ પણ છે તેઓ હજુસુધી દાઢી કાઢતા નથી અને જો કે ગમે તે બહાનાથી પણ દેશાભિમાની પ્રતાપની કરેલી મના તજી દીધી છે તોપણ તેની યાદગીરીની નિશાની હજુ સુધી રહેલી છે—પતરાળાં વગેરે સોનારૂપાની થાળીઓમાં જમે છે અને ઢોલીઆ ઉપર સૂએ છે તોપણ થાળ નીચે પતરાળાં ને ઢોલીઆ નીચે ઘાસ રાખે છે.[૧]

---

૧ ટૉડ રાજસ્થાન પુસ્તક ૧ લું

પ્રતાપસિંહ ઘણીવાર કહેતો કે "જો ઉદેસિંગ થયોજ ન હોત મેવાડીને રાજ રાણાની રમતમા આજે કોઇ રાણો થયો નહોત તો કોઇ મુસલમાને રાજસ્થાન ઉપર કોઇવાર અમલ કર્યો ન હોત" પાછલા સૈકામા હિંદુઓની સ્થિતિમા સુધારો થયો મુસલમાનોના દબાણથી પડી ભાંગેલા રાજ્યો આગળ વધવા લાગ્યા તેમા અજમેર મારવાડના રાજ્યો મુખ્ય હતા તેઓ એટલાં બળવાન થયા હતા કે મારવાડનું એકલું રાજ્ય દિલ્લીના પાદશાહ ફીરોજશાહના સામું થઇ ગયું હતું તેમજ ચબલ નદીના બને કાંઠા ઉપર નાના નાનાં ઘણા રાજ્યો હસ્તીમા આવી બળવાન થયા હતા મુસલમાનોની પાસેથી રાજ્ય પાછુ છીનવી લેવાને માત્ર એક પરાક્રમી સરદારની ખામી હતી એવો સરદાર તેમને સંગ મળ્યો હતો તેનામા અધિ-રાજ-સ્થાને યોગ્ય સઘળા સદ્ગુણો હતા વળી ચિતોડના રાણાને હિમાલયથી રામેશ્વર સુધીના સઘળા રાજાઓ કુળવાન ગણીને માન આપતા હતા એવા સરદારને તાબે રહેવાની અગત્ય તેઓ સમજતા, હતા, અને એવા સરદારની ખામીથીજ તેમણે તેમના બાપદાદાનું જુનુ દેશીરાજ્ય ગુમાવ્યુ હતું એ સંગના જેવોજ સરદાર તેમને પ્રતાપસિંહ મળ્યો હતો તેણે જો ઉદેસિંગ ન થયો હોત અથવા અકબર જેવો જોરાવર પાદશાહ એના સામો ન હોત તો એણે હિંદુ રાજ્યની પુનઃસ્થાપના કરી હોત પણ હિંદુ રાજ્યને કમનસીબે તે વખતે દિલ્લીની ગાદીએ બળવાન ને અક્કલબાજ પાદશાહ હતો તેણે રજપૂત ઐક્યમાથી યુક્તિથી ઘણા બળવાન રજપૂત રાજ્યોને નોખા પાડ્યા, એટલુંજ નહિ પણ તેમને પ્રતાપસિંહની સામા લડવાને ઉભા કર્યા તેથી પ્રતાપસિંહ એકલો પડી ગયો અને તેથીજ તે હિંદના રજપૂત રાજ્યોનુ નસીબ ફેરવી શક્યો નહિ

અનુભવી ને અક્કલવાળા કેટલાક સરદારોની મદદથી પ્રતાપે તે વખતને અનુકૂળ આવે એવી પોતાની ટુંકી ઉપજને અનુસરીને

રાજ્યમાં સુધારો કર્યો અમુક પ્રકારે નોકરી કરવી ઠરાવીને નવી જાગીરો આપી રાજ્યગાદીની જગા કોમલમેરમાં હતી તે જગા મજબુત કરી અને એજ પ્રમાણે ગગુંદા ને બીજા પહાડી કિલ્લા પણ મજબુત કર્યા. મેવાડના સપાટ દેશમાં લડવાનું અશક્ય હોવાથી એના વડવાઓની રીત મુજબ તે પહાડોમાં ભરાયો ને એની રૈયતને પણ પહાડોમાં ભરાઇ જવાનો હુકમ કર્યો તથા જે ન જાય તેને દેહાંત દંડની શિક્ષા ઠરાવી તેથી બનાસ અને બેરીસ નદીની અને અરવલીની પર્વતના ઉચ્ચ પ્રદેશ વચ્ચેનો ફળદ્રુપ દેશ એના વખતની લાંબી મુદ્દત ચાલેલી લડાઇના વખતમાં દીવા વગરનો રહ્યો

આ વખતે પોતાના હુકમનો બરાબર અમલ થવાને પ્રતાપે જે સખતાઇ વાપરી તેની ઘણી વાતો જોડાએલી છે થોડા સંવારો સાથે લેઇને પોતાના હુકમનો બરાબર અમલ થએલો જોવાને પ્રતાપ ઘણીવાર પર્વતોમાંથી બહાર આવતો એ પ્રમાણે એની સખતાઇથી સપાટ ફળદ્રુપ દેશ ઉજડ જેવો થઇ ગયો અનાજને બદલે ખેતરોમાં ઘાસ ઉગી નીકળ્યાં, ધોરી રસ્તામાં બાવળીઆ ઉગ્યા ને વસ્તીવાળા ઉજડ થએલા ગામોમાં શિકારી જાનવરો વસવા લાગ્યા એક વખત એક ભરવાડે છાનામાના પોતાના ઘેટાને બનાસ નદી ઉપર ઉગેલા સારા ઘાસમાં ચાર્યા, તેની તપાસ કરીને તેને મારી નાખ્યો, ને બીજા લોકોમાં ભય બેસાડવાને તેને ઉંચો લટકાવ્યો આવા સખત ઉપાયો લેઇને પ્રતાપે રાજસ્થાનનો આ મેવાડી ભાગ જીતનારાઓને નિરૂપયોગી કરી મુક્યો એ વખતે દિલ્લી ને યુરોપ વચ્ચે વેપાર શરૂ થયો હતો, તે વેપારનો માર્ગ મેવાડમાં થઇ સુરત ને બીજા બંદરો મારફત હતો, તે પ્રતાપે લુટ ચલાવ્યાથી બંધ પડ્યો.

પ્રતાપની સાથે લડાઇ ચલાવવાને અકબર પડે આવ્યો, ને અજમેરમાં પોતાની છાવણી કરી આ પ્રખ્યાત કિલ્લો, આગળ

જતા અકબરના બાવીશ સુબામાના એક સુબાની રાજધાની થઇ, તથા ત્યાં પાદશાહી લશ્કર રહેવા લાગ્યુ. શીરશાહની સામા બહાદુરીથી લડનાર મારવાડનો રાજા માલદેવ. અંબરના રાજા ભગવાનદાસનો દાખલો લઇ અકબરને શરણે આવ્યો પ્રતાપ ગાદીએ બેઠા પછી બીજે વરસે જોધપુર અને મેરતીઆ આગળ લડાઇમાં હાર્યા પછી માલદેવે પોતાના દીકરા ઉદેસિંગને અકબરની છાવણીમા તાબે થવાનુ કહેણ લઇ મોકલ્યો ઇ સ ૧૫૭૩ અજમેર જતા નાગોર મુકામે અકબરે ઉદેસિગની મુલાકાત લીધી તે વખતે અકબરે રાઠોડના રાવને રાજાનો ઇલકાબ આપ્યો આગળ જતાં જોધપુરના રાજા મહારાજાના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા, અને ત્યારથી મારવાડના રાજાને મોગલ પાદશાહને જમણે હાથે બેસવાનો હક્ક મળ્યો રજપુતોની ખાસિયત તરફ દઇ એણે જે મોટાઇ મેળવી ને કરતા તે વગરજ રાઠોડ રાજા એના દેશીઓમા વધારે આબરૂદાર હતો પહેલ વહેલી ઉદેસિગેજ પોતાની દીકરી અકબરના દીકરા સલીમ વેરે પરણાવી. ઉદેસિગે આબરૂ વેચી તેના બદલામા અકબરે તેને વીશ લાખ રૂપિઆની ઉપજના ચાર પ્રાંતો આપ્યા. મારવાડ ને અબરના રાજાઓનો દાખલો લઇ રાજસ્થાનના નાના રાજાઓ પણ દિલ્હીના તાબામા આવ્યા. આ રાજાઓને મોગલ ઇતિહાસ કર્તાઓ રાજ્યના થાંભલા અને શણગાર તરીકે લખેછે ને ખીલકુલ વાજબી છે.

પણ એ બધુ પ્રતાપને નુકશાનકારી હતુ. તેનાજ દેશીઓ ને તેનીજ જાતના તેની સામા થયા. તેઓ પ્રતાપના મહાન્ કામની નકલ કરવાને બદલે તેની અદેખાઇ કરવા લાગ્યા રાજસ્થાનના બુંદી સિવાયના બધા રાજાઓએ હિંદુ આચાર છોડી દીધે, તેથી પ્રતાપે તેમની સાથેનો વ્યવહાર બંધ કીધો, અને પોતાના બરદાર ફિરકી, પાટણ, ચાર ને મારવાડના જુના રાજકુળના પેટના

પટાવતો સાથે ચાલુ કર્યો પ્રતાપને અને તેના વંશજોને ધન્ય છે કે મોગલ રાજ્યની આખર આવી ત્યાંસુધી પણ તેમણે મોગલોને કન્યા દીધી નહિ, એટલુંજ નહી, પણ મારવાડને અંબરના રાજાઓ સાથે પણ વ્યવહાર રાખ્યો નહિ સદગુણના જુસ્સાની જીત લખતા કોને અભિમાન ન આવે? મારવાડ ને જેપુરના રાજા વખતસિંગ અને જેસિંગ લખી ગયાછે કે અમો રજપૂતોની ખાસિયત તજી દઈ મોટાઈ મેળવીછે. ને ખરી રજપૂતાઈને વળગી રહેવાથી મેવાડ પડતી હાલતના આવ્યું છે, તથા અમે પાદશાહની મહેરબાનીથી અમન અમાનના સહાયુજ છીએ તોપણ અમારે પવિત્ર થવાને માટે કન્યા વ્યવહારસો દાખલ થવાને શુદ્ધ થવા માટે રાણાજીના કાલાવાલા કરવા પડ્યા અને અમારી આ માગણી રાણાએ કરીને મુસલમાનોને કન્યા નહિ દેવાની સરત કબુલ કરી તે સાથે બીજી સરત એ કરી કે મેવાડની કન્યા જે રાજ્યમા દીધી હોય તેનો પુત્ર પાટવી હોય કે નહિ, તોપણ તેજ તે રાજ્યનો વારસ થાય આ સરત મોગલ રાજ્યની પડતીને લીધે તૂટી નહિ આગળ વેરીને મોટાઈ મેળવવા કરતા આગળ નહિ વેરવામા પ્રતાપની મોટાઈ રજપૂત વટ રાખવાથી કેવી સચવાઈ? મોટા કહેવાતા રજપુતોનેજ પ્રતાપના વંશજોના કાલાવાલા કરવા પડ્યા એ કેટલી મોટાઈ? જો પ્રતાપે રજપૂતોની ખાસિયત તજી દઈ બીજાઓનો દાખલો લઈ રજપૂતોની પવિત્રતા સાચવી નહોત તો હાલમા પવિત્ર રજપૂતો ક્યાથી હોત? પણ મહાન્ પ્રતાપના મહાન્ સદગુણોથીજ એ પવિત્રતા સદા સુધી સચવાઈ રહી

મુસલમાનોને કન્યા દીધાથી પ્રતાપ ને તેના પટાવતો આ પ્રખ્યાત રાજાઓને કેટલા ધિક્કારતા હતા, તે આ નીચેની વાત ઉપરથી માલમ પડેછે. અંબરની ગાદીએ એ વખતે રાજા માનસિંહ રાજ્ય કરતો હતો એ રાજા અંબરના રાજાઓમા ઘણો પ્રખ્યાત

થઇ ગયોછે એ રાજ્યની ચડતી પણ માનસિંગથીજ થઇછે પોતાના રાજ્યની મજબુતી કરવાનો ઉપાય હિંદુઓ સાથે લગ્ન સંબંધ કરીને કરવાની જે રીત બાબરે પાડી હતી તે ખરી છે એવું માનસિંગે સાબિત કરી આપ્યું એ માનસિંગની બેન હુમાયુ વેરે પરણાવી હતી, માટે રાજા માન અકબરનો મામો હતો માનસિંગ બુદ્ધિ અને બહાદુરી વડે તથા અકબર સાથે આ સગાઇ હોવાથી અકબરના સઘળા સરદારોમાં પ્રખ્યાત થઇ ગયોછે અકબરે જે જય મેળવ્યા હતા તેમના અર્ધાઅર્દ્ધ તો આ માનસિંગે મેળવ્યા હતા. માનસિંગ કછવા જાતનો રજપુત રાજા હતો કછવા ભાટોએ રાજા માનના બહુ વખાણ કર્યાછે "ગગનમાના પેગપામીસન પર્વત સુધી પશ્ચિમમાં તે આરાકાન સુધીનો પૂર્વમાં ચ્વળો મુલક એ રજપુત રાજાએ રજપુત લશ્કર વડે જીતીને તાબે કર્યો" એમ તેઓ લખી ગયાછે અને એ વાતમાં સચ્ચાઇ પણ છે

માનસિંગ સોલાપુરથી ગોલાપુરની જીત કરી દિલ્લી જતો હતો ત્યારે પ્રતાપસિંહે મુલાકાત માટે કોમલનેર જે રાણાની રાજ્યની હતી ત્યાં બોલાવ્યો પ્રતાપસિંહ તેની મુલાકાત માટે ઉદેસાગર સુધી આવ્યો એ સરોવરને કાંઠે જમવા માટે રસોઇ તૈયાર કરાવી જમવા માટે પાટલા માંડ્યા પછી પ્રતાપસિંહના કુંવર અમરસિંહને પીરસવાનું કામ સોંપી માનસિંગને તેડુ મોકલ્યું. માનસિંગ આવ્યો, પણ ત્યાં રાણાજી ન આવ્યાથી કારણ પુછતાં અમરસિંગે જણાવ્યું કે રાણાજીનું માથું દુખેછે તેથી આપ જમવા માટે બેસી જાઓ મેમાનગત માટે પણ તેથીજ રાણાજીએ મને મોકલ્યો છે. રાણાનું નહિ આવવાનું ખરૂં કારણ માનસિંહ સમજ્યો, તેથી તેણે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે 'રાણાજીને કહો કે તેમનું માથું દુખવાનું કારણ હું સમજ્યોછું, પણ જે ભુલ થઇ, તે સુધરે તેમ નથી હવે કાંઇ બીજું બાનું રહ્યું નહિ હતું એટલે અમ-

રસિંહે દિલગીરી બનાવી કહ્યુ કે "જે રજપુતે તુર્કને કન્યા દીધી, અને જે કદાચ તેની સાથે જમ્યા પણ હોય, તેની સાથે રાણાજી જમશે નહિ.' માનસિંગ આ અપમાન ખમે એવો નહોતો અને જ્યારે પ્રતાપસિંહેજ એને નોતરૂ દેઇ આ અપમાન આપ્યુ, ત્યારે તે વાજબી પણ નહિ હતું. તેથી માનસિંગ જમ્યા વગરજ અન્નદેવને અપમાન ન થાય, માટે થોડા દાણા પાઘડીમા મૂકી ઉઠ્યો અને બોલ્યો કે "અમે તમારી આબરૂ સાચવવા માટે અમારી બેનો ને દીકરીઓ તુર્કને આપી અમારી આબરૂ ગુમાવી છે પણ હવે આ દેશમાં તમે રાજ્ય કરી શકવાના નથી માટે જો તમારો એવો દઢ નિશ્ચયજ હોય તો દુખમા પણ તમે તેવાજ રહેજો" આ મુલાકાતનો એ રીતે ઓચિંતો છેડો આવ્યાથી રાણાજી ત્યા આવ્યા એટલે માનસિંગે ઘોડેસ્વાર થઇ પ્રતાપસિંહ તરફ ફરીને કહ્યુ કે "જો હુ તમારો અહંકાર નીચો નમાવુ નહિ તો મારૂં નામ માનસિંગ નહિ." ત્યારે પ્રતાપે કહ્યુ કે ભલે તમે જ્યારે આવશો, ત્યારે હું પણ તમને ખુશીથી ભેટવાને તૈયાર છુ" તેવામા એક જણે લગાર મશ્કરીમા કહ્યું કે "એ જ્યારે આવશે ત્યારે એના ભાણેજ અકબરને લાવ્યા વગર નહિ રહે" માનસિંગ ગયા પછી જ્યા ભાણા નાખ્યા હતા તે જગ્યા અપવિત્ર થએલી ગણી ત્યા ગંગાજળ લાવી છાંટ્યુ તથા ત્યા રાણાના જે સરદારો આવ્યા હતા તે સરદારોએ માનસિંગના આવવાથી જાણે અભડાયા હોય તેમ નાહિને કપડા બદલ્યા આ દરેક વાતની અકબરને ખબર થઇ તેથી આ અપમાન પોતાને મળેલુ ગણી, અને જે વહેમ તે નાશ પામેલો ધારતો હતો તે ફરીને તાજો થએલો જોઇ અકબરને રીસ ચડી તેણે ચાહ્યું કે પ્રતાપની તોછડાઇ અટકાવીશુ નહિ તો બધા રજપૂતો મારો પક્ષ છોડી જતા રહેશે તેથી જે લડાઇઓએ પ્રતાપનુ નામ અમર કર્યું છે. તે લડાઇઓમાની પહેલી લડાઇ જલદીથી શરૂ થઇ એ

પહેલી લડાઇ હલદીઘાટ આગળ થઇ. મેવાડમાં જ્યાંસુધી સીસોદીઆનું રાજ્ય હશે અથવા એ લડાઇની વાત કહેવાને મેવાડનો એક પણ ભાટ જીવતો હશે, ત્યાંસુધી હલદીઘાટ ભૂલાવાનો નથી.

પોતાના પાટવી કુંવર સલીમની સરદારી નીચે અકબરે સૈન્ય મોકલ્યું, અને સલીમના સલાહકાર તરીકે રાજા માનને તથા પ્રતાપના ભાઇ સગરજીના દીકરા મોહોબતખાનને મોકલ્યા. સલીમના સામા થવાને પ્રતાપનો મુખ્ય આધાર પોતાના બાવીસ હજાર રજપૂતો અને મેવાડના પહાડો ઉપર હતો. અરવલીને પશ્ચિમ છેડે થઇને આવતા મોગલાઇ લશ્કરને કોઇ અંતરાય નડ્યો નહિ. તેઓ જ્યારે આ અજાણ્યા દેશના ભયંકર રસ્તાના નાકા આગળ આવ્યા, ત્યારે ત્યાં સઘળા એકઠા થયા.

પ્રતાપસિંહ જે જગાએ ભરાઇ બેઠો હતો, તે જગાની આસપાસ, ને તેમાં વિશેષ નવી રાજધાનીની પશ્ચિમ બાજૂએ પહાડો હતા. એ જગા ઉત્તરમાં કામલમેરથી દક્ષિણમાં રીકમનાથ સુધી ૮૦ મૈલ લાંબી અને પશ્ચિમમાં મીરપુરથી પૂર્વમાં સાતુલા સુધી શુમારે ૮૦ મૈલ પહોળી હતી. આ સઘળી જગા પહાડો ને જંગલો તથા ખીણો ને નાળાથી ભરેલી હતી. સઘળી દિશા તરફથી રાજધાની ઉપર આવવાના રસ્તા એટલા સાંકડા હતા કે તે રસ્તાને કાટકી ભાગ્યે ઠીકે સો ચાલે. રસ્તાની દરેક બાજૂએ ઊંચા ખાડી ખરાબ ખડકો હતા, અને તે રસ્તા બે ગાડી સામસામી મુશ્કેલીથી જાય, એટલા પહોળા હતા. ને રસ્તાઓમાં કોઇ કોઇ ઠેકાણે કુદરતી બનાવની એવી જગાઓ હતી કે જ્યાં આગળ હજારો માણસનું લશ્કર રહી શકે. હલદીઘાટનું મેદાન પણ એવું હતું. આસપાસ પર્વતો ને ખીણો, ને વચમાં નાના ટેકરા આવ્યાથી જાણે ખીણ ... હોય તેવું હતું તેથી એ જગા મુશ્કેલ હતી.

આ જગ્યાએ પ્રતાપ પોતાના બાવીશ હજાર રજપૂતો ને ભીલોનું લશ્કર લઇ આવ્યો. સઘળું લશ્કર જમાવ થયું એટલે તેમને ભેગા કરીને પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે "મારા શૂરા ભાઇઓ, આજે આપણે આપણી આબરૂ સાચવવા, આપણા દેશનું રક્ષણ કરવા, અને દિલ્લીનો પાદશાહ જેપુર ને જોધપુરવાળાને મુસલમાન કર્યા તે પ્રમાણે આપણને મુસલમાન કરવા ધારે છે તેથી બચવાને એકઠા થયા છીએ અકબરવાળા નાકકટ્ટાએ નાત વધારી તેમ પોતાના જેવા આપણને કરવાને એના મામાને લઇને લડવા આવ્યો છે પણ આજે આપણે તેને બતાવી આપીશું કે કછવા જેવા કઇ સીસોદીઆ બાયલા નથી કે તેઓ તેઓ ડરીને મુસલમાન થશે. શૂરા સીસોદીઆ પ્રાણ તજશે પણ પોતાની રજપૂતવટ કદી તજવાના નથી સીસોદીઆ ગમે તો રાજ્ય ખોશે, પ્રાણ આપશે, ને પાયમાલ થશે પણ તેઓ પોતાની વહાલી આબરૂ ખોશે નહિ આ લોકના ચાર ઘડીના આદરણા માટે તેઓ સ્વર્ગનું અનંતકાળ લગીનું સુખ વેચશે નહિ. સીસોદીઆ મેવાડની તસુએ તસુ જમીનને માટે છેવટ સુધી લડશે, ને તેમના પરાક્રમનો તેમને સ્વાદ ચખાડશે, પણ તેઓ તાબે થઇ મુસલમાન થવાના નથી. છેવટે સીસોદીઆ તમારી સંખ્યાના બળથી હિંમત હારી પાછા હઠવાના નથી તેઓ છેવટ સુધી તમને નિરાંત વળવા દેવાના નથી મારા શૂરા ભાઇઓ, આપણે એ વટલેલ કછવાઓને, ને રાઠોડોને બતાવવું કે તમારા જેવા સ્વદેશશત્રને સીસોદીઆઓએ કોઇ દિવસ લેખામાં ગણ્યા નથી ને ગણવાના પણ નથી મુસલમાનોની સંખ્યા ઘણી છે તોપણ શું થઇ ગયું ? એવાં ઘેટાના ટોળાથી શું સિંહ નાહિમ્મત થશે? શું સિંહો બકરાના ટોળાથી હઠી જશે? એવા બકરાંને મારવામાં કે ભગાડવામાં સિંહ બચ્ચાંને કેટલી વાર લાગવાની છે? પેલો અલાદીઓ ખુની ઘણાએ બકરા લઈ આવ્યો હતો. વળી માળવા ને ગુજરાતવાળા

કર્યાં ઓછા ચેટા લઈ આવ્યા હતા ' વહાલાઓ, આપણા બાપદાદાઓએ એવા ધર્મશત્ર ચેટાઓનો કેટલીએવાર ભગાડીને નાશ કર્યો હતો, તે તમને કયા માલુમ નથી માટે માગ. શગ ગિહો ચાલો, તૈયાર થાઓ મુસલમાનો તૈયાર થઈ આવે છે, તેમને ભગડવાને, નસાડવાને અને નાશ કરી જડ મળ કહાડવાને તૈયાર થાઓ, ચાલો અને આપણી તલવારનો સ્વાદ તેમને ચખાડો પણ જો તમારામાંનો કોઇ મુસલમાન અને મુસલમાન થઇ ગએલા રજપૂતોના સંખ્યાબળથી ડરતો હોય, જેને પોતાના દેશની આબરૂ કરતા પ્રાણ વધારે વહાલો હોય તે હમણા સુખેથી જાય ને ઘર ભેગો થઇ જાય. જાઓ મારી રજા છે એવા અધકચરાથી આપણને કાંઇ મદદ મળવાની નથી પણ ઉલટા તે આપણને આચવવા ભારે થઇ પડશે માટે ભાઇઓ, એવા અધકચરા હો તે પહેલેથી સુખે ઘેર જાઓ. હું તમને રજા આપુ છુ " પણ કો રજપૂત કો ભીલ કો જુવાન કો વૃદ્ધ, સૌ ઉભા રહ્યા સઘળા પોતાના દેશનું, ધર્મનું ને આબરૂનુ રક્ષણ કરવાને સ્થિર થઇ ઉભા તેઓ સ્વદેશાભિમાનના જુસ્સામાં મોટા આવેશથી સૌ સાથે બોલી ઉઠયા કે ' મહારાજા, અમે પણ આપની પ્રજા ને બચ્ચા છીએ. અમારામા જો આપના જેવાજ સદગુણો ન હોય તો અમને ધિક્કાર છે અમે તો આપનીજ સાથે મરીશુ, કો મારીશું. અમે અમારા ધર્મનું, દેશનુ, ને રજપૂતવટનું રક્ષણ કરીશું ને તેમ કરતા મરીશુ તો મોક્ષ પામીશુ. પણ અમારી જાત લજવીશુ નહિ મહારાજા, આ દેહમા પ્રાણ હશે, ત્યા સુધી અમે તમારીજ સાથે રહી સુખ દુખના ભાગીઆ થઇશુ, આબરૂ ગુમાવીને જીવવાનુ કોઇ મેવાડી પસંદ કરવાનો નથી તે તો કાગડા ને શકોરાને સોપ્યુ માટે મહારાજા અમને હુકમ આપો એમ બોલી તેમણે સઘળાઓએ ' એકલિંગજીની જે, મેવાડપતિની જે, હિંદુ ધર્મની જે." એ પ્રમાણે ત્રણવાર જય પોકરાવી જયજય-

એ સકતાને અને પ્રતાપને અણુબનાવ હોવાથી તે અકબરને જઇ મળ્યો હતો, અને તે સલીમની સાથે લશ્કરમાં આવ્યો હતો. તેણે પ્રતાપને સોબતી વગર એકલો નાસી જતો જોયો ત્યારે તેના મનમાંથી સઘળી દુશ્મનાવટ જતી રહી અને તેના અંતઃકરણમાં પોતાના ભાઈપરનો પ્રેમ ઉભરાઇ આવ્યો તથા તે સાથે મેવાડીઓની હારથી તેના મનમા દિલગીરી થઇ તેથી તે પ્રતાપની પાછળ પડયો પણ તે માત્ર પેલા બે પઠાણોને મારવા માટેજ તેણે પોતાના ભાલા વડે બને પઠાણોને માર્યા અને પછીથી પ્રતાપને બુમ પાડીને બોલાવ્યો આ વખતે તેમની જીંદગીમા પહેલીજ વાર બને ભાઇઓ હેતથી ભેટયા અહીં આગળ ચેતક ઉપરથી તંગ છોડી નાખ્યો કે તે જમીન ઉપર પડયો ને મરણ પામ્યો. તેથી સકતાએ પોતાનો "અંકારો" નામનો ઘોડો પ્રતાપને આપ્યો, તે ઉપર પ્રતાપ સવાર થયો ચેતક મરી ગયો ત્યાં આગળ કરેલો ચોતરો આજે પણ ઓરોલ પાસે છે. આ સઘળો દેખાવ ઉદેપુરના અર્ધાઅર્ધ ઘરોમાં ચીતરેલો આજપણ જોવામા આવે છે સકતાની સ્વદેશપ્રીતિ પણ વખાણવા યોગ્ય કહેવાય સ્વદેશપ્રીતિ માટે વેરભાવ છોડી દેવો એ ગુણ પ્રશંસનીય છે એ ગુણની ખામીથીજ પૃથુરાજ સાનો શાહબુદીન જીતી શકયો તે વખતે જો સઘળા રજપુતો સ્વદેશ રક્ષણ માટે વેરભાવ ભૂલી ગયા હત, તો હિંદુસ્તાનમા મુસલમાની રાજ્ય થાતજ નહિ પણ હાય! વેરભાવ ને કુસંપેજ હિંદનુ સત્યાનાશ વળ્યુ છે

પ્રતાપ ને સકતા વચ્ચેની મુલાકાત ટુકી હતી હસમુખા સકતો સલીમના લશ્કર તરફ પાછા જતી વખતે પ્રતાપની મશ્કરી કર્યા વગર ન રહ્યો તેણે કહ્યું કે "કેમ ભાઇ? માણસ જીવ લઇને નાસતો હોય, ત્યારે તેને કેવુ લાગતુ હશે!" તેણે પ્રતાપને કહ્યુ કે "ભાઇ લાગ આવશે, કે હુ તને પાછો આવી મળ્યા વગર નહિ રહુ" એમ કહી

ને સલીમ પાસે પાછો આવ્યો. સકતાને સલીમે હકીકત પૂછી ત્યારે તેણે કહ્યું કે "પ્રતાપે બને પઠાણોને મારી નાંખ્યા, એટલુજ નહિ પરંતુ મારા ઘોડાને પણ મારી નાખ્યો તેથી હું પેલા પઠાણના ખોરાસાની ઘોડા ઉપર પાછો આવ્યો છુ," પણ આ વાત સલીમના માનવામા આવી નહિ, તેથી સલીમે સકતાને કહ્યુ કે "જો તું સાચેસાચુ કહી દેશે તો તારો જે ગુનો હશે તે માફ કરીશ." ત્યારે સકતાએ કહ્યુ કે "મેવાડના રાજ્યનુ જોખમ મારા ભાઇ ઉપર છે. તેને જ્યારે જોખમમા આવેલો દીઠો ત્યારે મારાથી તેનો બચાવ કર્યા વગર રહેવાયું નહિ" આ સાભળી સલીમે પોતાનો બોલ પાળ્યો, પણ તેને પોતાને ત્યાથી રજા આપી તેથી તે પોતાના ભાઇ પાસે જવાને નીકળ્યો. પણ પોતાના ભાઇને મળતા કોઇ યોગ્ય નજરાણો કરવા, એ વિચારથી એણે ભિનસોર ઉપર છાપો મારી જીતી લીધું. અને ઉદેપુર આગળ પ્રતાપને આવી મળ્યો પ્રતાપે તેને ભિનસોરની જાગીર આપી એ સકતાના વંશજો સકતાવત કહેવાયછે એ સકતાવતોની રાજધાની ઘણી મુદ્દત સુધી ભિનસોરમાં રહી જે બે મોગલ સરદારોને સકતાએ માર્યા હતા તે બે ખોરાસાની ને મુલતાની હતા; માટે સકતાની ને તે જગાની યાદગીરી સારૂ એ જગાને ત્યારથી તે આજસુધી "ખોરાસાની મુલતાની બુરૂ" કહેછે.

સંવત ૧૬૩૨ના શ્રાવણ શુદ ૭ નો દિવસ મેવાડના ઇતિહાસમા યાદ રહેવા જોગ થયો. તે દિવસે મેવાડીઓના ખરા લોહીથી હલદીઘાટ છંટાઇ ગયો. રાણાના નજીકના સગાઓમાના પાચસેં જોદ્ધાઓ તે દિવસે મરાયા ગ્વાલિયરના પદભ્રષ્ટ રાજા રામસિંગે અને તેના કુંવર ખંડેરાવે તેના ૩૫૦ તુવાર યોદ્ધાઓ સાથે રણસંગ્રામમા પડીને રાણાની મેમાનદારીનો બદલો વાળ્યો. બાબરે તેમને ગ્વાલિયરમાથી કહાડી મૂક્યા પછી તેઓએ મેવાડમાં રાણાનો

આશરો લીધો હતો. તેમના ગુજરાનને માટે દરરોજ આઠસે રૂપિઆ આપવા માટે રાણાજીએ હુકમ કર્યો હતો ગાયભક્ત ઝાલા રાજા માનસિંગ પોતાના દોઢસો જોદ્ધાઓ સાથે મરાયો અને મેવાડના દરેક ઘરમા શંગ ચલાવનારના મોતથી શોક નિવાસ કર્યો

એ રીતે જીત પામી ફૂલાનો સલીમ ડુંગરી મૂલક છોડી અજમેર ગયો વર્ષાઋતુ બેઠાથી લડાઇનું કામ અટકી પડ્યુ, તેથી થોડા મહિના પ્રતાપને વિસામો મળ્યો વર્ષાઋતુ ખુલ્યા પછી પાછા દુશ્મનો લડવાને આવ્યા તેમની સાથે પ્રતાપે સવત ૧૬૩૩ના મહા શુદ આતમને દિવસે લડાઇ શરૂ કરી. પણ તેમાંએ પ્રતાપ હાર્યો; તેથી કોમલમેરમા જઇ ભરાયો. ત્યા તેને શાબાજખાન કાકાએ ઘેરી લીધો કોમલમેરનો એણે બહાદુરીથી લાબી મુદ્દત સુધી બચાવ કર્યો, પણ છેવટે જે કૂવાના પાણી ઉપર તેમનો આધાર હતો તે કૂવાનુ પાણી ઝવડા પડી બગડ્યુ, આબુનો દેવરા ગગ્ગ, જે આ વખતે અકબરના પક્ષમા હતો. તેણે દગાથી આ પાણી બગાડ્યું એમ કહેવાયછે પ્રતાપ કોમલમેરથી કેઓન્ડના કિલ્લામા ભરાયો, ને સોનીગડા જાતનો સરદાર ભાણ આ કોમલમેરનો બચાવ કરવા રહ્યો. તેણે છેવટની ઘડી લગી બચાવ કર્યો. પણ આખરે તે મરાયો આ જગાએ મેવાડનો રાજબારોટ પોતે કવિતા ગાઇને અને પોતાનો દાખલો આપી લશ્કરને ઉશ્કેરતો હતો તે મરાયો નિર્દય પાદશાહની સામે છેવટ સુધી લડવાનાજુસ્સાની ને પ્રતાપના પરાક્રમોની સ્તુતી વિષેની એની કવિતા હજુ પણ દરેક જણ મેવાડમા ગાયછે. રાજબારોટ મરાયાથી તેની સાથે કાવ્ય શકિત નાશ પામી નહિ કેમકે રાજાઓ ને સરદારો, ભાટ ને ચારણ, નાના ને મોટા બહાદુર રજપૂતોને શૂર ચડે એવા જુસ્સાવાળી કવિતા સ્વદેશભિમાની પ્રતાપના ગુણ ગાવાને નવી બનાવી ગાવા લાગ્યા, અને પ્રજાના આ જુસ્સાથી પ્રતાપ અને તેના માણસો યુદ્ધ કરવામા ઝપલાવા લાગ્યા

કોમલમેર લીધા પછી માનસિંગે ધરમતિ ને ગગુંદાના કિલ્લાને ઘેરી લીધા મોહોબતખાએ ઉદેપુર જીતી લીધુ, અને પ્રતાપના સગામાના એક જણે [1] ઓગણાપાનોરાના રહેવાસીઓ પ્રતાપને સામાન પુરો પાડતા હતા તે અટકાવ્યો, તથા ફરીદખાન ચપન [2] ઉપર હુમલો કરીને દક્ષિણ દિશા તરફથી ચ્હોન્ડ જઇ પહોચ્યો આં પ્રમાણે ચારે બાજૂએ પ્રતાપ ઘેરાઇ ગયો સંતાઇ રહેવાની છાનામા છાની જગાએથી પણ એક ખીણથી બીજી ખીણ ભણી એમ નસાડવા માડયો એટલે પ્રતાપને જીતવાની કાંઇ આશા રહી નહિ એટલું છતા પણ જ્યારે એના દુશ્મનો એને ધડકતી છાતીએ કોઇ છુપાઇ રહેવાની જગોએ ભરાઈ રહેલો ધારતા હતા, ત્યારે તે પોતાની છુપી સંજ્ઞાઓ વડે પોતાના માણસો એકઠાં કરીને અણચિંત્યો દુશ્મનો અસાવધ હોય ત્યારે ધસારો કરતો. ફરીદ ધારતો હતો કે પ્રતાપ હવે મારા હાથમા કેદ પકડાઇ જવાનો, પણ એવામા પ્રતાપ એક વાર યુક્તિથી એને એક ખીણમા આતરી લીધો તે વખતે તેની પાસે માત્ર એકજ માણસ રહ્યુ હતું પણ ઉદાર પ્રતાપે તેને નહિ મારતા તેના હથીઆર મૂકાવી જવા દીધો વાહવા ! ! પડતીમા પણ મોટું મન રાખનાર પ્રતાપ તારા કેટલા વખાણ કરવા ! ! ! મોગલો આવી જાતની લડાઇમા માહિતગાર નહિ હોવાથી કોઇ કોઈ વારજ દુશ્મનો દ્રષ્ટીએ ચડે એવા દુશ્મન સાથે લડવાને કંટાળી ગયા. આગળ જતાં મરાઠાઓએ પણ એમને એજ રીતે થકવ્યા હતા એવામા વર્ષાઋતુ બેઠી, નદીનાળાં ભરાઇ ગયા, ભરાઈ રહેલાં પહાડી ઝરણોને લીધે હવા ઝેરી થઇ ગઈ, તેથી તેઓ પાછા પોતાની છાવણીમા ગયા એ રીતે વર્ષાઋતુ પ્રતાપને થોડો થોડો વિસામો આપતી.

---

૧ મેવાડની વંશાવળીમા અમીદાસ લખ્યો છે

૨ મેવાડના નૈરૃત્ય ખુણાના પહાડી મુલકને ચપન કહેછે. એમા આશરે ૩૫૦ ગામડા હતા ને તેમા મુખ્યત્વે ભીલ લોકો રહેતા હતા ચ્હોન્ડમા પણ એ ચપનના પહાડી મુલકમાં મધ્ય ભાગે હતુ

આ પ્રમાણે વર્ષ પર વર્ષ જવા લાગ્યા, પણ દર વરસે પ્રતાપના સાધનો ઘટતા ગયાં અને આપદાઓ વધતી ગઈ સૌથી વધારે ચિંતા એને એના કુંટુંબની હતી, કે તે રખેને દુશ્મનોના હાથમા સપડાઇ જાય, અને ઘણીવાર તેઓ અણીપર ઘીક વખતે બચી જતા એકવાર તેઓને પકડાઇ જતા કાવાના વિશ્વાસુ ભીલોએ બચાવ્યાં. તેમણે નાની નાની ડાળીઓની ગુંથેલી ટોપલીઓમા ઘાલીને તેમને જાવડાની કલાઇની ખીણોમા સતાડ્યા અને ત્યા તેમને તેઓએ ખાવાપીવાનું આણી આપ્યુ, ને સાચવ્યા જાવડા ને, કેઓન્ડમાં વાઘ વરૂથી બચાવ કરવા સારૂ રાણાના કુંવરોને ટોપલીઓમા સુવાડી ઝાડની ડાળીઓએ લટકાવતા ને હિંચોળતા, કેમકે રાજકુવરોને માટે તે વખતે એજ પારણાં હતાં એ ડાળી ને પારણાં આજલગી સાચવી રાખ્યા[૧] છે એવાં એવાં અસહ્ય દુખોના દરિયા વચ્ચે પણ પ્રતાપની ધીરજ તેવી ને તેવીજ હતી અકબરે પ્રતાપના સમાચાર લાવવાને મોકલેલા જાસૂસે અકબરને ખબર આપી કે પ્રતાપને અને તેના સરદારોને થોડુ ને જંગલમા ફળફળાદિનુ ખાવાનું મળેછે, તોપણ રાજશાહી રીતે, અને સલાહ શાંતિના દહાડાની માફક સંતોષથી જમેછે. પ્રતાપના નહિ નમે એવા મહાન્ મનની વાત સાંભળી અકબર પણ ગદ્દગદિત થયો અને રાજસ્થાનના સઘળા રાજાઓને પ્રતાપના ગુણ શીખવાને ફરમાવ્યું એટલુંજ નહિ પણ અકબરના લશ્કરમા જે જે માણસો આવ્યા હતા તેઓ પણ પ્રતાપની વાત સાંભળી શાબાશીના પોકાર મારવા લાગ્યા વળી દિલ્લીના સૂબાઓમાના પહેલાસૂબા ખાનખાનને પ્રતાપના પરાક્રમ અને આગ્રહના વખાણની કવિતા મેવાડી ભાષામાં કરેલી તે મેવાડની વંશાવળીમાં સાચવી રાખીછે. તેમા ખાનખાનાન લખેછે કે—"આ દુનિયામાં સઘળું નાશવંત છે, જમીન ને દોલત

---

૧ ટોડ રાજસ્થાન

સઘળું જતું રહેશે, પણ મહાન્ પુરૂષના સદ્ગુણો હમેશ લગી રહેશે. પડ્ડા (પ્રતાપ) એ જમીન ને દોલત સઘળુ તજી દીધું, પણ કોઇને કોઇ વાર માથુ નીચુ નમાવ્યું નહિ હિંદુસ્તાનના સઘળા રાજાઓમાં માત્ર એણે એકલાએજ રજપૂતોની લાજ રાખીછે ' ધન્ય છે પ્રતાપ તને, કે તારા સદ્ગુણોને ! નાગ દુસ્મને તારીજ ભાષામા કાવ્ય કરી તને આપ્યુ ને તારી કીર્તિ અમર કરી

પણ કેટલીકવાર એવો વખત આવેછે કે જીદગીથી પણ વધારે વહાલાની જરૂરીઆત હોઇને માણસ વધારે ક્રનુની થઇ જાય છે પ્રતાપની રાણી ભડકોમા કે ગુફાઓમા સતાડ્યા છતાં સલામત નહિ હતી એનાં નાના બાળક જે સઘળા રાજશોખને યોગ્ય હતા તે ખોરાક વગર રળવળતા હતા. કેમકે મરણીઆ મોગલો એટલી ઢૃઢતાથી એમની પાછળ પડ્યા કે પાંચવાર તૈયાર થએલી રસોઇ, વખત નહિ મળવાથી ખાધા વિના તેમને નાશી જવું પડ્યું એક વખત એની રાણી અને એના કુવરની સ્ત્રીએ મોલ (એક જાતનું મેવાડમાં ઘાસ થાયછે) ને દળીને તેના રોટલા કર્યા અને દરેકને એકેક અર્ધો હમણાં ખાવાને અને અર્ધો બીજીવાર ખાવાને માટે આપ્યો. વખતે પ્રતાપ પોતાના કમનશીબ ઉપર એક ખુણે બેઠો બેઠો વિચાર કરતો હતો, એટલામા એની દીકરીએ ચીસ પાડી, તે સાંભળી એ ઉભો થયો એ દીકરીએ પોતાનો અર્ધો રોટલો રાખી મકયો હતો, ને એક રાની બિલાડી લેઇ ગઇ તેથી ભૂખની મારી બુમે બુમે પાડવા લાગી. અત્યાર સુધી પ્રતાપને હૈયુ દ્દૃઢ હતું, એનાં છોકરાને અને સગા વહાલાને રણસગ્રામમાં મરતા જોયાં હતા, તોપણ તે બાબત એને કાંઇ લાગ્યુ નહિ હતું. કેમકે રજપૂત તેજ માટે જન્મે છે, પણ ખોરાકને સારૂ એના છોકરાને રડતાં જોઇ એનું હૈયું ભરાઇ આવ્યું. એણે આવી સ્થિતિમાં આવી રીતે માત્ર નમનુ રાજ નામ ધારણ કરવું ધિક્કારી કહાડ્યું અને પોતાનાં દુઃખ ઓછા કરવા માટે અકબરને તાબે થવું એ ઠીક, એવો વિચાર કરવા લાગ્યો.

પણ આ વિયાગની વાત અકબરના છુપાં જાસુસોથી અકબરને માલમ પડી એક દિવસે એ છુપા જાસૂસે સલીમને જઇને જાહેર કર્યું કે પ્રતાપસિંહ એટલો દુખી હાલતમા આવી ગયો છે કે એણે આપને તાબે થવાનો વિચાર કર્યોછે આ ખબર સાભળીને સલીમ અત્યત ખુશી થયો તેણે એ વાત અકબરને લખી મોકલી એ કાગળ વાચતા અકબર પણ ખુશી થયો તેણે આખા શહેરમા ખુશાલીમાં દિવસ ગુજારવાનો હુકમ કર્યો આ વાતની ખબર પડતાંજ વિકાનેરનો પૃથુરાજ તેની પાસે આવ્યો, ત્યારે અકબરે તેને પણ સલીમનો કાગળ વંચાવ્યો મારવાડના રાજ્યમાથી વિકાનેરનુ રાજ્ય થોડી મુદ્દત થયા જુદુ પડયુ હતુ ત્યાના રાજાનો ભાઇ આ પૃથુરાજ હતો વિકાનેરનુ રાજ્ય સપાટ પ્રદેશમા આવ્યાથી તેઓ મારવાડના રાજા માલદેવની માફક દિલ્લીના પાદશાહની સામા થઇ શકયા નહોતા, ને તેથી તેમને પણ બીજા રાજાઓની માફક અકબરને તાબે થવાની ફરજ પડી હતી. પૃથુરાજ ઘણો બહાદુર ને સ્વદેશાભિમાની સરદાર હતો તેમ તે પડે કવિ હતો. પોતાના દેશનુ કામ હોય તો પોતાની કવિતાવડે તથા પોતાની તરવારવડે કામ લાગે તેવો એ હતો એટલુજ નહિ પણ રાજસ્થાનના કવીઓની સભામા આ રાઠોડ રાજકવિને પ્રમુખ તરીકે ઠરાવ્યો હતો. એ પૃથુરાજ પ્રતાપના નામને પણ પૂજતો હતો. તેને અકબરે આ સમાચાર કહ્યાથી તેનૂ અતકરણ બહુ દાઝયું તેણે જુસ્સામા અકબરને ખુલ્લે ખુલ્લું કહી દીધુ કે પ્રતાપની કીર્ત્તિની અદેખાઇ કરનારા કોઇ દુસ્મને આ દગો કરેલોછે હુ એને સારી પેઠે ઓળખુ છુ તમારી આખી પાદશાહતને માટે પણ એ તમારે તાબે થાય એવો નથી. માટે જો આપ રજા આપો, તો હું મારા માણસ સાથે લખી મોકલી પ્રતાપને પુછાવું. અકબરે તેમ કરવાની તેને પરવાનગી આપી. એમને એ કાગળ લખવાની દેખીતી મતલબ ખરી વાત શી છે તે

જાણવાની હતી, પણ તેના અંત કરણની મતલબ તો અકબરે કહેલી વાત સાચી હોય તો તેને તાબે થતો અટકાવવાની હતી એ મતલબથા અકબરની પરવાનગી લઇ તેણે કવિતાની અંદર એક કાગળ લખી પોતાના ખાસ માણસ સાથે પ્રતાપ ઉપર મોકલ્યો એ કવિતા સદાકાળ વખણાશે એ કવિતાનો તરજુમો આ નીચે આપ્યોછે. પણ મારે કહેવુ જોઇએ કે તે કવિતામા જે જુસ્સો છે, તે જુસ્સો નીચેની કવિતામા લાવી શકાયો નથી. મહારાણાની એ અસલ કવિતા મેળવીને મુકવાની હતી, પણ ઘણો પ્રયત્ન કરતા પણ એ કવિતા નહી મળી શકવાથી ટાડ સાહેબે એ કવિતાનો અંગ્રેજીમાં તરજુમો કરેલોછે, તે અંગ્રેજી ઉપરથી તરજુમો કરી નીચેની કવિતા બનાવીને મુકવાની જરૂર પડીછે

લાવણી.

ધન્ય ધન્ય પરતાપ તુજને, ધન્ય ધન્ય માતા તારી,
ક્ષત્રીવટ તે ખરી સાચવી જતી આબરૂ ઉગારી;
બાહ્ય પરાક્રમ રોઇ રહ્યા સો, ક્ષત્રી ક્ષત્રીવટ ખોતે,
ક્ષત્રાણીની લાજ લટાતી, જુએ બાયલા બનિ પોતે ૧

બજાર બન્યુ રજપુતો કેરૂ, દલાલિ દિલ્લીપત કરતો,
સસ્તુ સસ્તુ સહુ ખરીદ્યુ, ગુણ ક્ષત્રિ કેરૂ હરતો;
સગ કુલજ શુર પ્રતાપ વિના, સહુ ક્ષત્રિ સસ્તા લીધા,
પ્રતાપની ખરિદી કરતાં તો, સહુ મુસલ્લા બહુ બીધા ૨

ચાર દિવસનુ ચાનણુ આ, ટળી અંધારૂ ઘબ વળશે,
એ અજવાળે ખગ ક્ષત્રિ તે, સુકીર્ત્તિ સહુ સ્થળમાં રળશે;
પરાક્રમો કરિ કીર્ત્તિ રળે તે, કીર્ત્તિ અમર તેને કરશે,
નામ ખોડુ ને નકોર નીકળે, તે નકિ નર્ક વિશે ફરશે. ૩

રજપૂતોને વાલી આબરૂ, એથિ આબરૂ બિન થયા.
અરે હાય ! ને બજારમા શુ, ચિતોડગઢ વેચવા ગયા;
નહી નહી એ કદી બને નહિ, ચિતોડ વેચાયે કદીએ,
જીભ કાપવી પડે મુખથી, જો કદિ એહ વગાન વદીએ ૪

સિસોદીઆ સૌ કપાવિ નાખ્યા, ધન દોલત-ખરચી સઘળી,
દેશ બાગ ઉજડ કરી નાખી, પ્રતાપ પણ તે કીર્ત્તિ રળી,
ક્ષત્રીવટ તે ખરૂ સાચવ્યુ, સઘળાએ વેચી દીધું,
ખરો નામ મહિમા તે રાખ્યો, અમર નામ તેનો કીધુ ૫

અકબર દલાલ પાસે સરવે, લાજ ક્ષત્રિ કેરી લજવી;
અહો સગ તારા પૌત્રે તો, સુકીર્ત્તિ સૌ સ્થળમા ગજવી
ખરો મર્દ તુ પ્રતાપ નીવડ્યો, ખગ ખપર ખાડે ખપવ્યા.
ખરા સિસોદી સામત સઘળા ખરા મુસલ્માને થકવ્યા, ૬

સહુ ક્ષત્રિનો દલાલ અકબર, નથી અમરે આ દુનિઆમા,
પાપ કુભ ભરપૂર થશે ત્યા, કાળ ઝડપશે જોતામા,
ક્ષત્રી વિનાના ઉજડ ક્ષેત્રમા, ક્ષત્રી બિજ બોવા માટે,
સહુ ખોળશે ખરૂ ક્ષત્રિ બિજ, પસ્તાતા વાટે ઘાટે ૭

કોઇ સ્થળે જડશે પણ ક્યાથી, પ્રતાપસિગ તાગ પાખી,
વિલે મુખે તારી ગમ વળશે, લાજ ક્ષત્રિની તેં રાખી;
તે માટે નાના મોટા સૌ આશા તુજ ઉપર રાખે,
ખરૂ ક્ષત્રિ બિજ તુ સાચવશે, એમ મુખથી સૌ ભાખે, ૮

તુ થકિ ક્ષત્રી શુદ્ધ નીપજશે, પ્રકાશશે ફરિ રાજસ્થળે,
આર્યજનોની આશા પ્રતાપ, તુજ વિન બીજે ક્યાથિ ફળે;
અરે તજએ કેમ તેમને, જે ક્ષત્રી આવે શરણે,
પ્રતાપ આશા ભંગ કરે કદિ, નહિ નહિ કેમ બને મરણે. ૯

ગંહાડની આ પ્રમાણે કવિતમા ઉશ્કેરણી વાચ્યાથી પ્રતાપને જે જુસ્સો ઉપજ્યો તે દશ હજાર માણસની બરાબર હતો તેથી તેનું પરી ભાગતું મન ઉશ્કેરાયું અને તે લડાઇ કરવાને તૈયાર થયા કેમકે એ કવિતામા કહ્યુ કે સઘળી રજપૂત જાતના લોકોની આશા માત્ર તારા ઉપર છે, રજપૂતોની પવિત્રતા માત્ર તેજ સાચવીછે, ને એ રજપૂતો જ્યારે મુસલમાનોથી છૂટશે ત્યારે તેઓ પવિત્ર થવાને તારીજ પાસે આવશે. આજસુધી આટલી મેહનતે સાચવેલી એ શુદ્ધ રજપતી જ્યારે તું ખોશે, ત્યારે પછી રજપૂતો શુદ્ધ શાથી થવાના ? પતિત-રજપુતોની એ આશા સફળ કરે એવો માત્ર તુજ છે. આ માન કાઇ એને ઓછુ નહિ હતું

મુસલમાનો સાથે લડવાનાં સાધનો ખુટી પડયા હતા, પૈસા ને માણસોની ખુવારી ખુબ થઇ હતી, દેશ ઉજડ થઇ ગયો હતો. વેપાર રોજગાર બંધ પડ્યો હતો, સઘળા લોકો નાસભાગ કરી રહ્યા હતા, એના સગાવહાલા ને મોટામોટા સરદારોને માણસો મરણ પામ્યા હતા, આખો મેવાડ મુસલમાનોએ જીતી લીધો હતો, અને પોતાની આસપાસ સઘળે દુશ્મનો વીંટાઇ વળ્યા હતા, ઘડીઘડી તેમના હાથમા પોતાના છૈયા છોકરા પકડાઇ જવાની દહેશતમાં આવી પડ્યો હતો, પોતાને અને પોતાના કુટુંબને ખાવાના પણ સાસા પડતા હતા; એવી સ્થિતિમા મેવાડમા સલામતીથી રહેવાય, અને કોઇવાર કાઇપણ સાધન વિના મેવાડને મુસલમાનોના હાથમાથી છોડાવાય, એવી કાઇપણ નિશાની પ્રતાપને જણાઇ નહિ તેણે નક્કી કર્યું કે ગમે તેટલુ દુઃખ ખમવું ને મરવું, પણ મુસલમાનને તાબે તો થવુંજ નહિ તેથી એણે ઠરાવ કર્યો કે મેવાડને છેલ્લી સલામ કરી અને લોહીથી છવાયલું ચિતોડ તજીને પોતાના ગોસાડીઆને પોતાની સાથે લેઇ જઇ સિંધુ નદીના બેટમા

આવેલા સોગડી લોકોની રાજધાનીના શહેરમા વસાવવા અને મેવાડનો ફીરમજી ઝુડો ત્યા રોપવો ત્યા જવાથી પોતાની ને પોતાના હડહડતા દુશ્મનોની વચ્ચે સિંધનું રણ આવ્યાથી એ જગા નિર્ભય હતી તેથી ત્યા જવાને માટે પોતાનું કુટુમ્બ તથા જેઓ પોતાની સાથે આવા સંકટના વખતમા પણ વળગી રહેલા હતા અને આબરૂ ખોઇને દેશમા રહેવા કરતા આબરૂ સાચવવા માટે દેશ તજવાને વધારે પસદ કરતા હતા, તેવા આગ્રહી સીસોદીઆની ટોળી લેઇ તે અરવલીનો ઘાટ ઉતર્યો. અને સિંધના રણની હદ ઉપર આવી પહોંચ્યો પણ તેવામા એક એવો બનાવ બન્યો કે જેથી પ્રતાપને પોતાનો ઠરાવ બદલવાની જરૂર પડી, તથા જેથી આજે પણ તેના વશજો મેવાડમા રાજ્ય કરેછે મેવાડના ઇતિહાસમા જેમ મુકાબલો ન થાય એવી સખત રાજનીતિની નોંધછે. તેમ તેમા અનુપમ રાજભકિતના દાખલા પણ ઓછા નથી. રજપૂતો કે એ રજપૂતો જેની કૂખમા જનમ્યા ને રજપૂતાણીઓ તો રાજભકિત, સ્વામીભક્તિ, દેશભકિત ને સ્વાત્માર્પણના કે સ્વદેશાભિમાનના કામો કરે, પણ વાણીઆ જેવી ધનલોભી જાત ધનલોભ મૂકીને રાજભકિત કે સ્વામી ધર્મ બજાવે એ આશ્ચર્ય પમાડનારૂ છે ગૂજરાતીઓને એ નવાઇનું છે પણ એ મેવાડની ભૂમીનાજ પ્રતાપ છે મેવાડની પવિત્ર ભૂમિજ જાણે પોતાની પવિત્રતા સાચવવાને રજપૂતો રજપૂતાણીઓ, ભીલો, ભીલડીઓ ને વાણીઆ સર્વેને ઉશ્કેરતી હોયની ! એમ જણાયછે.

વખાનો માર્યો પ્રતાપ પોતાનાં માણસો લેઇ મેવાડ તજીને નીકળ્યો, એ સમાચાર એના જૂના કારભારી ભામાશાહને મળ્યા, પોતાનો રાજા દુખી હાલતમા કાંઇપણ સાધન કે ઉપાય ન રહ્યો ત્યારે દેશ તજીને જાય છે. તો આપણે તેના કારભારી શા કામના? બળ્યા આપણા પૈસા ને બળ્યું આપણુ જીવતર. જેનાવડે આટ-

આટલુ કમાયા ને સુખ ભોગવીએ છીએ તેજ દુ:ખી હાલતમા દેશ તજે છે ને આપણે તેનાજ પૈસાવડે સુખ ભોગવવું બળ્યુ એ સુખ ને બળ્યા એ પૈસા આવી અડીની વખતે હું એને કામ નહિ આવુ ત્યારે મારૂં જીવતર પણ શા કામનુ ? રાજાને દુ:ખમા રીબાતો રહેવા દેઈ હુ સુખ ભોગવીશ ? ના ના એ કદી બનવાનું નથી. મારાથી જે થાય તે મદદ મારા રાજાને મારે કરવીજ જોઇએ, એમ વિચારી એકદમ ઊઠી ઘોડે સવાર થઇ રાજાને ખોળતો તે સિંધના રણની હદ ઉપર પ્રતાપસિંહને આવી મળ્યો પોતાના રાજાને આ પ્રમાણે નીરાશ થતો જોઈ ભામાશાહ પ્રતાપને ભેટી પડ્યો ને બોલ્યો, "મહારાજ, આપ કયા પધારોછો ?" પ્રતાપ કહે કે ' કામદાર મેવાડમા રહેવામા હવે કાંઇ માલ રહ્યો નથી પાસે નથી માણસ કે નથી પૈસો સગાવહાલા ને મદદ કરનાર પણ મરી ખુટ્યા મેવાડ પાછું મેળવવાના સાધનએ નથી, અને આશાએ નથી માટે માત્ર આબરૂ સાચવવાને મેવાડ તજી કોઇ સલામત જગાએ રહેવાને આ તરફ આવ્યોછું આખી પૃથ્વી આપણી છે. જ્યાં જોગ આવશે ત્યાં જઇને રહીશુ આવા વચન સાભળી ભામાશાહ ગળગળો થઈ ગયો તે પ્રતાપને પગે પડ્યો ને બોલ્યો, ' અન્નદાતા તમે આ દેહના માલિકછો તમારૂં અન્ન ખાધુ છે ને તમારૂંજ ખાઉંછું મારી પાસે જે કાંઇ છે તે આપનુજ છે, આ દેહના ચામડાના તમારે માટે ખાસડા સીવડાવવું તોપણ તે થોડુ છે લાચાર છું કે આ વૃદ્ધ અવયવોમાં હવે કાંઇ તાકાદ રહી નથી. નહિ તો વાણિઓ છતાં પણ આપનુ ખાધેલુ અન્નપાણી, ને મારી મેવાડ માતા મને હજાર હાથ જેટલુ બળ આપત મહારાજા સાહેબ, હવે હું કોઇ રીતે આપને મદદ કરી શકું તેમ નથી પણ મારી પાસે થોડોઘણો પૈસો છે. તે માલિક સાહેબ આપનોજ છે. એ પૈસાવડે શાખથી મેવાડ માતાનું જેટલુ થાય તેટલુ રક્ષણ કરો. પ્રભુ કરશે તો આ

સારાં વાના થશે, માટે આપ પાછા પધારો મારી દોલત સઘળી મેવાડની ને આપનીજ છે, અને તે મેવાડના ને આપનાજ કામમા આવશે તેથી હુ પણ કૃતાર્થ થઇશ" આ પ્રમાણે ભામાશાહના આગ્રહથી જાણે મેવાડ માતાએજ તેને મોકલ્યો હોય એમ માની તે તેની સાથે પાછો વળ્યો ભામાશાહે પોતાની સઘળી દોલત પ્રતાપસિહની આગળ ભેટ કરી એવુ કહેવાય છે કે એ દોલત પચીશ હજાર માણસને બાર વરસ પહોચે એટલી હતી!! કેવી રાજભકિત ને સ્વદેશ પ્રીતિ? એવો કોઇપણ વજીર આખા ભરતખડમા આજે છે કે જે પોતાના રાજાના દુખમા ભાગ લે, તેને દુખે દુ.ખી ને સુખે સુખી થાય ને જરૂરને પ્રસગે સરી સલાહ આપે? જે રાજાના પ્રતાપથી પૈસા કમાયછે તે રાજાના દુખમા ભાગ લેનાર, તેને પૈસા આપનાર, ને મદદ કરનાર તો રહ્યા, પણ પોતાના રાજાને કુમાર્ગે ચઢતો અટકાવવાને સારી સલાહ આપનારાજ કેટલા છે? એ પ્રતાપ પણ ગયા ને એ ભામશાહ પણ ગયા પરતુ તેમને સોમે હિસ્સે ગુણ ધરાવનારાજ આજે કેટલા છે? અરે ઇશ્વર? અમારા ઉપર તારી એટલી બધી કેમ કરડી નજર? અમે તારો શો અપરાધ કર્યો છે? અમારા ઉપર ક્ષમા કરી અમારા અપરાધ માફ કર, અને આ દેશમા પ્રતાપસિહ જેવા રાજા ને ભામાશાહ જેવા વજીર ઉત્પન કર મેવાડને મુસલમાનોના હાથમાથી છોડવનાર ભામાશાહ હતો. અને એ નામ મેવાડના ઇતિહાસમા મશહુર છે વાણીઆ જેવી લોભી જાતના ભામાશાહે આ પ્રમાણે અનુપમ રાજભક્તિનો દાખલો આપ્યોછે, તે હાલના વણિકોને ખસૂસ શીખવા યોગ્યછે ભામાશાહના પૈસા આવ્યાથી, તથા પૃથુરાજના કાવ્યમા આપેલો જુસ્સો યાદ કરીને પ્રતાપ ફરીને મેવાડ જીતવાને આવ્યો. તેની પાસે પૈસા આવ્યા એટલે લડવૈયા માણસોની કાઇ ખોટ રહી નહિ. થોડીવારમાં એની અજીત સીસોદીઆની

ટાળીમાં લશ્કરની ભરતી થઈ તેમને લઈને આ બહાદુર વીર મેવા-ડને છોડવવાને આવ્યો જે વખતે દુશ્મનો ધારતા હતા, કે પ્રતાપ સિંધના રણ તરફ થઈને જેસલમેર નાસી ગયોછે, તેવામા તેણે પોતાના મેવાડી લોકોની ટોળીઓ એકઠી કરી શાહબાજખાનની દેવર ગામમા છાવણી હતી તેના ઉપર હુમલો કર્યો, અને તેના લશ્કરના કુકડે કુકડા કરી નાખ્યા બાકીના નાઠા, તેમની પાછળ પ્રતાપ આમેત-સુધી પડયો, ને આમેતના કિલ્લેદારોને પણ કાપી નાખ્યા દુશ્મનો આ ભયમાથી જાગૃત થાય તે પહેલા તો પ્રતાપે કોમલમેરપર હલ્લો કર્યો ને તે ગઢ પણ જીત્યો ત્યાના કિલ્લેદાર અબદલ્લાખાનને અને તેના લશ્કરને પણ કાપી નાખ્યું. એ રીતે ઠર ઠિલ્લા અણચિંતા હુમલા કરીને થોડી મુદ્દતમા જીતી લીધા ને મુસલમાન લશ્કરનો ઘાણ કહાડયો મેવાડના ઇતિહાસમા કહેછે કે આ ટાણે પ્રતાપે મેવાડને ઉજડ કર્યો. તથા સપાટ પ્રદેશમા જે મળ્યું તેનો ભોગ તરવાર દેવીને આપ્યો સન ૧૮૫૬ની માત્ર એકજ સાલમાં એણે ચિતોડ, અજમેર અને માંડલગઢ વિનાનો પોતાનો સઘળો મુલક જીતી લીધો. પછી ગાનાના ઉપર અબરના રાજા માનસિંગે જીત મેળવી હતી તેનો બદલો વાળવાને તેણે અબરના રાજ્ય ઉપર હુમલો કરીને એના રાજ્યનુ વેપારનું મુખ્ય સ્થળ માલપુરા લુટી લીધું

તે પછી પ્રતાપે ઉદેપુર પણ જીતી લીધું. પ્રતાપના પરાક્રમ ને ધૈર્ય ઉપર અકબર અને તેનો સરદાર ખાનખાનાન ફીદા ફીદા થઇ ગયા હતા તેથી, તથા અકબરને આશ્રયે ગએલા રજપૂત રાજાઓ પણ પ્રતાપના પરાક્રમ, સાહસ, ને ધૈર્યથી મોહિત થઇ તેમને પોતાના મનોની શરમ આવ્યાથી તેઓ પ્રતાપતરફ નરમાશ બતાવતા હતા તેથી, તથા અકબરને બંગાલા ને કાબુલની લડાઇમાં

રોકાવું પડવાથી પ્રતાપસિંહે મેવાડનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું પછી નિરાંત વળી.

એ રીતે દુશ્મનો તરફથી નિરાંત વળી ને એણે ખોએલું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું, તોપણ એનું ચંચળ મન કાંઇ સ્થિર રહ્યું નહિ, તેથી એનું શરીર ઘસાઇ ગયું ને વ્યાધિ ઉત્પન્ન થઈ, ને ભરજુવાનીમાં મરણ પામ્યો. એ રીતે જેણે એકવાર પોતાનું રાજ્ય પોતાની નિર્બળતાથી નહિ, પણ શત્રુના અજીત બળથી અને લડવાનાં પોતાના સાધનો ખુટી પડ્યાથી ગુમાવેલું તે, ફરીને પાછા લડાઇના સાધનો મળ્યાથી પોતાના પરાક્રમ, ધૈર્ય ને આગ્રહથી રાજ્ય મેળવી, તે પોતાનીજ જન્મભૂમિમાં મરણ પામ્યો. પણ મરતી વખતે કાર્થાજીનીયનની પેઠે એ સ્વદેશાભિમાનીને વીર પુરૂષે પણ પોતાના સરદારોને અને દીકરાને પોતાના દેશના દુશ્મનો સામેની લડાઇ બંધ નહિ પાડવાના સોગન ખવડાવ્યા, ત્યારે એ મહાત્માનો જીવ શાંતિમાં ગયો. કાર્થાજીનીયન સરદાર હેમીલ્કરે મરતી વખત તેના દીકરા હાનીબાલને સોગન આપ્યા હતા કે તેના દેશના દુશ્મન રોમન લોકો સાથે મરતા સુધી દુશ્મનાવટ છોડવી નહિ. હાનીબાલે તે સોગન છેવટ સુધી પાળ્યા હતા. હેમીલ્કરને હાનીબાલે જેવી હિંમતથી ખાતરી આપી હતી તેવી ખાતરી પ્રતાપને તેનો દીકરો આપશે, એવો તેને ભરોસો નહોતો. કેમકે એનો દીકરો અમરસિંગ વગર કીર્તિની નિરાંતમાં એણે મેળવેલી કીર્ત્તિ ગુમાવી દેશે, એવાં એના ચિન્હ જણાયા હતા. તેથી તેની ફીકરમાં એનો જીવ જતો નહિ હતો. આ વખતના જે ચિત્રો ચિત્રેલા છે તે બહુ દ। ઉપજવા જોગ છે. પ્રતાપને એક ઝુંપડામાં મરણની પથારીએ પડેલા અને એના વિશ્વાસુ ને સુખ દુઃખના સાથીઓને એની આસપાસ બેઠેલા ચીતર્યાં છે. મરતા પહેલાં મનને માઠું લાગ્યું હોય એવો અવાજ સલુંબ્રાને કાને પડવાથી તેણે પ્રતાપને પૂછ્યું કે "તમારા

આત્માને શું દુખ છે કે તે શાંતિમા જતો નથી ? " પ્રતાપે ધીરે સાદે કહ્યુ કે ' મને શાંતિ મળે એવી પ્રતિજ્ઞાની મારે જરૂર છે તે એકે મારો મેવાડ તુર્કને હાથ જવા દેવો નહિ ' મરવાની તેયારી વખતે પોતાનો છોકરો પોતાના જેવો નહિ નીકળે, અને પોતાના ખાતર પોતે પોતાની બાળપણની સ્થિતિ ભુલી જશે, તથ પોતાના દેશ ઉપર પડતા દુખોની દરકાર નહિ રાખે, એવો થશે, એવુ પોતે શાથી ધારે છે તેનો દાખલો સઘળાની આગળ પ્રતાપે કહી સંભળાવ્યો.

પેશોલા તળાવને કાંઠે પ્રતાપે અને એના સરદારોએ પોતાના દુ,ખની વખતમા વરસાદથી અને તાપથી રક્ષણ થવાને કેટલાક છાપરા બાંધ્યા હતા. એ ઘરમાથી પ્રતાપનો કુવર અમરસિંગ બહાર જતા હતો. તેવામા તેને ઘર નીચુ છે, એ વાત યાદ નહિ રહ્યાથી છાપરામાનો વાસ એની પાઘડીમા ભરાયો અને પાઘડી પડી ગઇ એ વખતે એના મનને જે માઠુ લાગ્યુ, તે તેના દેખાવ ઉપરથી પ્રતાપના જોવામા આવ્યુ ત્યારથી તેના મનમા ખાતરી થઇ કે સ્વદેશને માટે જે જે મુશ્કેલીઓ ખમવી જોઇએ, તે અમર કદી ખમી શકવાનો નથી મરતી વખતે તે બોલ્યો કે ' એથી એને રહેવાને માટે સુંદર મોટા મહેલ જોઇશે. પછીથી એને સુખ પામવાની ઇચ્છા ઉત્પન થશે. તથા એશ આરામ મોજ શોખ ને વૈભવ ભોગવવાની મરજી થશે. છેવટે મેવાડનુ સ્વતંત્રપણુ રાખવાને આપણે આજ સુધીમા જે હજારો અમારા વહાલા અને આપણા ખરા સીસોદીઆના લોહી રેડ્યા છે તે સ્વતંત્રતા ખોઇ દેશે. તેમજ મારા વહાલા સરદારો, તમે પણ એનો દાખલો લેઇ એના જેવાજ થશો. તેથીજ મારો આત્મા શાંતિમા જતો નથી "

આ સાંભળી સઘળા સરદારોએ સાથે મળીને બાપા રાવળની ગાદીના સોગન ખાઇને કહ્યુ કે " મેવાડ સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર થાય ત્યા સુધી

તેઓ નજરમોહન આવવા દેશે નહિ" એ આલથી પ્રતાપનું મન શાન્ત થયું અને શાંતિમાં એનો મહાત્મા આ દેહથી જુદો પડ્યો. મરણ સમયની પ્રતાપની દીર્ઘ દૃષ્ટિ કેવી સાચી હતી તે અમરસિંગનો ઇતિહાસ કહી આપશે

એ પ્રમાણે મરતા સુધી જેના અંતઃકરણમાં સ્વદેશપ્રીતિ સ્વદેશાનુરાગ, સ્વદેશ સ્વાતન્ત્ર્ય, સ્વદેશાભિમાન અને સ્વદેશોન્નતિએ નિવાસ કરેલો હતો એવા પ્રતાપી પ્રતાપની જીંદગીનો છેડો આવ્યો એને દરેક સીસોદીઓ આજે પણ પૂજ્ય બુદ્ધિથી સંભારે છે અને મેવાડીઓમાં સ્વદેશાભિમાનની હજુ સુધી જે કાંઈ ચિંગારીઓ રહેલી છે, તે નાશ પામશે નહિ ત્યાં સુધી સંભાર્યા

એ વખતે મોગલ રાજ્ય આખી દુનિયામાં જોરાવર હતું. તેમનું લશ્કર અસંખ્યાત હતું. તથા ગ્રીસની સ્વતંત્રતા છીનાવી લેવાને ઈરાનીઓએ મોકલેલા લશ્કર કરતાં ઘણું બહાદુર હતું. એવા મહા બળવંત રાજ્યની સામા એક નાના રાજ્યનો રાજા પ્રતાપ થોડા લશ્કર વડે સામો થયો ને લડ્યો તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે મુસલમાનો સામા લડવાને તેનો જુસ્સો કેટલો ઉશ્કેરાયલો હોવો જોઇએ, તથા એનું મુઠ્ઠીભર લશ્કર કેટલું ઉશ્કેરાયલું હોવું જોઇએ. ગ્રીક લોકોની વિખ્યાતિ વધારનાર થ્યુસીડાઇડીસ અને ઝેનોફોન જેવા મેવાડમાં ઇતિહાસ કર્ત્તા હોત તો તે પેલોપોનેસસની[1] લડાઇ કે દશ હજાર ગ્રીકોનું પાછું હઠવું[2] ઇતિહાસમાં જેટલાં

---

૧ ગ્રીસની મોરીઆમાં થયેલી લડાઇઓને પેલોપોનેસસની લડાઇ કહે છે એ લડાઇઓને પ્રખ્યાત કરનાર થ્યુસીડાઇડીસ થઈ ગયો

૨ દશહજાર ગ્રીક લોકો ઈરાની ગાદીના ભાઇ સાઇરસને મદદ કરવા ગયા હતા, પણ સાઇરસ હાર્યાથી બહુ મુશીબતે એ ગ્રીક લશ્કર પાછું આવી શક્યું હતું એ હકીકતને પ્રખ્યાત કરનાર તેમનો સરદાર ઝેનોફોન છે

આનંદ પમાડે છે, તેના કરતા મેવાડની અતિશય આપદા વચ્ચે પ્રકાશિત રાજ્યમા થયેલા પ્રતાપી કામો આપણને વધારે આનંદ પમાડત. પાછું ન હઠે એવું પરાક્રમ, કીર્તિને પ્રકાશિત કરે એવી હિંમત. બીજી કોઇ પ્રજામા ભાગ્યેજ મળે એવી નિમકહલાલી સાથે આગ્રહ એ ગુણો તણો પ્રતાપ લોભી, અતિબુદ્ધિવાન અને સાધનોવાળા અને ધર્મના જુસ્સાવાળા મુસલમાનો સામે લડી નહ્યો કેમકે એ સઘળા નહિ જીતાય એવા દુશ્મનની આગળ કાંઇ ગણતીમા નહોતા. અરવલીના આખા પહાડમા એવી કોઇ જગા નથી કે જે જગા પ્રતાપે પોતાના પરાક્રમી કામથી પવિત્ર કરી નહોય. એ પરાક્રમી કામો કોઇવાર પ્રકાશિત જીતના અને ઘણી વાર તો પ્રતાપને જોખ આપે એવી હારના હતા! હલદીઘાટ એ મેવાડનું થરમાપીલીનું[૩] અને દેવર[૪] એ મારાથોનનું મેદાન છે.

દિલ્લીના પૃથુરાજને અમર કરનાર તેનો કવિ ચંદ હતો પણ પ્રતાપને અમર કરનાર તેવો કોઇ મોટો કવિ નહોતો. એટલું છતા પણ પ્રતાપી પ્રતાપની કીર્તિની કાવ્ય મેવાડના ને ગુજરાતમા આજે પણ ગવાય છે. એ કવિતામાના કેટલાક અમે આ ઇતિહાસ પૂરો કરતા પહેલા મૂકવા જકરનાછે. બહાદુર રજપૂતોને તથા બહાદુર કવિઓને પ્રતાપ કેટલો પ્યારો હતો તે એ ફકરા ઉપરથી વાચનારને જણાશે. એ કવિતા ચારણી ભાષામા ગવાશે!

---

૩ થરમાપીલી આગળ ગ્રીકોએ ઇરાનીના [illegible] સામે કીર્તિવંત હાર ખાધી હતી.

૪ મારાથોન આગળ એથેન્સ [illegible] ઇરાનીના [illegible] ને [illegible] હરાવ્યુ હતુ.

દુહા.

જનની જણતો એડા[1] જણ, જેડા[2] રાણ પ્રતાપ.
અકબર સુતો ઉદ્રકે[3], જાણ[4] સીરાણે[5] સાપ
વાહ[6] રાણ પ્રતાપે બખતરમા બગ્ગી[7]
જાણે હીમકરી[8] જાગમે, મોં કર્યો મગ્ગી[9]

સોરઠા.

અકબર ઘોર અંધાર, અણજાણ્યા બપત અવર
જાગે જગદાતાર પોહોરે[10] રાણ પ્રતાપસિંહ
હે ગેહેલા હડાળ[11], આડે[12] અકબર કણે
રાણ નહ્યો[13] રાહ[14], પ્રાજો[15] હાડ પ્રતાપસિંહ
અકબર સમુદ અથાહ[16] વેળે[17] નત છોગો વહે
મવાડ તણમાહ[18], પોયણ ફુલ પ્રતાપસિંહ

આ વૃત્તાંત સાંભળીને પૃથુને શરાતન વાધ્યુ, અને દુષ્ટ યવનો તરફ અતી તિરસ્કાર પેદા થયો. રાત્રી પડતા, મહાત્માને નમીને–મેવાડ-માટે વાર આપીને, કોમેલમેર તરફ રવાના થયો. માર્ગમાંજ ખબર મળી, કે તેના પિતાને અને તેના કાકા સગજમલને મ્હોટુ દારૂણ યુદ્ધ થયુ છે. પૃથુ એકદમ પોતાના ખાનગી લશ્કર સાથે મેદાન તરફ ધસી ગયો. આ દાવાનળ એકાએક કેમ ફાટી નીકળ્યો તે તરફ નજર કરીએ.

---

૧ એવા ૨ જેવા ૩ ઝબકે ૪ જાણે ૫ ઓશીકે ૬ વાહ ૭ અગ્ની માટો ૮ [illegible] ૯ [illegible] ૧૦ પહેરે ૧૧ એક હાથે [illegible] ૧૨ [illegible] ૧૩ ન આવ્યો ૧૪ રસ્તે, [illegible] ૧૫ [illegible] ૧૬ અગાધ ૧૭ ભરતીની ૧૮ તમા

પ્રકરણ ૫ મું.

રાજ્ય લોભ!

રાણા રાયમલનો ઇતિહાસ તે પૃથુરાજના પરાક્રમનો ઇતિહાસ છે પૃથુરાજનો કાકાનો દીકરો સુરજમલ ઘણી લડાઇઓમાં પૃથુરાજ સાથે છતાં ચારણી દેવીનું ભવિષ્ય પોતાનાથી બને તો ખરૂ પાડવાનો તેનો વિચાર હતો જેમલ મરાયા પછી પૃથુરાજ દેશવટે હોવાથી અને સગનું ઠેકાણું માલમ ન હોવાથી સુરજમલે મેવાડની ગાદી ઉપરનો પોતાનો દાવો આગળ ધર્યો તેથી રાયમલના બોલાવવાથી પૃથુરાજ આવ્યો, ત્યારે તેણે સુરજમલ સાથે પાછો કજીઓ આરંભ્યો સુરજમલને પૃથુરાજનો કજીઓ પણ રજપુતોની ખાસિયત જાણવાને વાંચવા યોગ્ય છે.

સુરજમલે ગાદી મેળવવાને જેટલા બન્યા તેટલા ઉપાય કર્યા. રાજ્યલોભ એના મનમાં રમી રહ્યો હતો લાખારાણાનો બીજો વંશજ સારંગદેવ કરીને હતો તેની સાથે સુરજમલે રાજ્ય વહેંચી લેવાનો ઠરાવ કર્યો અને બને માળવાના પાદશાહ મુજફ્ફર પાસે ગયા એની મદદથી મેવાડના દક્ષિણ ભાગ ઉપર તેમણે હુમલો કર્યો; અને સાદરી, બાનરી વગેરે નાઇ ને નીમચ વચ્ચેનો મુલક જીતી લઇ ચિતોડ ઉપર જવા લાગ્યા આ ખબર સાંભળી જેટલું લશ્કર હાજર હતું તેટલું લશ્કર લઇને રાયમલ આ બંડખોરોને સજા કરવા નીકળ્યો બનેનો ગંભીરી નદી ઉપર મેળાપ થયો આ વખતે રાણો એક સાધારણ સિપાઇની માફક બહાદુરીથી લડતો હતો અને તેને બાવીશ જખમો થયા, ત્યારે મુર્છા ખાઇ નીચે પડતો હતો. તેવામાં પૃથુરાજ એક હજાર સવાર લઇને આવી પહોંચ્યા અને ફરીને લડાઇ ચલાવી પૃથુરાજે પોતાના પિત્રાઇ ભાઇ ઉપર ધસારો કર્યો, અને તેનુ શરીર જખમોથી ભર્યું

એ પ્રમાણે લડાઈ બંધ પડી. તરવારો મ્યાન કરી બંને ગાને ભાઈ ભેટયા. પૃથુરાજે કહ્યું કાકા ? હું આવ્યો ત્યારે તમે શું કરતા હતા ? સૂરજમલ કહે કે ખાધા પછી નકામી વાતો કરતા હતા પણ ત્યારે ભાગ જેવો દુસ્મન માથા ઉપર ને તમે આવા બેફિકર કેમ રહ્યા ? શું કરૂં ? તે મારી પાસે કાંઈ રહેવા દીધું નથી અને આરામ લેવાને મારે કાંઈ ઠેકાણું તો જોઈએ કે નહિ ? ત્યારે પૃથુરાજે સૂરજમલને કહ્યું કે આ પાસેના દેરામાં ચાલો આપણે માતાને ભોગ આપીએ. પણ તેનાથી ગઈ રાત્રે થએલા જખમને લીધે જવાય એમ નહોતું, તેથી સારંગદેવ ગયા. એક પાડાનો ભોગ આપ્યો ને બકરાનો ભોગ આપવાનો હતો એટલામાં પૃથુરાજે પોતાની તરવાર સારંગદેવપર ચલાવી આ બંને વચ્ચે ભારે લડાઈ ચાલી છેવટે પૃથુરાજે સારંગદેવના માથાનો ભવાનીને ભોગ આપ્યો. સૂરજમલ સાદરી જતો રહ્યો ત્યાં પોતાની સઘળી જમીન બ્રાહ્મણોને અને ભાટ ચારણોને આપી દીધી. સૂરજમલ કહેતા કે જો મારી જમીન રાણાથી નહિ બચાવાય, તો રાણા કરતા પણ વધારે જબરાને આપી દઈશ કે તેમની પાસેથી રાણાએ લઈ લેવાય નહિ. આ ઉપરથી સમજાય છે કે આ વખતે બ્રાહ્મણ ને ભાટ ચારણોનું વજન વિશેષ હતું સૂરજમલે પરવાનગીથી મેવાડ છોડ્યું બાનથગાના જંગલમાં થઈને જતા એને એક જગાએ અચરજ થયું. એક વરૂ એક બકરાના બચ્ચાને લઈ જતું હતું તેને તેની માએ બચાવ્યું આથી સૂરજમલે ધાર્યું કે આ જગા બહુ મજબૂત છે. ચારણી દેવીનું વચન યાદ આવ્યાથી તે ત્યાં રહ્યો આસપાસના જંગલી લોકોને વશ કર્યા, અને તેજ જગાએ દેવલાનો કિલ્લો ને ગામ વસાવ્યું, ને આગળ જતા એક હજાર ગામનો ધણી થયો. આજ પણ ત્યાં એના વંશજો અંગ્રેજ સરકારના આશ્રય નીચે રાજ્ય કરે છે. પ્રતાપગઢ દેવલાના રાજ્યની આ રીતે સ્થાપના થઈ.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

બ્હેનની વ્હારે ભાઈ!

પૃથુરાજ વણોબરો વખત કોમલમેરમાં રહેતો હતો. અને ત્યાંજ પરાક્રમો કરી તેણે પોતાની જીંદગી પૂરી કરી એના દરેક પરાક્રમમાં એની સ્ત્રી તારાબાઈએ પણ ભાગ લીધો હતો એ ચૌદ વરસનો થયો ત્યારથી તે ત્રેવીશ વરસની ઉમરનો થઈ મરાયો ત્યાં-સુધી એણે ઉપર વર્ણવ્યા એવાજ પરાક્રમો કર્યાંછે એતો ખરૂં છે કે એવા વીર પુરૂષની જીંદગી લાંબી મુદ્દત સુધી ચાલતી નથી, તે પણ તે પોતાનું નામ અમર કરી જાયછે પૃથુરાજ કોઈ દુશ્મનને હાથે લડાઈમાં ઘાયલ થઈને મરાયો નથી એને દગાથી ઝેર દેઈને મારી નાખ્યો કહેવાય છે

પૃથુરાજ કોમલમેરમાં હતો ત્યારે એને માલૂમ પડયું કે એનો ભાઈ સુરજ શ્રીનગરના ઠાકોરની કુંવરી વેરે પરણ્યો છે ને તે ઠાકોરે આશ્રય આપ્યો છે સુરજને આશ્રય નહિ આપવાનું કહાવ્યા છતાં શ્રીનગરના ઠાકોરે આ પ્રમાણે માથા ફરેલ થઈ સુરજને રાખ્યો, એટલુંજ નહિ. પણ તેની સાથે પોતાની કુંવરીને પરણાવી ને. પૃથુરાજથી ખમા શકયું નહિ તેથી તેણે એને શિક્ષા કરવા સારૂ જવાનો ઠરાવ કર્યો પણ એટલામાં શિરોહીથી એની બેનનો પત્ર આવ્યો પૃથુરાજની બેનનું લગ્ન શિરોહીના દેવરા રાજા વેરે થયું હતું એ રાજા અફીણ કસુંબા કરી પોતાની સ્ત્રીને પોતાના ઢોલીઆ નીચે જમીન ઉપર સુવાડતો, અને ઘણું દુખ દેતો તેથી તેણીએ પોતાને એ દુખમાંથી છોડાવી બોલાવી લેવાને પૃથુરાજને કહાવ્યું કે —

મારી જયા વીર પૃથુરાજ મુજ બંધવા.
બાણેણા ધારી ધીર વેગે વારે આવજો
હું દુખીઆરણ બેન સ્વપ્ને સુખ ન પામતી;
રહું દુખમાં દિનરેન પૃથુ પૃથુ સંભારતી

બળ બતાવ્યુ. પ્રભુરાય ડર્યો જાણ્યું કે હવે જીવ જવાનો–તેથી નમી ગયો ' મ્હારો અપરાધ ! "

"અપરાધ ? નીચ મનુષ્ય ? કોમળ સ્ત્રીએ શરણમા જીવન મુકયુ, તેને હણનારા રાક્ષસ, હજી પુછે છે કે અપરાધ ? સ્ત્રી, ગાય અને બ્રાહ્મણને મારનાર તે ક્ષત્રી પુત્ર ? ના–ના, તુ તો મહા કર્મ ચંડાળ પારધી ! હવે તને જીવતો રાખી જગતમા પાપ વધવા દેવાની જરૂર નથી "–

' ભાઈ પૃથુ ? એક વાર ક્ષમા કરો ! '

"અરે, પણ એ ઝેરી નાગને છુટો કરતા જરૂર ડસ કરશે બહેન ? તુ ભોળી છુ

"મને માફ કરો–હવે હું કદી ક્રોધ નહિ કરૂ ! "

"તો મ્હારી બહેનને પગ પડીને તેનુ ખાસડુ મ્હોડામા લેહ ! તે દેવી સન્મુખ પ્રતિજ્ઞા કર કે કદી પણ આ લક્ષ્મીરૂપ ગજરાણીને આંગળી યા આખ નહિ બતાવુ ! '

"કબુલ ! મ્હારે કબુલ છે. પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કબુલ છે સિગોડી પતિના દેવના સોગનથી કબુલ છે ' પ્રભુરાયની આખમા આંસુ આવ્યા ને મસ્તક નમાવી રડી પડયો રાણી રાજબાને દયા આવી. પૃથુને વિનતિ કરી દુખથી ભરી પણ પતિવ્રતા પત્નિએ પતિને છોડાવ્યો. મોતના પંજામાથી મુકાવ્યો પૃથુએ, તેના વચન પર વિશ્વાસ મુકીને છોડી દીધો

આ બનાવથી નગર તો ત્રણે જણમા આનંદ અવર્ત્યો પ્રભુરાયે પોતાની ભૂલ જોઇ અને નમ્રતાથી વર્ત્યો પૃથુ જેવા એક વીરનર સમાન સગાને ભલુ મનાવ્યું. છત્ર માન્યુ અને શરણાગત બન્યો– પૃથુ પણ રાજી થયો–બહેન પણ આગલુ દુખ વિસરી ગઇ અને શાન્તિ પથરાણી. પણ પછી શુ થયું ? આખરે ઝેરી નાગે, ઝેર વરતાવ્યુ—અહા ! આ નુવાડી વીરનર પર જાદુ ચલાવ્યુ, અને તેને અધવચ રખડાવ્યો ! ખરૂં વેર લીધુ, ને બાયલાએ આનંદ માન્યો !

પ્રકરણ ૮ મું.

પ્રેમ—પરિતાપ !

કિસ્સોર કાચને તૂટતા વાર લાગતી નથી સફેદ કપડાને ડાઘ બેસતા વાર લાગતી નથી તેમ પ્રેમીઓને પરસ્પર વહેમ પ્રકટતા વાર લાગતી નથી અધિરાઇ અને ઉત્પાત બન્ને તેની સાથેજ રહેલા હોય છે કેમકે તેમા મોહ અને કામનો અંશ હોય છે !

તારાકુવરીને એકલી રાખીને પૃથુકુમાર પોતાની બહેનની આપદા વિદારવાને શિરોહી ગયો તે પછી આ યુવાન સુન્દરીના મનમા કંઇક અનિવાર્ય સંકલ્પ વિકલ્પ થવા લાગ્યો. પેલી રાનબનાની નામની દાસી અને પેલા બાળ કુમાર સંબધી તેને વિચિત્ર ભ્રમ પેદા થયો એ કુમાર કદાચ પૃથુરાજના પ્રેમભાવથી ઉત્પન્ન થયો હશે ? શું તેની સારવાર પુત્ર તુલ્ય કરવામા ભેદ હશે ? શું એ વાત ગુપ્ત રાખવામાં અને વિચાર ચોરી જવામા કુમારની છુપી યા ઉંડી મતલબ હશે ?" આ રીતે અનેક તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા.

એક વખત માણસના મનમા કંઇક વાતનુ ગુંચળું વિંટળાય છે, ત્યારે તેને ઉકેલવુ બહુ ભારે પડે છે, સર્વ સકલ્પમા શંકા—સંકલ્પ જેવો ચીકણો વિષય બીજો એક પણ નથી. માણસના મનમા તરેહવાર પ્રકારે શકા પેસી જાય છે ને તેમા પણ જેનાપર અતી પ્યાર તથા વિશ્વાસ હોય છે. તે સબધી કંઇક શંકા થાય છે, તો તે નથી બોલાતું, કે નથી તોડાતુ, એવી હાલતમાં ગુચવાયલું મન, ગોથાં ખાય છે.

તારાના મનમા એક એવી દુ:ખદ કલ્પના ઉભી થઈ, કે જેનું પરિણામ માનસિક લાગણીને કષ્ટ ઉપજાવનારૂંજ આવ્યુ ..

રાત્રીએ નિદ્રા ત્યાગી ગઇ, પણ મગજના થાકથી શાન્તિ પામી એટલુ છતા સ્વપ્નામા તેણે શુ જોયુ ? મનનીજ ભ્રમણા' શંકાનીજ વાત ! તેનોજ નાટક થતો તેની નજરે પડ્યો !—

સ્ત્રીજાતિની શંકાથી થતા દુઃખ માટે, અને તેની વ્હેમીલા છંદગીથી સુખી સંસારના નિર્મળ ઝરણા મુકાઈ જવા માટે તે પોતેજ જોખમદાર છે, તેનો એક ચિતાર, હેન્રીવુડની 'ઇસ્ટ લીન' નામની નવલકથામાંથી ઉત્તમ મળી આવે છે, ને તેવોજ આ ગંભીર પણ કરૂણાજનક કિસ્સો તારાના સ્વપ્નામાં પૂર્વભૂમિના સંસ્કારી પ્રવાહરૂપે પ્રકટ થાય છે—

"રઘુરામ જેવો મ્હારો રાઠોડ, શું કર્ણદોષથી મ્હારો ત્યાગ કરી જાય? કદાપિ—સૂર્ય, પૂર્વમાંથી ભલે પશ્ચિમે ઉગે, મેરૂ ડગે કે સમુદ્ર માઝા મૂકે, પણ મ્હારો રામ, એ મ્હારો પ્રભુ જેવો પૃથુરાજ મને ત્યજી તો ના દેય ! હું તેમને વ્હાલી છું ! મ્હારી તેને કદર અને દયા છે. મ્હારા પ્રત્યે તેનો ભાવ છે, તે એક પત્નિ વ્રતધારી પ્રાણેશ્વર છે. હું સીતા બનીને ટેકથી વરી છું. ધનુષ્ય ભંગ કરનાર વીર ક્ષત્રી વરને સીતા વર્યાં, હું પણ એજ રીતે વરી છું ! મ્હારા પૃથુએ ધનુષ્ય ટંકાર કર્યો છે, ને ધનુષ્યને હણીને, પ્રતિજ્ઞા પાળી છે ક્ષત્રીવટ રાખી છે. કીર્તિ દીપાવી છે, એવા ભાગ્યવંત, પુન્યવંત પ્રતાપી વીર પુરૂષની હું અર્ધાંગના છું ! મને મારા રઘુએ પસંદ કરી છે તો શું મને તજી દે ? એ નળરાજા જેવા નબળા નથી ! દમયંતીને ભલે વસ્ત્ર કાપીને વનમાં મૂકી ન્હાસી ગયા. પણ મ્હારો પૃથુ નળરાજા નથી, તે તો રઘુરામ છે. પણ શું રઘુએ સીતાને ક્હાડી મુકી હતી ! આ સર્વત્ર ભ્રમણામાં તેણે શું જોયું ! સીતા દર્શન ઉત્તર રામનું ચિત્ર દર્શન જોયું ! નારાયણની કૃતિ સન્મુખ ચડી !

"રામ રાજગાદી ઉપર બેસીને ઉત્તમ પ્રકારે રાજવ્યવસ્થા અને પુત્રની પેઠે પ્રજાપાલન કરવા લાગ્યા. તેમની રાજનીતિયુક્ત વ્યવસ્થાથી થોડા દિવસમાં આખું કોશલરાજ્ય સર્વ પ્રકારે સુખસંપદમાં પરિપૂર્ણ થઈ ગયું. ટુંકામાં તેમના અધિકારની વેળાએ પ્રજાને જેવું

સુખ મળતુ હતુ, તેવુ ભુમડળમા કોઇપણ કાળે અથવા કોઇપણ રાજાના રાજ્યમાં જોવામાં આવ્યુ નહોતુ. તેઓ દરરોજ નિમેલે વખતે મંત્રિઓની સાથે શુદ્ધ મનથી રાજકાર્યસંબંધી વિચાર કરતા હતા, અને બાકી રહેલો કાળ પોતાના ત્રણ ભાઇઓ અને જાનકીના સહવાસસુખમાં ગાળતા હતા

કાળે કરીને જાનકીને ગર્ભ રહ્યો, તેથી રામને તથા રાજમાતા કોશલ્યાને ઘણોજ આનદ થયો; અને રાજમહેલમા બધે ઉત્સવ જેવુ જણાવા લાગ્યુ, એટલુજ નહિ પણ પ્રજા પણ ટુંકમુદતમા આપણે યુવરાજનુ દર્શન કરીશું, એવું જાણીને આનદથી પોતપોતાના મકાનોમા ઘણા પ્રકારના ઉત્સવ કરવા લાગી.

થોડા દિવસ પછી મહર્ષિ ઋષ્યશૃંગે, યજ્ઞનું દર્શન કરવા માટે રાજા રામચદ્રને સહકુટુબ પોતાના આશ્રમમા આવવા માટે તેડુ મોકલ્યુ. તે વેળાએ જાનકીને પૂરા દિવસ થવા આવ્યા હતા, એ વાસ્તે તે પોતે અને તેના આગ્રહથી રામ અને લક્ષ્મણ પણ ગયા નહોતા માત્ર વૃદ્ધ રાણીઓ અને તેમની જોડે ગુરૂ વશિષ્ટ અને અરુન્ધતી જમાઇના યજ્ઞમા ગયા દહાડા પહોચેલી સગર્ભા જાનકીને ઘરમા મુકીને ત્યા જવાને તેઓ કોઇ રીતે રાજી નહોતા પરંતુ વશિષ્ઠે જમાઇનુ તેડુ કબુલ રાખવુ જોઇએ એવો વિચાર કરીનેજ ઘણી નાખુશીથી ગયાં હતા

કેટલાક દિવસ પહેલા રાજા જનક, પુત્રી અને જમાઇને જોવા માટે અયોધ્યામા આવ્યા હતા, તેઓ કોશલ્યા વગેરે યજ્ઞના દર્શન કરવા ગયા તે પછી થોડા દિવસમા મિથિલામાં ગયા સસરા અને પિતાના વિયોગથી રામ અને જાનકી ઘણાજ શોકાતુર થયા. પૂર્ણ ગર્ભ અવસ્થામા શોકમોહાદિથી હાનિનો સંભવ સમજીને રામચદ્ર સર્વ કર્મ છોડી દેઇને સીતાને શાન્ત રાખવા માટે હમેશા તેની પાસે રહેતા હતા

એક દહાડો રામચંદ્ર જાનકીની પાસે બેઠા હતા, એવી વેળાએ ચોપદાર આવીને નમ્રવચનથી બોલ્યો કે મહારાજ! મહર્ષિ ઋષ્ય-શૃંગના આશ્રમમાંથી ખબર લઇને અષ્ટાવક્ર મુની પધાર્યા છે રામ અને જાનકીએ આ શબ્દ સાભળીના ઘણી આતુરતાથી ચોબદારને કહ્યુ તેમને જલદીથી અહિ લાવ ચોપદાર તરત ત્યાંથી જઇને પાછો અષ્ટાવક્રની જોડે તેઓની સાથે આવીને ઉભો રહ્યો. અષ્ટાવક્રે "દીર્ઘાયુરસ્તુ" કહીને હાથ ઉચા કરી રામ સીતાને આશીર્વાદ આપ્યો રામ અને જાનકીએ મુનીને પ્રણામ કરીને બેસવાને આસન આપ્યું. તે બેઠા, ત્યારપછી રામે પૃછ્યું ભગવાન ઋષ્યશૃંગ તો કુશળ છે ને? તેમનો યજ્ઞ નિર્વિઘ્નતાથી પૂર્ણ થાય છે કે? સીતાએ પણ પૃછ્યુ, મારા ગુરૂજનો તથા દેવી શાન્તા કુશળતો છે ને? તેઓ સંભારે છે કે એકદમ વિસરી ગયા?

અષ્ટાવક્રે સઉની કુશળતા જણાવી સભાપણ પૂર્વક જાનકીને કહ્યુ, દેવી! ભગવાન વશિષ્ટદેવે આપને કહાવી મોકલ્યું છે કે, ભગ-વની વિશ્વંભરા દેવીએ તમને જન્મ આપ્યોછે, સાક્ષાત પ્રજાપતિ રાજા જનક તમારા પિતાછે, તમે સર્વથી શ્રેષ્ટ રાજકુળની રાણીછો, હું તમારી બાબતમાં કંઇપણ જૂદાપણુ જોતો નથી, અને રાત્ર-દિવસ એજ પ્રાર્થના કરૂ છુ કે 'તમે વીર પુત્રની માતા થાઓ. સીતા આવું વચન સાભળી લજ્જાયમાન થઇ રામ ઘણાજ હર્ષિત થઇને કહેવા લાગ્યા. જ્યારે ભગવાન વશિષ્ટ દેવે આશિર્વાદ આપ્યો છે, ત્યારે અવશ્ય અમારા મનોરથ પૃર્ણ થશે ત્યાર પછી અષ્ટાવક્રે રામચંદ્રને નમ્રતાથી કહ્યુ કે મહારાજ ભગવતી અરૂન્ધતી દેવી વૃદ્ધ રાણીઓ અને કલ્યાણિ શાન્તા એમણે ઘણાજ આશીર્વાદ કહ્યા છે અને કહ્યું છે કે સીતાને જે જે ઇચ્છા થાય તે તે તરત પૂરી કર-વાને બંદોબસ્ત કરજો રામે કહ્યુ આપ તેઓને મ્હારા પ્રણામ

પૂર્વક કહેજો કે. જ્યારે જ્યારે એ જે છે ઇચ્છા જણાવેછે ને તે તરત પૂર્ણ કરવામા આવેછે, તે બાબતમા હુ એક પળ પણ વિલંબ કરતો નથી.

ત્યાર પછી અષ્ટાવક્રે કહ્યુ. દેવિ જાનકિ! ભગવાન ઋષ્યશૃંગે સ્નેહથી કહ્યુ કે પુત્રિ! તુ પૂર્ણ ગર્ભવતી છે એ વાસ્તે તને અહીં બોલાવી નહિ, એ માટે મને તારો અપ્રિય ગણીશ નહિ તને ખુશી રાખવાને રામ તથા લક્ષ્મણને તારી પાસે રાખ્યાછે, આરંભ કરેલો યજ્ઞ પૂર્ણ થશે એટલે અમે સઉ અયોધ્યામાં આવીને તારો ખોળો નવા કુમારથી સુશોભિત જોઇશુ. રામે આ સાભળીને હસતે ચહેરે તથા ઉત્સાહથી અષ્ટાવક્રને પૂછ્યુ, ભગવાન વશિષ્ઠ દેવે મને કંઈ આજ્ઞા કરી છે? અષ્ટાવક્રે કહ્યુ, મહારાજ! વશિષ્ઠ દેવે આપને કહાવી મોકલ્યુ છે કે, જમાઇના યજ્ઞમા રોકાયાથી મારે કેટલાક દિવસ અહીં રહેવું પડશે, તમે જુવાન છો, અને થોડા દિવસ થયાં રાજગાદી ઉપર બેઠા છો, માટે પ્રજાને ખુશી રાખવાનો સર્વદા યત્ન કરજો, પ્રજારજનથી ઉપજેલી નિર્મળ કીર્તિજ રઘુવંશનુ પરમ ધનછે. રામે કહ્યુ ભગવાનની આ આજ્ઞાને માટે હુ તેમનો ઘણોજ આભારી થયો. તેમની આજ્ઞા અને ઉપદેશ સર્વદા હુ માથે ચઢાવુંછું. આપ તેમના ચરણારવિંદમાં મ્હારા સાષ્ટાંગ પ્રણામ કહીને કહેજો કે, પ્રજાને સર્વ પ્રકારે ખુશી રાખવા માટે મારા સ્નેહ, દયા સુખ-ભોગને ત્યાગ કરવા પડે, અથવા પ્રાણપ્રીય જાનકીનો પરિત્યાગ કરવો પડે તોપણ તેમા આચકો ખાઇશ નહિ પ્રજારજનકાર્યમા હુ ક્ષણ પણ આળસ કરીશ નહિ, એવુ નિશ્ચય માનજો. રામના આવા વચન સાભળીને સીતા ઘણીજ ખુશી થઇને કેહવા લાગી, એમ ન થાય તો આર્યપુત્ર રઘુકુલ ધુરંધર કેમ કહી શકાય?

ત્યાર પછી રામચંદ્રે પાસે ઉભેલા ચાકરને અષ્ટાવક્રને વિશ્રામ

કરવાની જગા દેખાડવાની આજ્ઞા કરી અષ્ટાવક્ર આશીર્વાદ આપીને વિશ્રામ કરવા ગયા ને રામ અને જાનકી પાછા વાતચીત કરવા લાગ્યાં એ વેળાએ લક્ષ્મણે આવીને કહ્યું; આર્ય ! મે એક ચિતારને આપનુ ચિત્ર ચિતરવાને કહ્યુ હતુ તે તેણે આ ચિત્ર તૈયાર કરી આપ્યુ છે તે જૂઓ, રામે કહ્યુ વત્સ ! દેવી દલગીર થયાથી કેવી રીતે તેને ખુશી કરવામા આવે તે તુ સારીપેઠે જાણે છે આ ચિત્રમા ક્યા સુધી ચીતરયુ છે? લક્ષ્મણે કહ્યુ દેવી જાનકીની અગ્નિથી પરીક્ષા કર્યાના બનાવ સુધી

તે સાભળીને રામે ઘણોજ અફસોસ દેખાડીને કહ્યુ, વત્સ ! તુ મ્હારી પાસે હવે આ વાત કહીશ નહિ આ બનાવ સાભળ્યાથી અથવા સ્મરણ થવાથી હુ ઘણોજ શરમાઉછું, કેવો ખેદનો વિષય છે, કે-જેણે જન્મ લીધાથી જગત્ પવિત્ર થયુ છે તેને વળી બીજાથી પવિત્ર કરવી? હાય ! પ્રજારંજન એ કેવું ભય ઉપજાવે એવું વ્રત છે! સીતાએ તે સાભળીને કહ્યુ- નાથ આપે તે વેળાએ ડહાપણનું કામ કર્યુ હતુ એમ જો ન કર્યુ હોત તો હમેશના નિર્મળ રઘુકુળમા કલંકનો સ્પર્શ થયો હોત અને મ્હારો અપવાદ પણ દૂર થાત નહિ સીતાના આવા વાક્ય સાભળીને રામચંદ્ર ઘણો નિશ્વાસ નાખીને બોલ્યા, પ્રિયે ! હવે આ વાત પડી મુકો આવો આ ચિત્ર જોઇએ.

પછી સઉ ચિત્રપટ જોવા લાગ્યા, સીતાએ થોડી વાર સુધી અહીથી તહી જોઇને રામને પૂછ્યુ, નાથ આ ચિત્રના ઉપલા ભાગમા પેલુ શું ચિતરયુ છે? રામ બોલ્યા પ્રિયે એ સૌ સમસ્ત જૃંભક અસ્ત્રછે બ્રહ્માદિ પ્રાચીન ગુરૂઓએ વેદની રક્ષા કરવા માટે લાખી મુદ્દત સુધી તપશ્ચર્યા કરીને જે તપોમય તેજ પુંજ પરમ અસ્ત્ર મેળવ્યા હતા ગુરુ પરંપરાથી ભગવાન્ કૃશાશ્વાની પાસે તે

અસ્ત્ર આવ્યા, અને તેમની પાસથી રાજર્ષિ વિશ્વામિત્રે તે મેળવ્યા ત્યારપછી તે પરમ કૃપાળુ રાજર્ષિએ મારાપર કૃપા દેખાડીને તાડીકા રાક્ષસીને મારવાની વેળાએ મને તે આપ્યા હતા ત્યારથી એ બધાં મ્હારી પાસેછે. તને પુત્ર થશે તેના કબજામા હવે તે રહેશે

લક્ષ્મણે કહ્યુ, દેવી ! અહી મિથિલાનુ વૃત્તાન્ત જુઓ સીતા તે જોઇને ઘણીજ ખુશી થઇને કહેવા લાગી. હીક આર્ય પુત્ર હરધનુ ઉપાડીને ભાગવાને તૈયાર થયા છે અને મ્હારા પિતાજી આશ્ચર્ય પામીને પાપણ ફરકયા વિના એકી નજરથી જુએછે આહા ! કેવું સુંદર ચિત્ર આલેખ્યુ છે ! વળી અહી વિવાહ વખતની સભા દેખાયછે. આ સભામા તમારા ચાર ભાઇ તે વેળાને યોગ્ય વસ્ત્રાલંકાર પહેરેલા કેવી શોભા આપેછે ? આ ચિત્ર જોવાથી જણાય છે કે જાણે હું તે પ્રદેશ અને તે સમય હાલ જોતી ઉભી છુ ! સીતાનું આ વાક્ય સાભળીને પૂર્વ વૃત્તાન્ત યાદ આવ્યાથી રામ બોલ્યા, પ્રિયે ! યથાર્થ કહ્યુ મહર્ષિ શતાનન્દે તારા કોમલ હાથને મ્હારા હાથમાં આપ્યો હતો તે સમય હમણા જાણે હોય એમ મને ભાસેછે.

ચિત્રપટની બીજી જગાએ આગળી દેખાડીને લક્ષ્મણે કહ્યું, જુઓ આ આર્યા (સીતા) આ આર્યા માંડવી અને આ વધુ શ્રુતકીર્તિ તેણે લજ્જાથી (પોતાની પત્ની) ઉર્મિલાનું નામ કહ્યુ નહિ લક્ષ્મણને લજ્જાયમાન જોઇને તેની મશ્કરી કરવા માટે સીતાએ હસતે ચેહેરે ઉર્મિલના ચિત્રતરફ આંગળી બતાવીને લક્ષ્મણને પૂછ્યું વત્સ ! આ બાજુએ કોનુ ચિત્ર ચિતરેલું છે ? લક્ષ્મણે કંઇ જવાબ ન આપતા જરા હસીને કહ્યુ દેવિ ! જુઓ જુઓ અહી હરધનુ ભાગવાની વાત સાભળીને કોધથી લાલચોળ થયેલા ક્ષત્રિય કુલને નાશકરનાર ભગવાન ભૃગુનન્દન (પરશુરામ) આપોઆપ જમાના રસ્તો રોકીને ઉભા રહ્યા છે આાં

કરવાની જગા દેખાડવાની આજ્ઞા કરી અષ્ટાવક્ર આશીર્વાદ આપીને વિશ્રામ કરવા ગયા ને રામ અને જાનકી પાછા વાતચીત કરવા લાગ્યા એ વેળાએ લક્ષ્મણે આવીને કહ્યુ, આર્ય ! મે એક ચિતારને આપનુ ચિત્ર ચિતરવાને કહ્યું હતું તે તેણે આ ચિત્ર તૈયાર કરી આપ્યુ છે તે જૂઓ, રામે કહ્યુ વત્સ ! દેવી દલગીર થયાથી કેવી રીતે તેને ખુશી કરવામા આવે તે તુ સારીપેઠે જાણે છે આ ચિત્રમા ક્યા સુધી ચીતરયુ છે? લક્ષ્મણે કહ્યુ દેવી જાનકીની અગ્નિથી પરીક્ષા કર્યાના બનાવ સુધી

તે સાભળીને રામે ઘણોજ અફસોસ દેખાડીને કહ્યુ. વત્સ ! તુ મ્હારી પાસે હવે આ વાત કહીશ નહિ આ બનાવ સાભળ્યાથી અથવા સ્મરણ થવાથી હુ ઘણોજ શરમાઉછું, કેવો ખેદનો વિષય છે, કે જેણે જન્મ લીધાથી જગત્ પવિત્ર થયુ છે તેને વળી બીજાથી પવિત્ર કરવી? હાય ! અગ્નિરજન એ કેવુ ભય ઉપજાવે એવું વ્રત છે ! સીતાએ તે સાભળીને કહ્યુ નાથ. આપે તે વેળાએ ડહાપણનું કામ કર્યું હતુ એમ જો ન કર્યું હોત તો હમેશના નિર્મળ રઘુકુળમા કલકનો સ્પર્શ થયો હોત. અને મ્હારો અપવાદ પણ દૂર થાત નહિ સીતાનાં આવા વાક્ય સાભળીને રામચદ્ર ઘણો નિશ્વાસ નાખીને બોલ્યા, પ્રિયે ! હવે આ વાત પડી મુકો: આવો આ ચિત્ર જોઇએ

પછી સઉ ચિત્રપટ જોવા લાગ્યા, સીતાએ થોડી વાર સુધી અહીથી તહી જોઇને રામને પૂછ્યું, નાથ આ ચિત્રના ઉપલા ભાગમા પેલુ શું ચિતરયુ છે? રામ બોલ્યા પ્રિયે એ સૌ સમસ્ત જૃંભક અસ્ત્રછે બ્રહ્માદિ પ્રાચીન ગુરૂઓએ વેદની રક્ષા કરવા માટે લાબી મુદત સુધી તપશ્ચર્યા કરીને જે તપોમય તેજ પુંજ પરમ અસ્ત્ર મેળવ્યા હતાં ગુરૂ પરંપરાથી ભગવાન કૃશાશ્વાની પાસે તે

અસ્ત્ર આવ્યાં, અને તેમની પાસથી રાજર્ષિ વિશ્વામિત્રે તે મેળવ્યાં ત્યારપછી તે પરમ કૃપાળુ રાજર્ષિએ મારાપર કૃપા દેખાડીને તાડીકા રાક્ષસીને મારવાની વેળાએ મને તે આપ્યા હતા ત્યારથી એ બધાં મ્હારી પાસેછે તને પુત્ર થશે તેના કબજામા હવે તે રહેશે.

લક્ષ્મણે કહ્યુ, દેવી! અહી મિથિલાનું વૃત્તાન્ત જુઓ. સીતા મે જોઇને ઘણીજ ખુશી થઇને કહેવા લાગી, હાં આર્ય પુત્ર હર-ધનુ ઉપાડીને ભાગવાને તૈયાર થયા છે અને મ્હારા પિતાજી આશ્ચર્ય પામીને પાંપણ ફરકયા વિના એકી નજરથી જુએછે. આહા! કેવું સુદર ચિત્ર આલ્યુ છે! વળી અહી વિવાહ વખતની સભા દેખાયછે આ સભામા તમારા ચાર ભાઇ તે વેળાને યોગ્ય વસ્ત્રાલકાર પહેરેલા કેવી શોભા આપેછે? આ ચિત્ર જોવાથી જણાય છે કે જાણે હુ તે પ્રદેશ અને તે સમય હાલ જોતી ઉભી છુ! સીતાનું આ વાકય સાભળીને પૂર્વ વૃત્તાન્ત યાદ આવ્યાથી રામ બોલ્યા, પ્રિયે! યથાર્થ કહ્યુ મહર્ષિ શતાનદે તારા કોમલ હાથને મ્હારા હાથમાં આપ્યો હતો તે સમય હમણા જાણે હોય એમ મને ભાસેછે

ચિત્રપટની બીજી જગાએ આગળી દેખાડીને લક્ષ્મણે કહ્યું, જુઓ આ આર્યા (સીતા) આ આર્યા માડવી અને આ વધુ શ્રુતકીર્તિ, તેણે લજ્જાથી (પોતાની પત્ની) ઉર્મિલાનું નામ કહ્યું નહિ લક્ષ્મણને લજ્જાયમાન જોઇને તેની મશ્કરી કરવા માટે સીતાએ હસતે ચ્હેરે ઉર્મિલના ચિત્રતરફ આગળી બતાવીને લક્ષ્મ-ણને પ્રશ્ન્યુ વત્સ! આ બાજુએ કોનુ ચિત્ર ચિતરેલુંછે? લક્ષ્મણે કઇ જવાબ ન આપતા જરા હસીને કહ્યુ, દેવિ! જુઓ જુઓ અહો હરધનુ ભાગવાની વાત સાભળીને ક્રોધથી લાલચોળ થયલો ક્ષત્રિય કુલને નાશકરનાર ભગવાન ભૃગુનન્દન (પરશુરામ) અયોધ્યા જવાના રસ્તો રોકીને ઉભા રહ્યા છે અને

બેલી બાજુએ જુઓ, ભુવનવિજયથી આર્ય (રામ), આહંકાર તેમનો તોડવા માટે બાણ ફેંકવા લાગ્યા છે રામ આત્મ-પ્રશંસા સાંભળવામાં ઘણાજ શરમાતા હતા, તેથી તેમણે લક્ષ્મણને કહ્યું લક્ષ્મણ ! આ ચિત્રમાં બીજા ન્હાના પ્રકારના જોવા જેવા ચિત્ર છે, તે મૂકી દઇને શામાટે આ ચિત્ર ઉપર ચર્ચા ચલવો છો ? સીતાએ રામના વાક્ય સાંભળીને આનંદથી કહ્યું નાથ ! આમ ના બન્યું હોત તો સંસારના લોકો એકે અવાજે આપની આટલી પ્રશંસા કેમ કરત ? ત્યારપછી અયોધ્યામાં પ્રવેશ કર્યાની વેળાનું ચિત્ર નજરે પડ્યું થી આંસુભરી આંખે ગદગદ વાણીથી રામ કહેવા લાગ્યા, આપણે પરણી આવ્યા તે ટાણે કેટલા પ્રકારના ઉત્સવથી દિવસ ગાળ્યા હતા ? પિતાજીને કેટલો આનંદ ઉપજ્યો હતો ? ઉત્તમ વહુઓ મળ્યાથી માતાઓ કેવી મગ્ન થઇ હતી, અને તેમની કેટલી બરદાસ કરતી હતી ! તથા કેટલી મમતા દેખાડતી હતી ! રાજમહેલમાં નિરંતર ખુશી તથા ઉત્સવ કેવા વ્યાપી રહેતા હતા ! હાય ! એવા સર્વ આનંદના ઉત્સવના દિવસ ગયા છે ! લક્ષ્મણે કહ્યું આર્ય ! આ મંથરા છે રામે મંથરાનું નામ સાંભળતાજ અન્તઃકરણમાં વિરક્ત થઇને કંઇ જવાબ ન આપતા બીજી તરફ નજર કરીને કહ્યું પ્રિયે જુઓ જુઓ શૃંગવેરપુર નગરમાં ઝાડ નીચે પરમ બન્ધુ નિષાદપતિની જોડે સમાગમ થયો હતો તે સમયનું આ ચિત્ર એ કેવું સુંદર ચિત્ર્યું છે !

સીતાએ તે જોઇ હર્ષ દેખાડીને કહ્યું, નાથ ! આ તરફ જટા-બંધન અને વલ્કલ ધારણનું વૃત્તાંત જુઓ લક્ષ્મણે ખેદ દેખાડીને કહ્યું ઇક્ષ્વાકુવંશના વૃદ્ધો, પુત્રના હાથમાં રાજસત્તા સોંપીને અરણ્ય-વાસ કરે છે, પરંતુ આર્યને બાલ્ય કાળથીજ તે કઠોર વનવાસ ગ્રહણ કરવો પડ્યો હતો, ત્યારપછી તેણે ગંગાના તરફ જોઇ કહ્યું આર્ય ! મહર્ષિ ભરદ્વાજે જે વડ પાસે આપણને ચિત્રકૂટ જવાનો

માર્ગ દેખાડીને અમુક વાત કહી હતી તે આ કાલિન્દી કીનારા ઉપરનુ વડનુ ઝાડ છે તે સાલભળીને સીતાએ કહ્યુ. નાથ ! આ પ્રદેશની વાત આપને સાભરે છે? રામે કહ્યું, પ્રિયે ! હુ તે કેમ વીસરી જાઉ ? આ જગાએ તુ થાકી ગઇ હતી અને મ્હારા ખોળામા માથુ રાખી ઉંઘી ગઇ હતી

સીતાએ બીજી તરફ આગળી બતાવીને કહ્યુ, આર્ય જુઓ જુઓ. આ તરફથી દક્ષિણ વનમા પ્રવેશ કરયો હતો એ કેવુ સુદર ચિત્રનુ છે! મને સાભરે છે કે આ જગાએ હુ સુર્યના સખત તડકાથી ગભરાયલી હતી તે વેળાએ આપે હાથમા તાડનુ પાદડુ લેઇ મ્હારા માથા ઉપર ધરી રાખીને તડકો રોકયો હતો રામે કહ્યુ પ્રિયે ! પેલી નદીના કીનારા ઉપર તપોવનવાસી ગૃહસ્થો વાનપ્રસ્થ-ધર્મ ધારણ કરીને રહેલા છે તપોવનના પેલા ઝાડની નીચે તેઓ કેવા વિશ્રામસુખ ભોગવવામા વખત ગાળતા હતા ! લક્ષમણે કહ્યું, આર્ય ! પેલા ઘણા પ્રવાહ જેમાથી નીકળી વસ્તીમા વહેતા જાય છે એ પહાડ છે, તે પહાડનુ શિખર હમેશા વાદળાથી ઘેરાયેલું સુશોભિત રહેછે તેની તલાટીમા વિવિધ પ્રકારના ઝાડ આવી રહેલા છે તે પાદડાથી સદા ભરપૂર અને લીલાછમ હોવાથી શીતળ તથા મનોહર દેખાય છે ઉત્તમ પ્રકારના જળવાળી પવિત્ર નદી ગોદાવરી તેના પગ પાસેથી પસાર થતી હોય તે પ્રમાણે મોજા ઉડાડતી વેગેથી વહી જાય છે રામે સીતાને કહ્યુ, પ્રિયે ! તને સાભરતુ હશે કે આ જગાએ આપણે કેવા સુખમાં રહેતા હતા ? આપણે ઝુપડીમા રહેતા અને લક્ષ્મણ વનમા ફરીને ખાવાના ફળમુળ વગેરે લાવતો હતો સવારે અને સાજે ગોદાવરીના કિનારે હળવે હળવે ફરીને આપણે શીતળ સુગંધ હવા ખાતા હતા હાય ! આપણે તેવી અવસ્થામા રહીને પણ કેવાં સુખથી દિવસ ગાળતા હતાં

લક્ષ્મણે બીજા ચિત્રપટના બીજા ભાગ ઉપર આગળી બતાવીને કહ્યું, આર્ય ! આ પચવટી છે અને અહી શર્પણખા છે આ જોતાજ મુગ્ધ સ્વભાવથી સીતાની અવસ્થા જાણે તે વખતના જેવીજ થઇ હોય એમ જણાવવા લાગી તેણે ઉદાસી ચહેરે રામને કહ્યુ હા નાથ ! અહીથી હવે જોવા સાભળવાને અત આવ્યો ! રામે હસ્તે મુખે તેને શાત કરીને બોલ્યા, હે વિયોગી દુ.ખના અનુભવવાળી ! આ ચિત્રપટ ખરેખર અહીથી તહી નજરે કરીને કહ્યુ કેવુ આશ્ચર્ય ! ચિત્ર જોયાથી પર્વનુ વૃત્તાત વર્તમાનવત્ જણાય છે. દુરાચારી રાક્ષસોએ સોનાના મૃગના છળથી જે ભારે અનર્થ કર્યો હતો, અને જેનો યોગ્ય બદલો તેમને આપી ચુકયા છિયે, તથાપિ એ વાત યાદ આવ્યાથી કાળજુ કોરાઇ જાય છે એ બનાવ બન્યા પછી આર્યજનશૂન્ય સ્થળે વિકલ હઇડુ પણ પીગલ્યા શિવાય રહી શકે નહિ ! વજ્રના જેવુ હૃદય પણ જેથી ભેદાયા વિના રહેશે નહિ.

લક્ષ્મણનુ આવું વચન સાભળીને સીતા આસુભરી આખે મનમા ને મનમા કહેવા લાગી, હાય ! આ અભાગિણીને માટે આર્યપુત્રને કેટલું કષ્ટ ભોગવવુ પડ્યુ હતુ ! ! આ વેળાએ રામની આખમાથી પણ આસુ પડવા લાગ્યા, તે જોઇને લક્ષ્મણે કહ્યુ, આર્ય ! ચિત્ર જોઇને આપ આટલા બધા ચિતાતુર કેમ થાઓ છો ? રામે કહ્યુ, વત્સ ! તે વેળાએ મ્હારી હાલત એવી ખરાબ થઇ હતી કે, જો વેર લેવાનો સકલ્પ હમેશા અન્ત કરણમા જાગૃત રહ્યો ના હોત તો કદી પણ પ્રાણ ધારણ કરી શકત નહિ ! આ ચિત્ર જોવાથી તે અવસ્થા સાંભરી આવે છે અને જાણે મ્હારા હૃદયની મર્મ ગાઠો શિથિલ થઇ હોય એમ જણાય છે ! તે એ સર્વ સાક્ષાત્ જોયું હતું, ત્યારે હવે અજાણ્યાની પેઠે શા માટે વાત કરે છે !

ઉપર પ્રમાણે રામના વચન સાભળીને લક્ષ્મણ જરા દિલગીર અને લજ્જિત થયો તેથી ચાલતી વાત ફેરવીને રામની ચિત્તવૃત્તિને

બીજા વિષયપર દોરવાની આવશ્યકતા જાણીને તે બોલ્યો, આ બાજુએ દંડકારણ્યનો પ્રદેશ જુઓ, આ જગાએ દુર્દર્શ કબંધ રાક્ષસનો વાસ હતો: આ તરફ ઋષ્યમૂક પર્વતમા મતંગ મુનિનો આશ્રમ છે, આ પેલી સિદ્ધ શબરી બાઇ છે, પેલી બાજુએ પંપા સરોવર દેખાય છે, રામ પંપા શબ્દ સાંભળીને સીતા તરફ જોઇ બોલ્યા, પ્રિયે! પંપા ઘણુજ સુંદર સરોવર છે હું તારી ખોળ કરતો એના કિનારે આવી ચડ્યો; ત્યા આવીને જોયું તો પ્રફુલ્લિત થયલા કમળો, મંદ મંદ પવનથી જરા હાલીને સરોવરમા રહ્યે રહ્યે કહી શકાય નહિ એવી શોભા આપતા હતા એમની સુગંધથી ચારે બાજુએ આનંદ આનંદ થઇ રહેતો ત્યા ભમરાઓ મધ ચુસવામા મગ્ન થઇને ગુણ ગુણ સ્વરથી ગાન કરતા હતા અને હંસ, સારસ વગેરે ઘણીક જાતના જલચર પક્ષીઓ આનંદથી એના નિર્મળ જલમાં રમતા હતા તે વેળાએ મ્હારી આંખો આસુથી ભરાયલી હોવાને હોવાને લીધે તે સરોવરની શોભા સારી પેઠે જોઇ શક્યો નહિ, આંસુની એક ધારા નીકળ્યા પછી બીજી ધારા પડવામા પળ માત્ર આંખને જે અવકાશ મળતો હતો, તેટલા વખતમાજ એકવાર ઉપરથી મે જોયુ હતું.

સીતાએ, ચિત્રપટના એક ભાગ ઉપર લક્ષ્ય રાખીને લક્ષ્મણને પૂછ્યુ, વત્સ! પેલા જે પર્વતની ઉપર ફુલોથી શોભી રહેલા કદંબના ઝાડની ડાળીઓ ઉપર મદમત્ત મયૂરમયૂરીઓ નૃત્ય કરે છે. અને તેની નીચે મુરઝાયલા શરીરવાળા આર્યપુત્ર મૂર્છિત થઇને પડ્યા છે તથા તમે રોતા રોતા એમને પકડી રહ્યા છો, એ પર્વતનુ નામ શું છે? લક્ષ્મણે કહ્યુ, આર્યે! એ પર્વતનુ નામ માલ્યવાન્ છે. વરસાદના દિવસમા એ અતિ રમણીય સ્થાન થાય છે જુઓ તાજા વરસાદને લીધે એના શિખર ઉપર કેવી અલૌકિક શોભા થઇ રહી છે. આ

જગાએ આર્ય ઘણાજ વિકલચિત્ત થઇ ગયા હતા આ વાત સાંભ-ળવાથી પોતાની પૂર્વ અવસ્થા સાભરી આવ્યાથી રામ ઘણાજ વિકલ થઇને બોલ્યા. વત્સ! છાનો રહે, છાનો રહે ! હવે તુ માલ્યવાનનુ નામ દેઇશ નહિ! એ સાભળ્યાથી મ્હારો શોકસાગર વેગથી ઉછળે છે અને જાનકીનો વિરહ ફરી નવો ભાવ ધારણ કરે છે! આ વેળાએ સીતાને કટાલો ઉપજવાના ચિન્હ દેખાવવા લાગ્યાથી લક્ષ્મણે રામને કહ્યુ, આર્ય હવે ચિત્ર જોવાનુ પ્રયોજન નથી, આર્યા જાનકીને કટાળો આવ્યો છે હમણા એમને વિશ્રામ લેવાની આવશ્યકતા જણાય છે તેથી હું જાઉ છુ; આપ આગમ ગૃહમા પધારો

આટલુ કહીને લક્ષ્મણે વિદાયગીરી લીધી તેટલામા સીતાએ રામને કહ્યુ નાથ! ચિત્ર જાતા જોતા મને એક અભિલાષા ઉત્પન્ન થઇ છે તે આપે પૂર્ણ કરવી પડશે રામે કહ્યુ, પ્રિયે! શી અભિલાષા છે કહો તે પૂર્ણ કરીશ સીતાએ કહ્યુ મ્હારી અભિલાષા એ છે કે. પાછી મુનિ પત્નીઓની સાથે મળીને તપોવનમાં વિહાર કરવો તથા ભાગીરથીના નિર્મળ જલમા નાહવુ સીતાની અભિલાષા સાભળીને રામે લક્ષ્મણને કહ્યુ વત્સ! હમણા ગુરૂજનોએ આગ્ના કરી મોકલી હતી કે જાનકીને જે અભિલાષા થાય તે તરત પૂર્ણ કરવી એટલા માટે તપોવનમા જવાને જરૂરની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કર કાલે સવારે એની ધારેલી જગાએ મોકલીશુ સીતા આથી ઘણીજ ખુશ થઇને બોલી, નાથ! આપને પણ સાથે આવવું પડશે રામે કહ્યુ પ્રિયે! તેપણ શુ તારે કહેવુ પડશે ! તારી આંખો આગળથી ખસીને હું શુ એક પળપણ સુખી રહી શકીશ ? ત્યાર પછી સીતાએ લક્ષ્મણ તરફ જોઇને કહ્યુ, વત્સ! તમારે પણ અમારી જોડે આવવુ પડશે આના ઉત્તરમા 'જેવી આગ્ના એમ કહીને જવાને ઉપયોગી તૈયારી કરવા માટે લક્ષ્મણ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા

લક્ષ્મણ ગયા ગયા પછી રામ અને સીતા વિશ્રામ ભવનમા ગયા. ત્યા ખુલ્લા દીલથી ઘણી પ્રકારની વાતચીત કરવા લાગ્યા થોડા વખત પછી સીતાને ઉંઘ આવવા માંડી, ત્યારે રામે તેને કહ્યુ, પ્રિયે ! જો થાક જણાતો હોય તો મ્હારા ગળે હાથ નાખીને થોડો કાળ વિશ્રામ કરો સીતાએ તે પ્રમાણે પોતાનો કોમળ હાથ રામને ગળે નાખ્યો તેના સ્પર્શથી નિર્વચનીય સુખ અનુભવ કરી. રામે કહ્યુ પ્રિયે ! ત્હારા હસ્તસ્પર્શથી મ્હારૂ સર્વ શરીર અમૃતમય થઇ ગયુ છે ઇન્દ્રિયો અપૂર્વ રસાવેશમા મગ્ન થઇ જાય છે, ભાન ભૂલી જવાય છે અને આકસ્માત મને નિદ્રા આવે છે, કે મોહ થાય છે તે કઇ કહી શકતો નથી રામના મુખમાથી નીકળેલા આવા અમૃતસરખાં વચન સાભળીને સીતાએ હસ્તે ચેહેરે કહ્યુ નાથ ! આપ હમેશ મને અનુકૂલ અને કૃપાલુ છો હમણા મે જે સાભળ્યુ છે એના કરતા સ્ત્રીને બીજો શો સૌભાગ્યનો વિષય હોય ! હવે મ્હારી પ્રાર્થના એટલી છે કે આપ હમેશ મ્હારાપર આવો સ્નેહ તથા કૃપા રાખજો એટલે ઘણુ છે

સીતાના નમ્ર મધુર અને મોહક વચન સાભળીને રામે કહ્યુ, પ્રિયે ! ત્હારા વાક્ય સાભળ્યાથી મ્હારૂ શરીર શીતલ થાય છે, કાન અમૃતરસમા તલ્લીન થઇ જાય છે, ઇન્દ્રિયો બહુ મોહિત થાય થાય છે, અને અત કરણ ઉમગે છે સીતા લજ્જિત થઇને બોલી. નાથ ! એ વાસ્તેજ સહુ આપને પ્રિયવદ કહે છે ગમે તેમ હો: અને આ (હુ,) નિરભાગીણીનુ આટલુ બધુ સૌભાગ્ય પ્રકટ થશે એમ સ્વપ્નામા પણ ધાર્યુ ન હતુ આમ કહીને સીતા સુવા માટે ઉત્કંઠિત થઇ તેથી રામે તેને કહ્યુ, પ્રિયે ! અહિ પથારી નથી એટલા માટે આ મ્હારા બાહુ જે આપણા વિવાહ સમયથી ગમે તો ઘરમા, ગમે તો વનમા ગમે તો બાલ્યકાલમા, ગમે તો યૌવનમા

દરેક પ્રસંગે અને દરેક સ્થળે તને આશ્રય આપવાને સાધનભૂત બના આવ્યા છે તેજ હાથ ઉપર આજપણ વિશ્રામ લે. આમ કહીને રામે પોતાના હાથ પહોળા કર્યા, અને સીતા તેના ઉપર માથું મૂકીને તરત ઉંઘી ગઇ.

થોડીવાર સુધી સ્નેહથી સીતાનુ મુખારવિંદ જોઇને, પ્રીતિ-પ્રફુલ્લ નયનથી રામ સ્વાગત કહેવા લાગ્યા, કેવું આશ્ચર્ય! જ્યારે પ્રિયાના મુખરૂપી ચંદ્ર જોઊછુ ત્યારેજ મ્હારૂં ચિત્ત ચકોરના જેવું બને છે અને અન્તરાત્મા અનિર્વચનીય આનંદ રસમા નિમગ્ન થાય છે! ટુંકામાં એ મ્હારા ઘરની લક્ષ્મી સ્વરૂપ છે, મ્હારી આંખને ઠંડા અને હિતકારી અંજન તુલ્ય છે, અને એનો સ્પર્શ ચંદન રસના અભિષેક જેવો છે, મ્હારા ગળે વળગેલા એના હાથ શીતલ લીસા મોતીની માળાનુ કામ સારે છે કેવી અજાયબી! પ્રિયા સર્વ વાતે અલૌકિક અને પ્રતિપદ છે રામ મનમાંને મનમા આમ વિચારમા મગ્ન હતા, એટલામા સીતા સ્વપ્નુ જોઇને ઊંઘમા કહેવા લાગી

હા નાથ! ક્યા ગયા!

સીતાના સ્વપ્ન ભાષિત શબ્દ સાંભળીને રામસ્વગત કહેવા લાગ્યા, કેવો ચમત્કાર! ચિત્ર જોયાથી પ્રિયાના અંતઃકરણમા આગળ થઇ ગયેલો વિરહ ભાવનાનો ભાવ ઉપજ્યો હતો, તેજ સ્વપ્નામા આવીને તેને દુઃખી કરે છે પછી સીતાના શરીર ઉપર હાથ ફેરવતાં ફેરવતા રામ પ્રેમથી રોમાચિત થઇને કહેવા લાગ્યા, અહા! અકૃત્રિમ પ્રેમ કેવો પરમ પદાર્થ છે! ગમે તો સુખ હોય દુઃખ હોય, ગમે તો સંપત્તિ હોય, કે વિપત્તિ હોય, ગમે તો જુવાની હોય અથવા વૃદ્ધાવસ્થા હોય, તોપણ સત્ય પ્રેમ સર્વ અવસ્થામા એક સરખો અને વગર બદલાય એવો છે એવા પ્રેમસુખના અધિ-કારી થવુ એ કંઈ થોડા સૌભાગ્યની વાત ન કહેવાય; પરંતુ એનો

વિષય એ છે કે, આવો પ્રેમ જગતમા ઘણોજ વિરલ તથા દુર્લભ હોય છે. જો તે એટલો વિરલ તથા દુર્લભ ન હોત તો સંસારમા સુખની હદ રેહેત નહિ

રામના ઉપર પ્રમાણે સ્વગત બોલવાની સમાપ્તિ થતાંજ, વાક્ય સમાપ્ત નહિ થતા દ્વારપાળ સાથે આવી હાથ જોડીને બોલ્યો: કૃપાળુ, મહારાજ! દુર્મુખ દરવાજા ઉપર ઉભો છે એને વિશે મહારાજની શી આજ્ઞા થાય છે? દુર્મુખ એ રામના અંતપુરનો ઘણોજ વિશ્વાસુ નોકર હતો પોતાના રાજવહિવટ વિશે પ્રજાનો અભિપ્રાય કેવો છે તે યુક્તિથી જાણી લાવીને પોતાને જણાવવા માટે રામે તેને મુકરર કર્યો હતો તેથી તે દરરોજ છુપી રીતે એ વિષયનો શોધ કરતો હતો, અને જે દિવસે જે જાણતો તે રામને જણાવતો હતો. હમણાં તેને આવેલો જાણીને રામે દ્વારપાળને કહ્યુ, જલદીથી તેને મારી પાસે આવવાને કહે દ્વારપાળે આજ્ઞા જાહેર કર્યાથી દુર્મુખે આવીને રામને પ્રણામ કર્યા, અને હાથ જોડીને સામે ઉભો રહ્યો રામે તેની તરફ નજર કરીને પૂછ્યુ, કેમ દુર્મુખ! આજે શું જાણ્યું છે? દુર્મુખે કહ્યુ, મહારાજ! સર્વ પ્રજા કહે છે કે અમે રામરાજ્યમા પરમ સુખથી રહીએ છિયે,

આ વાત સાંભળીને રામે કહ્યુ, તું દરરોજ પ્રસંસાની ખબર આપે છે, જો કોઇએ કંઇ દોષ કહ્યો હોય તો કહે, કે જેથી તેને દૂર કરવાનો ઉપાય કરવામા આવે મેં સ્તુતિ સાભળવા માટે તને નીમ્યો નથી. દુર્મુખ દરરોજ સ્તુતિ સાભળતો હતો, તેથી જે સાભળતો હતો તે અકપટથી રામની પાસે કહેતો હતો આજે તેણે સીતા સંબંધી દોષ સાભળ્યો હતો પણ એ અપ્રિય ખબર કહેવી અનુચિત જાણીને તેણે છુપાવી રાખી હતી. પરંતુ રામના ઉપર પ્રમાણે કહેવાથી તે ચકિત તથા ગાભરો થઇને જરાવાર સુધી

વચનથી વિલાપ અને પરિતાપ કરવા લાગ્યા અરેરે ! કેવી ખરાબીની વાત સાંભળી એના કરતા મ્હારી છાતીમા વજ્રનો ઘા થયો હોત તો ઠીક થાત ! શા માટે હજી સુધી હું જીવતો રહ્યો છું ખરેખર હુ ઘણોજ અભાગિયો છુ, જો એમ ના હોત તો શા વાસ્તે આવેલો રાજ્યાધિકાર છોડીને મ્હારે વનવાસ જવું પડે ! શા માટે દુરાચારી દશાનન (રાવણ) પંચવટીમા આવીને મ્હારી પ્રાણપ્રિયા જાનકીનું હરણ કરીને નિર્મલ રઘુકુળને અપવાદનું કલંક લગાડે ! ને અપવાદ અદ્ભુત ઉપાયથી દૂર કર્યા પછી શા માટે પાછો ચર્ચાતો રહે ! સર્વ પ્રકારે મ્હારો જન્મ અને મ્હારૂં જીવતર દુ:ખ ભોગવવા માટેજ નિર્માણ થયેલા છે ! હવે હુ શુ કરૂં ! ! કંઇ પણ સમજી શકાતુ નથી ! આ લોકાપવાદ ઘણોજ ફેલાયલો છે તે અપવાદ નિર્મૂળ છે એમ જાણીને તુચ્છ ગણવો કે નિરપરાધી જાનકીનો પરિત્યાગ કરીને એ અપવાદથી ઉત્પન્ન થયલું કલંક ટાળવું, એ બેમાંથી શુ કરવુ ? તેનો કંઇપણ નિર્ણય હુ કરી શકતો નથી આવુ ધર્મ સંકટ કોઇને પડ્યુ નહિ હોય ! !

આવી રીતનો ખેદ કરીને, રામ થોડીવાર સુધી નીચુ માથું રાખીને ચુપ બેઠા, ત્યાર પછી નિશ્વાસ છોડીને ધાર્યું કે હવે એ વિષયમાં કર્તાવ્યાકર્તવ્યનો નિર્ણય કરવાની જરૂર નથી જ્યારે મેં રાજકારભાર લીધોછે ત્યારે સર્વ ઉપાયથી લોકોને ખુશ રાખવા એ મ્હારૂં કર્તવ્યકર્મ છે અને એ મ્હારો સર્વથી શ્રેષ્ટ ધર્મ છે, માટે જાનકીનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. હે વિધાતા તારા મનમા આવુજ ધારેલું હતુ ! આમ કહીને રામ મૂર્છિત થઇને જમીન ઉપર પડી ગયા

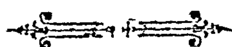
થોડી વારે સાવચેત થયા ત્યારે રામ ઘણા દયાળુ સ્વરથી કહેવા લાગ્યા, જો હમણાં હું સચેતન થાત નહિ તો મ્હારે સર્વ

પ્રકારે મ્હારૂં હતું મ્હારે નિરપરાધી જાનકીનો પરિત્યાગ કરીને પાપના કીચડમાં લિપ્ત થવું ના ન્પડત. થોડા દિવસ ઉપર અષ્ટાવક્રની આગળ મેં 'પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, લોકરંજનને માટે જાનકીનો પણ પરિત્યાગ કરવો પડે તો પણ તે કરવાને હું ચુકીશ નહિ આમ નિપજવાનું હશે તેથીજ શું મ્હારા મુખમાંથી આવી ભયાનક પ્રતિજ્ઞાનાનાં વાક્ય નિકળ્યાં હતા ! હા ! પ્રિયે જાનકિ ! હા પ્રિયવાધિનિ ! રામમયજીવિતે ! હા અરણ્યવાસ સહચરિ ! અંતે ત્હારી આવી અવસ્થા થશે એમ સ્વપનામાં પણ નહોતું જાણ્યું ! તું એવા દુરાચારીના, એવા નરાધમના', એવા હતભાગ્યના હાથમા પડી છે કે થોડા કાળને માટે પણ ત્હારા ભાગ્યમાં સુખ ભોગવવું લખ્યું નથી ! તે ચંદનનું વૃક્ષ જાણીને ઝેરી ઝાડનો આશ્રય પકડ્યો છે ! મે પરમ પવિત્ર રાજ્ય શમા જન્મ લીધો છે ખરો પરંતુ મ્હારા આચરણ ચંડાળના કરતાં પણ હજાર ગણા અધમ છે, નહિતો વિના અપરાધે ત્હારો ત્યાગ કરવાને કેમ તૈયાર થાઉં ! કાય હાલ જો આ પળે મ્હારો પ્રાણ દેહમાથી નીકળી જાય તો છૂટું ! હવે જીવવું શા કામનું છે ! ખરેખર મ્હારૂં જીવવું નિષ્પ્રયોજન છે ! બધું જગત્ મને શૂન્ય તથા અરણ્ય સરખું જણાય છે !!

આમ કહેતા કહેતા ઘણાંજ વ્યાકુલ હૃદય તથા ધ્રુજતા શરીરવાળા થઇને રામ થોડા વખત સુધી છાનામાના બેશી રહ્યા ત્યાર પછી લાબો નિશાસો મૂકીને બોલ્યા, હાય ! આ શું થયું !! એમ કહીને કોશલ્યા વગેરેને ઉદ્દેશીને ખેદથી કહેવા લાગ્યા. હા માતા ! હા તાત જનક ! હા દેવિ વસુંધરે ! હા ભગવતિ અરૂંધતિ ! હા કુલગુરો વસિષ્ઠ ! હા ભગવાન વિશ્વામિત્ર ! હા પ્રિયબંધુ બિભીષણ ! હા પરોપકારી સખા સુગ્રીવ ! હા વત્સ હનુમાન ! તમે બધા ક્યાં ગયા છો ! તમે કંઇપણ જાણતા નથી ! અહિં દુરાત્મા રામ તમારૂં ખરાબ કરવાને તૈયાર થયો છે અથવા હવે હું તેવા મહાત્માઓના

નામ લેવાને અધીકારી નથી મ્હારા જેવા મહાપાતકીએ નામ લીધાથી નિસંદેહ તેઓને પાપ સ્પર્શ કરશે હું જ્યારે સરલ હૃદયની પવિત્ર પતિવ્રતા સ્ત્રીને નિરપરાધી જાણ્યા છતા વગર હરકતે તેને પરિત્યાગ કરવાને તયાર થયોછુ, ત્યારે મ્હારા કરતાં મહાપાતકી બીજો કોણ હોય! હા રામમયજીવિતા સીતા! પાષાણમય કઠોર હૃદયના રામથી અંતે ત્હારી આવી દુર્ગતિ નીપજશે તે તુ સ્વપ્નામા પણ જાણતી નહિ હોઇ! નિઃસંદેહ રામનુ હૃદય વજ્રલેપવાળુ છે, નહિ તો કેમ હજી સુધી ફાટી જાય નહી અથવા વિધાતાએ જાણી જોઇને મ્હારૂં હૃદય આવું કઠોર બનાવ્યુ છે નહિ તો વગર હરકતે આવું ક્રૂરકર્મ કેમ કરી શકુ?

આમ કહેતા કહેતા રામ આસુ ઝરતી આંખે વિશ્રામભવનમા જઇને ત્યાં સૂતેલી સીતાની સામે ઉભા રહ્યા, અને હાથ જોડીને તેને સંબોધન કરીને કહ્યુ, પ્રિયે! હતભાગ્ય રામ આ જન્મને માટે ત્હારી પાસેથી વિદાયગીરી લેછે!! આમ કહીને અનિવાર્ય શોકાગ્નિથી બળતા હૃદયે તે ઓરડામાંથી બહાર નીકળ્યા અને ભાઇઓની-જોડે સલાહ કરીને ધારેલી ધારણા (સીતાનો પરિત્યાગ કરવાની) પાર પાડવા માટે વિચારભવનની તરફ ચાલ્યા.

પ્રકરણ ૯ મું.

વિચાર અને ત્યાગ.

રામ મંત્રભવનમા જઇને રાજ્યાસન ઉપર બેઠા, અને પાસે ઉભેલા નોકરોને ભરત, લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્નને તેડવા માટે મોકલ્યા 'સાંઝે આર્ય અને જનકતનયા (સીતા) એકઠાં થઇને કાળ ગાળતા હતા અને અત્યારે મંત્રભવનમા જઇને અકસ્માત્ અમને શા માટે તેડાવ્યા હશે'! એ વિચારનો કંઇ નિર્ણય કરી નહિ શક્યાથી

ભરત વગેરે ઘણા સંદેહમા પડી વ્યાકુલ હૃદયના થઈ ગયા. તથા મનમા ને મનમા નાના પ્રકારના વિતર્ક કરતા કરતા જ્યાંથી મંત્રભવનમા આવી પહોંચ્યા; ત્યા આવીને જુએછે તો રામ ધનુ ઉપર હાથ મૂકીને એકલા બેઠાછે, ઘડીએ ઘડીએ નિસાસો મૂકેછે અને તેમની આંખોમાથી અખંડ આસુની ધારા વેહેછે ભાઇની આ દશા જોઇને ભાઇઓ ઘણાજ શોકાતુર થયા. અને શા કારણથી તેમની આવી અવસ્થા થઇ હશે તે કોઇ રીતે નહિ સમજ્યાથી બેભાન જેવા થઇને પુતળાની પેઠે સામે ઉભા રહ્યા અતિ ભયાનક હાનિનો બનાવ બન્યો હશે એવુ ધારી તે ત્રણ ભાઇમાથી કોઇએ પણ કઇ કહેવાની હિંમત કરી નહી તેઓએ ધાર્યું કે અચિંત કોઇ ભારે આફત આવી હશે અને રામની દીઙમૂઢ દશા જોઇને તેઓ ઘણાજ દુ:ખી થઇને રોવા લાગ્યા

થોડો વખત વીત્યા પછી રામે ઉભરાતા શોકનો વેગ સમાવ્યો અને આંખમાના આસુ લુછીને સ્નેહપૂર્વક ભાઇઓને બેસવાની આજ્ઞા કરી તેઓ આસન ઉપર બેઠા અને ખેદ થતી આંખે રામચંદ્રનું બહુજ ઝાંખુ થયેલુ મુખ જોવા લાગ્યા પાછાં રામચંદ્રની આંખમાથી જોરભેર આસુ વહેવા લાગ્યા, તે જોઇને તેઓ પણ ઘણાજ શોકાતુર થઇને બહુ રોવા લાગ્યા આમ છાનામાના બેસી રહેવુ યોગ્ય નથી એમ ધારીને પછી થોડીવારે લક્ષ્મણે વિનય વચનથી રામચંદ્રને પૂછ્યું, આર્ય! આપની આવી અવસ્થા જોઇને અમે બહુ ખિન્ન થયા છીયે અમને લાગેછે અવસ્ય કંઇપણ ભારે હાનિ થઈ હશે, ઉંડું પાણી કદીપણ અલ્પ કારણથી હાલતુ નથી; સામાન્ય વાયુના વેગથી હિમાચલ કદાપિ વિચલિત થઈ શકતો નથી, એટલા માટે શા કારણથી આપ આવી રીતે અફસોસમા બેઠેલ છો, તે વિસ્તારથી અમને કહી અમારા પ્રાણુની રક્ષા કરો આ તમારું

મુખારવિંદ સાંઝ કાળના કમળ કરતાં પણ ઝાંખુ અને પ્રભાત સમયના ચંદ્રના કરતાં પણ વધારે નિસ્તેજ જોવામાં આવે છે આનું કારણ શું છે તે જલદીથી અમને કહો, વિલંબ લગાડશો નહિ, અમારાં હૃદય ભેદાય છે!

લક્ષ્મણે આ રીતે ઘણાજ આગ્રહથી પૂછ્યુ ત્યારે રામચંદ્ર જીવ ઠેકાણે રાખીને ઘણાજ શોકાતુર સ્વરથી કહેવા લાગ્યા. વત્સ ભરત! લક્ષ્મણ! વત્સ શત્રુઘ્ન! તમે મ્હારૂ જીવન છો. તમે મ્હારા સર્વ પ્રકારનું ધન છો, તમારે માટેજ હું રાજવહિવટનો આટલો ભારે કલેશ સહન કરૂં છું, હિત કરવું અથવા અહિત નિવારણ કરવુ એમાં તમેજ મ્હારા સર્વથી મોટા મદદગાર છો. હું મોટી મુસ્કેલીમા પડ્યો છું અને તે વિપતીથી છુટવા માટે તમને કવખતે બોલાવ્યા છે તેમજ અનિષ્ટ નિવારણના ફક્ત ઉપાય છો મેં ઘણો વિચાર કર્યો ત્યારે અંતે જે ઉપાય કરવો સર્વ પ્રકારે યોગ્ય જણાયો છે તે તમને કહુ છું, એ સ્થિર ચિત્તથી સાભળો સર્વ હકીકતનુ વિસ્તારપૂર્વક વૃત્તાન્ત કહીને પછી તેનો ઉપાય વિષય કહીશ ત્યારે મ્હારા મનની અકળામણ કંઇક ઓછી થશે

આટલુ કહીને. રામ ચુપ થઇને પાછા પ્રબલ વેગથી રોવા લાગ્યા, ત્રણે ભાઇઓ આવો દેખાવ જોઇને આગળના કરતા વધારે વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આર્યની ચેષ્ટા જોતાં જણાય છે કે અવશ્ય અતિ ભયંકર અનર્થ થયો હશે; કોણ જાણે શી વાત કરતા એ અચકાય છે! પરંતુ ઘણા ઘણા વિચાર કરતા એ કંઈ પણ નક્કી નહિ થઇ શક્યાથી કારણ જાણવા માટે ઘણા ઉત્સુક થઇને તેઓ ઘણાજ વ્યાકુલ ચિત્તથી મ્હોટા ભાઇના મ્હો સામું જોવા લાગ્યા.

થોડો વખત સુધી ચુપ રહ્યા પછી ધીરે રહીને રામ બોલ્યા, ભાઇઓ! સાભળો, ઇક્ષ્વાકુ વંશના મહા પ્રતાપી મહારાજા આપણા

કુળ જે તેમની રાજનીતિ અને વ્યવહારની વિરૂદ્ધ કંઇ પણ ચર્ચા વિના અલૌકિક કર્મ ક્રિયાથી પ્રજાપાલન કરી આપણા પરમ પવિત્ર રાજવંશને ત્રિલોકમાં પ્રખ્યાત કરી ગયાછે મારા જેવો કુલઘ્ન કોઇ થયો નથી મેં જન્મ લઇને આ મહા પવિત્ર અને ત્રિલોકવિખ્યાત વંશને આ કલંકના કીચડમાં લિપ્ત કર્યોછે વીર લક્ષ્મણ ! તારાથી એ વાત કાંઇ અજાણ્યું નથી જ્યારે આપણ ત્રણ જણા પંચવટીમાં રહેતા હતા ત્યારે આપણી ગેરહાજરીમાં દુષ્ટ રાવણ બળજોરીથી સીતાને હરણ કરી લઇ ગયો હતો તે વખતથી સુગ્રીવની મદદથી એ દુરાચારી રાવણને યોગ્ય સજા આપીને આપણે તે સતીને પાછી લાવ્યા ત્યાં સુધી તે એકલી એ દુષ્ટના તાબામાં ઘણો કાળ રહી હતી. એ પ્રમાણે ઘણાક દહાડા પારકે ઘેર રહેલી સીતાને ગ્રહણ કરીને ઘેર આણીછે, તેથી પ્રજા અસંતોષ દેખાડેછે અને અપજશ ગાવે છે એ માટે મેં પ્રતિજ્ઞા લીધીછે કે જાનકીનો પરિત્યાગ કરીને સર્વ પ્રકારે પ્રજાને ખુશી રાખવી એ રાજાનો પરમ ધર્મ છે તે હું પાળી શકું નહિ તો આવું અનાર્યના જેવું વૃથા જીવન ધારણ કરવાનું ફળ શું તે કહો ! હવે તમે ખુશી રીતે સંમતિ આપો તો હું હમણા આવી પડેલા કષ્ટમાંથી છૂટું

રામનું આવું કહેવું સાંભળીને ભાઇઓ ઘણાજ ખેદ કરવા લાગ્યા, અને ભયથી તથા અચંબાથી થોડી વાર સુધી નીચું માથું કરીને મુંગા રહ્યા. છેલ્લીવારે લક્ષ્મણે અતિ દુઃખિત અંતઃકરણે નમ્ર-તાથી કહ્યું આર્ય ! આપની આજ્ઞા અમે કદીપણ ઉલ્લંઘન કરતા નથી. પરંતુ આજની આપની પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને અમારા પ્રાણ જવાની તૈયારી કરે છે. અમે આપની પાસે આવી અનુચિત વાત સાંભળીશું એવું સ્વપ્ને અમારા અંતઃકરણમાં આવ્યું નહોતું. જે હશે તે ! આ સર્વથી મ્હારે આપને કંઇ કહેવું છે તે જો કૃપા કરી આપો તો નિવેદન કરૂં.

લક્ષ્મણના આવા વિનયવાળા અને દુઃખભરેલા વાક્ય સાંભળીને રામે કહ્યું, વત્સ ! જે કહેવાની ઇચ્છા હોય તે ખુશીથી કહે. ત્યારે લક્ષ્મણે કહ્યું આર્ય ! જાનકી, એકલી રાવણને ઘેર રહેતી હતી તે યથાર્થ છે, અને રાવણ પણ ઘણોજ દુષ્ટ હતો. તેમા પણ કંઇ સંદેહ નથી, પરંતુ દુરાચારીને યથાયોગ્ય શિક્ષા કર્યા પછી આર્યાને આપની સામે આણવામા આવી. ત્યારે આપ લોકાપવાદના ભયથી, પ્રથમ તેનું ગ્રહણ કરવાને અચકાયા હતા પણ પછી અલૌકીક પરીક્ષાથી તે પવીત્ર જણાઈ ત્યારે તેનુ ગ્રહણ કર્યું હતું અને ઘરમા આણી હતી. તે પરીક્ષા સઘળાઓની સામે કરવામા આવી હતી આપણે બને. આપણી સઘળી સેના તથા સેનાપતિઓ અને બધા દેવદેવર્ષિઓ અને મહર્ષિઓ જાનકીએ પરીક્ષા આપી તે વેળાએ ત્યા હાજર થયા હતા સૌ માણસોએ અનુમત આપવાથી આર્યાને ઘણી પવિત્ર સમજીને આપે તેનો અંગીકાર કર્યો હતો માટે પારકાના ઘરમા રહેવાના અપવાદથી હવે તેને દુષિત કરવાની સંભાવના નથી એટલા માટે આપે શા કારણથી હમણા આવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે હુ સમજી શકતો નથી મિથ્યા લોકાપવાદથી આપના જેવા મહાત્માએ ડરવુ ના જોઇએ સામાન્ય મનુષ્યની બુદ્ધિ અને કલ્પના અતિ સામાન્ય હોયછે, મનમા જે ઉદય થાયછે. તેજ તેઓ બકે અને જે સાંભળે છે તે સંભવ છે કે અસંભવ છે તેનો વિચાર નહિ કરતા, તે ખરૂ છે એમ માની લેઇ તેમની વાતપર વિશ્વાસ રાખવાથી સંસારવ્યવહાર ચાલી શકતો નથી આર્યા સંપૂર્ણ રીતે પવિત્ર છે, તે વિષે હુ જે જાણુંછુ તે ઉપરથી કહુંછુ કે આપના અન્તઃકરણમા કંઇપણ સંશય નથી, અને અલૌકિક આર્યાએ તેણે પોતાની પવિત્રતા સિદ્ધ કરી હતી, તેમાં કોઇના અન્તઃકરણમા લેશ માત્ર પણ સંશય રહી શકતો નથી આવી પવિત્ર આર્યાના પરિત્યાગ કર્યાથી લોકો આપણને જરૂરજ નાલાયક ગણશે અને ધર્મનીતિને જાણનારા અજાણ્યે પાપનાં કામોમાં લિપ્ત થયું ગણશે એટલા માટે

આપે સર્વ વિષયનો પુખ્ત વિચાર કરીને કામ કરવા માડવુ અમે આપની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારા છિયે. માટે આપ જે આજ્ઞા કરશો તે નિઃસંદેહ ચિત્તથી માથે ચડાવીશુ.

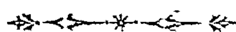
આટલું કહીને લક્ષ્મણ છાનો રહ્યો રામ થોડીવાર અબોલા રહ્યા પછી ધીરજ રાખીને બોલ્યા, વત્સ! સીતા ઘણીજ પવીત્ર છે, તે સબંધમા મને કંઇ પણ સદેહ નથી સામાન્ય માણસો વિશેષ વિચાર કરતા નથી જે સાભળે છે અથવા જે તેઓના મનમા ઉદય થાય છે તેના ઉપર વિશ્વાસ મૂકે છે અને તેની ચર્ચા કરે છે, તે હું સારી પેઠે જાણુંછુ. પરતુ આ સબંધમા પ્રજાનો કંઇ દોષ જોતો નથી: આપણી અજ્ઞાનતાથી તથા ભૂલથીજ આવી બગાડી નીપજે છે જો આપણે અયોધ્યામા આવીને પ્રજાની સામે જાનકીની પરીક્ષા કરી હોત તો તેઓના અંતઃકરણનો સર્વ સશય જતો રહેત સીતાએ અલૌકિક પરીક્ષામા ઉતરીને પોતાની પવિત્રતા દેખાડી આપીછે ખરી, પરંતુ તે પરીક્ષા ઉપર પ્રજાનો ખરેખરો વિશ્વાસ બેસતો નથી ઘણાકો પરીક્ષા કેમ થઇ હતી તે પણ જાણતા નથી તેથી સીતાના ચરીત્ર સબંધમા તેઓનો સંશય દૂર થયા નથી એવું જણાયછે વિશેષ કરીને રાવણનુ ચરીત્ર, અને ઘણો વખત સુધી એકલી સીતા રાવણના ઘરમા રહી હતી એ બે વિષયનો વિચાર કર્યાથી સીતાના ચરિત્ર સંબધમા તેમને સદેહ ઉપજવો એ કંઇ આશ્ચર્યકારક જણાતુ નથી એટલા માટે, હુ પ્રજાને કોઇ રીતે દોષવાન્ ગણતો નથી મહારાજ નશીબે આવી ગડબડ થઇછે જો રાજ્યભાર નહિ લીધો હોત અને ધર્મને સાક્ષી કરીને પ્રજાને ખુશ રાખવાની પ્રતિજ્ઞા ના કરી હોત તો આવા વગર પાયાના લોકાપવાદને તુચ્છ કરીને આનદથી સસારવ્યવહાર ચલાવત જો હું પ્રજારજન કરી શકુ નહિ તો આ જીવન ધારણ

કરવાનું ફળ શું ? જુઓ. પ્રજાએ સીતાને અસતી તરીકે સિદ્ધાંત કરી છે; તેઓના અંતઃકરણમાંથી તે સિદ્ધાંત કાઢી નાખવાનો કોઇ રીતે સંભવ જણાતો નથી તેથી સીતાને ઘરમાં રાખ્યાથી તેઓ આપણને સોબતીઓ તરીકે ધિક્કારશે એમ આખી ઉમ્મર સુધી ધિક્કારને પાત્ર થવા કરતાં પ્રાણત્યાગ કરવો સારો છે હું પ્રજાને ખુશ કરવા માટે પ્રાણત્યાગમાં પાછી પાની કરનાર નથી તમે મ્હારા પ્રાણથી પણ પ્યારા છો, પરંતુ જો આપને માટે (પ્રજા-રંજન સારૂ) મારે તમને છોડવા પડે તો તેથી હું ખેદ કરનાર નથી, પ્રજાની નિન્દાથી સીતાનો ત્યાગ કરવો એ કંઇ મુશ્કેલ કામ નથી એટલા માટે તમે ગમે એટલું કહેશો તથા ગમે એટલું અન્યાય ભરેલું કામ ગણશો તો પણ હું સીતાનો પરિત્યાગ કરીને કુળનું કલંક દુર કરીશ એવો મે નિશ્ચય કર્યો છે જો તમને મારા ઉપર કંઇ દયા તથા સ્નેહ હોય તો આ સંબંધમાં હવે બીજી કંઇ તકરાર કરશો નહિ. બની શકશે તો સીતાનો ત્યાગ કરીશ નહિ તો મારો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ, એ બેમાંથી એક તો ખચીત હું કરી શકીશ.

આટલું કહીને ભારે નિસાસો નાખી કેટલીક વાર સુધી આંસુ ભરેલી આંખથી માથું નીચું કરીને રામ ચુપ બેઠા; ત્યાર પછી લક્ષ્મણને કહ્યું, વત્સ ! અંતઃકરણમાંથી સઘળો શોક દુર કરીને મારી આજ્ઞા પાળ, આજ સીતાએ તપોવન જોવાની અભીલાષા જણાવી છે, માટે તે દેશમાં તું તેને લઇને મહર્ષિ વાલ્મીકિના આશ્રમમાં છોડી આવ તો તેથી હું ઘણોજ ખુશી થઇશ આ વિષયમાંનું કંઈ ના હા કહીશ, તો હું ઘણોજ અસતુષ્ટ થઇશ તું કદી પણ મારી આજ્ઞા લોપતો નથી, એટલા માટે વત્સ ! કાલે સ્વારે મારી આજ્ઞા પ્રમાણે કાર્ય કરજે, કોઇ રીતે તેમાં કરદ

પડવો ન જોઇએ, અને મારૂં આટલું કહેવુ યાદ રાખજે કે જાનકીનો મેં પરિત્યાગ કર્યો છે તે વાત ભાગીરથી સુધી તે નહિ જાણવા પામે ભાગીરથીની પેલે પાર કેવળ જાણવા પામે. તું બહુંજ દયાળુ છે એ વાસ્તે તને સાવચેત કરૂં છુ.

આટલુ બોલીને રામચદ્ર નીચું માથુ ઘાલીને રોવા લાગ્યા. અને ભરતાદિ ત્રણ ભાઇઓએ પણ જાનકીને પરિત્યાગ કરવાના વિષયમા રામચદ્રને દ્રઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા જોઇને તકરાર કરવી મુકી દઇ. મુગા મુગા રડવા માડ્યું. થોડીવાર પછી રામે સર્વને પોત પોતાને મુકામે જવાને કહ્યું તેથી તેઓ ત્યાથી ગયા પછી રામ પણ પોતાના વિશ્રામભવનમા ગયા ચારે ભાઇઓએ આખી રાત અશ્રુઅથી ગાળી

પ્રકરણ ૧૦ મું.

સીતાની શકા અને જંગલમાં પરિત્યાગ.

બીજે દહાડે સવાર થતાજ લક્ષ્મણે સુમત્રને બોલાવીને કહ્યુ, સારથે ! વગર ઢીલે રથ તૈયાર કરી લાવ, આર્યો જાનકી તપોવન જોવા જનારાં છે સુમત્રને હુકમ મળતાજ તે રથ તૈયાર કરવા માટે ગયો ત્યાર પછી લક્ષ્મણ જાનકીના રહેવાના મહેલમા જઇને જુએ છે તો તે તપોવનમા જવાની સર્વ ગોઠવણ કરી તઇયાર થઇને રથની વાટ જોતી બેઠી છે લક્ષ્મણે તેની પાસે જઇને આર્યે ! અભિવન્દન કરૂ છુ એમ બોલીને પ્રણામ કર્યા એટલે સીતાએ કહ્યું. વત્સ ! ચિરંજીવી અને સદા સુખી રહો એમ કહીને અકૃત્રિમ સ્નેહથી આસીર્વાદ દીધો લક્ષ્મણે કહ્યુ, આર્યે ! રથ તઇયાર કરવાને સુમત્રને કહ્યુ છે તેથી તેને આવવાને હવે વધારે વાર નથી સીતા એ સાભળીને ખુશી થઇને પ્રફુલ્લ વદનથી કહેવા લાગી,

વત્સ ! આજે પ્રભાતમા તપોવન જોવા જઇશ એ આનંદમા હુ રાત્રે બરાબર ઉંઘી નથી; સઘળી ગોઠવણ કરીને, તૈયાર થઇને હુ ક્યારની બેઠી છુ હવે રથ આવે એટલે તેમાં બેસીને જઇએ. મે ધાર્યું હતુ કે, આર્યપુત્ર આવી વખતે મને તપોવન જવાને રોકશે, પરન્તુ તેમણે તેમ નહિ કરતાં પ્રસન્ન મનથી જવાની આજ્ઞા આપી તેથી મને એટલો બધો આનંદ થયો છે કે તેનુ વર્ણન મારાથી થઇ શકતું નથી હુ પેલે જન્મે ઘણી તપશ્ચર્યાના બળથી આવો અનુકૂળ પતિ મેળવવા પામી છુ, આર્યપુત્રના જેવો અનુકુળ પતિ કદાપિ બીજા કોઇના નશીબમા થયો નહિ હશે એવું મને લાગે છે આર્યપુત્રનો સ્નેહ, દયા અને મમતાનુ સ્મરણ થવાથી મને મ્હારા નશિબનો ગર્વ થાય છે, હુ દેવતાઓની આગળ મન કર્મ અને વચનથી નિરન્તર એવી પ્રાર્થના કરૂ છુ કે, જો ફરી મ્હારો નારી જન્મ થય તો આર્યપુત્રનેજ પતિ મેળવજે આમ વાત કરતા સીતા પ્રીતિપ્રફુલ્લ નયનથી કહેવા લાગી વત્સ ! વનવાસ કાળે મુનિપત્નીઓ જોડે મ્હારી ઘણી પ્રીતિ થઇ હતી તેઓને આપવા સારૂ આ સઘળા શોભાયમાન વસ્ત્ર અને ઘણા કીમતી અલંકાર લીધા છે

આટલુ કહીને સીતા તે સર્વ વસ્ત્ર અને અલંકાર લક્ષ્મણને દેખાડવા લાગી એટલામા પ્રતિહારીએ આવીને ખબર કરી કે સુમંત્ર રથ જોડી દરવાજા ઉપર આવ્યો છે સીતા તપોવન જવા માટે એટલી બધી આતુર થઇ હતી કે પ્રીતિહારની વાત સાભળતાજ ઘણી જલદીથી બધી સામગ્રી એકઠી કરીને તે લક્ષ્મણની સાથે રથમા જઇ બેઠી. થોડી વારમાં રથ અયોધ્યામાથી નીકળીને જંગલમા પેઠો નયનને અને મનને પ્રીતિ પમાડનાર પ્રદેશ જોઇને સીતા આનંદિત થઇને કહેવા લાગી, વત્સ ! લક્ષ્મણ

હુ જે મનોહર પ્રદેશ જોઉ છુ એ કેવળ આર્યપુત્ર કૃપાનું ફળ છે. તેમણે પ્રસન્ન મનથી જવાની રજા નહિ આપી હોત તો આ આનંદ મને મળીત નહિ જેમ મેં આહલાદિત થઇને પ્રાર્થના કરી હતી તેમ તેઓએ પણ જવાની અનુકુળતા દેખાડી હતી લક્ષ્મણ મુગ્ધ સ્વભાવ સીતાનુ આવુ હર્ષનું કારણ જોઇને અને છેલ્લી વારે રામચંદ્રે કેવી રીતે અનુકુળતા દેખાડી હતી તેનો મનમાં ને મનમા વિચાર કરીને ચિંતાતુર થયો. પણ અતિ કષ્ટથી ઉછળતા શોકનો વેગ રોક્યો, અને અનેક યત્નથી પોતાનો ભાવ છુપાવીને સીતાની પેઠે તે પણ ઉપરથી હર્ષ દેખાડવા લાગ્યો

આવી રીતે કેટલેક દૂર ગયા પછી સીતા એકદમ શોકાતુર ચેહેરે લક્ષ્મણને કહેવા લાગી, વત્સ ! આટલી વાર સુધી હુ આનંદથી કાળ ગાળતી હતી પરંતુ એકાએક મ્હારો ભાવ બદલાઇ ગયો, મ્હારી જમણી આખ ફરકે છે આખુ શરીર ધ્રુજવા માંડ્યુ છે અંતઃકરણ બહુજ વ્યાકુલ થાય છે અને પૃથ્વીને શૂન્યમય જોઉ છું ! અકસ્માત્ આવા ચંચલ ચિત્તવૃત્તિ તથા અસુખ થવાનું કારણ શુ હશે તે હુ સમજી શકતી નથી ! કોણ જાણે આર્યપુત્રને શુ ને શું થતુ હશે ? કદાચ તેમને કંઇ અશુભ બનાવતો બન્યો નહિ હોય ? અથવા ભગવાન ઋષ્યશૃંગના આશ્રમમાથી કંઇ માઠી ખબર તો નહિ આવી હોય ? ત્યા ગુરૂજન કેવી રીતે હશે તેમાનું કંઇ પણ જાણતી નથી ગમે તે હોય પરંતુ કોઈ પણ માઠો બનાવ બન્યો છે તેમા સંદેહ જણાતો નથી નહિ તો આવા આનંદની વેળાએ કેમ આવુ ચિત્ત ચાંચલ્ય તથા અસુખનો સંચાર થાય ! વત્સ ! શા માટે આમ થતુ હશે તે કહો મ્હારા જીવમા શુ શુ થાય છે હવે મને તપોવન જોવાની અભિલાષા નથી, મ્હારૂ મન હવે અયોધ્યામા જવા ઇચ્છે છે વારં વારં હું તમને પુછું છું કે આર્ય-

પુત્રે સાથે આવવાને કહ્યું હતું, તે કેમ આવ્યા નહિ? રથમા ચઢવાની વેળાએ આનંદને લીધે હુ આ વાત તેમને પૂછવાં વિસરી ગઇ હતી. તેઓ નહિ આવ્યાથી મ્હારા મનમા નાના પ્રકારના સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે. વત્સ! શુ કરવું જોઇએ તે કહો? મ્હારૂ ચિત્ત ચાચલ્ય ધીમે ધીમે વધતુ જાય છે રાવણ મને હરણ કરી લઇ ગયો તે વખતેજ માત્ર આવુંજ ચિત્ત ચચલ થયુ હતુ ફરી વળી એવી કંઇ વિપત્તિ પડશે કે શી ખરાબી નીપજશે તે હુ જાણી શકતી નથી મનમા હવે વારવાર આવે છે કે તપોવન જોવા નહિ આવી હોત તો સારૂ થાત, જ્યારે હુ આર્યપુત્રની પાસે રહુ છુ, ત્યારે કદિપણ આવું અસુખ મને ઉપજતુ નથી. રહી રહીને મનમા એમ થાયછે કે, હવે હુ આ જન્મમા આર્યપુત્રને જોવા પામીશ નહિ'

સીતાનુ આવુ ચિત્તચાંચલ્ય જોઇને અને ખેદ ભરેલુ ભાષણ સાંભળીને, લક્ષ્મણ ઘણોજ શોકાતુર થયો પરતુ અતિ મુશ્કેલથી પોતાનો ભાવ છુપાવીને, ફિક્કા ચેહેરે, લથડતા અવાજે બોલ્યો, આર્ય! આ! ખેદ નકરો રઘુકુળના દેવતા આપણુ મંગળ કરશે આપણે સઉને મળીને આવ્યા છિયે, કોઇ પાસે નથી, એ વાસ્તે આપણું ચિત્ત ચચલ થયુ હશે એવું જણાયછે આપ ગભરાશો નહિ થોડીવારમા એની નિવૃત્તિ થશે! કોઇ કોઇ વખતે સઉના ચિત્તમાં ફરક પડેછે, મન સ્વભાવત ચચલ છે, તે સર્વ સમયે એક પ્રકારનુ રહેતું નથી, આપ ગાભરા થશો નહિ

લક્ષ્મણનો ફિકો ચહેરો અને ખોખરો આવાજ જોઇને વધારે અફસોસ દેખાડીને સીતા પૂછવા લાગી, વત્સ! તમારો ભાવ જોઇને મ્હારા અન્તઃકરણમા ઘણોજ સદેહ થાય છે મેં કદિ પણ તમારૂં મ્હોં આવુ ફીકુ જોયુ નથી જો કંઇ અનિષ્ટ નીપજ્યુ હોય તો તે મને સ્પષ્ટ કહી દો આર્યપુત્રની તબીયત તો ઠીક છેને? તાસે

આજ પછી તેમની સાથે મ્હારે મેલાપ થયો નથી તેમને મળ્યાથી આટલીવાર સુધી અસુખ રહેત નહિ એવું જણાયછે તે સાંભળીને લક્ષ્મણે કહ્યુ. આર્ય ! આપ વ્યાકુળ થશો નહિ; આપની અધિરાઇ તથા તબીયત ગભરાયલી જોઇને હુ પણ અધીરો થયો હતો અને ગભરાયલો જણાયો હતો તેથીજ આપે મને ફીકા ચેહેરાનો અને લથડતા અવાજનો જોયો છે; નહિ તો વાસ્તવિક તેમ નથી. આપની વિરૂદ્ધ કંઇ વિચાર કરશો નહિ જેટલો વિચાર કરશો તેટલી અધિરાઇ તથા અસુખ વધશે.

આમ કહેતા કહેતા તેઓ ગોમતીના કિનારે જઇ પહોંચ્યા. આ વેળાએ સર્વ ભુવન પ્રકાશક ભગવાન્ સૂર્યનારાયણ અસ્ત થયા હતા, સાંઝની વેળાએ ગોમતીનો કિનારો ઘણોજ રળિયામણો લાગતો હતો તે વેળાએ ત્યા અસ્વસ્થ ચિત્તવાળા મનુષ્યો જવાથી પણ સ્વસ્થચિત્તવાળા થતા હતા, અને નહિ કહી શકાય એવો આનંદ અનુભવ કરતા હતા સૌભાગ્યને લીધે, સીતાના અન્તરના અસુખ પણ અહિં સંપૂર્ણ રીતે દૂર થયા. લક્ષ્મણ તે જોઇને ઘણોજ આનંદ પામ્યો. તેઓ તે રાત્રે ત્યા રહ્યાં. જાનકી મુસાફરીના શ્રમથી અને વિશેષ કરીને મનની ઉત્કંઠાથી બહુજ થાકી ગઈ હતી. તેથી જલદીથી ઉંઘી ગઇ જ્યાસુધી તે જાગતી હતી, ત્યાસુધી લક્ષ્મણે સાવચેતથી તેને નાના પ્રકારની મનોહર વાતોમા લગાડી હતી કારણ કે તેને બીજી તરફ ધ્યાન આપવાનો અવકાશ ન મળે. ટુંકામા દિવસે જાનકીના મનમા જેવો અસુખનો સંચાર થયો હતો, તેવાં કંઇ પણ ચિન્હ રાત્રીએ જોવામાં આવ્યા નહોતાં

પ્રભાત થતાજ, તેઓ ગોમતીના કિનારા ઉપરથી ચાલ્યાં. સીતા, જમણી અને ડાબી તરફનો પરમ રમણીય પ્રદેશ જોઇને ઘણીજ ખુશી મેળવવા લાગી પહેલે દહાડે તેને જે ઉત્કંઠા તથા

અનુભ ઉત્પન્ન થયા હતા તેના કંઇ પણ લક્ષણ આજ જોવામાં આવ્યા નહિ

ધીરે ધીરે રથ ભાગીરથીના કીનારા ઉપર પહોંચ્યો. આ પવિત્ર નદીને પેલે પાર લઇ જઇ, સીતાને આ જ મને મારે પરિત્યાગ કરીને મ્હારે પાછું આવવું પડશે ' એવો વિચાર થવાથી લક્ષ્મણનો શોકસાગર બહુજ વેગથી ઉછળી આવ્યો હવે પોતાનો ભાવ છુપો રાખી શકયો નહિ અને આંસુનો વેગ રોકવા પામ્યો નહિ. લક્ષ્મણની આવી સ્થિતિ જોઇને સીતાએ દિલગીર થઇને તેને પુછ્યું, વત્સ ' શા કારણથી તમારો આવો ભાવ થયોછે તે કહો ત્યારે લક્ષ્મણે આંખમાના આંસુ રોકીને કહ્યું, આર્યે ! આપ વ્યાકુલ થશો નહિ, બહુકાળ પછી ભાગીરથી જોયાથી મ્હારા અંતઃકરણમાં કહી શકાય નહિ એવા ભાવનો ઉદય થયો છે, તેથીજ અકસ્માત્ મ્હારી આંખમાં આંસુ આવ્યાછે. આપણા પૂર્વજો કપિલના શ્રાપથી બળીને ભસ્મ થયા હતા, તેથી ભગીરથને ઘણા કષ્ટથી આ ગંગા દેવીને ભૂમંડળમાં લાવીને તેઓનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો, તે ભાગીરથીનું દર્શન સાભરી આવ્યાથી આવું ચિત્ત વૈકલ્ય થયુ છે એવુ જણાયછે સીતા ઘણીજ મુગ્ધ સ્વભાવની તથા બહુજ સરળ હૃદયની હતી તેથી લક્ષ્મણના આ વાકયો સાંભળીને ઘણીજ સંતુષ્ટ થઇ અને ગંગા પાર થવા માટે બહુજ ઉત્સુક થઇને લક્ષ્મણને વારવાર ત્યાં જવાને કહેવા લાગી; પરંતુ ગંગા પાર ગયાથી અતિ શોકસાગરમાં પડવુ પડશે તે વાત હજી સુધી તે જાણતી નહોતી

કેટલીક વારે નાવ મળ્યું એટલે લક્ષ્મણે સુમંત્રને રથ સોંપી ત્યાંજ રાખવાનું કહ્યું અને પોતે સીતાની સાથે નાવમાં બેઠા થોડી વારમાં તેઓ ભાગીરથીની પાર ઉતર્યા. સીતા તપોવન જોવા માટે બહુજ ઉત્સુક થયેલી હતી તેથી ઝડપથી ચાલવા લાગી ત્યારે

લક્ષ્મણે કહ્યું, આર્યે ! જરા થોભો; મ્હારે આપને કંઇ કહેવુ છે તે આ જગાએજ કહુ, આટલા વાક્ય મુખમાંથી નીકળતાજ લક્ષ્મણ નીચું માથુ કરીને રોવા લાગ્યો. સીતા ચકિત થઇને તેને પૂછવા લાગી, વત્સ ! તમે કંઇ બોલવા ધારતા હતા તે તો કંઇ બોલ્યા નહિ અને શા માટે આમ રોઓછો ? જે કેહેવાનું હોય તે જલદીથી કહો તમારો ભાવ બદલાયલો જોયાથી મ્હારો પ્રાણ વ્યાકુળ થાયછે. શુ અહિ આવતી વેળાએ આર્યપુત્રના કંઇ અશુભ સમાચાર તમે સાભળ્યા હતા! અથવા બીજી કોઇ જાતની હાનિ થઇ હતી ? જે થયુ હોય તે જલદીથી કહો ને સાભળીને લક્ષ્મણ કહ્યું, દેવિ ! શુ કહુ ? મ્હારાથી બોલાતુ નથી ! આર્યની આજ્ઞા માન્ય કરવાથી મ્હારા નસીબમા આવુ આવશે એવો મેં સ્વપ્નામા પણ વિચાર કર્યો નહોતો ! જે બનાવ બન્યોછે તે સાભરી આવ્યાથી મ્હારૂં હૃદય ચૂરેચુરા થઇ જાયછે આની પેહેલા મ્હારૂ મૃત્યુ થયુ હોત તો હું પોતાને ભાગ્યશાળી સમજત ! અરે મૃત્યુના કરતા પણ બીજી કંઇ વધારે દુરઘટ પીડા હોત તો તે પણ મને સારી લાગત, પરંતુ આજે મ્હારે આવું નિષ્ઠુર કામ કરવાનો ભાર લેવો પડત નહિ હા વિધાતા ! તારા મનમા શું આમજ હતું ? આમ કહીને જમીનમાથી ઉખડેલા ઝાડની પેઠે જમીન ઉપર પડીને લક્ષ્મણ હાહાકાર કરવા લાગ્યો.

સીતા લક્ષ્મણનો આવો ન ધારેલો ભાવ બદલાયલો જોઇને થોડીવાર સુધી સ્તબ્ધ તથા બેભાન જેવી થઇને ઉભી રહી. પણ પછી તેનો હાથ પકડીને તેને જમીન ઉપરથી ઉભો કરીને પોતાના લુગડાના છેડા વડે તેની આંખમાંનાં આસુ લુછ્યાઃ તેથી તે જરા ભાન થયો ત્યારે શોકમય વચનથી પૂછ્યુ વત્સ ! શા કારણથી તમે આટલા વ્યાકુલ થયા હતા ! શા વાસ્તે તમે મૃત્યુંની ઇચ્છા કરી હતી ? હું તમારૂં ચિત્ત ઘણુંજ વિકલ જોઉંછુ. સહેજ કારણથી તમે

આટલા વ્યાકુલ તથા અસ્થિર થાઓ એવા નથી માટે જે ખરી વાત હોય તે મને કહો, આર્યપુત્રને તો કંઇ અમંગળ થયું નથીને ? તમે તેમના પ્રાણજેવા છો, તમારો ભાવ જોયાથી જણાય છે કે, તેમને અમંગળ થયુ હશે. કાલે બપોરે મ્હારૂં ચિત્ત વિકલ થયું હતુ, તેનુ કારણ એજ હોવુ જોઇએ, એવુ હવે મને સમજાય છે જે હોય તે જલદીથી કહીને મ્હારૂ જીવન બચાવો, મ્હારા દુ:ખનો છેડો આણો. જલદીથી કહો. હવે વખત લગાડશો નહિ. હુ સ્પષ્ટ સમજુંછું કે મારી ખરાબી થઇછે, નહિ તો આવી વેળાએ આટલા વ્યાકુળ થાઓ નહિ.

સીતાની આવી વ્યાકુલતા અને ખીન્નતા જોઇને લક્ષ્મણનો શોકાગ્નિ ઘણોજ પ્રબલ થયો. તેથી આંખોમાંથી ચોધાર આંસુ વહેવા લાગ્યા, ગળુ બેસી ગયુ ને વાચા બંધ થઇ ગઇ. 'ગમે એટલુ નિષ્ઠુર હોય તો પણ અંતે અવશ્ય કહેવુ જ પડશે' એવો વિચાર કરીને લક્ષ્મણ કહેવા માટે વારંવાર યત્ન કરવા લાગ્યો પરંતુ કોઇ રીતે તેના મ્હોંમાથી એ વાકયો નીકળી શકયા નહિ. તેની આવી અવસ્થા જોઇને સીતા તેનો હાથ પકડીને વ્યાકુલ ચિત્તથી ગભરાઇને વારંવાર કહેવા લાગી, વત્સ! હવે વાર ના લગાડો આર્યપુત્રે જે આજ્ઞા આપી હોય, તે ગમે એટલી નિષ્ઠુર હોય તો પણ જલદીથી કહો, તમે કંઇ સંકોચ પામશો નહિ હું આગ્રહથી કહુ છું કે જે કહેવાનુ હોય તે નિ:શંક ચિત્તથી કહો તમારૂં બોલવું સાંભળીને તથા તમારા ભાવ જોઇને મને સ્પષ્ટ જણાય છે કે મ્હારૂં નશીબ ફુટયુ છે. શું થયું છે તે જલદી કહી દો. હવે વિલંબ ના કરો. હુ હવે એક પળ પણ આવી સંદેહની અવસ્થામાં રહી શકતી નથી? જે હોય તે કહીને મારા પ્રાણનો બચાવ કરો શું આર્યપુત્રનું કંઈ અમંગળ તો નિપજ્યું નથી? જો તેઓ

કુશળ હોય તો મ્હારી ગમે એટલી હાનિ થાય તોપણ હું દિલગીર થનાર નથી, જલદી ના કહો તો તમને મ્હારા સમ છે હવે વિલંબ કરશો તો વધારે વાર મને જીવતી જોશો નહિ જો દુ ખ દઇને મ્હારો પ્રાણ તજવાનો તમારો અભિપ્રાય ના હોય તો ઢીલ કર્યા વિના જલદીથી કહીદો '

સીતાની આવી અવસ્થા જોઇને લક્ષ્મણે વિચાર કર્યો કે, હવે વિલંબ કરવો નહિ જોઇએ. પછી ઘણા પ્રયત્ને ચિત્તને પેહેલાના કરતા સ્થિર રાખીને, અતિ કષ્ટથી તે કહેવા લાગ્યો "આર્યે ! શુ કહુ ? કહેતા મ્હારૂ હૃદય ચુરેચુરા થઇ જાય છે ' આપ એકલા રાવણના ઘેર રહ્યા હતા એ કારણથી પ્રજા આપના પવિત્રપણા વિષે સદેહ આણીને આપને માથે દોષ મૂકે છે તે સાભળીને આર્ય રામચદ્રે સ્નેહ, દયા અને મમતા ઉપર સામકુ પાણી મૂકીને એ અપવાદ દુર કરવા માટે આપનો પરિત્યાગ કર્યો છે ! મને આજ્ઞા આપી છે કે, તુ તપોવન જોવાના છળથી આર્યાને લઇ જઇને વાલ્મીકિના આશ્રમમા મુકીને આવતો રહે આ પેલો વાલ્મીકિનો આશ્રમ દેખાય છે

આટલુ કહેતા લક્ષ્મણ મુર્ચ્છિત થઇને જમીન ઉપર પડી ગયો સીતા પણ તે સાભળતાજ અચેત થઇને મ્હોટા તોફાનમા જેમ કેળના ઝાડની અવસ્થા થાય છે તેમ જમીન ઉપર પડી ગઈ થોડીવારમાં લક્ષ્મણને શુદ્ધિ આવી, ત્યારે તેણે ઘણા યત્નથી જાનકીને સાવચેત કરી. જાનકી શુદ્ધિમા આવ્યા પછી ઉન્મત્તની પેઠે એકી નજરે લક્ષ્મણનું મ્હો જોવા લાગી લક્ષ્મણ મુંઢની પેઠે મુગે મ્હોએ માથુ નીચું કરીને સજળ આખે ઉભો હતો. થોડા વખત ગયા પછી સીતાની આખમાથી પ્રબળ વેગથી આંસુ પડવા લાગ્યાં, ગભરાઇને તે હાફવા લાગી, તેનું આખું શરીર ધ્રૂજવા

માડ્યુ આવી હાલત જોઇને લક્ષ્મણે ઘણોજ વ્યાકુલ થઇને સીતાને સાન્ત્વના આપવા માટે યત્ન કર્યો, પરતુ શુ કરીને સાત્વના આપે તે નહિ સમજાયાથી મુટ થઇને રૂદન કરવા લાગ્યો.

આવી રીતે કેટલોક વખત ગયા પછી સીતા ચિત્રના કરતા પણ વધારે સ્થિર થઇને બોલી લક્ષ્મણ! કોને દોષ દઉ ? સઘળો મ્હારા અદૃષ્ટનો દોષ છે, નહિ તો રાજાની પટ્ટરાણી થઇને કોઇએ કદિપણ મ્હારા જેવુ દુખ ભોગવ્યુ છે તે જાણતા હો તો કહો મે સમજી લીધુ છે કે. આખો જન્મારો દુખ ભોગવવા માટેજ મ્હારો સ્ત્રીનો જન્મ થયો છે વત્સ! છેલ્લી મ્હારી આવી અવસ્થા થશે તે કાહાના મનમા નહોતુ ઘણે વર્ષે આર્યપુત્રની સાથે મેળાપ થવાથી મે વિચાર કર્યો હતો કે. હવે દુખનો અત આવ્યો, પરતુ વિધાતાએ મ્હારા નશીબમા બીજા હજારો દુખ લખી રાખ્યાછે, તે હુ સ્વપ્નામા પણ જાણતી નહોતી હાયરે વિધાતા! તારા મનમા શુ આવુજ હતુ!!

આમ કહેતા, જાનકીનો કઠ બધ થઇ ગયો તે કેટલીકવાર સુધી એક શબ્દ પણ બોલી શકી નહિ, પછી લાબો નિશ્વાસ મૂકીને બોલી, 'લક્ષ્મણ! મે આગલે જન્મે કેટલા મહાપાતક કર્યા હશે કે હુ કહી શકતી નથી, નહિ તો વિધાતા મ્હારા નશીબમા આટલા દુઃખ ભોગવવા શા માટે લખે? અરે પણ તેમા વિધાતાનો અપરાધ શો? સૌ પોતપોતાના કર્મનુ ફળ ભોગવેછે. મે આગળે જન્મે જેવા કામ કર્યા હશે તેનુ આ જન્મમા ફળ ભોગવુ છું! આગલે જન્મે મે કોઇ પતિવ્રતા સ્ત્રીનો તેના પતિથી વિયોગ કરાવ્યો હશે, તે મહાપાપથી આજ મ્હારી આવી દુર્દશા થઇ એમ જણાયછે, નહિ તો આર્યપુત્રનું હૃદય સ્નેહ, દયા અને મમતામા પરિપૂર્ણ છે, અને હુ પણ બહુ પતિપ્રાણા અને પવિત્ર છું, તે પણ તેઓ સારી પેઠ જાણેછે, તથાપિ એવી વેળાએ એમણે મ્હારો પરિત્યાગ

કર્યો છે કે, તે કેવળ મ્હારા આગલા જન્મમાં કરેલાં કર્મનું ફળજ હોવું જોઇએ વત્સ ! હું વનવાસથી ખેદ કરતી નથી આર્યપુત્રની જોડે ઘણા કાળ સુધી વનવાસ ભોગવતી હતી તે વેળાએ કોઇ દિવસ એક પળને માટે પણ મ્હારા અંતઃકરણમાં દુઃખ ઉપજ્યું નહોતું આર્યપુત્રની જોડે આખી ઉમ્મર સુધી વનવાસના દુઃખથી, મને કંઇ પણ અસુખ થાત નહિ અને તેમ હો મ્હારા અંતઃકરણમાં આટલા માટેજ દુઃખ થાયછે કે આર્યપુત્રે મ્હારો શા અપરાધથી ત્યાગ કર્યોછે ? તે મુનિપત્નિી પૂછશે તો તેઓને શો જવાબ આપીશ! તેઓ આર્યપુત્રને કરુણાસાગરરૂપ જાણે છે તેથી હું ખરું કારણ કહીશ તો તેઓ કદિપણ માનશે નહિ, તેઓ મનમાં ધારશે કે, મેં કંઇ મ્હોટો અપરાધ કર્યો હશે, તેથી આર્યે મ્હારો પરિત્યાગ કર્યોછે વત્સ લક્ષ્મણ ! જો હું ગર્ભવતી ના હોત, તો આ ઘડિયે તમારી સમક્ષ ભાગીરથીના પવિત્ર પાણીમાં ડુબીને પ્રાણત્યાગ કરત. હવે મ્હારે જીવવામાં કાંઇ ફળ નથી આવી અવસ્થામાં હું મ્હારે પ્રાણ રાખવો જોઇએ ? મને આશ્ચર્ય લાગે છે કે આર્યપુત્રે મ્હારો ત્યાગ કર્યો છે એ સાંભળતાંજ મ્હારો પ્રાણ નીકળી ગયો નહિ ? ખચીત મ્હારા જેવો કઠણ પ્રાણ બીજા કોઇનો નહિ હોય, નહિ તો હમણા પણ શું નીકળી જાય નહિ ? અથવા વિધાતાએ મને દુઃખ આપવાનો સંકલ્પ કર્યો છે. અને મ્હારે પ્રાણ ત્યાગ થવાથી તેનો તે સંકલ્પ નિષ્ફળ થઇ જાય, એ વાસ્તે હું જીવતી રહીશું !!

આમ ખેદ કરતી અને વિલાપ કરતી કરતી, સીતા નિશ્વાસ નાખી હાય શું થયું. એવું કહીને પાછી મૂર્છિત થઇને જમીન ઉપર પડી ગઇ સુશીલ લક્ષ્મણ તેની આવી હાલત જોઇને ઘણોજ શોકાતુર થયો અને ચોધાર આંસુ પાડી રડવા લાગ્યો અને પ્રજા-રંજન માટે રામચંદ્રની અલૌકિક દયા અને પ્રતિજ્ઞાજ આ અનર્થનું મૂળ જાણીને ઘણોજ ખિન્ન થઇને સ્વગત કહેવા લાગ્યો

કે જો આની પહેલા મ્હારૂ મૃત્યુ થયુ હોત તો આ કે નર્ય અને ધર્મથી વિરૂદ્ધ કામ મહારે જોવુ કે કરવુ પડત નહિ ' આર્યની આજ્ઞા પાળવામા સમત થઇને મે અતિ અસત્ કર્મ કર્યું છે ' મહારા જેવો દુષ્ટ તથા કઠણ કાળજાનો માણસ બીજો કોઇ નથી નહિ તો આવા નિષ્ઠુર કામનો ભાગ કેમ લઉં ? આવી સરલ હૃદયની પવિત્ર અને પતિપ્રાણા સ્ત્રીને આવી અગાધ વાત કેમ કહી શકાયુ ? આર્યની આજ્ઞા લોપીને હુ જો આખી ઉમર સુધી તેમને અપ્રિય થાત તથા જન્માંતરે નરકમા જાત તો પણ આવા કર્મ કરતાં તે હજારગણુ સારૂ માનત સર્વ રીતે મે અતિ ખરાબ કામ કર્યું છે. હા વિધાતા ! કેમ તમે મને આવુ નિષ્ઠુર કામ બજાવવાનો ભાગ લેવાની પ્રવૃત્તિ આપી ! !

હા સખત હૃદય ! તુ હજીસુધી કેમ ટુકડે ટુકડા થતુ નથી ' હા કઠિન પ્રાણ ! તુ હજી સુધી કેમ ચાલ્યો ગયો નહિ ' હા દગ્ધ શરીર ! તુ હજી સુધી કેમ ચુરેચુરા થયુ નહિ હવે હુ આર્યાની આ અવસ્થા જોઇ શકતો નથી ! હા આર્ય તમે આવા કઠણ હૃદયના છો તે હુ સ્વપ્નામા પણ ધારતો નહોતો જો તમારા મનમા આટલુ જ હતુ તો આર્યાનો ઉદ્ધાર કરવામા જે અતુલ યત્ન કર્યો તે કરવાની શી જરૂર હતી ' રાવણ હરણ કરી ગયા પછી ઉન્મત તથા બેશુદ્ધ થઇને હાહાકાર કરીને ફરતા ફરવાની શી આવશ્યકતા હતી ? તમે અંતે આવુ કરશો તેથીજ શું આપણે લંકાની લડાઇમા આટલુ કષ્ટ સહન કર્યું હતુ ? ગમે તેમ હો, તમારા જેવો નિર્દય આ જગતમાં બીજો કોઇ નથી.

થોડીવાર સુધી આવી રીતે ખેદ અને રામચન્દ્રને તિરસ્કાર કરીને, લક્ષ્મણ ઉછળી રહેલા શોકનો વેગ સમાવીને સીતાને શુદ્ધિમા આણવાનો યત્ન કરવા લાગ્યો શુદ્ધિમા આવ્યા પછી સીતા થોડી વાર સુધી સ્તબ્ધ ભાવથી રહીને, સ્નેહપૂર્વક લક્ષ્મણને કહેવા લાગી,

[illegible] જ વગે હવે વિલાપ તથા પરિતાપ કરશો નહિ, એવી
તનોને તે વીર બને છે. મહારાજ તપોવનમાં જઈ વસ્યા. તું તે થઈ
છે, તે માટે હવે તમે ખેદ કરો નહિ. શોકને છોડીને તથા મહારાજ
વિચાર છોડી દેઈને જલદીથી તમે આર્યપુત્રની પાસે જાઓ. તેઓ
મહારાજ પરિત્યાગ કરીને બહુ અસ્થિર થતા હશે તેમાં સંદેહ નથી.
તેમનો શોક જાય તથા ચિત્ત સ્થિર રહે તેમ માટે તમે ગમન કરો.
તમને કહું છું કે મહારાજે ત્યાગ કર્યો છે તેથી શોક કરવાની જરૂર
નથી. આપે પ્રજાપણાનું કામ કર્યું છે. પ્રાણ આપીને પણ પ્રજાને
ખુશી રાખવી એ રાજાનો સર્વથી મોટો ધર્મ છે, મહારાજે ત્યાગ
કરીને આપ રાજધર્મ પ્રતિપાલન કર્યો છે. હું તેમનું મન જાણું
છું, તેઓએ કેવળ લોકાપવાદના ભયથી આવું કામ કર્યું છે, તેના
મનમાં પણ મહાદુઃખ થાય તો ત્યાં તેઓ શોક તજી ખેદ પરિત્યાગ
કરીને પ્રસન્ન મનથી પ્રજાનું લાલનપાલન કરે એમ હું ઇચ્છું છું.
તેઓના ચરણમાં મહારાજ પ્રણામ નિવેદન કરીને કહેજો કે જાનકી
હું લોકાપવાદના ભયથી અયોધ્યામાંથી નીકળી છું પણ આપના
ચિંતવનમાંથી ખસી નથી. હું તપોવનમાં રહીને જન્માન્તરમાં
પણ આપને પતિ મળવું એને માટે તપશ્ચર્યા કરીશ. આપે મને
ભાર્યા ભાવથી છોડી છે, પરંતુ સામાન્ય પ્રજા તરીકે તો હું ત્યાજ્ય
નથી. તેઓ સસાગરા પૃથ્વીના અધીશ્વર છે, તેથી અમારા રક્ષણ ના
તમના અધિકાર વિના બાકી નથી.

આટલું બોલીને ધર્મનિષ્ઠ શોકાતુર ચતુર સીતા ચૌધાર આંસુ
રોઈ રહ્યાં. ત્યાર પછી ગદ્‌ગદ કંઠ સ્વરથી કહેવા લાગી: "હે પુત્ર
લક્ષ્મણ! તારે માટે જે થવાનું હતું તે તો થયું છે, તેને માટે હું
[illegible] કરતી નથી, પરંતુ કેવળ આપું આર્યપુત્રના [illegible]
[illegible] તે વિચારથી હું [illegible] થતી છું. [illegible]
[illegible] આનંદમાં [illegible]

મ્હારું મહુર વગરનું થયું છે અરે, પરંતુ હું તેઓને કહું છું હેણા આગનારી નથી મ્હારે જેવું નર્માગ હતું તેવું બન્યું છે, તે વાસ્તે તેઓ શોક ન કરે વત્સ ! તમને પણ કહું છું કે, તમે સર્વદા તેમની તમે રમેને ક્ષણવાર પણ તેમને એકીલા મુકશો નહિ. શોકના મહેરાથી તેમની ફિકર તથા અસુખ વધશે. તેઓ ખુશીમાં રહેશે તો હું ખુશી થઇશ તેઓ જેના યોગે સુખી રહે તેને માટે સતત યત્ન કરજો આટલી વાત કહીને, લક્ષ્મણનો હાથ પકડીને સીતા પોતાના આંખે કરૂણા વચનથી બોલી, તમે મ્હારી આગળ સોગન ખાઓ કે આ વિષયમાં હું કદી પણ ઉદાશી રહીશ નહિ તપોવનમાં રહીને જો લોકોના મ્હોએ સાંભળીશ કે આર્યપુત્ર કુશળ છે તો મ્હારું સર્વસુ દુઃખ દુર થયલું જાણીશ

આ વાત પૂરી કરતામાંજ સીતાની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહેવા લાગ્યાં- તેના પતિપરાયણતાના સંપૂર્ણ પ્રમાણપૂર્ણ વચન સાંભળીને લક્ષ્મણનો શોકાવેશ પ્રબળ વેગથી ઉભરાયો આંસુથી તેનું ગળું ભીજાઇ ગયા સીતાએ લક્ષ્મણને સાંત્વના આપીને કહ્યું "વત્સ ! શોકનો વેગ રોકીને જલદીથી તમે આર્યપુત્રની પાસે જાઓ. હવે વખત લગાડશો નહિ વારવાર આવી રીતે કહીને તે લક્ષ્મણને વિદાય કરવા માટે ઘણીજ આતુર થઇ લક્ષ્મણ સીતાને પ્રણામ કરીને તથા તેની પ્રદક્ષિણા કરીને હાથ જોડીને ઉભો રહ્યો, અને રોતાં રોતાં, ગદ્‌ગદ્‌ વચનથી કહેવા લાગ્યો 'આર્યે ! આપ પહેલેથીજ જોતા આવ્યા છો કે, હું આર્યના આજ્ઞાકારક છું જ્યારે, તેઓ આજ્ઞા કરે છે, ત્યારે હું બીજી કઇ વાત નહિ કહેતા તરત તે પાળતો રહું છું પ્રાણ આપીને પણ મ્હોટા ભાઇની આજ્ઞા પાળવી એ ન્હાના ભાઇનો મ્હોટો ધર્મ છે હું તે ન્હાના ભાઇના ધર્મનો મ્હોટો ધર્મ છે હું તે ન્હાના ભાઇના ધર્મનો અનુવર્તી થઇને આર્યની આ ભયાનક આજ્ઞા પાળવા આવ્યો છું પુનઃ

જેની પ્રતી કરીને જે કામ કરવાનો ભાર મેં લીધો તે બજાવ્યું મારી છેલ્લી પ્રાર્થના એ છે કે મ્હારા ઉપર આપનો જે અનિર્વચનીય સ્નેહ તથા વાત્સલ્ય છે, તેમા કંઈ ફરક ન પડે બીજુ, આર્યની આજ્ઞા પ્રમાણે આવું ભગ પમાડે એવુ આચરણ કરીને મે મ્હોટો અપરાધ કર્યોછે તેને માટે કૃપા કરીને ક્ષમા કરજો"

લક્ષ્મણને આવી રીતે શોકાતુર જોઈને સીતાએ કહ્યુ વત્સ! એમા તમારો અપરાધ શો? શા માટે તમે આટલો ખેદ કરોછો? તમારા ઉપર ગુસ્સે તથા નાખુશ થવાનુ મને સ્વપ્નમા સુઝયુ પણ નથી. હુ મન કર્મ વચનથી દેવતાઓ આગળ એવી પ્રાર્થના કરૂ છું કે, જન્માન્તરે પણ તમારા જેવો ગુણવાન દેવર (દીયર) મને મળે તમ ચીરંજીવી થાઓ તમે અયોધ્યામા જઈને આર્યપુત્રના ચરણમા મ્હારા પ્રણામ નિવેદન કરજો ભરત, શત્રુઘ્ન તથા મ્હારી બ્હેનોને સ્નેહપૂર્વક બોલાવજો. સાસુઓ જ્યારે ભગવાન ઋષ્યશૃંગના આશ્રમમાથી આવે, ત્યારે તેઓના ચરણમા સાષ્ટાંગ પ્રણામ નિવેદન કરજો વત્સ! તમને એક વાત કહી રાખુ છું કે, હુ સદા દુખિયારી થઈછુ, વિધાતાએ મ્હારા અદૃષ્ટમા સુખ લખ્યુ નથી તેથી મ્હારી આવી બરાબી થઈ છે તેટલા માટે હુ કંઈ દુખ ગણુતી નથી પરંતુ એટલુ કરજો કે, મ્હારી બેહેનો દુખ ના પામે તેઓ મ્હારે માટે ઘણીજ શોકાતુર થશે માટે જેથી કરીને તેમનો શોક જલદી દૂર થાય તેને માટે તમે ત્રણ જણાઓ સતત યત્ન કરજો, તેઓ સુખમાં રહ્યાથી ઘણેક ભાગે મ્હારૂં દુખ નિવારણ થશે. તેઓને કેહેજો કે, હુ અદૃષ્ટનુ ફળ ભોગવુ છુ મ્હારે માટે શોકાતુર થવાનું તથા કલેશ ભોગવવાનુ પ્રયોજન નથી

આમ કહીને સ્નેહપૂર્વક, વારંવાર આશીર્વાદ આપીને સીતાએ લક્ષ્મણને જવાને કહ્યું. લક્ષ્મણ આંસુ ભરેલી આંખથી અને ગદ્‌ગદ

વચનથી હાથ જોડીને બોલ્યો, "આર્યે ! મ્હારો અપરાધ ક્ષમા કરજો" આટલું બોલીને પાછો પ્રણામ તથા પ્રદક્ષિણા કરીને તે નૌકામા બેઠો, સીતા એકી ટસે એના તરફ જોઇ રહી નૌકાક્ષણ કાળમા ભાગીરથીને બીજે પાર જઈ પહોચી લક્ષ્મણ કિનારે ઉતરીને કેટલીક વાર સુધી એકીનજરે જાનકીને જોઇને રોતો રોતો રથમા બેઠો રથ ચાલવા માંડ્યો. જ્યાસુધી જોવાયુ ત્યાસુધી એકીનજરે લક્ષ્મણે સીતાને જોઇ, અને સીતા પણ ચિત્રની પેઠે રથ તરફ નજર કરીને ઉભી રહી હતી. જ્યારે રથ ધીમે ધીમે દૂર જતો ગયો ત્યારે લક્ષ્મણ સીતાને જોઇ નહિ શકયાથી હાહાકાર કરવા લાગ્યો તથા કપાલ ઉપર હાથ પછાડીને રોવા લાગ્યો સીતાએ પણ રથને આંખથી દૂર થયેલો જોઇને ટોળામાથી વિછુટી પડેલી મૃગલીની પેઠે ઉંચે અવાજે રોવાનો આરંભ કર્યો

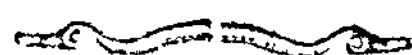
સીતાનુ રોવુ સાંભળીને, આસપાસના ઋષિકુમારો શબ્દ અનુસારે ત્યા આવી પહોચ્યા, આવીને જુએછે તો એક સૂર્ય સમાન તેજવાળી સ્ત્રી, હાહાકાર કરી રડતી અને કપાલ કૂટીને ઘણીક જાતના વિલાપ તથા પરિતાપ કરતી દીઠી તે જોતાજ તેઓના કોમળ હૃદયમા કરુણાજ ત્યા ઉત્પન્ન થઇ તેઓએ દોડતા વાલ્મીકિની પાસે જઇને વિનયપર્વક નમ્ર વચનથી કહ્યુ, ભગવાન ! અમે, ફળ, ફુલ, અને સમિધ એકઠા કરવા માટે ભાગીરથીની પાસેના જંગલમા ફરતા હતા, ત્યા અકસ્માત્ સ્ત્રીનો રોવાનો અવાજ સંભળાયો, અને તેની શોધમા થોડા આગળ ગયા તો જોયુ કે. એક અલૌકિક રૂપલાવણ્યવતી પરિપૂર્ણ સ્ત્રી, અનાથની પેઠે ઘણો વિલાપ કરીને ઉગ્ર સ્વરથી રુવેછે, તેમને જોયાથી અમને ભાસ થયો કે, કમળાદેવી પૃથ્વીમા આવીછે, તે કોણ છે, શા કારણથી રુવેછે, તે કંઇ જાણી શકયા નહિ, પરંતુ તેનો ખેદ ભરેલો ચેહેરો જોયાથી અને વિલાપના વાક્ય સાંભળ્યાથી અમારા હૃદયના ચુરેચુરા થઇ ગયા

અમે હિમ્મત કરીને, એમને કંઈપણ કચ્યુ નહિ છેલ્લે આપની પાસે બધુ આપની ઉચિત જાણી તેથી અમે તેડના આપની પાસે આવ્યા છિયે. હવે જે યોગ્ય જણાય તે કરે.

ઋષિકુમારોના મ્હોંથી આ વૃત્તાન્ત સાંભળીને મહર્ષિ વાલ્મીકિ તરત ભાગીરથીની કિનારે જઈ પહોચ્યા, અને સીતાની સામે જઈને સ્નેહપૂર્વક પ્રશાન્ત સ્વરથી કહેવા માડ્યુ, વત્સે ! વિલાપ પરિત્યાગ કર. શા કારણથી તુ આ તપોવનમા આવી છે તે તારા આવવાની આગમજ હુ સર્વ જાણુંછુ, તુ મિથિલાધિપતિ રાજા જનકની કુવરી છે, કોશલાધિપતિ મહારાજ દશરથની પુત્રવધૂ છે, અને રાજાધિરાજ રામચંદ્રની રાણી છે રામચદ્રે મિથ્યા લોકાપવાદ સાંભળ્યાથી ચલચિત્ત થઈને તથા સત્યાસત્યનો વિચાર કર્યાવિના નિરપરાધથી તને પરિત્યાગ કરી છે" સીતાએ શાન્ત્વના વાક્ય સાંભળીને આંખમાના આંસુ લુછી નાખ્યા તેશાન્ત મૂર્તિવાળા મહર્ષિને સામે ઉભા રહેલા જેઈ ભોળો પ્રાર્થીને તેમની ચરણવન્દના કરી વાલ્મીકિએ, રઘુકુલતિલક પુત્રની માતા થા એવો આશીર્વાદ આપીને કહ્યુ. વત્સે ! હવે અહિ રહેવાનુ પ્રયોજન નથી મ્હારા આશ્રમમા ચાલ; હુ મારી કન્યાની પેઠે ત્હારૂ લાલનપાલન કરીશ, મ્હારી પાસે રહ્યાથી તને કાંઈ પણ કલેશ થશે નહિ શેહેરના રહેવાસીઓ વનનુ નામ સાંભળ્યાથી ભયભીત થાય છે પરતુ તપોવનમા ભયની કાંઈપણ સભાવના નથી. મ્હારી તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી હિંસક જંતુઓ પણ પોતાની સ્વભાવિક ખાશિયતનો પરિત્યાગ કરીને એક એક જોડે દોસ્તીથી વર્તે છે આ તપોવનનો એવો મહિમા છે કે અલ્પકાળ રહ્યાથી ચિત્ત સ્થિર થાય છે તને પુરા દિવસ થવા આવ્યા છે એવું જણાયછે, પ્રસવ થયા પછી પુત્રસંસ્કારવિધિ યથારીતિથી કરવામા આવશે, કોઈ પણ ભાગ અગ વગરનો થવા પામશે નહિ સરખી ઉમ્મરની મુનિકન્યાઓ તારી સખી થશે, તેઓની સાથે રહ્યાથી તને ઘણોજ

આનંદ મળશે વિશેષ કરીને તારો પિતા મ્હારો પરમ મિત્ર છે; તેથી મ્હારા તપોવનમા રહ્યાથી તારા પિતાના ઘરના જેવુ સર્વ સુખ ભોગવીશ, હુ પુત્રીની પેઠે તારી ખાતરદારી કરીશ એટલા માટે વત્સ ! હવે વખત લગાડ ના, મ્હારી જોડે ચાલ

આવુ કહીને સીતાને વાલ્મીકિ મુનિ પોતાની સાથે તપોવનમા લઇ ગયા, અને ત્યા સર્વ માણસોને સીતાની આજ્ઞા પાળવાને કહ્યું અને સરખી ઉમ્મરની કન્યાઓના હાથમા સીતાનો લાલન પાલન કરવાનો ભાર સોંપ્યો મુનિકન્યાઓ, તેના સમાગમથી પરમ આનંદિત થઇ અને જેના યોગે તેનુ ચિત્ત સ્થિર થાય તેને માટે ઘણા યત્ન કરવા લાગી

પ્રકરણ ૧૧ મું.

ચિંતાતુર.

સીતાને વનવાસ આપીને, રામ ઘણાજ શોકાતુર થયા, અને ખાવાપીવાનું, ફરવા હરવાનું રાજકાર્ય સબંધી વિચાર કરવાનુ વગેરે સઘળા કામ છોડીને શોકમા એકલા પોતાના મેહેલમા રહેવા લાગ્યા સીતા જે પતિપ્રાણા તથા ઘણીજ પવિત્ર હતી અને પૃથ્વીમાં જેટલી જાતના પ્રિય પદાર્થ છે, તે સર્વ કરતા તેને રામ વધારે ચહાતા હતા, વસ્તુત બન્નેના પ્રાણમન એક હતા, કેવળ શરીર માત્ર જુદુ હતુ. તેઓ બને સાધુશીલ તથા સરળ અન્ત કરણના હતા જેમ સીતા પતિપ્રાણા, પતિનું હિતકરનારી અને પતિના સુખમા સુખ માનનારી હતી, તેમ રામ પણ સીતાનેજ પોતાની પ્રાણાધાર જાણતાં તેનુ (સીતાનુ) ભલુ ઇચ્છતા, અને તેના સુખે સુખી રહેતા હમણાં અવધપુરીમા રાજભોગથી તેઓ જેવી રીતે સુખથી સમય ગાળતાં હતા, તેના

ભાઈ લક્ષ્મણ! ત જાનકીને ક્યાં છોડી? હું તેના વિરહથી કેવી રીતે પ્રાણ ધારણ કરૂં 'હવે એના વિયોગનું દુ ખ સહન થતું નથી' આમ કહીને લક્ષ્મણનું ગળુ પકડી ઉચ્ચ સ્વરથી રોવા લાગ્યા લક્ષ્મણ પણ રડી પડ્યા બન્ને જણે ધીરજ છોડીને કેટલીકવાર સુધી એ પ્રમાણે રૂદન કર્યું ત્યાર પછી લક્ષ્મણ અતિકષ્ટથી પોતાના શોકના વેગ રોકીને રામની સાન્ત્વના કરવા લાગ્યા રામ કંઈક શાન્ત થયા પછી લક્ષ્મણે સીતાવિલાપ અથથી ઇતિ સુધી કહી સંભળાવ્યા તે સાંભળવાથી રામની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યા અને તે પણ જ રોવા લાગ્યા, તથા ઉંડા નિશ્વાસ મુકવા લાગ્યા તેમનો વાચા બંધ થઈ, બોલવાની શક્તિ બંધ થઇ ગઇ. અને પેહેલાના સઘળા બનાવ અન્તઃકરણમાં આવ્યાથી તેનો વિચાર કરતા કરતા અસહ્ય શોકને લીધે તે પાછા મૂર્છિત થયા.

લક્ષ્મણે ફરીથી ઘણી મેહેનતને રામચંદ્રને પાછા શુદ્ધિમા આણ્યા અને તેમની આવી દશા જોઇને મનમા ને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આર્ય જે શોકસાગરમાં પડ્યા છે, તેમાંથી આજથી ઉપર સુધી સ્વસ્થ ચિત્તવાળા થઇ શકશે નહિ એમનો શોક દૂર કરવાનો કંઇ પણ ઉપાય હું જોતો નથી ગમે તેમ હો, પરન્તુ તેમને સાન્ત્વના આપવાનો યત્ન તો મ્હારે કરવો જોઇએ તેણે આવી રીતે મનમા વિચાર કરીને વિનય પૂર્ણ પ્રેમળ વાક્યથી રામને કહ્યુ, આર્ય! શોકમા અને મોહમા આમ નિમગ્ન થવું એ આપના જેવા પુરૂષને યોગ્ય નથી આપ સર્વ સમજો છો, નશીબમાં જે થનાર હતુ તે થયું છે, નહિ તો આપ અકારણથી, અથવા સામાન્ય કારણથી, આર્યાને પરિત્યાગ કરશો એ કોના મનમા હતું? વિચાર કરીને જુઓ તો સંસારમા કાંઇ હમેશને માટે નથી, વૃદ્ધિ થયાથી ક્ષય થાય છે ચડતી પછી પડતી થાય છે. સંયોગ થયાથીજ વિયોગ થાય છે અને ઉત્પત્તિ થયાથી મરણ નીપજે છે આ પરંપરાગત સાંસારિક નિયમમા

કોઈ કાળે ફેર પડેલો જોવામા આવતો નથી એ સૌનો વિચાર કરીને આપે શોક છોડવો જોઇએ વિશેષ કરીને, આપે સઉ લોકોનું હિત કરવાનો ભાર લીધો છે, તે વાસ્તે પણ આપને શોકમા નિમગ્ન થવુ ન જોઇએ પ્રિય વિયોગ અને અપ્રિય સયોગ શોકનું કારણ થાય છે, તેમા કઇપણ સદેહ નથી; પરતુ આપના જેવા મહાપુરુષોએ વાણુ શોકાતુર થવુ કદાપિ ઉચિત થતું નથી, સાધારણ લોકો શોકમ તથા મોહમા મગ્ન થાય છે એટલા સારૂ ધીરજ ધરો અને અત કરણમાથી શોક કાઢીને રાજકાર્ય ઉપર મન લગાડો બીજુ એ પણ આપને વિચારવાનુ છે કે, માત્ર લોકો નાખુશ થાય એવા ડરથી આપે આર્યાનો પરિત્યાગ કર્યો છે આર્યાને ઘરમા રાખ્યાથી પ્રજા નાખુશી દેખાડે એવી આશકાથી આપે તેમને વનવાસ આપ્યો છે; તો હવે તેમને માટે શોકાતુર થયાથી તે આશકા દૂર થતી નથી, તેથી તો જે દોષ દૂર કરવા માટે આપે બીજાથી બની શકે નહિ એવુ કર્મ કર્યુ છે, તે દોષ પૂર્વવત્ પ્રબલ રહે છે અને આર્યાના પરિત્યાગ કર્યાનુ કઇ પણ ફલ થતું નથી વળી એ પણ વિચાર કરવો જોઇએ કે, આપ જેટલા દિવસ ચિતાતુર રહેશો, તેટલા દિવસ રાજકાર્ય ઉપર ધ્યાન આપી શકશો નહિ, પ્રજાપાલન ઉપર મન લાગશે નહિ, અને રાજધર્મ પ્રતિપાલન થશે નહિ એટલા માટે સર્વ વિષયનો વિચાર કરીને ધૈર્ય અવલમ્બન કરો હવે વધારે શોક તથા પશ્ચાત્તાપ કરવો કોઇ રીતે લાભકારક નથી ગઇ ગુજરી વાત વિષે ખેદ કરીને કાળ ગાળવો એ સદ્વિચારનુ કામ નથી

લક્ષ્મણ આટલું બોલીને ચૂપ રહ્યો, ત્યાર પછી થોડીવાર સુધી છાનામાના બેશી રહ્યા બાદ રામ સ્નેહપૂર્વક બોલ્યા, વત્સ ! તારા ઉપદેશવાક્ય સાભળ્યાથી, મ્હારા જ્ઞાનનો ઉદય થયો તેં યથાર્થ કહ્યુ છે, મે જે કારણથી જાનકીને વનવાસ આપીને રાક્ષસના પ્રમાણે ઘાતકીપણુ કર્યુ છે હમણા તેને માટે શોકાતુર થયાથી વિકલ થઇ

જવાય છે વિશેષકરીને શોકનો ધર્મ એ છે કે તેમાં નિમગ્ન થયાથી વધતો જાય છે શોકાતુર માણસ ઇચ્છેલું ફળ મેળવી શકતો નથી કર્તવ્યકર્મ ઉપર ધ્યાન ન લગાડયાથી પ્રત્યવાયગ્રસ્ત થવાય છે એટલા માટે અત્યારથી હું શોકને રોકવાનો પ્રયત્ન કરૂં છું, અને પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે, હવે હું શોકના મગ્ન થઈશ નહિ પ્રજા હવે મને શોકાતુર જાણી શકશે નહિ અમાત્યો (મંત્રિઓ) ને કહે કે કાલથી રીતસર રાજકાર્ય ચલાવવા સંબંધિ વિચાર કરવામાં આવશે, માટે તમે વખતસર સર્વ તૈયારી કરીને કાર્યાલયમાં હાજર થજો

આટલું બોલીને રામચંદ્ર નીચું માથું કરીને, જરાવાર સુધી ચૂપ રહ્યા પછી, આંસુભરી આંખે વ્યાકુલ વચનથી બોલવા લાગ્યા કે હાય! રાજત્વ એ કેવું ભયાનક અસુખનું તથા વિષાદનું મૂળ છે, લોકો કેવા સુખભોગ મેળવવાને માટે રાજ્યાધિકાર મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે તે મ્હારાથી કંઈ સમજાતું નથી રાજ્યભાર લઈને મ્હારે આખી ઉમરને માટે સુખ ઉપર પાણી મૂકવા જેવું થયું છે એના લીધેજ મેં ઘણું ઘાતકીપણું કરીને નિરપરાધિ પ્રિયાને વનવાસ આપ્યો છે હવે તેને માટે રોવાનો માર્ગ જોતો નથી રાજત્વલાભથી મને એ ફલ મળ્યું છે કે, મ્હારે સ્નેહ દયા, મમતા અને મનુષ્યત્વનો પણ પરિત્યાગ કરવો પડ્યો છે. અને આવતા સમયના માણસો મને ઘાતકી રાક્ષસ અથવા ઘણોજ નાલાયક ગણીને વગોવશે

આમ ખેદ કરીને રામે થોડીવાર પછી લક્ષ્મણને જવાની આજ્ઞા આપી. અને પોતે ધીરજથી શોકાવેગ સમાવીને બીજે દહાડેથી યથાનિયમે રાજકાર્ય કરવા લાગ્યા ઉપર ઉપરથી એ પ્રમાણે ધૈર્યના દર્શાવી અને રાજકાર્ય ઉપર ધ્યાન લગાડવા માંડયું ખરૂં, તથા લોકો પણ તેમનો બહારનો વ્યવહાર જોઇને સમજવા લાગ્યા કે, રામચંદ્ર ઘણાજ ધીરજવાન છે ને વગર દુઃખે દુઃસહ શોક રોકવાને સમર્થ

થયા છે પરંતુ તેમનું (રામચંદ્રનું) અંતઃકરણ નિરંતર શોકની આગમાં બળ્યા કરતું હતું બહુજ નિરપરાધિ પ્રિયાને વનવાસ આપ્યાથી થયેલો શોક તથા ખેદથી ઝેરના દંખ પ્રમાણે તેમને નિરંતર મર્મવેદના થવા લાગી માત્ર લોક નાખુશ થાય તેના ભયથી તેમણે જાનકીને દેશનીકાલ કરી હશે, અને હમણા પણ તેવાજ ભયથી બહારથી શોક કાઢી નાખ્યો હતો જ્યારે તેઓ રાજગાદી ઉપર બેસીને મનિર્માન ધર્મની પેઠે સ્થિર ચિત્તથી રાજકાર્ય જોતા હતા ત્યારે તેમને જોઇને લોકો સમજતા હતા કે, ભૂમંડલમા તેમના જેવો ધૈર્યવાન પુરૂષ બીજો કોઇ નથી પરંતુ જ્યારે રાજકાર્યથી છુટીને વિશ્રામ ભવનમા જતા ત્યારે તેઓ ઘણાજ વિકલચિત્તવાળા થતા હતા. લક્ષમણ સદા તેમની પાસેનો પાસે રહીને તેને સાન્ત્વના આપવા સારૂ બહુ યત્ન કરતો હતો પરંતુ લક્ષમણના પ્રબોધ વાક્યથી તેમનો શોકાગ્નિ ઉલટો પ્રબલ વેગથી વૃદ્ધિ પામતો હતો, ટુંકામા તેઓ કેવળ હાહાકાર, વિલાપ, પોતાની જાત ઉપર ધિક્કાર ગેરૂ અને સીતાનુ ગુણગાન કરીને વિશ્રામનો સમય ગાળતા-હતા આવી રીતે સીતાના વિયોગશોકમા ઘણાજ નિમગ્ન થઇને તેઓ દિવસે દિવસ કૃશ, મલીન, દુર્બલ અને સર્વ વિષયમા ઘણાજ નિરૂત્સાહ થવા લાગ્યા વસ્તુત- પ્રજાકાર્યના વિના બીજા કોઇ પણ વિષય ઉપર તેમની પ્રવૃત્તિ તથા ઉત્સાહ રહ્યો નહોતો.

પેલી તરફ થોડા દિવસ પછી જાનકીએ બે જોડીઆ કુમારને જન્મ આપ્યો. મહર્ષિ વાલ્મીકિએ યથાનિયમથી તે કુમારોના જન્મ-કર્મ વગેરેની ક્રિયા પૂરી કરીને મહોટાનુ નામ કુશ અને ન્હાનાનું નામ લવ પાડયુ. મુનિકન્યાઓ પણ સીતાને પુત્રો જન્મેલા જોયાથી ઘણીજ હર્ષ દેખાડવા લાગી આખા આશ્રમમાં અતિ મહાન્ આનંદ-કોલાહલ થવા માડયો સીતા દુ-સહ પ્રસવેદના ભોગવ્યાથી થોડો વખત સુધી અચેતન રહી હતી, પણ પછી ધીમે ધીમે તેને બુદ્ધિ

આનવા માડી, તે જોઈ મુનિકન્યાઓ કરૂણાના મને પ્રીતિપૂર્ણ વચનથી તેને કહેવા લાગી, બેહેન જાનકિ ! અમને ઘણો આનંદનો દિવસ છે સૌભાગ્યથી તને આજ પરમ સુંદર કુમારની જોડે પ્રસવ થઈ છે. આ સાભળતાંજ સીતાને એકદમ આનંદ થયો. પરંતુ પાછી થોડીવારમા શોકાતુર થઈને અખંડ આંસુ પાડી રોવા લાગી, તે જોઈને મુનિકન્યાઓ સ્નેહપૂર્વક તેને પુછવા લાગી કે; હે જાનકિ ! આવા આનંદના સમયમા તમે શોકાતુર કેમ થાઓ છો ? રોવાને શીએ સીતાને ગલે ડુચો બાઝ્યો હતો તેથી તેણે થોડીવાર સુધી જવાબ આપ્યો નહિ; પણ પછી ઉછળતા શોકનો વેગ સમાવીને તે બોલી કે, પ્રિય સખીઓ ! હુ આવા આનંદના સમયે શામાટે શોકાતુર થઈ છુ, તેનું કારણ તમે શું જાણતાં નથી કે, તેમને પૃછો છો ? પુત્ર જન્મ્યાથી સ્ત્રીઓ ઘણીજ આનંદિત થાયછે એ વાત ખરી છે, પરંતુ કેવી અવસ્થામા મને આ ખુશીનો સમય આવ્યો છે ? મ્હારૂ આ જન્મનુ સર્વ સુખ, સર્વ ઇચ્છા, સર્વ આહલાદ જતા રહ્યા છે. જો આ હતભાગ્ય મહારા ગર્ભમા પ્રવેશ નહિ થયા હોત તો જે ઘડીએ લક્ષ્મણે મહારા પરિત્યાગના વાક્ય મને સભળાવ્યા તેજ ઘડિએ હું ગંગાના પાણીમાં ડુબીને પ્રાણત્યાગ કરત અથવા બીજી કોઇ રીતે આત્મઘાતી થાત, ગર્ભની જંજાળ ના હોત તો શુ કરવાને મહારે જીવતી રહી લોકને મ્હો દેખાડવુ પડત ? જાનકી આમ કહીને ઘણીજ શોકાતુર થઈ ચોધાર આસુ પાડી રડવા લાગી તેના આવા હૃદય ફાટી જાય તેવા વિલાપવાક્ય સાભળીને મુનીકન્યાઓ ઘણીજ દુ:ખી થઇ, અને પ્રીતિપૂર્ણ વચનથી તેને કહેવા લાગી, પ્રિય સખિ ! તમારા શોકનો વેગ હવે સમાવો. તમે જે કહો છો તે યથાર્થ છે, પરંતુ વધારે દિવસ તમારે આવી અવસ્થામા રહેવુ પડશે નહિ. રાજા રામચંદ્રની બુદ્ધિમાં ફેર પડયો હતો, તેથીજ તેમણે મુઢ બની

જાઇને આવુ નહિ જોયેલુ, તેમજ નહિ સાભળેલુ ઘોર આચરણ કર્યું છે અમે પિતાજીના મ્હોએ સાભળ્યુ છે કે તમે પાછા જલદીથી તેમને ભેટશો, એટલા માટે શોકને કાઢી નાખો મુનિપુત્રીઓના સાત્વનાના વાક્ય સાભળીને સીતા આખમાથી ચોધાર આસુ વરસાવવા લાગ્યા, તે જોયાથી મુનિકન્યાઓના કોમળ હૃદય પિગળ્યા અને તેઓ પણ શોકાતુર થઇને ઘણીજ રોવા લાગી

આ વખતે નવા અવતરેલા બાળકો રોવા લાગ્યા સ્નેહનો એવો મહિમા તથા મોહની શકિત છે કે, તેઓના રોવાનો શબ્દ જાનકીના કાનમા પ્રવેશ થતાજ, તે એકદમ સર્વ શોક વિસરી ગઇ અને પ્રીતિથી તેઓને ધરાવવા લાગી

શુકલ પક્ષના ચદ્રની પેઠે સીતાના બને કુમારો દિવસે દિવસ વધીને માતાની આખને તથા મનને અનહદ આનદ આપવા લાગ્યા જ્યારે તેઓ તેને "મા, મા," કહીને બોલાવતા હતા, જ્યારે તે તેઓના મ્હોંમા મોતીના જેવા દાતો જોતી હતી, જ્યારે તેઓના અડધા ઉચ્ચારેલા મધુર શબ્દ તેના કાનમા પ્રવેશ થતા, અને જ્યારે તે તેઓને ખોળામા લઇને સ્નેહથી તેઓનું મુખચુંબન કરતી, ત્યારે તે સર્વ શોક ભૂલી જતી, તેનુ આખું શરીર અમૃતના અભિષેકવાળુ હોય તેવું શીતલ થતુ તથા તેની આખો આનદના આંસુથી ભરાઇ જતી

જ્યારે કુશ અને લવની ઉમ્મર પાચ વર્ષની થઇ ત્યારે મહર્ષિ વાલ્મીકિએ તેઓનુ ચઉડ કર્મ કરીને વિદ્યારંભ કરાવ્યો, અસાધારણ બુદ્ધિ અને હોશિયારીથી તે કુમારો થોડી મુદ્તમા વિવિધ વિદ્યામા ઘણાજ કુશળ થયા પ્રથમથી વાલ્મીકિ મુનિએ રાવણવધ પર્યન્ત લોકોમા ચાલતું રામચરિત્રનુ અવલબન કરીને રામાયણ નામનુ મહાકાવ્ય રચ્યુ હતું તે સર્વથી પહેલાં રામચંદ્રના આ બે પુત્રોને

તેમણે ભણાવ્યુ તેઓએ થોડા દિવસમા તે વિચિત્ર ગ્રંથ અથથી ઇતિ સુધી મ્હોએ કર્યો, અને તેમાથી કથા સીતાની પાસે મધુર સ્વરથી ગાઇને તેનો શોક દૂર કરવા લાગ્યા અગીઆરમે વર્ષે મહર્ષિએ તેઓના ઉપનયન સસ્કાર કરાવીને (ઉપવિત ધારણ કરાવીને) વેદાધ્ય-કરાવવાનો આરભ કર્યો અને તે પછી એક વર્ષમા તે બને કુમારો વેદશાસ્ત્રમા સપૂર્ણ પ્રવીણ થયા.

કુશ અને લવની ઉમ્મર બાર વર્ષની થઈ પરતુ તેઓ કોણ છે તે આજ સુધી કોઇ જાણી શકયા ન હતા તેઓ પોતાને ઋષિકુમાર તથા પોતાની માતાને ઋષિપત્ની જાણતા હતા જાનકી જે ભાવથી તપોવનમા કાળ ગાળતી હતી, તે ભાવ જોયાથી કોઇ પણ માણસ તેને ઋષિપત્નીજ ધારી શકતા, અને તેના આ બે પુત્રોને પણ ઋષિ-કુમાર સમજતાં, આ કુમારો જાનકીને માતા તરીકે જાણતા હતા, પરતુ તે મિથિલાપતિની કન્યા અથવા કોશલાધિપતિની પટરાણી છે, તે જાણતા નહોતા વાલ્મીકિએ યત્નપૂર્વક એ વિષયમા તેઓને અજાણ્યા રાખ્યા હતા, અને તપોવનના રહેવાસીઓને પણ સાવચેત રહેવાને કહ્યુ હતુ કે, કોઇએ ભૂલથી પણ તેઓની પાસે આ વિષયની વાતચીત કરવી નહિ તેમજ સીતાને પણ કહ્યુ હતુ કે, કોઇ રીતે પુત્રોને પોતાની ઓળખાણ આપવી નહિ, તેથી સીતા પણ તેઓની પાસે કદિ પણ પોતાના સબધી વાત કરતી નહોતી. રામયણમા તેમણે રામનુ અને સીતાનુ વિસ્તારપૂર્વક વૃત્તાત વાચ્યું હતુ, પરતુ તેમની, માતા જનકનદિની અથવા રામની સહધર્મિણી છે તે તેઓ જાણતા નહોતા, તેથી એ મહાકાવ્યમા પોતાના પિતામાતાનું વૃત્તાત વર્ણવેલું છે એવું સમજતા નહિ આવી રીતે બાર વર્ષ સુધી કુશ અને લવ પોતાનુ વૃત્તાત જાણવાથી અજાણ્યા રહ્યા હતા

માતાના અપૂર્વ સ્નેહયુકત રક્ષણની જરૂર હતી ત્યા સુધી

પ્રકરણ ૧૨ મું.

અશ્વમેધ.

રાજા રામચન્દ્રે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાનો દ્રઢસંકલ્પ કરીને વસિષ્ટ જાબાલિ, કાશ્યપ, વામદેવ વગેરે મહર્ષિઓને પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો વશિષ્ઠદેવે તે વાત સાભળીને રામની ઘણીજ પ્રશસા કરીને કહ્યુ, મહારાજ! તમે ઉત્તમ સકલ્પ કર્યો છે. તમે સદ્દીપ, અને પૃથ્વીના આદ્વિતીય છો અખડ ભૂમડળમા તમે જેવુ એકાધિપત્ય વિસ્તાર્યુ નથી તેવુ કાળના કોઇ પણ રાજાએ વિસ્તાર્યુ રામરાજ્ય પ્રજા જેવા સુખથી તથા ખુશીથી કાળ ગાળે છે તેવુ સુખ તથા ખુશી આગાઉના કાળમા જોયલુ તેમ સાભળેલુ પણ નથી રાજ્યભાર ગ્રહણ કરીને જે જે કામ કરવા જોઇએ તે આપે પુરા કર્યા છે આપના રાજ કર્ત્તવ્યમા અશ્વમેધ માત્ર બાકી છે તે પૂર્ણ થાય મે મનમા નિશ્ચય કર્યો હતો કે આ સબધી મહારાજાને વિનતિ કરવી ગમે તેમ હોય તો પણ મહારાજ જ્યારે તમે પોતે યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા બતાવી છે ત્યારે હવે તેમા વાર લગાડવાની જરૂર નથી, જલદીથી તેના માટે જોઇતી તૈયારી કરવાની અનુમતિ આપો

વશિષ્ઠદેવ બોલતા બધ થતાજ રામચન્દ્રે પાસે બેઠેલા ભાઇઓને કહ્યુ, ભાઇઓ! ગુરૂદેવે જે આજ્ઞા આપી તે તમે સાભળી છે, હશે તમારો અભિપ્રાય જણાવો, એટલે હુ કર્ત્તવ્ય નિરૂપણ કરૂ આજ્ઞાનુવર્ત્તી ભાઇઓએ તરતજ પોતાનો અંત કરણનો અનુમત પ્રકટ કર્યા પછી રામે વશિષ્ઠદેવને સબોધીને કહ્યુ, ભવન્! જ્યારે આપનો અભિલાપા થયો છે અને તેમા મ્હારો અભિમત છે તેમજ ભાઇઓ પણ અનુકૂલ ઇચ્છા જણાવે છે ત્યારે હવે તેને કર્ત્તવ્ય કરવામા વિચાર કરવાની આવશ્યકતા નથી હવે મ્હારે આટલુ કહેવુ છે કે, નૈમિષા-

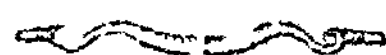
અપૂર્વ અશ્વમેધ યજ્ઞ થવો જોઇએ, નૈમિષારણ્ય પરમ પવિત્ર યજ્ઞ ક્ષેત્ર છે, એ વિષમા તમારી શી આજ્ઞા છે? વશિષ્ઠદેવે પોતાની સમ્મતિ આપી.

ત્યાર પછી રામે બાન્ધવોને કહ્યું, જુવો ત્યાં કર્તવ્ય નક્કી થયું, ત્યારે હવે નકામો કાળ ગુમાવવો નહિ. તારાએ શું જોયું? સ્વપ્નામાં શું પ્રમાણ્યું? સીતાના વીતક, રામની અવકૃપા, અને શરીર-સમાગનો સંતાપ! સ્થૂળ દેહની વ્યાધી અને સૌભાગ્યનું અસુખ! પ્રેમના સ્વર્ગીય પુષ્પમાં અગ્નિ ઝરતી જોઈ! સમુદ્રમાં દાવાનળ દેખ્યો! પર્વતમાંથી જ્વાળા નીકળતી ગગનમાં સમાતી જોઇ! જે વસ્તુ ન બને, તે નિહાળી! કુદરતની કલ્પનામાં પણ ન હશે, એવી મનુષ્ય કલ્પના પ્રાપ્ત થઇ! શું પૃથુ પૃથ્વીપતિ, મેવાડી ઠાકોર, વીરના માટે વીરનારીને વર્યા તે દગો દે! તે પરનારી લંપટ નથી, તે મદનવિકારી મોહન નથી તે વૈભવી મનનો લોભી પુરૂષ નથી શુરવીર, મનોબળથી મનોરથ સાધ્ય કરનારો મળ ક્ષત્રીબીજ છે પણ હા! સમય કાળે તેમને ધૈર્ય હોય તો?— એમ બને નહી પણ રામ પેઠે ફરજ બજાવવાને ત્યાગી જાય તો? હું શું જોઉં છું? હું જાણું છું કે ઉંઘું છું! શું મને ભ્રમણા થઇ, તેવી મારા પૃથુને વિયોગથી સત્ય પ્રેમની અસર થઇ હશે?

તારાના મનમાં આક્રન્દકાળના અનેક સંકલ્પ-વિકલ્પ થયા— અને પોતાનો કેવો અવસર આવવાનો હશે, શું શું વિપરીત બનવાનું હશે એ વિચારમાં મગજ, ભ્રમણારૂપ બની ગયું! આખરે તેણે શું જોયું? શું સાંભળ્યું! આહા!

દશા જે આવવાની છે, ભલી-ભુંડી કહી કોઇ,
ગગનમાં ગર્જના થાતી, વિપદ વર્ષાદ આગાહી

તારાને તેમજ થયું આખરે પૃથુ કુમારનાજ પ્રકરણમાં વિભાવરી વનિતા, સ્વપ્નવશ થઈ!—

પ્રકરણ ૧૨ મું.

અશ્વમેધ.

રાજા રામચંદ્રે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાનો દ્રઢસંકલ્પ કરીને વસિષ્ઠ, જાબાલિ, કાશ્યપ, વામદેવ વગેરે મહર્ષિઓને પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો. વશિષ્ઠદેવે તે વાત સાંભળીને રામની ઘણીજ પ્રશંસા કરીને કહ્યું, મહારાજ! તમે ઉત્તમ સંકલ્પ કર્યો છે. તમે સદ્ધર્મી અને પૃથ્વીના અદ્વિતીય છો. અખંડ ભૂમંડળમાં તમે જેવું એકાધિપત્ય વિસ્તાર્યું નથી તેવું કાળના કોઇ પણ રાજાએ વિસ્તાર્યું. રામરાજ્ય પ્રજા જેવા સુખથી તથા ખુશીથી કાળ ગાળે છે તેવું સુખ તથા ખુશી આગાઉના કાળમાં જોયલું તેમ સાંભળેલું પણ નથી. રાજ્યભાર ગ્રહણ કરીને જે જે કામ કરવાં જોઇએ તે આપે પૂરાં કર્યાં છે. આપના રાજ કર્ત્તવ્યમાં અશ્વમેધ માત્ર બાકી છે તે પૂર્ણ થાય મેં મનમાં નિશ્ચય કર્યો હતો કે આ સંબંધી મહારાજાને વિનંતિ કરવી. ગમે તેમ હોય તો પણ મહારાજ જ્યારે તમે પોતે યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા બતાવી છે ત્યારે હવે તેમાં વાર લગાડવાની જરૂર નથી, જલદીથી તેના માટે જોઇતી તૈયારી કરવાની અનુમતિ આપો.

વશિષ્ઠદેવ બોલતા બંધ થતાંજ રામચંદ્રે પાસે બેઠેલા ભાઇઓને કહ્યું, ભાઇઓ! ગુરૂદેવે જે આજ્ઞા આપી તે તમે સાંભળી છે, હશે તમારો અભિપ્રાય જણાવો, એટલે હું કર્ત્તવ્ય નિરૂપણ કરૂં. આજ્ઞાનુવર્ત્તી ભાઇઓએ તરતજ પોતાનો અંતઃકરણનો અનુમત પ્રકટ કર્યો. પછી રામે વશિષ્ઠદેવને સંબોધીને કહ્યું, ભગવન્! જ્યારે આપનો અભિલાષ થયો છે અને તેમાં મ્હારો અભિમત છે તેમજ ભાઇઓ પણ અનુકૂલ ઇચ્છા જણાવે છે ત્યારે હવે તેને કર્ત્તવ્ય કરવામાં વિચાર કરવાની આવશ્યકતા નથી. હવે મ્હારે આટલું કહેવું છે કે, નૈમિષા-

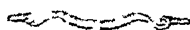
અવશ્ય અશ્વમેધ યજ્ઞ થવો જોઇએ, નૈમિષારણ્ય પરમ પવિત્ર યજ્ઞ ક્ષેત્ર છે, એ વિષેમાં તમારી શી આજ્ઞા છે? વશિષ્ઠદેવે પોતાની સમ્મતિ આપી.

ત્યાર પછી રામે ભાઇઓને કહ્યું, જુવો. જ્યારે કર્તવ્ય નક્કી થયું, ત્યારે હવે નકામો કાળ ગુમાવવો નહિ. તારાએ શું જોયું? સ્વપ્નામાં શું પ્રમાણ્યું? સીતાના વીતક, રામની અનુકંપા, અને શરીર-સંસારનો સંતાપ! મુગ્ધ દેહની વ્યાધી, અને ભાગ્યનું અસુખ! પ્રેમના સ્વર્ગીય પુષ્પમાં અગ્નિ ઝરતી જોઇ! સમુદ્રમાં દાવાનળ દેખ્યો! પર્વતમાંથી જ્વાળા નીકળતી ગગનમાં સમાતી જોઇ! જે વસ્તુ ન બને, તે નિહાળી! કુદરતની કલ્પનામાં પણ ન હશે એવી મનુષ્ય કલ્પના પ્રાપ્ત થઇ! શું પૃથુ પૃથ્વીપતિ, મેવાડી ઠાકોર, વીરતા માટે વીરનારીને વર્યા તે દગો દે! તે પરનારી લંપટ નથી, તે મદનવિકારી મોહન નથી તે વૈભવી મનનો લોભી પુરૂષ નથી. શુરવીર, મનોબળથી મનોરથ સાધ્ય કરનારો મળ ક્ષત્રીયબીજ છે. પણ હા! સમય કાળે તેમને ધૈર્ય હોય તો?— એમ બને નહી પણ રામ પેઠે ફરજ બજાવવાને ત્યાગી જાય તો? હું શું જોઉં છું? હું જાણું છું કે ઉંઘું છું! શું મને ભ્રમણા થઇ. તેવી સાગર પૃથુને વિયોગથી સત્ય પ્રેમની અસર થઇ હશે?

તારાના મનમાં આકુળવ્યાકુળના અનેક સંકલ્પ-વિકલ્પ થયા- અને પોતાનો કેવો અવસર આવવાનો હશે, શું શું વિપરિત બનવાનું હશે એ વિચારમાં મગજ, ભ્રમણારૂપ બની ગયું! આ મેં તેણે શું જોયું! શું સાંભળ્યું! આહા!

> દશા જે આવવાની છે, ભલી-ભુંડી કહી કાંઇ;
> ગગનમાં ગર્જના થાતી વિપદ વર્ષાદ આગાહી

તારાને તુરત જ થયું આખરે પૃથુ કુમારનાજ પ્રેમરસના વિચાર-વશી વનિતા સ્વપ્નવશ થઈ!—

પ્રકરણ ૧૩ મું.

પૃથુકુમારની શોધમાં—

' બની હુ પ્રેમની જોગણ, પીયુને શોધવા ચાલી '

પ્રેમનો પરિતાપ, જવાળામુખીના ભડકા કરતાયે વધારે તીવ્ર હોય છે! જવાળા તો તરત બાળીને ભસ્મ કરી દે છે પરંતુ પ્રેમ-જવાળા રીબાવી રીબાવીને-તરસાવી-રઝાવીને કોમળ તનને તપી નાખે છે!

પ્રેમથી પરણેલા જોડલાને પુછો કે તમારા વિયોગની કેવી ઘડીઓ તમે જોઈ છે? છુટા પડેલા ચકોર પછી ચકોરીની શી દશા થાય છે?—

તારાના વિકલ્પો, સ્વપ્નદ્વારા વધવા માડયા. તેને અશુભ સુચક સકલ્પો થવા લાગ્યા તે ભયથી કપતી સુષુપ્તાવસ્થા ભોગવતી હતી તેની મન-સ્ફટિકમા વિચિત્ર બનાવો અને દેખાવો રજુ થવા લાગ્યા પતિના મૃત્યુનો સ્વપ્ન, કપતા હૃદયે, ધબકતી છાતીએ અને રડતા અશ્રુએ અનુભવવા લાગી તેને બેહુલા નામની પવિત્ર-શાલિની પ્રેમ-રભાનુ ચરિત્ર દ્રષ્ટિએ પડવા લાગ્યુ '—

ઘણા વર્ષની પેહેલા, નજરને પેલે પાર ગાઢા અધકારની અંદર એક જ્વલત મણીનો પ્રકાશ જણાયો હતો. કલ્પનાની અંદર ઇતિહાસની બહાર, તે ચરિત્ર હમેશા જણાતુ હતુ; ગભીરભાવથી તે જગતને શીખવે છે કે ' મહાન્પણુ છુપાવી શકાતુ નથી ગમે તો ગાઢા જગલમા એમીને, અથવા કિનારા વગરના સમુદ્રના તરગમા તરતા, મહત્વનું કામ કર્યું હોય તો તે કદી પણ ગવાયા શિવાય રહેતું નથી-કપડાથી ઢાકેલી આગની પેઠે વેગવતી નદીની રેતીથી બાંધેલા પ્રવાહની પેઠે મહત્ કર્મ સર્વદા પોતાનો વેગ વધારે છે બેહુલાએ સેકડો વર્ષની પૂર્વે જન્મ લીધો હતો

ના જમાનાપર, કેવી રીતે તેનું પવિત્ર જીવન પરિભ્રમણ થયું હતું, તે હાલ ગાઢ અંધકારમાં ઢંકાયું છે તોપણ તેના જીવનજ્યોતિનો પ્રકાશ જેટલી જોઈએ તેટલી શક્તિથી નહિ પણ ધીમે ધીમે આજે કનિયાન પ્રકાશ આપે છે દુનિયાની મોહોએ તેનો મહિમા કેટલાક કેટલાકની સાથે પણ આજે ગવાય છે પરંતુ ઘણી શોધ કર્યા છતાં પણ બેહુલાનું ખરું જીવન ચરિત્ર મળવું ઘણું કઠિન પડ્યું ઘણા કેટલાકોએ તે જીવન ચરીત્રે બીજો આકાર ધારણ કર્યો છે આજે કવિયો તે ઉપાખ્યાનના આકારમા ઉપકથાના આકારમાં ખુશી માને છે કોઈ વાર્તાની પેઠે હમારે જુદા અલંકારમા અલંકૃત કરી મેલે છે હમે તે નાના અલંકારથી વિભૂષિત, જુદી ભાતના આવેલા ચરિત્રને વિશ્વાસયોગ્ય ચિત્ર તરીકે સાધારણમા ફેલાવવાનો યત્ન કરીએ છીએ વનચાર અંધારામાંથી વિશૃંખલતાની અંદરથી સંભ-વિત સત્ય શોધવાને યત્નવાન થઈએ છીએ

બંગાલમા કહેવામા આવે છે કે ઘણા વર્ષોની પેહેલા બંગા-લમા નિછની નગરમા બેહુલા રેહતી હતી તે નિછની નગરી બેહુલાની જન્મભૂમિ હતી. હાલ નિછનીનુ કંઈ ચિન્હ જણાતુ નથી બેહુલા વાણીઆની છોકરી હતી એ નિછની નગરમા સાયવણિના ઓરસે, અમલા સુંદરીના ગર્ભમા બેહુલાનો જન્મ થયો બેહુલાની કુમારી અવસ્થામા વિશેષ બનાવ બન્યો નોહોતો તરૂણ ઉમ્મરમાં તે જીવને તરૂણપણુ દેખાડ્યું હતુ.

બેહુલા પરમ સુંદર હતી, કવિ કહે છે કે તેના મ્હોંની જ્યોતિ મનોહારિણી—પુનેમના પૂર્ણચંદ્રની પેઠે મન સ્નિગ્ધકારિણી હતી, તેના આરક્તિમ હોઠ વિજળીનો પ્રકાશ દેખાડતા હતા, આંખો અંજન નયનને અવનત કરી મૂકતી પરંતુ આજ જગત્ કહે છે કે તેના હૃદયસૌન્દર્યની સાથે શરીરના સૌન્દર્યની તુલના થાય નહિ, તેના

શરીરના સૌન્દર્યથી તે વખતનાજ માણસો વિમોહિત થયા હતા એમજ નહિ, પરંતુ આજ સુધી જગત્ તેના શરીરના હૃદસૌન્દર્યમા વિમોહિત થઇ રહ્યું છે–તેને દેવી નામથી સંપૂજિતા કરી છે. શરીરની ખુબસુરતી ઘણાકના નસીબમા હોય છે, પરંતુ હૃદયની ખુબસુરતી ઘણા થોડા માણસો મેળવે છે દેશ વિદેશમા પાણી અને હવાના ગુણથી માણસોની ખુબસુરતીમા વધારો થાય છે–તે પરમેશ્વરની બનાવટ છે. ઇશ્વરના બીજા પદાર્થની પેઠે શરીરના તનથી તેનું પતન થાય છે, પરંતુ હૃદયની પવિત્રતાથી બનેલી હૃદયની મહત્તાનો વિકાશ થાય છે, કાલના પરિવર્ત્તનથી પણ તે મહત્તાનો લોપ થતો નથી.

આ પ્રસગે ચંપકનગર નામની એક બીજી જગાનુ વર્ણન જોવામા આવે છે ચંપકનગરજ બેહુલા–જીવનની પૂર્ણતા મેળવવાની જગા છે ચંપકનગરમા ચાંદસોદાગર નામનો બીજો એક ધનવાન્ વણિક રહેતો હતો ને ચાંદ સોદાગરના ઓરસે, સનકાસુન્દરીને પેટે નખિન્દરનો જન્મ થયો હતો સૌન્દર્યશાલિની બેહુલા આ નખિન્દરની સ્ત્રી થઇ

બેહુલા નખિન્દરની સાથે પરણી હતી ખરી, પરંતુ દંપતી વિવાહનું સુખ ભોગવી શક્યુ નહિ આ આનંદદાયક વિવાહમાં શોકનો અવાજ વ્યાપિ રહ્યો, વિવાહ થયા પછી થોડીવારમા ફુલશય્યાનો* ઓરડો રડવા કાલિશથી કલંકિત થયો હતો, દુષ્ટ સર્પે મણિ હરણ કરીને અધિકારીઓને રડાવ્યા હતા, ચોરના ઝેરી ડંખથી સતી પતિ વગરની થઇ હતી; બેહુલાના ખોળામા નખિન્દરના જીવનનો સ્રોત કાલસ્રોતની અંદર મળી ગયો હતો ઘનઘોર અંધારી રાત્રે જગતે સ્તબ્ધતા મેળવી હતી, ઉંઘેલા નખિન્દરને કાલસર્પે

---

* બંગાલીઓમા લગ્ન થાયછે તેને બીજે દિવસે વરકન્યા જે બિછાના તથા ઓરડામા સુવેછે તેને ફૂલશય્યા કહેછે

ડશે. સતીની પાસે પતિજીવન લુપ્ત થઇ ગયુ બેહુલાના જીવન ચરિત્રનુ માહાત્મ્ય જગતમા પ્રકાશિત થવાનો ઉપયુક્ત માર્ગ મળ્યો.

નખિન્દરને સર્પ ડશવા સબધી બગાલી લોકોમા એક કાહાણી અલૌકિક વાતથી પૂર્ણ છે પરતુ બેહુલાના જીવનના પાતિવ્રત્ય સબંધી ઉપકથાના આકારમા, તે વાર્તાના પાયાનો થોડોક સંબધ છે તેથી તેમા સંપૂર્ણ અવિશ્વાસ હોવા છતા પણ તેનો સાર નીચે આપવામા આવે છે. એમ કહેવામા આવે છે કે નખિન્દરનો પિતા ચાદ સોદાગર સાકારવાદીઓના પૂજવા લાયક દેવતાની પૂજા કરતો નહોતો વિશેષત, સાકાર વાદીઓની પૂજા કરવાને બદલે તેને ધિક્કારને પાત્ર ગણતો હતો. ઘણું નુકશાન કર્યા પછી, મનસા દેવી છેલ્લી વારે તેના છોકરા નખિન્દરનો નાશ કરી પિતૃ મનમા વ્યથા આપવાને તૈયાર થઇ "નખિન્દરને ફુલશય્યાના ઓરડામા સાપના ડશવાથી મરવું પડશે." આવુ કહીને મનસાદેવીએ ચાદ સોદાગરને શ્રાપ આપ્યો ચાદ સોદાગરે સર્પના ભયથી ફુલશય્યાનેજ દિવસે છિદ્ર વગરનો લોઢાનો ઓરડો બનાવ્યો હતો; તે લોઢાના ઓરડામા મછરમાખીને આવવાનુ એક પણ છિદ્ર નહોતુ બેહુલા અને નખિન્દર ફુલશય્યાની રાત્રીએ તે છિદ્ર વિનાના ઓરડામા સૂતા, સર્વે ધાર્યું કે હવે કઇ બીતિ નથી, માખમાખીને પણ જવાનો માર્ગ નથી તો સર્પ કેવી રીતે નખિન્દરને ડશશે? પરંતુ તે સર્વ વિફલ ગયુ! વિધાતાનાના ચક્રમા પડીને નખિન્દરના જીવનની રક્ષા થઇ નહિ અધારી રાત્રે નખિન્દરને ઘણી ભૂખ લાગી; ભૂખ લાગેલા નખિન્દરે પોતાની સ્ત્રીની પાસે આકુલ પ્રાણથી ખાવાનું માગ્યુ પરતુ તે રાત્રે ખાવાનુ ક્યાંથી લાવે? ઓરડામાંથી બહાર નહિ નિકળે, તો ખાવાનુ લાવવું અસંભવિત હતું, પરતુ બેહુલા ઓરડામાથી બહાર કેમ નીકળે? દરવાજો ઉઘાડતાં કાલસર્પ ઓરડામા

પેશીને તેનો નાશ કરી શકે ! તેથી બેહુલાએ બહાર નીકળવાની હિંમત કરી નહિ પરંતુ તેમ હોય તો તે પતિની ભૂખની કાતરતા કેમ જોઇ શકે ? સતી, પતિની વ્યાકુલતા જોઇ શકી નહિ નખિન્દરને ખાવાનુ આપવાને યત્નવાન્ થઇ ઓરડામા ગમોન કરીને તેથી ભૂખથી કાતર સ્વામીના તૃપ્તિસાધનમા પ્રવૃત્ત થઇ લાકડાને બદલે પેહેરવાના લુગડા બાળવા શરૂ કર્યા, માગલિક માટલી ગધવાનુ વાસણ થઇ, અને તેમા માગલિક ચોખાએ ગધવાના ચોખાનુ કામ કર્યુ, અને ચકમકથી આગ સળગાવી ઘણી મેહેનતને રસોઇ તૈયાર થઇ પરંતુ ઘણી યુક્તિ કર્યા છતા નખિન્દરના ખાવામા તે આવી નહિ બેહુલાએ અતિ શ્રમથી તૈયાર કરેલી રસોઇ જમના બેહુલા તેને કાલરૂપે દખ્યો. રાધવાની અગ્નિથી ઓરડો કાળો થયો હતો; તે કાળાશના ચિન્હમાથી સૂત્રાકર સર્પ જોવામા આવ્યો. અને બેહુલાના પ્રાણનો પ્રાણ અકાલે તે કાલસર્પના દશવાથી નાશ પામ્યો આ બનાવ સત્ય છે કે નહિ તે જાણિ શકાય નહિ, પરંતુ સંભવત એ કવિ કાહાણીની કલ્પના છે અથવા સાકારવાદીઓની મનમા માહાત્મ્યકીર્તનની જલ્પના છે

ઘરમા રોવાનો અવાજ થયો સવારમા માબાપ મર્મભેદી અવાજથી રોવા લાગ્યા પરન્તુ બેહુલાનુ રોવુ જલદી બધ થયુ વિપદમાં રોવુ શા માટે ? રોવાથી ફલ શુ ? રોવામા વખતનો નાશ કર્યાથી વિપદોદ્ધારમા વિઘ્ન નડશે ! આવો વિચાર કરીને બેહુલા રોઇ નહિ બેહુલાએ બાલ્યકાલથી સાભળ્યુ હતુ કે, મેહેનતને અસાધ્ય આ જગત્મા કઇજ નથી તેના મનમા એ વાત હાલ યાદ આવી તેણે વિચાર કર્યો કે મેહેનત કર્યાથી એ સર્વ કામ થઇ શકે છે, તો સર્પ-દશેલા મૃતપતિનુ જીવન કેમ પાછુ જીવતુ ન થાય ? ઘણા પ્રયાસથી સાવિત્રીસતી મરેલા સ્વામી સત્યવાનને પાછો જીવતો કરી શકી હતી, તો હુ મારા મૃત પતિને

જીવતો કેમ નહિ કરી શકુ ? સાવિત્રી પણ માણસ હતી ત્યારે તે જે કરી શકી તે તે હું કેમ કરી શકીશ નહિ ? ધીરે ધીરે તેનો વિચાર વધવા માડ્યો પલે પલે તે વિચારે તેના મર્મસ્થલને સ્પર્શ કર્યો તેણે નક્કી કર્યું કે સ્વામીનું જીવન બચાવીશ ' પ્રતિજ્ઞા કરી કે "બનશે તો પતિનુ જીવન બચાવીશ, નહિ તો તેની સાથે મરી જઇશ" જેની કલ્પના કદી પણ કોઇના મનમા આવી નહોતી તે પ્રતિજ્ઞા નાગી બેહુલાએ આજે કરી ·

હવે શુ થશે? તારાના વાકયની મર્યાદા શુ રહેશે?—અપરિવર્તિત નિયમ શું ઉલ્લઘન થશે? બેહુલાના યત્નથી શુ બે જીવનજ કાલ-સમુદ્ર જીવનમા મળશે? ગમે તે હો બેહુલાએ આત્મજીવના પ્રતિ લક્ષ કર્યું નહિ કેવળ "પતિનુ જીવન બચાવીશ" હમેશા તેનુ મન તેની તરફ દોડયુ તેણે ઘર છોડયુ પાર્થિવ જીવનની માયા પાસ કાપીને પતિ જીવન બચાવવાને યત્નવાન થઇ તરત લાકડાની એક ન્હાની હોડી વેંચાતી લીધી ને હોડી નદીના પાણીમા તરતી કરી, મૃતપતિને ખોળામા લઇને સતી બેહુલા બેઠી, છુટા વાળથી. કગાલના વેશથી તે હોડીમા તણાવા લાગી, સાશુ સસરાની વાત માની નહિ માબાપ ભાઈ બ્હેનને માટે કાતર થઇ નહિ કેવળ પતિ જીવનના ઉપર લક્ષ રાખીને પતિજ મોક્ષ, પતિજ દેવના પતિસેવાજ સ્વર્ગ, એવો વિચાર કરી મૃત પતિને ખોળામા રાખીને હોડા ઉપર નદી તરગમા તણાતી તણાતી એક બાજુએ જવા લાગી

નદીના સ્રોતમા હોડી જવા લાગી ! રાત્રદિવસનુ જ્ઞાન નથી પ્રકાશ અધારા ઉપર નજર નથી. ટાઢ ગરમીનું કષ્ટ નથી, હોડી હમેશા તરંગના મુખમા ચાલે છે ! દિવસના પછી દિવસ જાય છે, રાતના પછી રાત આવેછે, પરતુ તેની ગતિની નિવૃત્તિ નથી ગામના પછી ગામ આવે છે, નગરના પછી નગરમા જાય છે અને

બેહુલા પોતાની ધારેલી સિદ્ધિનો ઉપાય લોકોની આગળ કહેતી ફરે છે લોકોને પૂછતી ફરે છે કે, "સાપના દંશથી મૃતને પુનર્જીવિત કરવાનો શું ઉપાય છે? લોકો જે જે જવાબ આપે છે, તે સાંભળી ઘેલે ચિત્ત દઈને સાંભળે છે, અને તેમના કહ્યા પ્રમાણે કામ કરે છે સાંભળવામાં આવ્યું છે કે હજારો પ્રતિપ્રાણ સતી પતિવિયોગથી મૃતપતિદેહને ખોળામાં લઈને જવલંત આગમાં જીવન્ત જીવન વિસર્જન કરે છે; ગંભીર શોકના કઠોર દંશથી હજારો સતી પત્નીની સાથે સતી થાય છે, પરંતુ આવું કદી પણ સાંભળ્યું નથી!—ફક્ત સાંભળી છે સાવિત્રીની વાત, અને સાંભળી છે માત્ર બેહુલાની કથા જીવતી બેહુલા અનાહારે, ક્ષુધા તૃષાથી અકાતર, રૂક્ષકેશથી, જીર્ણ વેશથી, નદીસ્રોતમાં—તરંગના મોજામાં તણાતી જાય છે મનમાં ને મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે, એકવાર જેને મારા જીવનનો આશ્રય સમજું છું, તેજ મારૂં જીવન છે અને મારૂં શરીર ફક્ત રક્તમાંસપિંડ છે, જીવન ગયાથી રક્તમાંસપિંડસારનું શરીર લઈને શું કરૂં? એક દિવસને માટે પણ જેને "મારો" જાણ્યો છે તેના પ્રાણમાં નિશ્ચયજ મ્હારો પ્રાણ છે ત્યારે પ્રાણના વિયોગથી શરીર કેટલા દિવસ સુધી રહેશે?—માટીનું શરીર સડીને દુર્ગંધથી માટી થઈ જશે શું જીવન વિનષ્ટ કરીશ? જેના જીવનમાં મારૂં જીવન છે, તે જીવનમાં કદાચિત્ આ જીવન એક જીવન થઈને અનંત શૂન્યમાં મળી જશે, નહિ તો આ જીવન વિભિન્ન શરીરમાં પાર્થિવજીવન અતિવાહિત કરીશ!' જેને મારો કહી શકી છું, તે જીવનમાં પણ મારા જીવનથી કદી જૂદાપણું નથી શરીર માત્ર જૂદું રહ્યું છે પણ પ્રાણ જૂદો નથી—હૃદય એકજ છે? મોહાન્ધ મનુષ્ય બહારની આંખે જૂએ છે કે "જગતમાં સઘળા ભિન્ન છે." સઘળા જૂદા થઈ શકે છે, પરંતુ જે "મારો" તે મારાથી કદી પણ જૂદો નથી, અને જ્યારે જૂદા નથી, ત્યારે તે જીવનમાં આ જીવન જશે, તેમાં વળી આશ્ચર્ય શું?

ધીરે ધીરે દેશમા રોવુ વધ્યુ દિવસ વિત્યા પછી કઇ રોવુ ઓછુ થવુ જોઇએ પરતુ બેહુલા–નખિંદરનો શોક સત્વર ઓછો થયો નહિ મૃતનો વિચ્છેદ મનુષ્ય વગર હરકતે સહન કરી શકે છે, પરતુ જીવનમૃતના સરખા મનુષ્યને જોયાથી માણસના મનમાં ઘણુ દુ ખ ઉપજે છે મૃતપતિને ખોળામા લઇને બેહુલા નદીના સ્રોતમા–હોડીમાં બેસીને નિજની નગરમા માબાપની તરફ ચાલી બેહુલાના માબાપને ખબર થવાથી શોકને લીધે માબાપ અધિરા બન્યા હતા અશ્રુજલથી તેઓના હૃદય તણાતા હતા ઉડા શોકથી, અનાહારે બેહુલાનુ જીવન નદીસ્રોતમા વિલીન થયું હશે કે શું ? તેનો વિચાર કરીને તેનો પિતા સાયવણિક અને માતા અમલાસુંદરી અવસન્ન થઇ પડયા હતા, પુત્રસ્નેહે તેઓ કન્યાની શોધમા દોડાવ્યા રોતી, છુટા-વાળવાળી, શોકાતુરા માએ વિચાર કર્યો કે જો બેહુલા જીવતી હશે, તો ઘરમા પાછી લાવીશ એવુ મનમા નકકી કરીને નદીના પ્રવાહની પાછળ મૃત નખિંદરને ખોળામાં લેઇને બેઠેલી બેહુલાની શોધમા ગઈ અને પિતા સાયવણિક પણ પત્નીની પ્રમાણે પુત્રસ્નેહમા કાતર થઇને પુત્રીની શોધમા ચાલ્યો

માતાપિતાની શોધથી બેહુલાની ભાળ મળી તેઓએ જોયું કે નદીના પ્રવાહમા એક નાની સરખી હોડીમા કેટલાક દિવસનું દુર્ગંધ મારતુ શબ ખોળામા લેઇને એક સ્ત્રી ઘેલીના જેવી બેઠી છે. પ્રથમ તેને જોઇને કહ્યું હતુ કે, આ નારી સુંદરી કુલની અગ્રણી છે, પરંતુ આ વેળાએ તેને જોઇ તો તેની પૂર્વ મૂર્તિ નથી, સુંદર મૂર્તિએ કાલી મૂર્તિ ધારણ કરી છે, મ્હોંનો દેખાવ નિરાશાના મેઘમાં ઢંકાયલો જોયો, ચેહેરો સકાયલો શરીર દુર્બળ, રૂપ લાવણ્ય જતું રહેલુ દીઠુ ! જાણે તે મરવા પર આવેલી હોયની એવી જોઇ. માબાપ ઓપાવો ભયાનક દેખાવ જોઇને ભય પામવા લાગ્યાં —ઉચ્ચસ્વરથી,

શોકકારક અવાજથી રડીને બોલ્યા, ' બેહુલા! ઉભી રહે-અમોને મકીને ક્યા જાય છે? તુ નહિ આવીશ, તો અમે કેમ જીવીશુ?" પહેલા તારા માબાપને બચાવ પછી જ્યા તારી ઇચ્છા હોય ત્યા જજે"

પતિના શોકથી ઉન્મત્ત થએલી બેહુલાએ માબાપનુ રુદન સાભળ્યુ, પિતામાતાના રડવાથી તેને પણ રડવુ આવ્યુ ખરૂ, પરતુ તે પોતાના લક્ષથી ભ્રષ્ટ થઇ નહિ દીન થઇને ભક્તિપૂર્વક નમ્ર વચનથી માબાપને કહ્યુ, "મને હવે શા માટે બોલાવો છો? મારા પાપી જીવનનુ હવે પ્રયોજન નથી? પતિ જે રસ્તે ગયો છે, તે રસ્તે હુ પણ જઇશ, અનર્થક રોકશો નહિ રોકશો તો મારા ધર્મમા વ્યાઘાત થશે, કીડાથી ભરેલા અનત નરકમા કીડાની પેઠે મારૂ જીવતર જશે તમે મારો પ્રાણ બચાવવાનો યત્ન કરશો ખરા પરતુ તમે યત્ન કરશો તો શુ થશે? એ સર્વનિયતા "મારૂ જીવન" બચાવે તો હુ બચીશ, નહિતો તમે ઘણા પ્રયત્ન કરશો, તો પણ મને બચાવી શકશો નહિ. તમે અનર્થક રડીને વ્યકુલ થશોના રોવાથી શુ થશે? ઇશ્વરની આગળ "મારૂ જીવન" બચાવવાની પ્રાર્થના કરો, તો હુ જરૂર બચીશ ઇશ્વરની કૃપાથી પાછી હુ તમારી ચરણ-સેવા કરીશ ઇશ્વર જો મારી ઉપર કૃપા કરે તો તમે મને મળી શકશો. આશિર્વાદ કરો કે ઇશ્વર મારા ઉપર સતુષ્ટ થાય તમે મારે માટે ચિંતા કરશો નહિ હુ જીવતી રહીશ તો જલદીથી તમારી પાસે પાછી આવીશ તમે ઇશ્વર આગળ મનકવાણીથી મારા આવયાસ માટે પ્રાર્થના કરો તો મને જલદીથી મેળવી શકશો" એટલી વાત કરે છે તેટલામા નદીનો સ્રોતવધ્યો તથા હોડી ઉભી રહી નહિ, માબાપ કન્યાની વધારે વાત સાભળી શક્યા નહિ તેથી તેઓ મોટા અવાજથી રોવા લાગ્યા અને બોલવા લાગ્યા "કેવી ખરાબી થઇ!" અને છાતી કુટવા લાગ્યા, થોડીવારમા હોડી નજરથી દૂર ગઇ માબાપની નજર

એબુલ્લાની તરફ ખેંચાયા નહિ. કન્યાને જોયા છતાં પણ [illegible] તેને મેળવી શક્યા નહિ—ને જીવન પાણીમાં તણાઈ ગયું.

એબુલ્લાના માબાપ તેના અદર્શનથી અંતે ઘરમાં પાછાં આવ્યાં. અશ્રુપૂર્ણ લોચનથી, નિરાશવદનથી નદી કિનારેથી પાછાં ફર્યાં. એબુલ્લાની હોડી પણ તરતી તરતી તરંગના રંગમાં નાચતી નાચતી ચાલવા લાગી. પિતામાતાનું સ્નેહબંધન તોડી એક માત્ર પતિના જીવન ઉપર લક્ષ રાખીને એબુલ્લા તણાવા લાગી.

છોડો આવો મારી સાથે સુખથી રહો મારી પાસે ગ્યાથી હુ તમારી ઘણી બરદાસ કરીશ '

પાપી મુખથી પાપની વાત સતીએ કેમ સાભળી, જે પતિને માટે રાત્રદિવસ અનાહારથી પાણીમા ફરતી ફરેછે, "કેવી રીતે પતિનો ઉદ્ધાર થાય ? કેવી રીતે નખિન્દરનો જીવ બચે ?" આ વિચારના શિવાય જેના મનમા બીજા વિચારની જગા નહોતી, પિતીની માય માતાનો સ્નેહ, સાસુ સસરાનુ રોકવુ, સખીઓની વિનંતી, જે સતીની પતિભક્તિની ન્યુનતા કલ્પીત સહાયતા કરી શકી નહોતી, તે કેમ સામાન્ય માછલા પકડનાર કોળીની વાતથી ભૂલે ? તેણે ઉપદેશથી કોળીને કહ્યુ, "ભાઇ કોળી ! એ આશા શા માટે કરેછે ? પરસ્ત્રીના અમુલ્ય સતીત્વ નાશની ઇચ્છા શા માટે કરેછે ? એ મોટું પાપ છે ! એ પાપની માફી ઇશ્વરની પાસે પણ નથી ! તે શું કોઇની આગળથી સાભળ્યુ નથી કે એ પાપથી જ્વલત નરકમા કીડાના ડખોથી મરવુ પડેછે ! ભાઇ એવી આશા કરીશ ના " દુરત માછલા પકડનારે તે ઉપદેશ સાભળ્યો નહિ. વાતમા હરકત નાખીને બળજોરથી બેહુલાને આક્રમણ કરવા આવ્યો અનાથ અબલાના ઉપર દુષ્ટ માછલા પકડનાર કોળીનો આક્રમણ ! કેવી ભયાનક વાત ! યાદ આવ્યાથી હૃત્કપ થાય છે, લોહીનો પ્રવાહ રોકાઇ જાય છે. તરવામાં કુશલ કોળી તરતો બેહુલાને પકડવા નીકળ્યો પતિ વિયોગ વિધુરા બેહુલા "હરિ રક્ષા કરો કહીને રોવા લાગી મુનુષ્યના આક્રન્દે દયાળ હરિના કાનમા પ્રવેશ કર્યો, તેથી પાપી માછલા પકડનાર બેહુલાને આક્રમણ કરી શક્યો નહિ કલનાદિની નદી સગનીના દુખથી કાતર થઇ ખોળામાં બેઠેલી સખી બેહુલાના ઉપર દુષ્ટ આક્રમણ કરવા આવ્યો છે તે તેને અસહ્ય થયુ. તેણેજ દુષ્ટના આક્રમણમા અડચણ નાખી.

નદીનો સ્રોત પ્રબલ થઇ આવ્યો, તેથી હોડી દોડતી જવાને લીધે માછલા પકડનારની વાસના પૂર્ણ થઇ નહિ તરતો બેહુલાને આક્રમણ કરી શક્યો નહિ મૂએલા પતિને ખોળામા સતી લઇને પોતાના મનથી જવા લાગી માછલા પકડનાર કોળી તરવાથી થાકીને પાછો પોતાને મુકામે ગયો માછલા પકડનારના હાથથી છુટીને બેહુલાની હોડી પાછી પોતાની ઇચ્છાથી નદી તરંગમા ચાલવા લાગી પરંતુ કોઇ રીતે તેના દુખનો છેડો આવ્યો નહિ કોઇ રીતે તે દુખ સહનની અવધિ જોઇ શકી નહિ એક તો ભૂખી, ભૂખ અને તરસથી તેનુ શરીર સુકાએલુ, પ્રાણ કંઠાગત, તેમા વળી નદ જગતના જીવાના ઝેરી દુખ ! એક તો પતિના શોકમા ઉન્માદીની અવાગના જ્ઞાનથી શૂન્ય તેમા વળી પાખંડોના પાપી જુલમ-તેની પોતાની સરજીમા હું કંત નાખવી ! બેહુલાનુ હૃદય ઘણુ વ્યથિત થવા આવ્યુ બેહુલા પાછી વિપદમા પડી એક ઘાટ ઉપરથી માણસો પેલે પાર થતા હતા હોડી ઉપર બેઠેલી બેહુલાને જોઇને પારના એક ખારવાએ જાળના યોગે હોડી પકડી આ વેળાએ બેહુલા વળી વિપત્તિમા પડી, આ વેળાએ પાછી સતીના અમલ્ય સતીત્વની રક્ષા થવી મુશ્કેલ જોઇને તે રોવા લાગી, તેણે ખારવાને પિતૃસંબોધનથી કરુણાજનક રડીને કહ્યું, " ખારવા ! તમે મારા પિતા છો, હું તમારી કન્યા છુ. પિતા થઇને કન્યાની રક્ષા કરો ! અનન્તનરકના કન્યાને દુભાવશો ના કન્યાના પ્રતિ દુષ્ટાભિલાષ કર્યાથી મહાપાપ થશે ને પાપથી વંશ રહેશે નહિ, તમે ધ્વંસ થઇ જશો, ને હંમેશા જ્વલંત આગમા બળશો." પરંતુ દુષ્ટ ખારવો બેહુલાનો વાત સમજ્યો નહિ પિતૃસંબોધનથી કરુણાજનક રડવાથી તેનુ પાપી હૃદય પીગળ્યુ નહિ તે હસીને સાથે કહેવા લાગ્યો, ' હું તને છોડીશ નહિ ક્યો મણિ મણિ હાથમા મેળવીને પાણીમાં નાખી દે ? તને હું વળી સુખમા રાખીશ, મારી પાસે પૈસાની ખોટ નથી, સુખ

ઘરમાં અનાજનું કષ્ટ નથી હું તને અતિ યત્નથી પાળીશ, દાસ દાસી રાખીને હમેશા તારી સેવા કરાવીશ. શા માટે તું આવું કષ્ટ સહન કરીને પાણીમાં કસ્તી કરે છે? સડી ગયલું શરીર નાખી દઇને મારી સાથે આવ" ખારવાની વાતથી બેહુલાનું હૃદય સ્તંભિત થયું, હવે બચવું મુશ્કેલ જણાયું; પરંતુ તે નિરુત્સાહ થઇ નહિ, મનમાં ને મનમાં વિચાર કર્યો કે ખારવાના હાથથી છુટવાની બીજી તદબીર કરી જોઉં. ખારવાને વિનતિ સ્તુતિ કર્યાથી એના હૃદયમાં દયાનો સંચાર થવાનો સંભવ છે જો વિનતિ અને સ્તુતિ કર્યાથી પણ ખારવો મને નહિ છોડે તો મારાં નસીબનો અહિંજ છેડો લાવીશ પતિને ખોળે લઇને પાણીમાં કુદી પડીશ

પછી બેહુલા ખારવાને કહેવા લાગી, "મને અનર્થક કષ્ટ આપશો ના! મારા પ્રતિ તમારી દુરાશા કદી ફલે નહિ, હું અર્થની કંગાલ-મેવાની ભિખારી નથી, હું જેની ભિખારી છું તેને નહિ મળ્યાથી કોઇ રીતે જીવન રાખીશ નહિ. તમે ઘણી કોશિષ કરશો તોપણ મારાથી તમારી કોઇ પણ અભિલાષા પૂર્ણ થશે નહિ જો પાણીમાં રહેત, તો હું બીજા બે દિવસ બચત પરંતુ તમે જુલમ કરશો તો મારા જીવનનો આજેજ અંત આવશે-હું કોઇ રીતે પાપી જીવન રાખીશ નહિ આજે હું મરીશ તો કંઇ પણ નુકસાની થનાર નથી, પરંતુ એટલુંજ મનમાં દુઃખ રહેશે કે મારી આશા પૂર્ણ થઇ નહિ, હું મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી શકી નહિ જેની માયાથી સર્વની માયા છોડી હતી તેના અનુસરણમાં જીવન દાન કરી નહિ શકયાથી અંતે જુલમખોરના હાથથી મરી ગઇ. પરંતુ તમારી પાસે મારૂં છેલ્લું માગવું એ છે કે અબલાના જીવનનો નાશ કરશો નહિ, તમારી આશા સિદ્ધ થશે નહિ, તેથી જુલમ ગુજારીને એક માણસનું જીવન નષ્ટ કરવાની હિંમત કરશો ના"

આ વાત સાંભળીને સખત હૈડાના ખારવાનુ હૃદય પીગળ્યું, પથ્થરના જેવા મજબુત હૃદયે આંખના પાણીથી કોમલપણુ મેળવ્યુ દુરન્ત ખારવાએ બેહુલાની હોડી છોડી દીધી, અને બોલ્યો, ' આટલુ સુખ તારા નસિબમા કેમ બનશે? જા તુ ચંડાલિની પેઠે ડૂબી મરી જા!" બેહુલાનુ રોવુ બંધ થયું, તેના હૃદયમા આશાનો સંચાર થયો જુલમખોરના હાથથી છુટકારો થયલો જોઇને તેના મનમા આવ્યું કે દુરન્ત યમના હાથથી પણ છુટી છુ તો પતિ જીવનની નિષ્કૃતિ પામી શકીશ ધીરે ધીરે હોડી સાથો નીકળીને ચાલવા લાગી

દિવસ જવાની તૈયારી કરેછે પશ્ચિમ આકાશમા લાલરંગથી હસતે ચેહેરે સૂર્ય જગત્માથી જાય છે, સંગિની પાસે શાંતિ સુખમા થાક દૂર કરશે તેથી તેનુ હસવુ શોભતુ નથી તેના પગ નીચે પતિ ખોળામા રાખીને બેહુલા રૂવે છે, તેના પગ ઉપર તેની નજર પડી નહિ. તે પોતાના મનમા હસતો હસતો ચાલ્યો ગયો. તે રડયો નહિ. પરંતુ બેહુલાના દુઃખથી જગત્ રડયુ, જગત્ના આંસુ બેહુલાના દુઃખથી અનિવાર્ય થયા—જગત્નુ હસતું મ્હો રડવાથી કાળુ થયુ પરંતુ બેહુલાનુ નસીબ ઘણુજ ખરાબ હતુ! તેના ઉપર જગત્ની સહાનુભૂતિ કામ આવી નહિ, ઉલટુ બેહુલાને નુકશાનકારક થઇ પડયુ ધર્મવીર પ્રહ્લાદ, પોતાના પિતા હિરણ્યકશિપુના પાપી હૃદયમા હરિ, પ્રેમ—સુદ્ધા નાખવા ગયો હતો, પરંતુ તેની વાસના પૂર્ણ થઇ નહિ—હરિ–પ્રેમામૃત આપવાને બદલે તેને પિતાનુ મરણ જોવુ પડયુ હતુ, દુર્યોધનના દુઃખમા સહાનુભૂતિ દેખાડવા જતા, પાંચ પાંડવને બદલે તેના વંશની અવલંબનની લાકડી અશ્વત્થામાના હાથથી ભગ્ન થઇ હતી—સુખને બદલે દુર્યોધનના હૃદયમા ઉંડા દુઃખનો આવિર્ભાવ કર્યો હતો જગત્ની સહાનુભૂતિ બેહુલાના પ્રતિ પણ તેવીજ થઇ. સંધ્યા થતાજ જગતે ભયંકર મૂર્તિ ધારણ કરી,

તેને દૂર કરીશ નહિ, આપને જો મારા રોવા ઉપર દયા આવતી હોય તો આપ કૃપા કરી મને હોડી ઉપરથી નહિ ઉતારતા-મારા પ્રાણદાનનો ઉપાય કરો" દુષ્ટ વૈદ્યની વાસના ભિન્ન હતી, કલ્પના જૂદી હતી તેણે બેહુલાને ઉત્તર આપ્યો, " તમે પાણીમાં તરતા જઈ શકશો નહિ તમે આત્મહત્યા કરવાને તૈયાર થયા છો, તેથી તમને હું છોડીશ નહિ. આત્મહત્યા કરવાની ઇચ્છા રાખનાર દુષ્ટોને રાજદ્વારે દંડિત કરવા ઉચિત છે એટલા માટે તમે જો મારી સાથે મારા ઘરમા નહિ આવશો, તો તમને પકડીને હમણા રાજદ્વારમા મોકલીશ

બેહુલા આ દુરંત દુષ્ટાચરણથી ડરી નહિ. તેને ગર્વની સાથે કહેવા લાગી, "વૈદ્યરાજ! સામાન્ય રાજ ભયથી અથવા ચોરના ભયથી મારૂં હૃદય ડરતું નથી પ્રાણ ઉપર, માન ઉપર અથવા વિખ્યાતિ ઉપર મારી સ્પૃહા નથી કે હું પ્રાણનાશના ડરથી, માનની ઉચ્છેદ આગ કાથી કે ગૈરવની હીનતાથી ડરૂં." ઉપલી વાતથી વૈદ્યરાજનો ક્રોધ વધ્યા, તે જલદીથી બેહુલાને બંદીવાન કરીને પાપવૃત્તિ સાધનમાં ઉન્મત્ત થઇ પડયો-તરતો બેહુલાની હોડી પકડવા ગયો તેથી બેહુલા રોવા લાગી, અને ન્હાવા આવેલા ઘાટ ઉપરના માણસોને કહેવા લાગી "તમે મારા માબાપ છો દુષ્ટના હાથથી મારી રક્ષા કરો-આ અનાથિનીને પ્રાણ બચાવવાને યત્નવાન થાઓ" ઘાટ ઉપર સઘળા માણસોએ બેહુલાનુ રોવુ સાંભળ્યુ, બેહુલાના અનુસરણકારી દુષ્ટ ...ની વાસનામા હરકત અતિક્રમ કરીને પાછી નદીની તરફ પોતાની ... ચાલવા લાગી

... દરકત અતિક્રમ કરી બેહુલાની હોડી એક બે ગામ ... પછી પુણ્યમયી ગગાના પવિત્ર જલમા ગઇ ભાગી- ... બેહુલાના પવિત્ર જીવનની મર્યાદાની રક્ષા થઇ- ... અંધકારના રવિનો પ્રકાશ થવા લાગ્યો જેને ... નિદ્રામા કોઇ વેળાએ અધોમુખે, કોઇ વેળાએ

ઉપર આવુ થઈને પરમ પિતાની આગળ હમેશા પોતાનુ દુઃખ પ્રકાશ કર્યું હતુ તેના-તે પ્રાણ પતિના જીવન પ્રાપ્ત કરવાનો કાંટા-વાળો માર્ગ સ્વચ્છ થતો આવ્યો બેહુલાએ જોયું કે જગતમાં યત્નનું ફલ છે. અને જગતે જોયુ કે બેહુલાના પ્રાણમા સ્વર્ગીય જ્યોતિ છે, બેહુલા ! અમુલ્ય મણિ લાભ થયો અને જગતે સતીત્વનુ દૃષ્ટાંત તથા પતિભક્તિ હદ મેળવ્યાં ધીરે ધીરે બેહુલાની હોડી ત્રિવેણી સંગમ ઉપર આવી પવિત્ર સ્થલ પવિત્રાત્માની પૂર્ણતા મેલવવાને મદદગાર થયુ તેની વાસના પૂર્ણ થવાનો સંપૂર્ણ સુયોગ આવ્યો

પ્રયાગના કિનારા ઉપર એક ધોબણ કપડા ધોતી હતી બેહુલાએ બેહુલાની પેઠે તે ધોબણને પોતાની મર્મની વ્યથા જણાવી, મુમૂર્ષના આસન્ન-કાલોચિત અસ્ફુટ વાક્યથી ધોબણનુ હૃદય વ્યથિત થયુ — તેના વ્યથિત હૃદયમા એક સ્મૃતિનુ ચિન્હપાત થયુ તેથી તે બેહુલાને કહેવા લાગી "મા ! તમે ડરશો નહિ દયાલ ઇશ્વર વ્યાધિની ઉત્પત્તિની સાથે ઔષધ પણ બનાવી રાખે છે, આપણે અજ્ઞ હોવાથી તેની ઓલખ મેળવી શકતા નથી પરન્તુ સાપના ડંખ સામે પ્રાણદાનમા ઉપયોગી ઔષધ આ જગતમા છે, મારો શેઠ તે ઔષધ સારી પેઠે જાણે છે તમે અહિં થોડા કાલ ઉભા રહો હુ જલદીથી ઔષધ લઇ આવુ છું" આ વેળાએ બેહુલાને થોડીક આશા આવી, ધીરે ધીરે તેના નૈરાશ્યાંધકારાવૃત મણિમય વદન ઉપરથી અંધકાર દૂર થયો અને તેમા પ્રકાશની જ્યોતિ દીસવા લાગી બેહુલાએ ધોબણને કહ્યુ કે 'તમે જો કૃપા કરીને મારો પ્રાણ બચાવો, તો હુ-ગુરૂની પેઠે માની પેઠે-તમારી સેવા કરીશ"

જલદીથી ધોબણ પોતાના પ્રભુની પાસેથી ઔષધ આપ્યાથી શુ બન્યુ તે હવે કહેવુ પડશે નહિ ક્ષુદ્ર માનવ સામાન્ય વિકારથી રોગીના જીવનમા હતશ્વાસ થઇ જાય છે; સેંકડો મરવા પડેલા

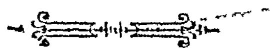
"મારો વ્હાલો ક્યાં છે? મને જલદી બતાવ ! એ પ્યારાના શરીરપર આંગળી લગાડનાર કોણ છે? હું એ શત્રુને પાતાળમાંથી ખેંચી કહાડીશ, તેનો હું પ્રાણ લઇશ ! ચાલ ચાલ, મને બતાવ, એ મ્હારો જીવ ક્યાં છે ! મ્હારો પૃથુ ક્યાં છે ?"

તારા છુટો ચોટલો મુકીને, હાયફૂટ કરતી, વ્યાકુળી, બેભાન બનેલી નવલકિશોરી એકદમ પોતાના પતિને ભેટવા ચાલી—

વાચનાર ? તું જાણે છે કે પૃથુકુમાર તો પોતાની બ્હેનના રાજમહેલમાં શિરોહીના મહારાજાની મહેમાનગિરી ચાખે છે, તેના પર આ મહા કોપ ક્યાંથી આવ્યો હશે ?

આફતકાળ કંઇ કહીને આવતો નથી જે કાળે જે બનવાનું છે તે મિથ્યા કરવાને કોઇ સમર્થ નથી પ્રભાતમાં રામનો રાજ્યાભિષેક કરવાનો હતો, તે બદલે વનવાસ જવું પડ્યું !

न जाने जानकीनाथ प्रात:काले किं भविष्यति: ॥

આ કથાભાગ અહીંજ અટકે છે ! ન ... મેળા હવે તને જોવો હોય તો

ઉ...પનપાર

નામની અનુસંધાનીય કથા તરફ નજર કરજે **જય શ્રી રંગ!**

મી૦ જીવરાજ ગોકલદાસ નેણસીએ ઇન્ડીયન નેશનલ પ્રીન્ટીંગ વર્કસ ૩૦૬, ખોહરાબજાર સ્ટ્રીટ, કોટ મુંબઇમાં છાપ્યું અને મી૦ ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડાકરે કિન્ડરગાર્ટન સ્ટોલ, ગિરગામ બેક રોડ, મુંબઇમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.